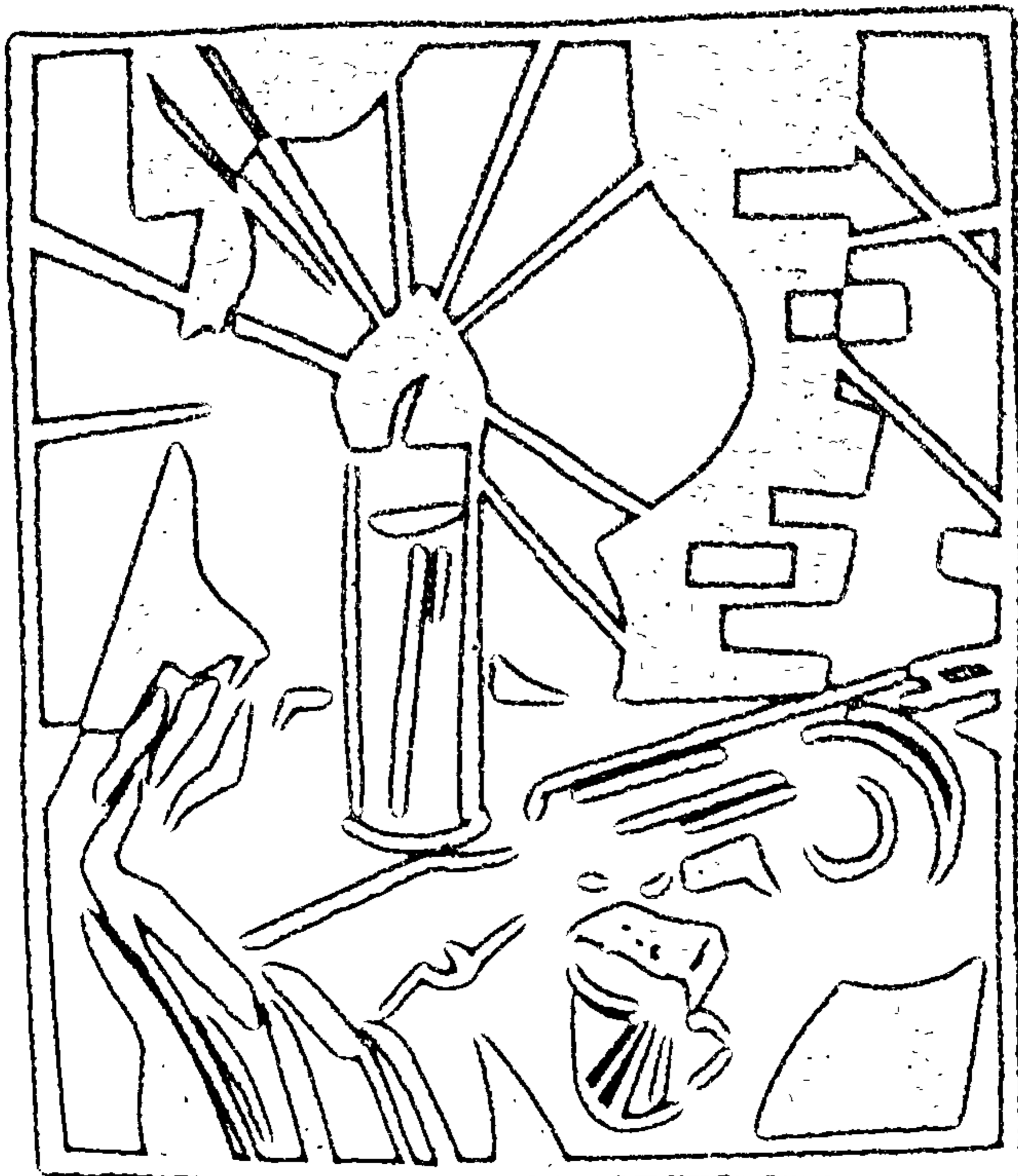

АЛЯКСЕЙ

ДУДАРАЎ

ДЫЯЛОГ

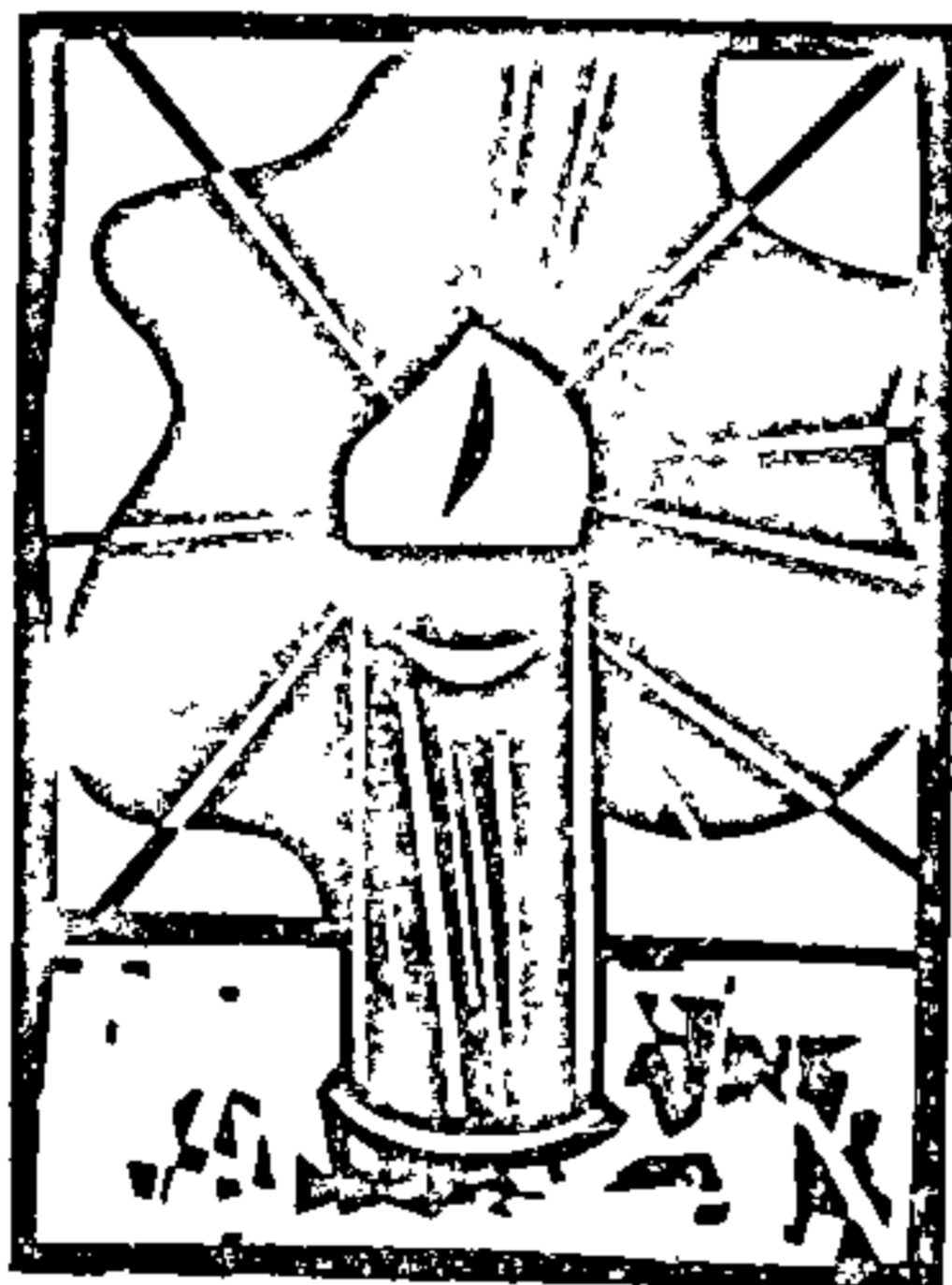
п'еса

АЛЯКСЕЙ
ДУДАРАЎ
ДЫЯЛОГ

н'есы

МІНСК
«МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА»
1987

ББК 84Бел7
Д 81

Рэцэнзент
доктар мастацтвазнаўства
А. Сабалеўскі

Д 81 Дудараў А.
Дыялог: П'есы.— Мн.: Маст. літ., 1987.—
272 с., 1 л. партр., 16 л. іл.: іл.

У кнізе лаўрэата Дзяржаўнай прэміі СССР, беларускага драматурга і празаіка Аляксея Дударова прадстаўлены яго п'есы, якія пастаўлены шматлікімі тэатрамі Савецкага Саюза і за яго межамі. П'есы драматурга вызначаюцца вострай праблематыкай, навізнай пастаноўкі пытанняў, высокай духоўнасцю, дакладнай сацыяльнай і маральнай трактоўкай вобразаў. А таксама выразнасцю і дакладнасцю моў. У кнігу ўвайшлі «Радавыя», «Парог», «Вечар» і іншыя творы драматурга.

Д $\frac{4702120200-122}{M302(03)-87}$ 85—87

ББК 84Бел7

© Выдавецтва «Мастацкая літаратура», 1987.

РАДАВЬІЯ

драматычная балада
ў гзвюх гзеях

*Калі кожнага савецкага чалавека, што загінуў у
бойцы з фашызмам, ушанаваць мінутай маўчання,
давядзецца маўчаць 38 гадоў.*

З газет

ДЗЕЙНЫЯ АСОБЫ

ДУГІН.

ДЗЕРВАЕД.

БУШЦЕЦ.

САЛЯНІК.

АДУВАПЧЫК.

МАР'Я.

ЛІДА.

ВЕРА.

ЛЮСЬКА.

ЖАНЧЫНА.

ЛЕЙТЭНАНТ.

ТЭЛЕФАНІСТ.

ГЛУХАНЯМЫ.

ДЗЕЯ

ПЕРШАЯ

Сцяна невялікага касцёла, прабітая амаль на ўсю даўжыню цяжкім дальнобойным снарадам. Аграмадны чорны пралом. Гурбы рудога, бы ссохлая кроў, друзу. Злева і справа захаваліся невялічкія прадаўгаватыя акенцы з вітражамі, трохкі лепкі, і ўсё. Астатняе на зямлі.

Па будынку мітусяцца людзі. Побач, зусім побач грымоты бою. Выбухі, кулямётныя чэргі, чырвоныя бліскавіцы ў вітражах. Мабыць, гэта К.П. Хрыпаты голас тэлефаніста не дазваецца:

— Победа, Победа — я Заря... Победа, Победа — я Заря... Ну куды ж ты падзелася? Победа, роднёнькая, — я Заря...

Чуваць і іншыя галасы:

— Куды?! Куды, маць вашу! Што ён робіць? Дай Гарбачэўскага! Назад! Назад, я сказаў! Прапускайце іх... Пяхоту, пяхоту адсякайце!!!

— Першы замацаваўся...

— Перанясі агонь!

— Бі па леваму флангу... Там у іх танкі аднекуль!

— Сурнач! Хапай усіх каго можна — дуй налева да Гарбачэўскага. Скажы, загадай, каб... Адным словам — дуй! Там разбярэцца.

— Победа, Победа — я Заря... Победа, Победа — я...

З грымотаў бою выдзяляецца прарэзлівы пошвіст цяжкага снарада. Набліжаецца, мацнее...

— Лажысь!!

Выбух! Процілеглая сцяна здрыганулася і амаль уся абрынулася на людзей. Узнік яшчэ адзін пралом. Слуп сонечных промяў скрозь пыл урываецца ў будынак. Гэта толькі здавалася, што на вуліцы прыцемкі. А на вуліцы быў веснавы сонечны дзень. Усё раптоўна сціхла. І замест кулямётных чэргаў сыпануў свой пошчак салавей. Далёка праз пралом бачны спакойны лес, роўненькі зялёны луг, зверху звісаюць галіны пябачнага дрэва, што расце каля будынка. Нейкі час усё нерухома. Потым у адным месцы з-пад бітай цэглы выкараскаўся кантужаны тэлефаніст, усё яшчэ прыціскаючы да вуха разбітую тэлефонную трубку. Ашале-ла хаўкае ротам.

Тэлефаніст (глядзіць шырока адкрытымі невідущымі вачыма і ідзе на сцяну). По-бе-да... По-бе-да... Я — Заря... Я — Заря... (Патыкаецца на сцяну, наварочваецца, ідзе на бітай цэгле да пралому

насустрэч сонечнаму святлу.) По-беда... Родненькая... По-бе-да-а-а... (Падае вонкі.)

Спявае-заліваецца салавей. Паўза. Здалёк павольна-павольна ідзе Дзэрваед. Брудны, запылены, расхрыстаны, без каскі. Колькі яму гадоў, цяжка вызначыць. Можа, сорак, а можа, і трыццаць. Сівы ўвесь, нават бровы сівыя. Змучаныя вочы ўвесь час глядзяць пад ногі. Цягнуць за рэмень аўтамат і спатыкаючыся, прайшоў праз разбіты будынак да сцяны, прытуліўся да яе, споўз на зямлю. У адной з ніш, дзе звычайна стаяць каменныя постаці, узнікае маладая бялявая Жанчына з дзіцем на руках. Доўгая, вышываная чырвоным белая-белая сарочка. Стаіць і калыхае дзіця. Бязгучна, заповолена.

Дзэрваед (цяжка). Жывы, жывы я, Мар'я... Хочаш не хочаш, а жывы... Даруй ты мне... Нацярпеўся... Так нацярпеўся...

Мар'я не адказвае. Калыхае дзіця.

Пуста ў маім сэрцы, Мар'я... Выкіпела ўсё... Адпусці ты маю душу! Хоць трохкі на вайну спішы. Хоць трохі, Мар'я...

Мар'я не адказвае. Калыхаючы дзіця, знікае. Праз пралом уваходзіць Бушцец. Стомлены каржакаваты хлопец гадоў пад трыццаць. Гаворыць заўсёды зацята і первова. Вочы сухія.

Бушцец (прысеў ля процілеглай сцяны, зняў каску, выцер пот). Цэлы, партызан?..

Дзэрваед. Цэлы...

Бушцец. Мяне адзін, сука, прыкладам гваздушуў... Кацялок трашчыць... Гальчанскага не бачыў?

Дзэрваед. Не...

Бушцец. Дай глынуць чаго-небудзь...

Дзэрваед здымае пагнутую біклагу. Трасе над вухам.

Дзэрваед. Нямашака... Выцекла... Асколкам, здаецца, чапанула...

Бушцец. Шчасціць табе...

Дзэрваед. Ага...

Бушцец. Каго з нашых бачыў?

Дзэрваед. Кроў вытры... (Моўчкі глядзіць перад сабой.)

Бушцец (первова). Ну, чаго ты глядзіш? Чаго глядзіш?

Д з е р в а е д. Цяжка мне...

Б у ш ц е ц. Мне лёгка! Так лёгка — палячу хутка...

Д з е р в а е д. То добра...

У праломе з'яўляюцца яшчэ два байцы. Хударлявы, з бледным тварам Салянік вядзе Адуванчыка з перабінтаванай галавой. Гэта зусім хлапчук. І сапраўды падобны на адуванчыка. Галава ў белых кучаравішках, толькі ў адным месцы над левай скроняй валасы не растуць. Плача. Салянік адпусціў таварыша, зняў каску, зняў з пляча аўтамат, перахрысціўся.

Б у ш ц е ц. Што, Адуванчык, атрымаў на абаранкі?

А д у в а н ч ы к. Балі-іць...

Б у ш ц е ц. Ідзі ў санбат... *(Да Саляніка.)* Апо-стал, завядзі яго...

А д у в а н ч ы к *(хныча)*. Вуха, паскуда, адгрыз... Счапіліся ў траншэі... У яго цясак, а ў мяне аўтамат... Адзін аднаго за рукі — і танцуем... Ён мяне нагой ззаду, я яго нагой ззаду... Худы, стары, а жылісты... І так я яго, і так... Як абцугамі за рукі схапіў! А потым хавальнік свой раскрыў, зубы жоўтыя, рэдкія, і за нос мяне — цап! Я морду ўбок, а ён за вуха, барбос паганы! І грызе... Я крычу, а ён грызе...

Б у ш ц е ц. Ты б яму яшчэ што-небудзь падставіў...

А д у в а н ч ы к. Ну як я буду без вуха? З аднаго боку падсмалены, а з другога без вуха!

Б у ш ц е ц. У цырк пойдзеш... Людзей смяшыць...

А д у в а н ч ы к. Дзякуй, Мішка Гальчанскі падаспеў... Закалоў гада, а то ён бы мяне саўсім загрыз...

Б у ш ц е ц. А дзе Гальчанскі?

А д у в а н ч ы к. Адкуль я ведаю? Ён далей пабег...

С а л я н і к. Супакоіўся Мішка... Каля брамы ляжыць... Крокі тры да сцяпы не дабег...

Б у ш ц е ц. Мо параніла?

С а л я н і к *(паківаў галавой)*. Я яму вочы закрываў...

Б у ш ц е ц *(уздыхнуў)*. Значыць, закурым яго табачок... *(Пакорнаўся ў кішэнях, дастаў замусолены пачак «Казбеку».* Да Дзерваеда.) Бяры, партызан... Казаў, калі што-якое — на памінкі вам пакідаю.

А да Берліна дойдзем — перад Гітлерам выкуру, а акурак у яго на лбе затушу...

Д з е р в а е д (*бярэ папяросу*). Не затушыў...

А д у в а н ч ы к. Дай і мне...

Б у ш ц е ц. Кашляць будзеш...

А д у в а н ч ы к (*злосна*). Дай мне!!

Б у ш ц е ц. Чаго крычыш? У мяне вушы цэлыя...

(*Да Салянніка.*) Мацвей, пацягнеш сатаніцкага зеля? Бяры, бяры... Памяні Мішку Гальчанскага...

С а л я н і к. Я памяну... (*Папяросу не бярэ.*)

Кураць. Паўза.

Б у ш ц е ц (*задуменна глядзіць на дымок ад папяросы*). Ну, вось і ўсё, Мішка... Старыя твае і дзеткі малыя ў Ленінградзе з голаду памерлі ў блакаду, жонку на фронце забіла, сам ты пяць разоў быў паранены і два разы кантужаны і лёг касцямі на чужой зямлі перад канцом вайны... (*Нервова затушыў папяросу аб уласную далонь.*) Два гады пад адным шыняльком спалі, з аднаго кацялка елі, па чарзе наркомаўскую пілі! Мне б зараз выць, валасы на сабе рваць, а я куру яго папяроску, і хоць бы... Нават рады, сволач, што не мяне сёння, а яго паклалі...

С а л я н і к. Ужо і плакаць не можаш?..

Б у ш ц е ц. Чым плакаць?! Калі б па адной слязінцы на кожную смерць, на ўсё, што бачыў, ды я б па кропельцы распляскаўся ад Ржэва да Германіі...

С а л я н і к. Цяжка табе будзе... Калі ўсё высахла...

Б у ш ц е ц. Ідзі ты!

Паўза.

А д у в а н ч ы к (*падышоў да Дзерваеда*). Дзед, а мне нашыўку дадуць?

Д з е р в а е д. Што?

А д у в а н ч ы к. Нашыўку, кажу, дадуць за вухаці не? Ну, як у Гальчанскага былі... Раненне ўсё-ткі... Лёгкае...

Б у ш ц е ц. Нашыўкі за раненне ад кулі даюць, а не ад гнілых зубоў.

А д у в а н ч ы к. Дык мне ж яго не пацукі адгрызлі, а фаныст! Якая розніца, куляй ці зубамі? Вайна во-во скончыцца, а на гімнасцёрцы адны гузікі... Хоць бы нашыўку якую...

С а л я н і к (цїха). Госпадзі, дай нам сілы...

Б у ш ц е ц. Каму ты молішся, ахламон? Гэта ж касцёл!

С а л я н і к. Бог адзін...

Б у ш ц е ц. Тут, можа, Гебельса хрысцілі, а ён моліцца, прыдурак. Адуванчык, папрасі, хай ён табе нашыўку вымаліць...

Д з е р в а е д. Не чапай чалавека... (Да Адуванчыка.) А ты за нашыўкамі не ганіся... Хопіць з цябе нашывак і на сэрцы... Жывым трэба застацца...

А д у в а н ч ы к. А мяне не заб'юць... Я яшчэ маленькі быў, матцы цыганка гадала на мяне... Па жылках... У мяне тады на твары жылкі такія сіпепькія былі... Кажа, хай вады баіцца. Ад агню, ад кулі і ад сухот на ім заклацце ляжыць... А вады хай баіцца. Во! Агонь мяне і не ўзяў... Нас палілі... Прыходзяць, каля печы рукі пагрэлі, пытаюцца: «Матка, яйка, млеко, шпек партызант даваль?» Не, кажа, няма, не ведаем... «Шлехт, кажуць, плёхо, капут». Да печкі тварамі паставілі. У маткі сястрычка маленькая на руках. Матка просіць: «Паночки, каб жа толькі не больна дзеткам было... Не страляйце больна...» А Зоська на вуха шэпча: «А гэта не шчакотна... калі страляюць?» Шчыкоткі баялася. Шчыкотна ж не было. І больна не было... Яны нас абушком па галаве кожнага... Каб не мучаліся, значыць... (Да Саляніка.) Слухай, Мацвей, а я тады бога трызніў... Гэта не грэх, бога трызніць?

С а л я н і к. Гэта знаменіе...

Б у ш ц е ц. Цьфу!

А д у в а н ч ы к. Знаменіе... Стаю, здаецца, на снезе... Вакол ні душы... Ні хат, ні дрэў... Як вымерла зямля. Адзін роўны снег. Бог падыходзіць. З ба-радой і лысінай, усё як паложана... Здароў, кажа, Лёня... Здароў, кажу, хоць цябе і няма. Даю табе, Лёнька, медаль... Здымае сонца з неба і давай мне на галаву адзяваць... А яно гарачэннае! Мазгі ў чэрапе закіпаюць... Плачу, адпыхваю яго, а ён сонца мне як кепку на галаву...

С а л я н і к. Благадаць на табе, Леанід...

А д у в а н ч ы к. Галавешка на мне была, а не багадаць! Ачупяў, а яна во тут во, каля скроні да-гарае... Выпаліла ўсё да мяса... І валасы не растуць...

Д з е р в а е д. Ты б іх зачэсваў па гэта месца...

А д у в а н ч ы к. Так што я ні агню, ні кулі не баюся... З агню тады нехта вынес, у партызанах адбыў, амаль год ваюю, і хоць бы драпіна... Кулі побач ціўкаюць... Ціў-у-у, ціў-у... Вуха толькі во сёння... І то не куляй...

Б у ш ц е ц. Майму дзядзьку цыганка нагадала: загінеш ад гарэлкі. Напужа-ала — дваццаць гадоў не піў... Нават піва. І загінуў.

С а л я н і к. Пачаў, значыцца...

Б у ш ц е ц. Суседка над намі жыла. Яе мужык любіў гэта дзела. Пачала аднойчы ганяць яго, не пачатую пляшку праз акно выкінула, а дзядзька па лавачцы сядзеў... Бутэлькай «Московской особой» па цемечку — цюк! І гатоў. Загінуў ад гарэлкі... *(Нечакана.)* А пахаваюць у брацкай?

Д з е р в а е д. Каго?

Б у ш ц е ц. Мішку...

Д з е р в а е д. Схадзі зірні...

Б у ш ц е ц. Не пайду! Нікога мёртвага не бачыў... Ні маткі, ні бацькі, ні сясцёр... І яго не хачу! Схадзі ты... Га, партызан? Скажы, даруй за мяне... Схадзі, партызан... Ну, чаго ты глядзіш? Сходзіш?

Д з е р в а е д. То добра... Нешта з маладых нікога няма...

Б у ш ц е ц. Усё ў кучу, як авечкі, лезлі. Толькі заляжам — са ўсіх бакоў да мяне паўзуць! Куды, маць вашу?! Па кучах толькі і лупяць. Усё адно паўзуць, вочы вытрашчыўшы. Мяне Мішка ў атаках і блізка да сябе не падпускаў. Смерць, кажа, дыхне пада мной, а ты побач — і табе пападзе... Адчуваў, ці што?

Праз пралом уваходзіць старшыня Д у г і н. Камандзір аддзялення. Спакойны, высокі, мудрыя і трохкі жорсткія вочы. У руках нясе тэрмас, біклагу, рэчмяшок. Падышоў да байцоў, кінуў усё на зямлю, прысеў на тэрмас.

Д у г і н. Хто Саляніка бачыў?

Б у ш ц е ц. Вунь ён святых разглядвае... Мацвей!

С а л я н і к. Што?

Д у г і н. Цьфу! А я яго па траншэях шукаю... *(Да Дзерваеда.)* Партызан, чаму без каскі быў?

Д з е р в а е д. Забыўся...

Д у г і н. Я табе забуду! *(Да Адуванчыка.)* Што ў цябе, малы?

А д у в а н ч ы к. Вуха...

Д у г і н. Моцна?

А д у в а н ч ы к. Баліць...

Б у ш ц е ц. Гальчанскага забіла.

Д у г і н. Бачыў...

Д з е р в а е д. Яшчэ хто?

Д у г і н. Усё... Больш ніхто не прыйдзе. Якавенку мінай яшчэ ў сваім акопе да атакі... Гураў і Варонін у сацбаце. Гураў, мабыць, выкараскаецца... У яго тут *(паказаў на грудзі)* скразное... Варонін цяжкі... І ў шпіталь не павязуць — паўжывата выдрала... Адваяваўся... Так што сёння нам лафа... Па паўлітру на брата наркомаўскай выйдзе... З трэцяга ўзвода падкінулі... Там саўсім піць няма каму. Пастраення не будзе, строіць няма каго... Усёй роце падзяка за вышыню... Так што будзем вячэраць, хлопцы... Давай, партызан, сцяліце плашч-палатку... Хто хоча, можа НЗ адкрыць. Хаця тут усяго хопіць... Бушцец!

Б у ш ц е ц. Што?

Д у г і н. Не што, а я! Хадзі сюды...

Б у ш ц е ц *(падыходзіць)*. Ну, я...

Д у г і н *(шэптам, зацята)*. Ты ў склепе быў?

Б у ш ц е ц. У якім склепе?

Д у г і н. Ты тут Вацьку не строй... Пакажы сваю фінягу!

Бушцец, крыва ўсміхнуўшыся, дастае з-за спіны трафейны эсэсаўскі корцік, падае Дугіну. Той разглядвае.

Б у ш ц е ц. Ну што ты, старшына... Я б яго выцер ці ў сажалцы спаласнуў... Бачыў, там сярод двара сажалка? Лебедзі чорныя плаваюць... Любяць, паскуды, чорнае... А што там у склепе, калі не сакрэт? *(І нечакана ўзвіўся.)* А калі б ён быў і ў крыві?! Што з таго?! Я з атакі, а не з бульварчыка!

Д у г і н. Разгаворчыкі! *(Спакойна, вяртаючы корцік.)* Адным словам, вось што, Сярожа: загад Вярхоўнага ты ведаеш... Ведаеш ці не?

Б у ш ц е ц. Ну, ведаю...

Д у г і н. Не «ну»...

Б у ш ц е ц. Так точно, таварыш старшына! За жорсткае абыходжанне з мірным насельніцтвам або з ваеннапалоннымі...

Д у г і н. Вось іменна... Ведаеш. Ты мне блізкі

чалавек... Брат. Але азварэць, стаць такімі, як яны, я табе не дам! Чуеш? Яшчэ што-небудзь... я цябе без трыбунала... Сам... Усёк?

Бушцец. Усёк.

Дугін. Мы з табой славяне, Сярожа... І прыйшлі сюды заваёўваць сімпатыю...

Бушцец. А я на немцы жаніцца не збіраюся. Сімпатыі мне не трэба.

Дугін. Мне таксама. Тваім дзецям можа спатрэбіцца.

Бушцец. Чаму ж яны пра гэта не думалі?

Дугін. Мы з табой не яны! Я так думаю... Пытанні ёсць?

Бушцец. Табе сны сняцца, Дугін?

Дугін. Я чацвёрты год не высыпаюся...

Бушцец. А я засыпаць баюся! Загад... Вярхоўны ў Маскве, а я тут... Бацька, маці, сястрычкі маленькія зямлю параць... Жонку ў канцлагеры спалілі... Мяне ад Люські з вясельнага стала ўзялі пасля першай чаркі... «Горка» нават не крычалі! Ведаеш, што мне сніцца?! Ад самага Ржэва! Вяселле маё. Сядзім за сталом усе ў белым... І перад кожным чарка... А ў чарцы кроў заместа віна... І ўсе госці глядзяць на мяне! Я з Люськай павінен выпіць... Тады і ім не давядзецца... Я ўстаю, бяру гэтую чарку... І прачынаюся... Халодны пот, а ў роце салёны смак... (Жорстка.) Пытанні ёсць?!

Дугін. Пайшлі вып'ем... Вайна хутка скончыцца... І трэба будзе жыць... Разумееш, жыць...

Бушцец. Жыць...

Падыходзяць да расцеленай плашч-палаткі. Дзерваед і Адуванчык ужо сабралі на стол, расстаўляюць кружкі.

Дзерваед. Другі фронт адкрываць?

Дугін. Што?

Дзерваед. Тушонку мерыканскую, кажу...

Дугін. Давай...

Бушцец (да Саляніка). Мацвей, грамульку возьмем ці граху баішся?

Салянік. Чаму ж... Гэта як быццам памінікі... На памініках можна. На памініках не грэх...

Дзерваед разлівае гарэлку. Дайшоў да Адуванчыка.

Бушцец. Куды ты яму столькі?

А д у в а н ч ы к. А ты баішся, што табе не хо-
піць? Не баісь. Лі, дзед...

Б у ш ц е ц. Ты ж з зямлі не падымешся, певень
бязвухі...

А д у в а н ч ы к. Што табе маё вуха?! (*Адчайна.*)
Вып'ю! Усё сваю долю вып'ю! Назло.

Б у ш ц е ц. Старшына, скажы...

Д у г і н. Хай п'е...

Д з е р в а е д (*скончыўшы разліваць*). Маўчаць
будзем?

Б у ш ц е ц. Ты і так бы язык праглынуў... Толь-
кі глядзіць... Чаго?

Д у г і н. Што маўчаць? Давайце, хлопцы...
(*Вельмі-вельмі проста, звычайна, ледзь не абыяка-
ва.*) Памянём нашага таварыша Мішку Гальчанска-
га і маладзейшых, Якавенку, Вароніна...

С а л я н і к. Вароніна нельга... Жывы ж...

Д у г і н. Наўрад... Ідзі, кажа, старшына, мне
сумна робіцца... І ўсміхаецца... Твар нейкі светлы.

С а л я н і к. Грэх...

Б у ш ц е ц. Заткніся ты, расстрыга!

Д у г і н (*да Бушцеца, жорстка*). Сядзь! Віны
нашае перад імі няма... Адкуль з нас ніхто не ха-
ваўся... Хай ім будзе пухам зямля чужая, а вам дай
бог выжыць... Давайце, хлопцы...

Усе выпілі. Але закусваць не сталі. Сцішыліся неяк і ўсё ж
памаўчалі. А за будышкам буе чужая вясна. І пошчак са-
лаўя разліваецца ў прасторы, ляціць да самага неба і
здаецца, запаўняе ўсю зямлю. І так ён, гэты пяшчотны
спеў, не дапасоўваецца ні да руін, ні да байцоў, стомленых
цяжкім боем, ні да часу, што здаецца, во-во разарве сэрца.

Б у ш ц е ц (*не вырываў*). Ды змоўкне ён, сука,
ці не?!

Схапіў аўтамат і з рукі часануў доўгай чаргой у той бок,
адкуль далятае пошчак.

Д у г і н (*вырываючы аўтамат*). Ты што, здурэў?!

У праломе з'яўляецца Жанчына ў светлым.

Д з е р в а е д (*ціха*). Даруй, Мар'я...

Д у г і н. Што?

Пошчак салаўя.

З а ц я м н е н н е .

Ноч. Ціхая, веснавая. Не змаўкае пастырны салоўка. Перад чорным праломам у белай сарочцы, накінуўшы шынельку, сядзіць Дзєрваєд. Глыбока ў праломе, нібы здаць, мроіцца воблік светлай Жанчыны з дзіцем. І ці не гэты воблік песню спявае:

Ой, чыё ж та поле,
Чые ж та пракосы?
Чыя ж та дзяўчына
Распусціла косы...

Дзєрваєд. Чаромха цвіце, Мар'я... Бульбу б пяпер садзіць... Зямля цёплая... Дыхае... Можа, паспею... Пазней трохі... Яно нічога... Дробненькая будзе... Не хадзі ты за мной, Мар'я. Не адводзь ад мяне бяду... Смерці не баюся... Жыць страшна...

Ой, чыё ж та поле,
Чые ж та пракосы?
Чыя ж та дзяўчына
Распусціла косы...

Падыходзіць Дугін. Жанчына з дзіцем знікае.

Дугін. З кім гэта ты?

Дзєрваєд. Так... Адзіч...

Дугін. Чаму не спіш? *(Не чакаючы адказу.)* І я не магу... Зоркі сёння нізкія... Пасля першай катэтузіі як быццам душу з цела выбіла... І тады во такія яны былі... Буйныя, халодныя, аж звіняць... Ляжу, і здаецца, як з паветра ўвесць... І мяне цягне ўгору, цягне, кожная зорачка мяне засмоктвае, нібы выліваюся некуды туды к чортавай матары... Пад бомбамі не страшна, а тут... *(Зірнуў угору.)* Чаго? Зоркі і зоркі... Зараз неба абвалачэ... Мабыць, дождж будзе... Чаго ты маўчыш?

Дзєрваєд. А што казаць?

Дугін. Пахваліўся б, раскажаў, як партызаніў...

Дзєрваєд. Страляў...

Дугін. Дома хто-небудзь ёсць?

Дзєрваєд. Нікога...

Дугін. А былі?

Дзєрваєд. Усе былі...

Дугін. Фюрэры за гэту вайну ніколі не расплоцяцца з людзьмі...

Дзєрваєд. Мы плаціць будзем. Гітлеры належаюць — мы плоцім... Скажы, старшыня: чаму яны нараджаюцца? Гітлеры?

Д у г і н. Страшна не тое, што яны нараджаюцца, а тое, што людзі ім верыць пачыпаюць... (Паўза.) Выпіць хочаш? Мне ротны віна даў... У склепе знайшлі...

Д з е р в а е д. Можна...

Д у г і н. Усё адно спаць не буду... Зоркі нізкія...

Д з е р в а е д. Слухай, старшына, папрасі ротнага — хай нашага малога куды перавядзе. Ён і так нацярапеўся... Наскочыць, дурань, на кулю... А яму жыць трэба... Душа яшчэ расце... Зялёны... Мо і забудзецца... Папрасі... У яго дзеці павінны быць прыгожымі...

Д у г і н. Ладна... А цябе яшчэ раз заўважу ў атацы без каскі — скажу ротнаму, каб на «губу» пасадзіў... Ясна?

Д з е р в а е д. Ага...

Крадучыся, уваходзіць Б у ш ц е ц.

Д у г і н. Дзе швэйдаешся?

Б у ш ц е ц (спалохаўся). Цьфу, чорт! Думаў, на вартавога нацароўся!

Д у г і н. Дзе быў?

Б у ш ц е ц. У мястэчку... Сімпатыі заваёўваў...

Д у г і н. Сяргей!

Б у ш ц е ц. Не, не, старшына, усё нармальна... Так пахадзіў, паглядзеў... Агародчыкі капаюць... У нас магілкі, а яны агародчыкі... У нас крыжы скалочваюць, а яны шпакоўні... І не баяцца!

Д з е р в а е д. А чаго ім баяцца?

Б у ш ц е ц. Ну, канечне... Мы добрацькія... Вунь партызан учора свой НЗ адной немцы аддаў... Пляваць хацелася...

Д у г і н. А ты б плюнуў і супакоіўся...

Б у ш ц е ц. Не магу! Ведаеце, зазірнуў у адзін домік... Чысцелька ўсё, акуратненька, сцяжынкі жоўтым пясочкам пасыпаны, свечка гарыць, на раялі нехта дрэнькае... Заходжу. Сядзіць маладая немка. Прычэсаная, рукі белыя, пальцы доўгія, у халаціку... Стаў, гляджу... Паварочваецца, зубы паказвае, гадаўка... Шуберт, кажа... Гляджу і маўчу... Падымаецца, курва, халацік расшпільвае! Маўляў, бітэ, рус Іван, атрымлівай кантрыбуцыю... Нашы дзяўчаты сажай твары мазалі, адна, я чуў, кіслатою сваю

прыгажосць спаліла, а гэта халацік расшпільвае з усмешачкай...

Д у г і н. Далей...

Б у ш ц е ц. Што далей? Стаіць, паскуда, голая, гладкая... і ўсміхаецца... Плюнуў — і ходу... Глядзець не магу на іх! Трасе! Вось калі мёртвы немец ляжыць — пацалаваць гатовы!

Д у г і н. Ідзі спаць...

Б у ш ц е ц. Закурыць дайце...

Д у г і н (*падае цыгарэты*). На...

Б у ш ц е ц. Не... Партызан, дай свае махоркі... Ну, чаго глядзіш?

Бярэ ў Дзерваеда паперы і махоркі і, скручваючы цыгарку, адыходзіць у цемень.

Д з е р в а е д (*нечакана*). А яму лепей загінуць...

Д у г і н. Ты што, з глузду з'ехаў?! Малады, дурны, гарачы... Дый перажыў...

Д з е р в а е д. А ты не перажыў?

Д у г і н. Ва ўсіх нас душы выхаладзіла... Не хутка сагрэемся.

Д з е р в а е д. Можа, й памрэм халоднымі...

Д у г і н. Кінь!

Д з е р в а е д. Жонка, старшына, за мной ходзіць... З дзіцем... Спаленыя... Другі год ходзіць.

Д у г і н. Расказаў бы... Лягчэй будзе...

Д з е р в а е д. Лягчэй не будзе...

Д у г і н. Раскажы.

Д з е р в а е д. Што расказваць? Хлеб яна нам пякла, мая Мар'я, значыць... Для ўсяго атрада... Мы ёй мукі прывозілі, яна і пякла... Выдаў нехта... Аднойчы з разведкі ішлі, пяцёра нас было... Удаля схадзілі, добрую разведку неслі... Брыгаду потым ура тавалі... Да мяне зазірнулі... Мар'я толькі на стол паставіла, я з дзіцёнкам пазабаўляўся, прыбягае белая: «Хлопчыкі, немцы ў Максютках!» З хаты выскачылі, да лесу паўзлі, а яны і адтуль пручь ланцугом плячо ў плячо... На дарозе машын дзесяць... Куды? Хоць скрозь зямлю праваліся! Палоска жыта была каля хаты... Запаўзлі, залеглі... Жыта высокае, добра ў тым годзе ўрадзіла... Пад'ехалі, гергочуць пешта, у хату ўвайшлі... Ляжым, не дыхаем... Пяцёра нас усяго. Двое сувязных саўсім без зброі... Ляжым... Бачу праз калоссе — муку з сенцаў выносяць! У мя-

не ўсё абарвалася! Адкуль у адзінокай бабы ў такі час гэтулькі мукі?.. І каму?.. Яснае дзела, каму... А на расправу яны лёгкія... Павярнуў галаву да камандзіра — той белы як палатно, шэпча дрыжачымі губамі: «Разведка, разведка...» І на сумку на сваю паказвае. Потым эсэсавец Васілька выносіць... На руках гушкае, забаўляецца, смяецца... І сыноч смяецца... Адлягло трохі ад сэрца... Пашкадуюць, думаю... Смяецца ж...

Паўза.

Д у г і н. А потым?

Д з е р в а е д. А потым хату запалілі... Я сівець пачаў... Мар'ю не вывелі... І стрэлу чуваць не было... Не ведаю, што з ёй зрабілі... З хаты не выводзілі...

Паўза.

Д у г і н. Гавары, яшчэ гавары...

Д з е р в а е д. Васілька (*захліпнуўся наветрам*)... Не магу!!! Разоў дваццаць спрабаваў сказаць... не магу...

Д у г і н (*жорстка*). Гавары!

Д з е р в а е д. Аддыхаюся... Перад хатай антонаўка старая расла... За кашульку на сучок зачапіў, самі адышліся... горача стала... Хата гарыць, Васілька ад крыку на яблыньцы заходзіцца, я зямлю зубамі грызу... Пачуў, як па валасах холад пайшоў... І ўсё. У атрад хлопцы прынеслі... Яблыкі на антонаўцы печанымі сталі... Мар'я з Васількам за мной ходзіць... Вінаваты я...

Д у г і н. Чым ты вінаваты? Што ты мог зрабіць?

Д з е р в а е д. Зрабіць я, канечне, нічога не мог... Мне трэба было з імі разам... А я ў жыцце ляжаў... Сівеў і ляжаў... Да гэтага часу перад сваёй душой апраўдваюся: выскачыў бы — хлопцаў засыпаў, а разведка важная была... План карацельнай экспедыцыі неслі... Брыгаду ўратавалі... Цэлую брыгаду... Што там Мар'я з Васількам? Праўда?

Д у г і н. Тут не па арыфметыцы трэба...

Д з е р в а е д. А па чым?

Д у г і н. Не ведаю... Можа, калі-небудзь хто-небудзь разбярэцца...

Д з е р в а е д. Да шаптухі хадзіў... Ведаеш, што сказала? Кроў трэба нявінную праліць за Мар'ю і

Васілька... Тады іх душы супакояцца... А я ўчора кансервы свае аддаў... Дзіцёнак змораны, залатушны, нават не плача, стогне толькі... Якая там кроў?..

Дугіп. Ведзьма нейкая сказала гэта табе.

Дзєрваєд. Не трэба... Гэту ведзьму два разы расстрэльвалі...

Дугіп. Каску ў атаках усё ж адзявай...

Дзєрваєд. Не заб'юць... Мяне ўжо забілі... У жыцце... Звечарэла мая душа...

Дугіп. Пойдзём, партызан! Вінца трафэйпага цяпнем... Памянём тваю Мар'ю і сына...

Пастаялі. Паслухалі салаўя.

Чуеш? Спявае, гад...

Дзєрваєд. То добра...

Пайшлі ўглыб. Салавей спявае. Паўза. Потым збоку шпарка выходзіць санінструктар Ліда. За ёй, трымаючыся за шчаку, выбягае Бушцєц.

Бушцєц. Ты што, звіхнулася?

Ліда. Я табе казалася — не трэба!

Бушцєц. Усе спачатку кажуць «не трэба». На што па мордзе лупіць?

Ліда. Я не спачатку, я ў канцы, Сярожа... Не чапай мяне, калі ласка...

Бушцєц (*падыходзіць*). Ды ладна....

Ліда (*жорстка*). Сяргей!

Бушцєц (*таксама жорстка*). Так бы адразу і сказала! На што рукамі махаць?!

Ліда. Балюча?

Бушцєц. Балюча... (*Пасля паўзы.*) Што, знайшла з зорачкамі на плячах?

Ліда. З зорачкамі... Толькі ў вачах.

Бушцєц. Ух ты! Гэта вяспа з нямецкім салаўём на цябе дзейнічае... (*Паўза.*) Ну, а са мной і без зорчак не блага было? Пагрэлася і ў кусты?

Ліда. Я не грэлася... Я цябе адагрэць хацела...

Бушцєц. Слаба нешта грэла. Плакала больш...

Ліда. Хацела, каб і ты заплакаў...

Бушцєц. Ну-пу... І шмат для каго ты цёпленькай была? Толькі без рук!

Ліда (*нечакана проста*). Шмат... Даруй, Сярожа... Холадна мне з табой і страшна...

Бушцєц. Чаго прыйшла?

Л і д а. Пакліч Дувянца...

Б у ш ц е ц. Каго-о-о?! Адуванчыка?

Л і д а. Мне перавязку трэба зрабіць...

Б у ш ц е ц. Ноччу?

Л і д а. Пакліч...

Б у ш ц е ц. Ну, Лідэс! Ну, драпежніца! Ты ведаеш, колькі яму гадоў?

Л і д а (*нервова*). А колькі мне?! Ты ведаеш?! Што, рукі не тыя? А колькі вашай крыві на гэтыя рукі вылілася, ты ведаеш? Грудзі не тыя? А колькі я прапаўзла на гэтых грудзях, ты ведаеш?

Б у ш ц е ц (*ніякавата*). Усё правільна... Зіма канчаецца — трэба гняздзечка віць... Нашто ён табе? На гады свае не глядзі. Ты даўно перарасла іх. Па акопах і бліндажах раскідала за вайну...

Л і д а. Сабяру...

Б у ш ц е ц. Не збярэш, дурнешькая... Табе не Адуванчык, а такі, як я, патрэбны... Я цябе зразумею. У нас з табой в а й н а... Адна на дваіх. А ён нецалаваны, Лідка... Яго жанчыны там... падрастаюць. Яго ўсё там. За Перамогай...

Л і д а. А дзе маё?

Б у ш ц е ц. А тваё тут... у акопах. І ты ў іх застанешся назаўжды! Вайна пас з табой ніколі не адпусціць... Ты гэта разумеш? Кветачкі, месяц над рэчкай, салодкі салоўка — гэта прайшло міма...

Чутны гримоты навальніцы.

Таму, каля каго рваліся спарады, вясновая навальніца да самай смерці артналётам здавацца будзе... Мы з табой, Лідка, усё паклалі для Перамогі... І жыццё сваё. І душы. Ты дзіця хочаш?

Л і д а. Я жанчына...

Б у ш ц е ц. А я не хачу! Нікога пасля сябе не хачу пакідаць! Якія дзеці ў мяне могуць парадзіцца? Не хачу, каб і яны раслі дзеля такога...

Л і д а. Гэта вайна апошняя...

Б у ш ц е ц. Ага. Залечаць раны, забудуць мёртвых... І зноў пачнуць... Праўда, нам з табой гэта ўжо не страшна. Я да вайны крыві баяўся... А цяпер у рукапашных баюся прамахнуцца, ударыць не трапіна. Так вось пад левую лапатку — рраз! Ты ведаеш, мне гэта падабаецца... А кроў... Забыўся, якая яна...

У сне бачу ружовую... Як віно... Адуванчыка я зараз паклічу...

Ліда (*падышла да яго, нечакана прытулілася*).
Сярожа...

Бушцец (*зразумеў, што гэта ласка не жанчыны*). Вось гэтага не трэба!

Ліда. Спыні сваю душу, Сярожа...

Чутны грымоты навальніцы.

Бушцец. Дождж будзе?

Ліда. Будзе...

Бушцец. Спыні дождж, Ліда...

Ліда. Сярожа...

Бушцец. Пусці!

Пайшоў. Ліда прысела на друз. Слухае грымоты. Праходзіць
С а л я н і к.

С а л я н і к. Чаму ты, Лідка, не спіш?

Ліда. Пагадай мне, дзядзька Мацвей...

С а л я н і к. Я не ўмею...

Ліда. А калі ў бога не верыш, маліцца можна?

С а л я н і к. Можна. Хто-небудзь пачуе...

Ліда. Я буду жыць, дзядзька?

С а л я н і к. Захочаш — будзеш... Ідзі спаць.

Адыходзіць. З глыбіні Бушцец цягне за руку Адуванчыка. Той упіраецца.

Адуванчык. Пусці, я табе сказаў!

Бушцец. Давай, давай...

Адуванчык. Што табе трэба, Мазепа дурны?!

Бушцец (*падвёў яго да Ліды*). От! Цёпленькі... Акурат для сугрэву — з пасцелі падняў...

Хацеў яшчэ нешта сказаць, але не сказаў. Павярнуўся і хутка пайшоў. Ліда глядзіць на Адуванчыка. Той на яе.

Адуванчык. Ну што?

Ліда. Сядай, я табе павязку змяню...

Адуванчык. Дык ты ж удзень мяняла...

Ліда. Яшчэ змяню... Але калі ты хочаш спаць — ідзі спі...

Адуванчык. Спаць не хачу... Мяняй...

Сядае. Ліда пачынае разбітоўваць яму галаву.

Ліда. Кроў прысохла... Не баліць?

А д у в а н ч ы к. Не...

Л і д а. Лёнька, чаму цябе Адуванчыкам завуць?

А д у в а н ч ы к. Мішка Гальчанскі празваў...
Калі ў роту прыйшоў, у мяне з гэтага боку валасы саўсім не раслі... Ён засмяўся і кажа: «Зірпіце — Адуванчык!» Так і завуць... Мішку забіла, а мяне завуць...

Л і д а. Хочаш шакаладу? Еш, ты ж любіш са-
лодкае...

Адуванчык есць. Ліда пяшчотна разбінтоўвае.

А д у в а н ч ы к. А адкуль у цябе шакалад?

Л і д а. Лётчыкі падарылі...

А д у в а н ч ы к (аддае). Не хачу!

Л і д а. Ну што ты, дурненькі?.. У мяне толькі з табой душа жыць пачала... Не думай нічога...

А д у в а н ч ы к. Я не думаю...

Л і д а. Я ні ў чым не вінаватая: ні перад табой, ні перад сабой... Але ты ўсё адно даруй мне...

А д у в а н ч ы к. Не трэба, Ліда...

Л і д а. Табе што-небудзь гаварылі пра мяне?

А д у в а н ч ы к. Я не слухаў...

Л і д а. Ведаеш, бацька, адыходзячы на фронт, сказаў маці: «Даруй мне... калі я загіну... Я табе дарую, калі не дачакаешся». І ты мне, Лёнька, да-
руй...

А д у в а н ч ы к. За што?

Л і д а. Не ведаю, але даруй... Я цябе не дачака-
лася... Чатыры гады полымя, кроў, смерць побач...
кожны дзень. Мне схавацца за каго-небудзь хацела-
ся... я і хавалася... А потым баяцца перастала... На-
ват клікала не адзін раз... З вашага аддзялення хло-
пец такі чарнявы, на цыгана падобны, з рапай у
жывот... Як яго?

А д у в а н ч ы к. Варонін...

Л і д а. Як звалі?

А д у в а н ч ы к. Не ведаю... Ён з папаўненьня...
Малады...

Л і д а. Малады... Усміхаецца, а слёзы з вачэй...
Сястрычка, я не плачу, гэта мне пяском у вочы ад
выбуху... Дай вады, кажа, усё адно ж горай не бу-
дзе... Губы кусае, крычаць саромеецца... Я ад палаткі
адышла, на калені стала і... прашу... Смерці пра-
шу: забяры яго, прашу, зрабі ласку, забяры... Вяр-

таюся — ён ужо сцішыўся... Толькі ўсмішка заста-
лася... І вочы на сонца глядзяць. Гэта ж жудасць!
Смерці маліцца... Яе ж праклінаць трэба... (Паўза.)
Са мной нешта сталася, Лёнька, калі я сустрэлася з
табой... Па начах у сне чую: плача пехта... Так то-
непька, жаласліва ўсхліпвае... Я не вушамі, я сэрцам
гэта чую... Ведаеш, хто гэта? Мае непароджаныя
дзеці плачуць... Да святла просяцца... Баюся, што
пасля ўсяго гэтага я нарадзіць не змагу... Жыць за-
стаецца мала — трэба яшчэ выжыць... Толькі б вы-
жыць... Толькі б выжыць...

Яркая бледна-блакітная бліскавіца шуганула з пеба.
І ўслед за ёй траскучы ўдар гromу. Адуванчык упаў на ка-
лені і первова прытуліўся тварам да Ліды. Тая моцна пры-
ціснула яго да сябе.

Што ты, што ты, дурненькі... Гэта ж не спарад...
Гэта навальніца.

А д у в а н ч ы к. Я спарадаў не баюся... Я перу-
на баюся...

Л і д а. Чаго?

А д у в а н ч ы к. Ён перад вайной да нас у хату
залятаў... Такі белы мячык. Акну было адчынена, ён
і прыплыў... Мы вячэралі — ён пад сталом і павіс...
Маці схапіла чыгупок ды і накрыла яго. Як чахнула
перад самым носам! Я потым месяц заікам быў...
Бацька кажа: нешта нядобрае будзе... Угадаў: праз
месяц вайна пачалася. А мяне з таго часу, як наваль-
ніца надыходзіць, — трэсці пачынае. Спарады побач
вухкаюць — не страшна, толькі рот раскрываю, а то
вушам балюча, а як навальніца — гатовы пад зямлю
залезці...

Л і д а. Гэта пройдзе... У цябе хоць хто-небудзь
застаўся?

А д у в а н ч ы к. Бацька, можа, жывы, яго на вай-
ну забралі... А так нікога... І вёскі няма. І суседзяў.
Палілі нас...

Л і д а. Усё хутка скончыцца... І будзе ціха-ціха
на зямлі... І я буду тваёй сястрой... І маці... Гэтаму
я навучылася за вайну. Мы наедзем куды-небудзь
далёка, дзе няма наняліпчаў і руін, дзе шмат-шмат
цішыні... Дзе журчыць чыстая рэчка... І будзем
успамінаць толькі наша дзяцінства, нашых мам,
школу, як нас прымалі ў піянеры... І ніколі-ніколі
не ўспомнім вайну... А калі надыхдзе навальніца — я

заспяваю, і ты не пачуеш, як неба разрываюць грывоты... І цярун ужо не будзе прадвеснікам бяды...

Абдымае яго, плача.

А д у в а н ч ы к. Не трэба, Ліда... Не плач.

Л і д а. Гэта не слёзы, Лёнька... Гэта душа мая смяецца...

З'яўляецца Жанчына з дзіцем на руках.

А д у в а н ч ы к. Пачакай, Ліда... Нехта глядзіць на нас...

Л і д а. Усе спяць.

А д у в а н ч ы к. Глядзіць!

З неба на зямлю абрынуўся ласкавы веспавы дождж.

З а ц я м н е н н е .

Гэткія ж самыя руіны. Вельмі падобныя на першыя. Магчыма, гэта быў музей ці палац які-небудзь. Паўзмрок. Успыхваюць крывавыя бліскавіцы, выбухі. Так падобна ўсё гэта на навальніцу, ды гэта не навальніца. Гэта бой. Прарэзліва епчаць міны, закліпаюцца ад злосці аўтаматы, ціпкаюць кулі. У будынак урываюцца байцы. Дзержваед на сярэдзіне схопіўся з некім, пакаціўся па друзу. Цяжкое дыханне, глухія гукі ўдараў. Падбягае Бушцец.

Б у ш ц е ц. Галаву! Адварні галаву, партызан!!! Пусці яго, суку!

Кароткі ўзмах корціка, хрыпаты стог.

Цэлы?! Бяры аўтамат...

Д у г і н. Дзед! Вазьмі левае акно! Малы, прыкрывай яго!

А д у в а н ч ы к. Ад каго тут прыкрываць? (*Кідаецца да пралому.*)

Д у г і н. Куды лезеш, маць тваю?!

А д у в а н ч ы к. Што табе мая маці?!

Д у г і н. Біце доўгімі чэргамі, прыціскайце іх да зямлі! Зараз назад палезуць! Астатнія па аднаму за мной!

Д у г і н, Б у ш ц е ц і С а л я н і к па чарзе знікаюць у праломе. Дзержваед становіцца ля акна. А д у в а н ч ы к падбягае.

Д з е р в а е д. Куды?! Глядзі ззаду!
А д у в а н ч ы к. Ідзі ты к чорту! Ззаду нікога
няма!

Д з е р в а е д. Не лезь!

Страляе. Недзе зусім блізка прашыцела зялёная ракета.
Страляніна паступова заціхае.

Здаецца, замацаваліся... Дзякуй богу... (*Паклаў аў-
тамат на падаконнік, стомлена прытуліўся да сця-
ны.*) Хадзі, Лёнька, закурим...

А д у в а н ч ы к (*пакрыўджана*). Сам куры...

Д з е р в а е д. Чаго ты?

А д у в а н ч ы к. А вы? Чаго вы мяне за свае
спіны хаваеце? Цябе вунь да ордэна прадставілі, а ў
мяне і нашыўкі няма...

Д з е р в а е д. Нашто табе ордэн, дурань?

А д у в а н ч ы к. На грудзях насіць!

Д з е р в а е д. Свой аддам, калі дадуць...

У праломе з'яўляецца разгарачаны Б у ш ц е ц.

Б у ш ц е ц. Дзе Саляпік?

Д з е р в а е д. З вамі ж пабег...

Б у ш ц е ц (*узбуджана*). Ротны загадаў далей
не лезці... Зараз іх «кацюшамі» прычэсваць будуць.
Гэй, Адуванчык! Вушы сёння цэлыя? Ты, партызан,
паглядвай... Ці мала што ў іх наўме... Ох, вясёленькі
бой быў!

Д з е р в а е д. Нашто ты яго?

Б у ш ц е ц. Каго?

Д з е р в а е д. Палоннага...

Б у ш ц е ц. Ён жа сядзеў на табе, пень! Які па-
лонны? Вораг не здаецца — яго знішчаюць! Хто ска-
заў?

Д з е р в а е д. Я ў яго аўтамат выбіў...

Б у ш ц е ц. О-ё-ёй! Дайце яму крылы — анёлам
будзе! (*Зацята.*) Мабыць, мала... яны вас білі...

Д з е р в а е д. Не табе казаць, як нас білі!

Б у ш ц е ц. Жаласнік, тваю дывізію! Ты яшчэ з
Гітлерам у Берліне пацалуйся! Ладна! Паўду шу-
каць яшчэ аднага праведніка... Толькі б выжыў, па-
скуда... Толькі б выжыў! (*Знікае ў праломе.*)

Д з е р в а е д (*хапае аўтамат*). Ашалела дзеўка!
Куды яна лезе? Куды?! (*Крычыць.*) Паўзі, дурная!
Лажысь! (*І часануў доўгай чаргой у акно. У адказ*

загрукатаў нямецкі аўтамат. Дзерваед страляе да тае пары, пакуль у акне не з'яўляецца Ліда, кідае аўтамат, хапае дзяўчыну, цягне ў будынак.) Што ў цябе ў галаве, прыпадачпая?!

Ліда. Невідзімкі, дзед. Невідзімкі ў галаве...
Дзе Лёнька?

Дзерваед. Лёня!

Адуванчык. Ну што?

Ліда. Ты жывы?

Адуванчык. А ты не бачыш?

Ліда. І я жывая... (Корнаеўца ў санітарнай сумцы, дастае некалькі плітак шакаладу.) Вось я табе прынесла трафэйнага. У бліндажы знайшла...

Дзерваед. Што ты будзеш рабіць!

Ліда. Еш, Лёнька... А я пабягу... Параненыя там. Сёння нешта параненых шмат... (Падыходзіць да Дзерваеда.) Дзед, гэта праўда, што сэрца заўжды бяду чуе?

Дзерваед. Праўда...

Ліда. Нуда мяне смокча апошнія дні... Аж мутарна... (Шэптам.) Дзед, родпенькі, паберажыце вы яго! Гэта ратунак мой, маё збавенне...

Дзерваед. Ідзі, Лідка... Усё будзе добра...

Ліда (падышла да Адуванчыка). Лёнька...

Адуванчык. Што?

Ліда. Нічога... Я пайду...

Адуванчык. Ідзі...

Ліда. Ты б хоць дзякуй сказаў...

Адуванчык. Дзякуй...

Ліда (правяла рукой па яго валасах). Як у цябе павязка?

Адуванчык. Нічога. Добра.

Ліда рэзка павярнулася і пабегла ў пралом. Адуванчык падыходзіць да Дзерваеда.

Дзед, шакалад будзеш?

Дзерваед. Табе маці спіцца, Лёнька?

Адуванчык. Спіцца, а што?

Дзерваед. Падумаеш дрэшка пра жанчыпу — праклянеш сваю маці...

Адуванчык. Я нічога не думаю!

Дзерваед. То добра...

Адуванчык. А да чаго ты гэта?

Дз е р в а е д. Так...

У праломе з'яўляецца С а л я н і к.

С а л я н і к. Як вы тут?

Дз е р в а е д. Чакаем...

С а л я н і к. Дзякуй богу, у нас усе цэлыя... На левым фланзе дрэнна... Там у іх дот быў. Пятрок, чаму яны не скараюцца? Канец жа... Усё адно канец.

Дз е р в а е д. Чаму д'ябал богу не скараецца? Таму што — д'ябал...

З'яўляецца Б у ш ц е ц. Падыходзіць да С а л я н і к а.

Б у ш ц е ц. Пакажы аўтамат...

С а л я н і к. Нашто?

Б у ш ц е ц. Пакажы аўтамат, сволач!

Дз е р в а е д. Чаго ты?

Б у ш ц е ц. Не лезь, партызан!

С а л я н і к (*падае аўтамат*). На...

Бушцец бярэ аўтамат, дастае з яго дыск. І раптам з маху б'е С а л я н і к а па твары.

Б у ш ц е ц. Паскуда!

Дз е р в а е д. Ты што робіш?!

Б у ш ц е ц. На, зірні, усе патроны цэленькія, змазка свежая. Ніводнага разу, сука, за атаку не стрэліў... Мы павінны! Ён чысценькі, а мы — чэрці! Ён на беражку настаіць, а нам за яго ў крыві купацца?!

С а л я н і к. А табе гэта падабаецца...

Б у ш ц е ц. Праз цябе, гадаўка, лёг Мішка Гальчанскі, Якавенка, Варонін і ўсе астатнія... (*Трасе дыскам.*) Гэтыя кулі, можа, ад іх смерць адвялі б...

С а л я н і к. З імі я заўжды побач быў... Ні за іх, ні за цябе ніколі не хаваўся... Не мая віна, што...

Б у ш ц е ц. Не твая? (*Спрытна забівае дыск у аўтамат.*) Ану, становіся да сцяны!

А д у в а н ч ы к. Ты што?! У штрафбат захацеў?

Б у ш ц е ц. Я з сорак першага ў штрафбаце! Становіся!

С а л я н і к. Не рабі гэтага, Бушцец... Прашу цябе... Не бяры і гэтага на сваю душу... Хопіць.

Б у ш ц е ц. Не клапаціся пра нашы душы. Ідзі да сцяны!

С а л я н і к. Як хочаш... (*Ідзе.*)

А д у в а н ч ы к *(у адчай)*. Дзед!!!
С а л я н і к. Толькі я адварнуся... Ладна?
Б у ш ц е ц. Ну не! Мішку Гальчанскаму ў твар
стралялі...

С а л я н і к. Як хочаш...

Бушцец падымае аўтамат.

Д з е р в а е д *(цяжка)*. Пакладзі!

Б у ш ц е ц. Што?

Д з е р в а е д. Пакладзі аўтамат на зямлю...

Б у ш ц е ц. Шкада? Табе шкада?! А ты ўспомні,
як тваіх палілі... Што рабілі з тваёй Мар'яй?! Як тваё
дзіця пяклося на сучку з яблыкамі! Ён у іх не хоча
страляць! Чаго глядзіш?!

Д з е р в а е д. Пакладзі аўтамат на зямлю...

А д у в а н ч ы к. Сяргей, кінь! Ну яго к чорту, не
трэба... Супакойся... Я табе сёння сваю порцыю нар-
комаўскай аддам...

Д з е р в а е д *(да Саляніка)*. Адыдзі ад сцяпы...
Не корчы з сябе... На Хрыста ты не падобны... *(Да
Бушцеца.)* А ты пакладзі аўтамат...

Салянік адыходзіць ад сцяпы. Бушцец стаіць перухома.
З'яўляецца Д у г і н.

Д у г і н. Ты што, аглух? Кінь зброю!

Бушцец шпурнуў пад ногі аўтамат і, цяжка дыхаючы, пры-
сеў на друз.

Атака яшчэ не скончылася, хлопчыкі... Што такое?

Усе маўчаць.

(Злосна.) Што такое, я пытаюся, дзед?!

Д з е р в а е д. Нічога. Пагаварылі...

Д у г і н *(падымае аўтамат)*. Чый?

С а л я н і к. Мой... Я не страляў...

Д у г і н. Не чую...

С а л я н і к *(крычыць)*. Я не страляў! І рапей не
страляў! Верую я!!

Д у г і н. Вось цяпер чую... *(Паўза.)* А гэта тры-
бунал, Мацвей...

С а л я н і к. Я ведаю...

Д у г і н. Толькі зараз даведаўся?

С а л я н і к. Не трэба, старшыня... І рапей знаў...
Я грэшны, слабы чалавек...

Д у г і н. Значыць, зброю ўсё-ткі ўзяць узяў... І думаў як-небудзь ціхай сапай да канца вайны пратупаць... І перад богам чыст, і людзі задаволены... І вашым і нашым... Але бог шэльму меціць... Не атрымалася...

С а л я н і к. Я ў атакі разам з табой бегаў, старшына... Не хаваўся...

Д у г і н. На перадавой не схаваешся, Мацвей... Дзед, дай махоркі... *(Падыходзіць да Дзерваеда, пачынае круціць цыгарку.)* Што ж нам, бедным, рабіць? Га, партызан? Чалавек пад трыбунал пойдзе, а нам з Гітлерам трэба да канца разлічыцца... *(Закурый, падышоў да Сялянніка.)* Як думаеш: боскае пракляцце і смяротны грэх на нашым Дзерваедзе ляжыць?

С а л я н і к. Я вам не суддзя...

Д у г і н. Я не казаў, каб ты нас судзіў. Я толькі спытаўся. Як? Ты? Думаеш?

С а л я н і к. Бог раз і пазаўжды сказаў: не ўбій... Нікога! Нідзе! Ніколі! Нізашто! А чалавек, да крыві прывыкшы, адразу выйсце знайшоў: а калі хто супраць бога? Значыць, можна! А калі не тымі пальцамі хрысціцца? Можна! А калі ерэтык? На касцёр яго! Хто забівае «во славу божню», гэтакі ж забойца, як і той, хто забівае за кашалёк! Бог сказаў: не ўкрадзі! А калі крадзенае? Можна! Святое дзела! Не пажадай жонкі бліжняга... А ў мяне любоў! Можна! Што нам святое пі скажы — мы ўсё перакруцім, пераверцім і падгонім пад сябе... Не жыццё, не абставіны прымушаюць нас грашыць, а похаць душы нашае...

Д у г і н. Амінь?

С а л я н і к. Не трэба...

Д у г і н. Хто ў цябе дома застаўся, Мацвей?

С а л я н і к. Бацька, маці, жонка і дзеці...

Д у г і н. Усе жывыя?

С а л я н і к. Дзякуй богу...

Д у г і н *(дагаворвае за яго)*. ...які нашымі рукамі, крывёй, грахам нашым не пусціў звера ў твой дом... Лёгка быць святому, Мацвей... калі ты адзін, у пустыні! У мяне, можа б, і ханіла сілы здохнуць з голаду, а чужога не ўзяць... А калі побач малое дзіця з голаду намірае? Тады што? Глядзець і думаць пра «не ўкрадзі»?!

С а л я н і к. Папрасі!

Д з е р в а е д. А не дадуць?..

С а л я н і к. Тады ўкрадзь...

Д у г і н. Ага!

С а л я н і к. Але піколі не думай, што зрабіў добра...

Д у г і н. А калі прыйдуць у мой дом і на вачах у мяне заб'юць майго бацьку, раскрыжуюць маці, згвалтуюць сястру... Што мне рабіць? Папрасіць? Адуванчык, што твая маці ў іх прасіла: «Паночкі, не страляйце дзетак больна»? І што?!

Бушцец, як у сне, трасучыся, пачынае падымацца, сціскаючы аўтамат.

(Не паварочваючыся да яго). Табе было сказапа: пакладзі аўтамат на зямлю! *(Бушцец сеў.)* Дык што ж мне, грэшнаму, бог параіць, Мацвей?

С а л я н і к маўчыць.

Правільна... Забі, але не думай, што гэта добра. Дык я і без бога ведаю, што гэта дрэнна... Ты колькі на фронце? А я забіваю з сорок першага! І з сорок першага знаю: не ў кожным немцу сядзіць Гітлер... Большасць з іх няшчасныя, простыя людзі... Але я буду страляць! І біць трашна! Да канца! Таму што ваюю супраць д'ябла! Праўда, ён у Берліне, але тут, у акопах, яго анёлы... Як там у вас: ці адракаешся ад д'ябла і анёлаў яго... Адракаюся!

С а л я н і к. Ім таксама кажучь, што з імі бог... А мы д'яблы...

Д у г і н. Ма-аленькая розніца ёсць. Я не праліў ні кроплі нявіннай крыві...

С а л я н і к. Загадаюць — пральеш...

Д у г і н. Не!!! Сустрэну партызан, дзяцей тых, хто паліў тваю Мар'ю,— я іх не зачэплю! Руку сабе да локця адсяку, але не зачэплю! Не ўбій!.. Яно ў яго было... *(Паказаў на Дзерваеда.)* Калі жонку з дзіцем на смерць аддаў, каб іншых не забілі... Ты думаеш, яму кара гасподня страшная? Ды ён ужо быў у пекле. Тут, на зямлі...

Д з е р в а е д. Не трэба так, старшына...

Д у г і н. Трэба! *(Да Саляніка.)* Дай запалку. Патухла... *(Зноў прыкурвае. Паўза.)* Усё! Пагаварылі, і досыць... Зараз артпадрыхтоўка... Пойдзем да-

лей... Раней сядзем — раней выйдзем... (Вельмі проста.) Бяры аўтамат, Мацвей...

Салянік стаіць нерухома.

Бяры...

Салянік маўчыць. Паўза. Дугін дастас з аўтамата дыск.

Хлопцы, у каго патропаў мала?

Дзержавед. У мяне...

Дугін. На, дзед... (Адае дыск Дзерваеду, а пусты аўтамат Саляніку.) Ротны з зампалітам у суседнім будынку... Здай зброю і пра ўсё далажы... Мне некалі. Зараз атака... Малы, завядзі яго...

Бушцец (хрыпата). Я завяду.

Дугін. А мабыць, і не трэба... Ты ж сам, Мацвей, дойдзеш? Праўда?

Салянік. Дайду... Не насі на мяне злосць...

Дугін. Будзь здароў.

Салянік пайшоў у пралом. Дугін падыходзіць да Бушцеца.

Устаць!

Бушцец. Што? (Падхвіўся.)

Дугін. Ты хто? Вярхоўны Галоўнакамандуючы? Пракурор? Суддзя, каб чалавека да сценкі ста-віць?

Бушцец. Я — франтавік! Я маю права...

Дугін. Тады ў каменданцкі ўзвод шуруй! А ў маім аддзяленні ніхто перад носам зброяй махаць не будзе! Усёк?

Прарэзлівы пошыв. Усе падаюць на надлогу. Бліскавіца па ўвесь пралом. Выбух. Пыл. Цішыня. Байцы падымаюць галовы.

Адуванчык. Нічога сабе дзеўбанула... (Падымаецца, падыходзіць да Дугіна.) Старшына, пу на які д'ябал трэба было яго з абозу браць?..

Дугін. Людзей не было. Вышыню браць трэба... і маўчы!

Адуванчык. Я маўчу.

У праломе, без каскі, шэры ад пылу, скурчыўшыся, з'яўляецца Салянік.

Дугін. У каго ёсць пакет? Дайце пакет!

Дзержавед. Зараз!

С а л я н і к. Не трэба, хлопцы... Нічога не трэба... Даруйце мяне...

Д у г і н (да Адуванчыка). Збегай за Лідкай... Яна па КП... (Адуванчык знікае ў праломе.)

С а л я н і к (да Бушцеца). Даруй, Сяргей... Праўда твая... Толькі ты спыніся... калі можаш... Падыдзі, Пятрок...

Дзерваед падыходзіць.

Д з е р в а е д. Што, Мацвей? Што?

С а л я н і к. Адпусці мне грахі мае...

Д з е р в а е д. Што ты! Не веру я... Не веру...

С а л я н і к. У бога можна не верыць, трэба жыць па ім...

Д з е р в а е д. Ты не бойся, Мацвей, не бойся...

С а л я н і к. Я не баюся... На ўсіх нас на зямлі адна душа... Тыя, хто мучае, забівае, — пройдуць на слядах пакутнікаў, па жыцці ахвяр сваіх... Пекла тут... На зямлі... І ачышчэнне чалавека... Госпадзі, што ж ты з намі робіш? Што ж ты робіш?

Прыбгаюць Адуванчык і Ліда.

Л і д а. Зараз, зараз, дзядзька Мацвей... (Корнаеца ў сумцы.) Што гэта ты?

С а л я н і к. Не трэба, дачушка... Пасядзі так. Памаўчы...

З кароткім шыпеннем над будынкам праносяцца снарады гвардзейскіх міпамётаў.

Д у г і н. Пачалося! Рыхтуемца, хлопцы... Чакайце чырвонай! Артналёт кароткі будзе... Адуванчык! Памажы тут...

А д у в а н ч ы к. Што тут памагаць?

Д у г і н (злосна). Рабі, што сказана!!

Дугін, Дзерваед, Бушцец надбеглі да вокнаў, чакаюць.

Л і д а. Дзядзька Мацвей, ну што мне зрабіць? Што мне зрабіць?

С а л я н і к. Заспявай...

Л і д а. Што?

С а л я н і к. Што хочаш... Заспявай, Лідка... Жаночая песня — малітва... Пра косы ведаеш? Гэта... ой, чыё ж та... поле... (Заціхае.)

Л і д а. Не ведаю...

С а л я н і к. Усё адно заспявай...

Л і д а. Не ведаю!!

У праломе з'яўляецца Жапчына з дзіцем. І палілася
чыстая ціхая песня:

Ой, чыё ж та поле?
Чые ж та пракосы?
Чыя ж та дзяўчына
Распусціла косы...

Кривавым заравам успыхнула ракета.

Д у г і н. Пайшлі, мужыкі! Лапаткі ў рукі — па-
кажам ім кузькіну маць! Ура-а-а!!!

Усе выскокваюць праз вокны. І грознае, страшнае «ўра»
пакацілася над зямлёй, перарасло ў крык-стоги «а-а-а». Стрэ-
лы, выбухі, тупат тысяч ног па зруйнаванай зямлі.

Ой, чыё ж та поле,
Чые ж та пра...

Песня абрываецца.

З а ц я м н е н н е .

ДЗЕЯ ДРУГАЯ

Руіны рачнога вакзала. Бой грыміць недзе далёка. Мокры да апошняю ніткі, сядзіць на камянях А д у в а п ч ы к. Ёсць размоклы шакалад і горка плача. Каля сцяпы сушыцца
Д з е р в а е д.

А д у в а п ч ы к. Дзед, чаму яна ўтапілася? Я плаваць не ўмею і выплыў... Чаму я выплыў? Я ж вады баюся... У плит як дасць — у яе толькі калені мільганулі... А я выплыў... Ой, сволачы! Ой, гады... Ну, чаго ты маўчыш?

Д з е р в а е д. А ты паплач... Яно нічога... Паплач... Табе трэба плакаць...

А д у в а п ч ы к. Яна прыгожая была? Га, дзед? Ліплі ж усе да яе...

Д з е р в а е д. Прыгожая...

А д у в а п ч ы к. А я падсмалены і пакусаны... Чаго ж яна так да мяне... Я ёй пра цыганку раска-заў... Пасмяялася, а потым рукой вось так правяла... Я, кажа, і ад вады на цябе закляцце зраблю...

Д з е р в а е д. Баба што хочаш можа... Калі душой любіць... Гэта сіла...

А д у в а п ч ы к. А можа, яна гэтым закляццем усе свае сілы аддала? Каб я жыў?

Д з е р в а е д. Можа...

А д у в а п ч ы к. Нарадзіць хацела... Я, кажа, Лёнька, ад цябе колькі змагу — столькі нараджу... Колькі на руках у мяне памерла... І колькі сама забіла... Столькі і нараджу... Тады душа супакоіцца... А чаго ў яе душа неспакойная была? Фрыцаў жа забівала...

Д з е р в а е д. Бабе дзяцей трэба няньчыць, а не...

А д у в а п ч ы к. Цяперака мне вады можна і не баяцца...

Д з е р в а е д. Можна...

А д у в а п ч ы к. Хочаш шакаладу?

Д з е р в а е д. Давай...

Без гімнасцёркі, з кацялком у руках падыходзіць Д у г і н.

Дугін. Ідзіце да кухні... Кашу ўжо даюць...

Дзерваед. То добра...

Дугін. Там і абсушыцеся... Чаго цябе трасе, малы? Застудзіўся?

Адуванчык. Застудзіўся...

Дзерваед. Пайшли, Лёнька... Што б там ні было, а каша — першае дзела...

Дугін. Дзед, хочаш грамульку для сугрэву душы...

Дзерваед. Не хачу...

Адуванчык. Дай мне! (*Бярэ ў Дугіна біклагу, робіць некалькі адчайных глыткоў, кашляе, закусвае шакаладам.*) Пайшли, дзед...

Адыходзяць. Дугін сядзе на зямлю і, заціснуўшы паміж калянаў кацялок, есць салдацкую кашу. Падыходзіць Лейтэнант. Новенькая гімнасцёрка, новенькая фуражка, новенькія боты. Адным словам, з іголачкі. Нават і твар, здаецца, з іголачкі.

Лейтэнант. Тут першы ўзвод, баец?

Дугін. Тут...

Лейтэнант. Я са штаба дывізіі... Дзе камандзіра знайсці?

Дугін. Я камандзір...

Лейтэнант (*прысеў побач*). Слухай, у цябе тут служыць такі Дугін... Як ён?

Дугін. Ваюе...

Лейтэнант. Ты за ім нічога такога не заўважыў?

Дугін. Ладна, лейтэнант, не будзем у кошкі-мышкі гуляць... Дугін я. Што я павінен быў за сабой заўважаць?

Лейтэнант (*ніякавата крэкнуў*). Та-ак... Тады пару пытанняў да вас, старшына...

Дугін. Давай... Толькі я кашу даем... Галодны як сабака.

Лейтэнант. Еш, еш...

Дугін. Ты, калі хочаш, таксама да кухні падыдзі... У нас добрая каша сёння...

Лейтэнант. Не, дзякую, я ўжо сьнедаў.

Дугін. Ну, глядзі...

Есць кашу. Лейтэнант пазірае за ім.

Лейтэнант. З якога года ваюеце?

Дугін. З сорок першага...

Лейтэнант. І ў якім званні пачалі вайну?

Дугін. Старшы палітрук...

Лейтэнант. Аднак вы выраслі... Такі малады і ўжо старшына... Як гэта так ліха ад старшага палітрука да старшыны?

Дугін. Ты ведаеш, што ў сорок першым тварылася?

Лейтэнант. Адступалі... часова...

Дугін. Ды не адступалі мы, а ўцякалі...

Лейтэнант. Не ўсе, канечне...

Дугін. Ага... Хто пад гусеніцы іх танкаў трапіў, канечне, не ўцёк... Супраць лома няма прыёма... Два месяцы быў у акружэнні, выйшаў са зброяй, праверка — радавым у строй... Пад Масквой узвод далі, потым роту, потым зноў у радыява...

Лейтэнант. За што?

Дугін. Вышыню не ўзяў. Потым яе два батальёны бралі, а я павінен быў з ротай узяць... Напалову выбітай... Пад Сталінградам званне вярнулі, пад Курскам разжалавалі... Падонка ў расход пусціў. У адным сяле жанчыну мардаваў... Яна там жыла з некім... ці то са старастам, ці то з немцам... Чорт яе ведае! Дык ён яе і яе дзіцёпачка... Адным словам, самасуд атрымаўся... Добрага байца за нямецкую падсцілку хлопнуў. І каяцца не стаў... У цябе закурыць ёсць? Маё ўсё вымакла на пераправе.

Лейтэнант дастае пачак папярос. Дугін бярэ адну.

«Казбе-ек»... Даваенным пахне...

Лейтэнант. Далей...

Дугін. Далей усё нармальна... Змыў віну крывёй... Пасля штрафбата далі аддзяленне... Цяпер замяшчаю ўзводнага...

Лейтэнант. Біяграфія... Куды пі кінь — адуюць пакрыўджаны.

Дугін. Вайна, лейтэнант... Крыўдзіцца пасля Перамогі будзем. І вось што: хопіць цямніць! Што трэба — пытайся! Не строй з сябе Шэрлака Холмса...

Лейтэнант. Спакойна, спакойна, старшына... Я, здаецца, пакуль што вышэй па званні...

Дугін. Даўно з вучылішча?

Лейтэнант. Нядаўна.

Дугін. Яно і відаць. Пытайся...

Лейтэнант. У вас ёсць жонка?

Дугін. Ёсць...

Лейтэнант. А пісьмы ад яе?

Дугін. Няма. Ну, хопіць...

Лейтэнант дастае з сумкі канверт.

Лейтэнант. Скажыце, старшына, як магло стацца, што ў той час, калі ваша дывізія стаяла на фарміраванні, была далёка ад фронту, ваша жонка, Вера Іванаўна Дугіна, атрымала пісьмо?.. Вось гэта во... На штабным бланку, за фальшывым подпісам фальшывага камандзіра... У ім паведамляецца, што... цытую: «Дугін Уладзімір Паўлавіч загінуў смерцю храбрых у баях за Радзіму і пахаваны ў брацкай магіле каля сяла Зельва». А ёсць такое сяло?

Дугін. Ёсць. І брацкая магіла ёсць.

Лейтэнант. Раю казаць праўду, старшына...

Дугін. Я заўсёды праўду кажу... Пісьмо адпраўлена па маёй просьбе... Хто адпраўляў — не скажу! А ўвогуле так: бланк украў і напісаў сам... На што? Любоў у мяне, лейтэнант, разумееш? Сустрэў у шпіталі адну сястрычку, ну і закруцілася ў нас з ёй... Вырасыў: дзяцей няма, яна маладая... Не прападзе, знойдзе сабе... Ну і каб з маху абрэзаць усё...

Лейтэнант. Стоп, стоп, старшына... Натхнёная хлусня — гэта талент. Вы ў гэтым — круглы нуль... Вочы выдаюць. Мітусяцца... Няма ж ніякай сястрычкі... Ды і не было. А можа, усё прасцей? Абрэзаць усе канцы і да іх махнуць.

Дугін. Да каго «іх»?

Лейтэнант. Праз нічыійную паласу...

Дугін (*пасля паўзы*). Лейтэнант, я куру тваю папяросу... Скажы дзякуй богу... А так бы ты праехаўся ў сваёй повенькай гімнасцёрцы па зямлі...

Лейтэнант. Добра. Больш я нічога пытацца не буду. Але скажы: як ты, франтавік, мог... (*Патрос пісьмом.*) Прыкрывацца ад чаго б там ні было тымі, хто ад Масквы да Германіі ў брацкіх магілах ляжыць? Прыкрывацца іх светлымі імёнамі, светлай памяццю тых, каго, можа, і сам хаваў... Як ты змог? Сволач ты, старшына! Гэта я не ад сябе кажу... Твая праўда, я толькі з вучылішча, пораху не шухаў... Не мне цябе судзіць... Гэта я табе ад свайго бацькі! Ён над Мінскам ляжыць. Дарэчы, у братняй таксама...

З'яўляецца В е р а. Прыгожая жанчына ў форме вазпурача трэцяга рангу.

Гэта я табе і ад тваёй жонкі...

В е р а. Ад мяне не трэба, лейтэнант...

Л е й т э н а н т. Даруйце... (Пайшоў.)

В е р а. Дай пісьмо... (Лейтэнант аддае.) Пачакай мяне ў машыне, калі ласка... Я зараз прыйду...

Л е й т э н а н т. Добра... (Пайшоў.)

В е р а. Добры дзень, Валодзька...

Д у г і н. Добры дзень, Вера...

В е р а. Ты не бойся, Валодзька... Пра гэта (наказала пісьмо) ніхто не ведае... Лейтэнант мой сябар... Нікому не скажа. Не хвалюйся.

Д у г і н. Я не хвалюся...

В е р а. Ты нават можаш забраць яго. Бяры, бяры...

Дугін бярэ пісьмо.

І каб цябе не мучыла сумленне — скажу: я па табе не плакала... Як бачыш, не пасівела... Жанчыны, Валодзька, бяду прадчуваюць... Як звяры землетрасенне... Асабліва тыя, хто любіць... А я цябе люблю... Прачытала гэта і падумала: глупства нейкае, бязглуздзіца! І лягла спаць. І пакуль не заснула, шпталала ўсё: «Прысніся мне, Валодзька, прысніся...» Так і заснула. І ты мне прысніўся... Стаіш сярод белай чаромхі, памятаеш, мы пасля вяселля да мамы ездзілі? Было шмат чаромхі.

Д у г і н. Памятаю...

В е р а. Дык вось, ты стаіш і голелькага хлопчыка на руках трымаеш... Я ведаю, што гэта сон і што голы хлопчык у сне не к дабру... Пытаюся ў цябе: «Ты жывы?» Ты сумна-сумна галавой кіўнуў. Маўляў, жывы... А я чамусьці пытаюся: «Дзе ты загінуў?» Ты на куст чаромхі паказваеш... А пад тым кустом стол стаіць. Папера нейкая. Ты гэта на ста-ле пісаў?

Д у г і н. На тумбачцы.

В е р а. Я запыт на наступны дзень зрабіла... Але дывізію вашу расфарміравалі ўжо... Канцоў не знойдзеш... Ты і гэта ўлічыў... Але я знайшла цябе...

Д у г і н (цяжка). Ідзі, Вера... Даруй і ідзі...

В е р а. Табе не трэба прасіць прабачэння... І той, хто палюбіць, і той, хто разлюбіць, — адполькава невінаватыя... Я толькі хацела паглядзець табе ў вочы, Валодзька... І ўсё.

Д у г і н. Глядзі.

В е р а. Хто яна?

Д у г і н. Жанчына.

В е р а. Як завуць?

Д у г і н. Лідка.

В е р а. Няпраўда... Калі б яна была, ты б сказаў
Ліда...

Д у г і н. Яна... проста маладзенькая. Ідзі, Вера...
Прашу цябе...

В е р а (*гледзячы ў вочы, спалохана*). Госпадзі...
Валодзька... Ты ж любіш мяне...

Д у г і н (*працягвае пісьмо*). Любіў.

В е р а. Можа, табе што-небудзь пра мяне напіса-
лі?.. Чатыры гады расстання... Потым фронт, шпі-
талі... Параненыя, скалечаныя, пакінутыя... Усяля-
кае было... Але душа мая чыстая... І каханне маё
чыстае... Клянуся табе! Ты чуеш?!

Д у г і н. Забяры пісьмо!!! У ім усё правільна...

В е р а (*амаль істэрычна*). Раствума-а-ач!!!

Д у г і н. У сорок першым мы выходзілі з акру-
жэння... Знясіленыя голадам ушчэнт. Той, хто не мог
ісці далей ці быў паранены, — цішком сыходзіў у
хмызняк. Таму што не толькі несці каго-небудзь, а
нават весці пад руку ні ў кога не было сіл... Пачнеш
дапамагаць — ляжаш сам... Вось тады і ўзнікла та-
кая маўклівая дамоўленасць: скончацца сілы — у лес!
Прастрэлілі ногі — у лес! Палкавы камісар падаў
прыклад. Падазваў мяне і кажа: «Слухай, палітрук:
калі са мной што якое — павядзеш атрад. Не спы-
няцца! Што б ні здарылася! Паўтары». Я паўтарыў...
Ноччу ён знік... З акружэння выйшла сорок шэсць
чалавек. Астатнія ў лесе... На аднаму. Лічы, што і я
сышоў у гэтакі ж лес... Гэта ўсё, што я магу табе
сказаць... Ты ні ў чым не вінаватая перада мной, а
я перад табой... Вайна... Скончыцца, праклятая, —
выходзь замуж...

В е р а. Што ты кажаш?!

Д у г і н (*упарта*). Выходзь замуж і як мага
больш нарадзі дзяцей... Колькі зможаш! Пас павы-
бівала к чортавай матары, а народ павінен быць моц-
ным. Можа, яшчэ якую-небудзь бяду яму давядзец-
ца ўзяць на свае плечы... Ідзі, Вера...

В е р а (*праз слёзы*). Не разумею...

Д у г і н. Сунакоішся і зразумеш...

Прыбгае Бушцец.

Бушцец. Старшына, танкі!!

Дугін. Дзе?

Бушцец. З-за ўзгорка па беразе пруць!

Дугін. Можа, нашы?

Бушцец. Якое там?! «Фердынанды»!

Дугін. Адкуль яны ўзяліся?

Бушцец. Чорт іх ведае!

Дугін. Ідзі, Вера, ідзі... *(Да Бушцеца.)* Пяхоты не відно?

Бушцец. Здаецца, не...

Вера. Валодзька, мілы... Даруй мяне! Даруй!
Я ўсё жыццё перад табой на каленях стаяць буду!!!

Дугін. Лейтэнант, забяры яе!

Прыбгае Лейтэнант.

Дуй хутчэй адгэтуль! Зараз горача будзе! Заскочыш на КП палка! Скажы, каб агнём падтрымалі...

Лейтэнант. А што такое?

Дугін. Танкі аднекуль прарваліся!

Вера. Валодзька!

Дугін *(кідаецца да пралому)*. Узво-од! У каго ёсць гранаты — звязкі, звязкі рыхтуйце! Астатнія ў будынак... Жмі, лейтэнант!

Лейтэнант. Ёсць!

Вера *(крычыць)*. Я люблю цябе, Валодзька!
Я люблю цябе!

Лёскаат гусеніц танкаў.

Зацямненне.

І зноў руіны нейкага будынка. Разбітая мэбля, каля сцяны на століку патэфон. На падлозе разбіты бюст Гітлера. Ціха. Грымотаў вайны не чуно. У будынку размясцілася на адначынак наша аддзяленне. Бушцец курыць, Дзерваед зашывае нешта па гімнасцёрцы, Адуванчык сноўдаецца па будынку.

Дзерваед. А старшыну, мабыць, ад нас забяруць... У штаб дывізіі выклікалі...

Бушцец. Які ён старшына?

Дзерваед. Старшына... Ён старшына і ёсць...

Бушцец. Вайна канчаецца... Што рабіць?

Дзерваед. Жыць...

Бушцец. Жыць... *(Падышоў да кавалкаў бю-*

ста, пастукаў на галаве прыкладам.) Праўду кажуць, што ён артыстам быў?

Дзержваед. Хто?

Бушцец. Фюрэр...

Дзержваед. Кажуць...

Бушцец. Устроіў спектакль... Слухай, а яго ж нехта і радзіў?..

Дзержваед. Ну, вядома ж, не ў капусце знайшлі...

Бушцец. І што адчувала гэта баба, калі радзіла яго?

Дзержваед. Радасць...

Бушцец. І грудзямі карміла?

Дзержваед. Карміла, мабыць... А то як жа?

Бушцец. І вось не захлібнуўся ж ад мацярынскага малака, паскуда... І радзімец яго не схапіў... Ой, сустрэць бы гэту ведзьму, калі яна жывая яшчэ... Ну чаго глядзіш?

Дзержваед. Не крычы...

У гэты момант з другога пакоя выходзіць Адуванчык. На ім вялікага памеру нязграбны генеральскі мундзір, фуражка з высокім верхам. З-пад казырка тырчыць толькі адзін нос. У руках лялька-галыш. Ціхенька падышоў да патэфона, паставіў пласцінку. Палілася песня. Не бравурная, а так... просцеенькі нямецкі шлягер.

Адуванчык (*блазнавата*). Іх бін гойтэ драгтах остэн!

Бушцец (*азірнуўся, спакойна*). Во дзіцёнак... (*І раптам узвіўся.*) Здымі!! Зараз жа здымі гэта, шчанюк!! Я каму сказаў?!

Адуванчык (*спалохана скідвае фуражку і мундзір*). Чаго ты?! Чаго затросся, псіх шалёны?!

Бушцец падымаецца і выходзіць. Каля патэфона лёгка стукнуў прыкладам на пласцінцы. Песня захліпнула.

Ідзі ў санбат! Табе лячыцца трэба... (*Паўза.*) Дзед, а я яго баюся. Калі заводзіцца, у яго вочы мутнымі робяцца... А тут генерал жыў... Генерала ўчора выкурылі... Мабыць, і дзеці ў яго былі... Бачыш, во лялька... (*Уздыхнуў.*) Каб Зоська не згарэла — ёй бы трафэй прывёз... (*Запіхвае ляльку ў свой рэчмяшок.*) Дзед, а куды ты пасля вайны?

Дзержваед. Не ведаю...

Адуванчык. І я не ведаю... Дзед, а паедзем куды-небудзь разам? Га? Мы з Лідкай у Сібір дамаў-

ляліся... Лясоў там! Звяр'я! Страляць навучыліся — на паляванне хадзіць будзем... Рыбу лавіць... Га?

Д з е р в а е д. Дадому трэба... У Максюткі... Я і магілкі сваім не зрабіў яшчэ...

А д у в а н ч ы к. Дадому не хачу. Хачу туды, дзе абсмаленых комінаў няма... Дзе ціха-ціха...

Уваходзіць Д у г і н. Ён у той жа засціранай гімнасцёрцы, але з повенькімі капітанскімі пагонамі. На грудзях Зорка Героя. Дзерваед і Адуванчык аслупнянела падымаюцца.

Д у г і н (*жартаўліва*). Вольна... Сам радавы...

А д у в а н ч ы к (*ашалела*). Ёш тваю клёш! За што цябе так?..

Д у г і н (*сур'ёзна*). За вайну...

А д у в а н ч ы к. Дай прымераць, га?

Д з е р в а е д. Гэта не мераюць, Лёнька... (*Падышоў да Дугіна, моцна паціснуў руку.*) Ну, то віншую... Гэта добра... Чэснае слова, рады...

Д у г і н. Дзякую, дзед...

А д у в а н ч ы к. Ды раскажы хоць!

Д у г і н. Выклікалі да камандзіва... Прыходжу. Па ўсім штабе шорах. Начштаба накінуўся: у чым ты прыйшоў?! Гімнасцёрка, бачыце, засціраная... Хацеў аднаго старшыну раздзець, каб я пераапрапуўся... Пайшлі вы, кажу... Заходжу. А ў камандзіва маршал сядзіць.

А д у в а н ч ы к. Ідзі ты!

Д у г і н. Што ж ты, пытаецца, старшына, ад узнагароды бегаеш? Вайна гаюе, во і бегаю... Ну, раскажы, як танкі паліў... Я яму пра Маскву давай расказваць. Не тое, кажа... Я пра Сталінград. Не тое! Я пра гэту рэчку праклятушчую, дзе нас «фердынанды» накрылі. Зноў не тое! Ну, тады, кажу, не па адрасу. Шукайце іншага. А пра Курск чаму не расказваеш, пытаецца? Пад Курскам мяне разжалавалі, што тут расказваць? Смяецца... Аказваецца, званне вярнулі адразу ж... Але шпіталь, перафарміраванне, усялякая катавасія — згубілася...

А д у в а н ч ы к. Гэта ж трэба! А ты столькі ў радавых хадзіў...

Д у г і н. А мы ўсе ў радавых... Ад маршала да цябе...

Д з е р в а е д. То добра...

Д у г і н. А потым Зорку дастае... У мяне ў вачах пацямнела... Я думаў, ордэн будзе... Гэта табе,

капітан, і за Маскву, і за Сталінград, і за Курск, і за ўсю вайну... (*Задуменна і сумна.*) За ўсю вайну...

А д у в а н ч ы к. Ёлкі зялёныя! Герой!.. Слухай, старшына, цябе ж цяпер паважаць трэба...

Д у г і н. Паважай, паважай... А заадно збірайся, паедзеш у штаб дывізіі... Машына чакае.

А д у в а н ч ы к. Нашто?

Д з е р в а е д. Як нашто? Можна, і табе што-небудзь перападзе...

А д у в а н ч ы к. Не, сапраўды, нашто?

Д у г і н. Ім там тэлефаніст спатрэбіўся... Загадалі, каб...

А д у в а н ч ы к. Не паеду!

Д у г і н (*жорстка*). Паедзеш!! Гэта я сказаў, малы... Усёк?

А д у в а н ч ы к (*плаксiва*). Ну, за што, старшына? Што я табе зрабіў? Я ж прападу без вас...

Д у г і н (*прытуліў яго да сябе*). Эх ты, Адуванчык... Дураць ты, дураць... Да пачальства бліжэй будзеш... На вачах! Хутчэй медаль дадуць ці лычкі якія...

А д у в а н ч ы к. Не хачу я...

Д у г і н. Калі што якое, крыўдзіць пачнуць — скажы, што ў аддзяленні Дугіна ваяваў... Цэлы год...

Дзержваед сабраў рэчы Адуванчыка, падае.

А д у в а н ч ы к. Дзед, ну скажы ты... Колькі там тае вайны засталася? Цэлы я буду...

Д з е р в а е д. Едзь, Лёнька... Нічога, едзь...

Д у г і н. Давай, давай... Машына чакае... (*Дастае з кішэні шакалад.*) На шакаладу па дарогу...

А д у в а н ч ы к. Не хачу! Мог бы чарку паставіць за Героя...

Д у г і н. Бяры, што даюць! Ну і бывай, гвардзеец! (*Абдымае.*)

А д у в а н ч ы к. Ну, то бывайце... Калі што якое дзе-небудзь трохі не таго — ліхам не памінайце... Я вас... люблю... (*І каб да канца не расплакацца — выбег.*)

Д у г і н. Праводзь яго, дзед...

Д з е р в а е д. Ага... (*Пайшоў.*)

Д у г і н. І вось яшчэ... Там, каля калонкі, дзве нашыя жанчыны... Ну, рускія, з лагера... Прывядзі, накармі іх... Адна, здаецца, цяжарная...

Д з е р в а е д. Як?

Д у г і н (амаль злосна). Ну, як жанчына цяжарная бывае?!

Д з е р в а е д. То ясна.

Д у г і н. У цябе знойдзецца што паесці?

Д з е р в а е д. Ды знайду... Ёсць трохі. Кансервы там, тушонка... А малы праўду кажа: магарыч з цябе, старшына... Выставіш ужо нам па грамульцы...

Д у г і н (дастае з сумкі бутэльку). На, п'яніца... Маскоўская! Камдзіў павіншаваў.

Д з е р в а е д. О, то добра... Вечарком зазірні... На трох раздавім... Цяперака нас трое засталася... Сяргей, ты, я...

Д у г і н. Заўтра папаўнепне прышлюць...

Д з е р в а е д. То добра...

Гудзе машына.

Д у г і н. Ды пачакай ты! Слухай, дзед, нешта мне сумна глядзець на цябе... Аж сэрца заходзіцца...

Д з е р в а е д. Чаго?

Д у г і н. Мар'я яшчэ ходзіць за табой?

Д з е р в а е д. Ходзіць...

Д у г і н. Давай я і цябе перавяду куды...

Д з е р в а е д толькі махнуў рукою і выйшаў.

(Адзін.) Ну што ж... Будзем яшчэ раз прымаць роту...

Ідзе ў пралом. Чуваць гук ад'язджаючай машыны.

Г о л а с А д у в а н ч ы к а. Бывайце, хлопцы!
Я вас люблю-ю-ю!!!

Праз нейкі момант у будынак уваходзяць старая Ж а н ч ы н а і Л ю с ь к а. За імі Д з е р в а е д.

Ж а н ч ы н а. А вёска наша, салдацік, чыстая, вясёлая... Аптанёва называецца... Чуў, можа?

Д з е р в а е д. Не... Я зараз, сядайце... (Дастае з рэчмяшка хлеб, рэжа яго, адкрывае кансервы, да Люські.) Я табе малака дам... У мяне тут згушчонка недзе была...

Ж а н ч ы н а. Вясёлая вёска... Над Нёманам стаіць... Вясной, у наводку, вада аж да парога падбіраецца... А на тым беразе шыро-о-ока, аж да самай пушчы...

Д з е р в а е д. Ешце... Толькі хапаць пе трэба...

Гэта я ўсё вам у дарогу аддам... І яшчэ таго-сяго назбіраю... *(Да Люські.)* Ну, не хапай ты так, я табе сказаў... Ты пажуй, пажуй... У цябе ж ніхто з рук не вырывае...

Жанчына (есць). Смачна... Каўбасой пахне... Мы з маім старым добрыя каўбасы робім... Ці паве-рыш, аж да самага лета вісяць, адрэжаш, як све-жыя... *(Есць.)*

Дзєрваєд (да Люські). Ну, усё... Пакладзі па-куль што... Пагаворым... Цябе як завуць?

Люська. Люська...

Дзєрваєд. Адкуль?

Люська. Крынічанск... Гарадок такі невялікі...

Дзєрваєд. Чуў, чуў... З лагера цяпер?

Люська. Былі ў лагеры... Паўгода таму баўэр адзін забраў... За сьвіннямі глядзелі... *(Усхліпнула.)* Цяжарная я, дзядзька...

Дзєрваєд. Ну што ж... Дзєла такое... Людзей пабіла шмат... Радзіць трэба... Дзєла такое...

Люська. І нараджу!

Дзєрваєд. А то як жа?.. На згушчопкі... Са-лодка. Яно трэба...

Жанчына. Прыязджаў бы ты, салдацік, да нас у Антанёва... Дачка ў мяне вырасла... Ты ж адзін?

Дзєрваєд. Адзін.

Жанчына. Дык і нявестка табе будзе... А вёска ў нас чыстая, вясёлая...

Дзєрваєд. Што ты такое кажаш?

Люська. Памаўчы, дзядзька... Хай гаворыць...

Жанчына. О-о, Гальку ты маю пе бачыў! Бы-вала, з бані прыйдзем, яна такая распараная, чы-стая, свежым малаком пахне... Як памыецца — заў-сёды свежым малаком пахне... А валасы ў яе! У Ан-танёва яе Вадзяніцай звалі... Русалка, значыцца... Я яе на камень стаўлю... Ля парога ў нас камень ля-жыць... Таму што валасы ніжэй пят... І як лён мяк-кія-мяккія... Пастаўлю і грабянцом іх, грабянцом... А яна аж свеціцца... Сонца вечаровае ў валасах... Аж свеціцца... Прыязджай, салдацік...

Дзєрваєд. Ты еш, еш...

Люська. Ты, дзядзька, не слухай... Нікога ў яе няма... Ні Антанёва, ні хаты, ні дачкі... У лагеры яны былі... Дачку ў дваццаты блок забралі... Блок такі ў лагеры быў... Яны там ацерацыі вучыліся рабіць...

І хваробы лячыць... Высокіх дзяўчат выбіралі... Мянэ ў той блок забракавалі: погі тонкія і грудзей няма... А ім трэба, каб усё было... Гальку ўзялі... Сапраўды прыгожая была... Дык во ходзіць цяпер і каго ні сустрэе — за сваю Гальку сватае...

Дзєрваєд *(да жанчыны)*. Цябе як завуць?

Жанчына. Наста... Наста з Антанёва... А дачку маю — Галька... Прызджай, салдацік...

Дзєрваєд. Я прыеду. Кончу вайну — і да вас у Антанёва...

Жанчына. А вёска ў нас чыстая, вясёлая... Каля кожнай хаты па крыніцы...

Дзєрваєд. То добра... Ты толькі больш нікому не раскажвай пра Гальку. А я прыеду... Гітлера кончым, і прыеду...

Жанчына. Ага...

Дзєрваєд. Ешце... *(да Люські.)* Ты хлебам, хлебам макай у згупчонку... Цяпер можна, калі жы- вот не забалеў... *(Дастае яшчэ хлеба.)* Гэта вам на дарожку... Нічога, дзеўкі! Нас не скруціш... І гэта перацерцім-перажывём... Нас б'юць, а мы жыта сеем...

Уваходзіць Бушцец, несучы ў руках некалькі банак кансерваў, хлеб, канцэнтраты. Узбуджаны, вясёлы. І раптам нібы натыкаецца на нябачную сцяну. Пасунуўся назад, прыціснуўся сніной да сцяны. Стаіць здраццвела.

Дзєрваєд *(да Люські)*. А ў цябе хоць хто-небудзь застаўся?

Люська. Расстралялі ўсіх... Мы партызанам медыкаменты ў лес перапраўлялі... Як яны даведаліся?

Дзєрваєд. Значыць, нікога?

Люська. Нікога... Мужа ў армію з вяселля забралі... З папяровай кветачкай на грудзях... Забілі, мабыць... Як яны б'юць, дзядзька... Як яны б'юць...

Дзєрваєд. Яно нічога... Забываць трэба... Хутчэй забудзеш — лягчэй жыць будзе... А жыць трэба... Трэба жыць... А гэта... чый ён...

Бушцец нерухома стаіць каля сцяны.

Люська *(правяла далоняй па жываце)*. Мой... Больш сказаць... няма чаго сказаць... Ён пачаў жыць без любові, пад страхам і бяссільнымі слязьмі... Але без граху, дзядзька... Без граху!

Жанчына. А вёска ў нас чыстая, вясёлая... *(Есць.)*

Д з е р в а е д. А ты не плач... Бяды няма...

Л ю с ь к а. Можна праклінаць бога, вайну, Гітлера, увесь свет, а яго і мяне... за што ж?.. Нам і так дасталася... Што я толькі не рабіла! І ў халоднай вадзе сядзела, каб застудзіцца, і з лясвіцы знарок валілася, і... Што толькі не рабіла... А ён аднойчы сярод почвы пад сэрцам мяне пагладзіў... Знутры, па жываце... Як напрасіўся: не трэба, не вінаваты я, пусці мяне жыць... Я, я неяк супакоілася... Я ж са сваім пават не пацалавалася ўдосталь... З вяселля забралі... Толькі думала пра яго ды ў сне бачыла... У душы пасіла... І гэта будзе яго дзіця... Яго. Душа мяне не асудзіць... Ні яго, ні мая... Людзі — хай. Душа не асудзіць...

Бушцец нерухома стаіць каля сцяны.

Д з е р в а е д. Які там суд? Ён твой... І ты яго нікому не аддавай.

Л ю с ь к а. Не аддам...

Д з е р в а е д. Зберажы ад усяго шалёнага свету...

Л ю с ь к а. Зберагу...

Д з е р в а е д. Навучы дабру і любові...

Л ю с ь к а. Навучу... *(Паўза.)* Дзякуй табе, дзядзька... Прызджай да нас у Крынічанск...

Д з е р в а е д. Яно можна...

Ж а н ч ы н а. Крыніц у нас шмат... І Нёман вясной разліваецца шыро-о-ока...

Л ю с ь к а. Пойдзем, цётка Наста... *(Да Дзерваеда.)* Нас на зборным пункце чакаюць...

Д з е р в а е д. Па згушчонкі... Еш патрохі... Яно трэба...

Л ю с ь к а. Дзякуй табе, дзядзька... Хай цябе куля абміне... Хадзем, цётка...

Нізка накланілася Дзерваеду. Жанчына таксама. Выходзяць. Бушцец як здранцвелы стаіць каля сцяны і не міргаючы глядзіць перад сабой. Дзерваед збірае рэшткі прадуктаў, заўважае Бушцеца.

Д з е р в а е д. Сяргей, хто гэта ў нас у роце з Крынічанска быў? Гураў ці Варонін?

Б у ш ц е ц *(хрыпіць)*. Я...

Дзерваеда як ударыла. Павольна-павольна падымасца. Падыходзіць да таварыша. Паўза.

Д з е р в а е д *(ціха)*. Яно ўсё так... але дагнаць

трэба... Не наша з табой гэта вайна, Сяргей... Не мы яе вынеслі, а яны... Бабы нашы... На іх яна лягла... У іх слязах і ў іх крыві Гітлер пракляты захлынуўся... У іх душах праўда вечная... І любоў. Калі б мне Мар'ю вярнуць... Каб толькі можна вярнуць.

У праломе з'яўляецца Жанчына з дзіцем.

Я б перад ёй да магілы на каленях хадзіў... Не мы ім, а яны нам дараваць павінны... За жудасць, якую перажылі... За страх і слёзы нявінныя, за смерць і пакуты, якія мы па сябе ўзяць не змаглі... За тое, што мы забіваем, а яны параджаюць... Яно дагнаць трэба... Дзіцё яно дзіцё... Нашае вады з крыніц пац'е, пад нашым сонцам пагрэецца, нашых песень наслухаецца — яно і нашым будзе.. Нашы бабы добра спяваюць... Яно дагнаць трэба... Сунакоіць...

Бушцец не зварухнуўся.

(Крычыць.) Дагані!!!

Бушцец *(зрабіў рух, але, як падкошаны, апусціўся на падлогу)*. Не... магу...*(Таксама крычыць.)*
Не магу!!!

Жанчына з дзіцем знікае.

Зацямненне.

Ізноў руіны нейкага будынка. Ноч. Скрыня з-пад сарадаў, на ёй газнічка, хлеб салдацкі, тры кружкі. Вакол скрыні сядзяць Дугін, Дзерваед і Бушцец. Ціха так сядзяць. Думаюць. І па ўсёй зямлі цішыня. Як вымерла ўсё. Дзерваед ціха-ціха спявае:

Ой, чыё ж та поле?
Чые ж та пракосы?
Чыя ж та дзяўчына
Распусціла косы.

Дугін. Дап'ём?

Дзерваед. Можна...

Дугін. Давайце, хлопцы... За Перамогу... Цяпер можна... Сёння ці заўтра капітуляцыю падпішучь... Безагаворачную!! Будзьце жывы! *(П'е.)*

Дзерваед таксама выпівае. Бушцец сядзіць перухома.

Чаго ты, Сяргей?

Бушцец. Га?

Дугін. Пі...

Бушцец (бярэ кружку). Ціха... Як у магіле...
Аж мутарна. (Выпіў, ляпнуў кружкай па скрынцы.
Раз! Другі! Трэці! Усё мацней, мацней, мацней.)

Дугіп. Хопіць псіхаваць!

Бушцец (кінуў кружку, да Дугіна). Ты ў ар-
міі застанешся?

Дугіп. Не... Здароўя няма...

Бушцец. Дарэмна... З Зоркай пайшоў бы да-
лёка... Куды дзявацца? Страляць умею... (Дастае з-за
спіны корцік.) Біць пад левую лапатку — умею!
(Спрытна ўваткнуў нож у скрыню.) Гранату з двац-
цаці метраў у вядро закінуць змагу... Усё жыццё
буду ўспамінаць вайну... Толькі вайну ўспамінаць...

Дзерваед. Усё міне... Абы жыць...

Бушцец. Нічога не мінае... (Дражніць.) «Абы
жыць...» Капітан, хочаш, корцік падару? Пад Ленін-
градам здабыў... Ён на мяне замахнуўся, а я думаю:
«Ого, які прыгожы!» Ды за руку! Ды сапёрнай ла-
паткай па шыі! Хочаш падару?

Дугіп. Давай... (Бярэ корцік.)

Дзерваед. Малы пісьмо прыслаў...

Бушцец. Што піша?

Дзерваед. Медаль далі... Ну і прывет усім...

Бушцец. Калі ж наступную чакаць?

Дзерваед. Што?

Бушцец. Вайну... Калі новы Гітлер народзіц-
ца? І чаму так? Чаму ім вераць? Чым больш чокну-
ты, тым яму больш вераць...

Дугіп. Хацеў, сволач, каб усе жылі, як яму
хочацца... Як ён гэта бачыць... А не хочаш — трэба
прымусіць! Страхам, агнём, куляй, канцлагерам...
І народ за ім пайшоў...

Дзерваед. Некалі людзі зразумеюць, што чу-
жым хлебам заўсёды падавішся... Чужое сілай возь-
меш — разлічышся... Не ты, дык твае дзеці, не дзеці,
дык унукі... Гітлер во разлічыўся... Здох!

Бушцец. Госпадзі, як ціха! Ёсць яшчэ гарэлка?

Дугіп. Няма. Хопіць.

Дзерваед. Сеяць трэба...

Бушцец. Што?

Дзерваед. Нічога...

Бушцец раптам засмяяўся.

Дугіп. Чаго ты?

Бушцец. Бачыш, колькі друзу? Колькі спаленага? Пабітага? Зруйнаванага на ўсёй зямлі?

Дугін. Ну...

Бушцец. А калі і ў нашых душах тое ж... Га?

Дзержваед. Адбудуем. Не прывыкаць. Абы трохі ціхага часу далі... Добраму чалавеку нічога не трэба... Абы ціхі час... Ён і хлебам пакорміць усіх, і дзяцей вырасціць, і песню добрую складзе, і зямлю кветкамі засее... Дайце яму гэтую часіну! Не чапайце вы яго! Не дадумаліся людзі яшчэ, што на зямлі на ўсіх нас адна душа... Што пачынаць ваяваць — супраць сябе ж ваяваць, што пачынаць забіваць — сябе ж забіваць... Адна ж душа...

Бушцец. Гэта і ў цябе, і ў Гітлера, і ў тваёй Мар'і?

Дзержваед. Пры чым тут Гітлер?

Бушцец. Тады не ный тут! Развёў дэмагогію... Адна душа... Як хто, а я нікому нічога не забуду! Ніколі. У мяне ўсё агнём і крывёй у сэрца ўвайшло... Адна душа... Іх усіх трэба пад корань! Як заразную балячку — гарачым жалезам!

Дугін. Ладна, хопіць... А то дагаворыцеся...

Паўза.

Дзержваед. Спаць пойдзем, ці што?

Дугін. Я не буду... Зоркі нізкія...

Дзержваед. Пыталіся цябе сёння, старшына... Забыўся сказаць. Калі ў камандзіра быў...

Дугін. Хто?

Дзержваед. Ваенурач. З армейскага шпіталя. Я кажу: камандзір выклікаў... Заўтра заедзе, сказала...

Бушцец. Знайдзі яшчэ грамульку, капітан...

Дугін. Уставаць заўтра рана... З саюзнікамі сустракаемся... Быць ва ўсім парадзе... *(Зірнуў угору.)* Ды хоць бы хмары нацягнула, ці што?

Бушцец. Чаго ты?

Дугін. Ды не магу. Зоркі цягнуць... Аж трасе...

Дзержваед. Закурым...

Маўчаць. Кураць. Думаюць. На зямлі цішыня. Зумер палявога тэлефона.

Дзержваед. Звоняць, здаецца, старшына...

Дугін падымае трубку.

Дугін. Што, Лісянкоў? Чаму не спіш?.. А-а-а...

Ну, давай... Слухаю, Іван Данілавіч, слухаю... Не, не спаў... Ды ўсё тут ціха, што яны выдумалі?! Во няхай заўтра прыходзяць і шукаюць, каго ім трэба! Добра, мы можам адысці, хай бамбяць, калі так баяцца... Што? Якая каштоўнасць? Іван Данілавіч, а мы не каштоўнасць? Вайна канчаецца... Ладна, яшчэ раз праверым... Злазім і ў падвалы... Хай прыязджаюць... Добра... Першы ўзвод вазьму... Усё як з іголачкі... Усё нармальна. Спакойнай ночы... *(Паклаў трубку, нервова.)* Кампалка званіў! Амерыканцаў нехта папужаў... Баяцца прыязджаць, кажуць, што да таго, як мы падышлі, тут снайпер сядзеў і зрэдку пастрэльваў... Самалёты гатовы прыслаць бамбіць...

Бушцец. Ну і няхай бамбяць!

Дугін. Нельга... Архітэктурная каштоўнасць... Дванаццаты век...

Бушцец. О-о-ой!

Дугін. Аж смешна! Як які-небудзь вывіх на зямлі — усё на нас! Усім павінны мазгі ўпраўляць: Чынгісхану! Рыцарам! Напалеону! Кайзеру! Гітлеру! Як пракляцце якое на народ! Тыдзень тут стаялі, а нам зараз шукай яго!

Бушцец. Пазвані заўтра і скажы, што ўсё аблазілі і нікога не знайшлі...

Дугін. Не... Давайце для ачысткі сумлення глянем... Роту падымаць не буду... Самі зірнём... Чорт іх ведае... Можа, затаіўся дзе... Дзед, па ліхтарык, злазь у падвалы, пасвяці там... Толькі калі што-якое — не лезь здуру, адразу назад...

Дзєрваєд. То добра... *(Пайшоў да пралому, потым нечакана і хутка вярнуўся.)*

Дугін. Што, дзед?

Дзєрваєд. Гэта... Спытаць хацеў...

Дугін. Пра што?

Дзєрваєд. Нешта хацеў, а во з галавы выскачыла... Чорт!

Дугін *(усміхнуўся)*. Ускочыш назад — спытаеш... Ідзі.

Свецячы ліхтарыкам, Дзєрваєд налез у падвал.

(Глядзіць угору.) Што гэта... Царква, ці што?

Бушцец. Чорт яе ведае! Можа, ратуша якая...

Дугін. Злазь наверх... Там, я бачу, закуткаў, як кратовых пор...

Бушцец. Дык завалена ўсё к чортавай матары...

Дугін. На вуліцы дрэва... Можа, з дрэва як...

Бушцец. Ага...

Дугін. Толькі ж глядзі! Сваю галаву я табе не пазычу...

Бушцец (*аглядаючы аўтамат, радасна*). Усё будзе абгэмахт, капітан... (*Пайшоў у пралом, спыніўся, блазнавата ўсміхнуўся*.) Іш, геррой!

Дугін. Ідзі, дурань... А я пасты праверу на ўсялякі пажарны...

Бушцец знікае ў праломе. Дугін глядзіць угору.

Ну і свецяць... (*Задуменна*.) Свецяць...

Пайшоў. Некаторы час будынак пусты. Потым у адной сцяне з рынам адчыняецца патаемны ход, і ў чорнай яго пройме з'яўляецца маленькая постаць. Гэта падлетак. Хлапчук. Худы, мурзаты, валасы ўскудлачаныя, вар'яцкія затраўленыя вочы... У руках снайперская вінтоўка. Не міргаючы глядзіць ці то на газнічку, ці то на кавалачак чорнага хлеба, што застаўся на скрыні. Павольна-павольна набліжаецца да газнічкі і скрыні. Мычыць пешта. Адным горлам. Мабыць, нямы. Падышоў. Глядзіць на хлеб. Вінтоўку паклаў на зямлю. З'яўляецца Дугін.

Дугін (*даволі гучна*). Гэй, ты што тут забыўся? Але падлетак нават не зварухнуўся. Ён узяў хлеб і павольна-павольна падымае яго пад сабой. Разглядвае. Мычыць. (*Больш гучна*.) Я цябе пытаюся... Што за чорт!

Нямы трымае акраец і мычыць.

Ты што, аглух? Ану-ка павярніся!

І ён павярнуўся. Але не ад загаду капітана, а так, сам па сабе. І ўбачыў Дугіна! І адразу ж, як толькі ўбачыў, віскнуў дзікім звярком, кінуў хлеб, схапіў вінтоўку, адскочыў да сцяны. Мычыць.

Ого! Ціха, ціха... Не еранься... Усё гут... Усё алес гут... Крыг капут... Гітлеру вашаму трындзец... Ніхто цябе не зачэпіць. Пакладзі вінтовачку... Ду іст кляйне... Ніхт фашыст, ніхт зольдат... Пакладзі вінтовачку, пакладзі... Ты чуеш?

Але Дугін не зразумеў ці забыўся, што той не чуе. І зрабіў крок. Адзін толькі крок. Са ствала шуганула полымя. Схапіўшыся за жывот, Дугін сагнуўся. Нямы кінуўся ў сваю дзірку.

(*Стогнучы*.) Во паскуда! Ах, каб ты здох... Так падурпому...

З падвала выскоквае Дзержавед.

Д з е р в а е д. Старшына!!!

Д у г і н. Спакойна, партызан... Усё алес гут...

Аднекуль зверху саскочыў Бушцец.

Б у ш ц е ц. Што? Што такое?

Д у г і н. Ён тут... Ах, саюзнічкі... *(Паказвае на дзірку.)* Тут... шчаюк пракляты...

Б у ш ц е ц. Так, партызан, глядзі тут... Я зверху! Там такая ж нара ёсць... Зараз мы яго, суку, прычэшам! *(Пабег.)*

Д у г і н. Не суйцеся дарэмна... Яго лёгка ўзяць... Глухі... Ні храна не чуе...

Б у ш ц е ц. Зараз анямее, сука... *(Палез наверх.)*

Д з е р в а е д. Як жа ты гэтак, Валодзя?

Д у г і н. Дураць! Пісталет не дастаў... Што, што, дзед, ты ў мяне спытацца хацеў? Пытайся... пакуль не позна...

Д з е р в а е д. Так... нічога... Пакажы, куды цябе...

Д у г і н. Потым, потым... Ідзі, Сяргею памажы... Толькі не падлезце здуру, як я...

Д з е р в а е д. Цярпі, цярпі, старшына...

Д у г і н. Што ж мне яшчэ рабіць?

Д з е р в а е д. А мы зараз...

Пераскрынуў затвор аўтамата і шырнуў у дзірку.

Д у г і н *(як-кольвечы распраміўся, шэпча)*. Вера-а... Пачуй мяне... Ты ж недалёка... Прашу... Пачуй... Убач у сне ці так... Толькі пачуй...

У праломе ўзнікае Жанчына з дзіцем.

Я не вінаваты перад табой... Даруй, што хаваўся за гэту праклятую пахаронку... Пад Курскам быў паранены, Вера... Так, пусцяковіна... Але... цяпер можна... Цяпер ужо можна... Ні мужам, ні бацькам я быць ужо не змог бы... Ніколі... Ні для каго... Выйсця не было, Вера... Гэта не той цяжар, які можна ўзяць на плечы жаночыя... І я ўспомніў пра лес, Вера... Пра лес сорак першага... І сышоў у яго... Пройдзе час... ты зразумееш, што іншага мне не заставалася... Ты чуеш мяне?!

Жанчына ў праломе калыхае дзіця.

Парадзі іх... Як мага больш парадзі дзяцей... Толькі ніколі, ніколі не кармі іх грудзямі, калі ў цябе будзе злосць у сэрцы... Хай лепей будуць галоднымі, хай

плачуць — не кармі! Пакуль не прымірышыся з людзьмі і са ўсім светам... Пакуль у душы спакой не з'явіцца... Спакой, цішыня і любоў... Пакуль зоркі не зазвіняць...

Павярнуўся і пайшоў да Жанчыны з дзіцем, да пралому. Спыніўся, падняў рукі, нібы хацеў абняць і Жанчыну, і дзіця, і свет, і ўсе яго пакуты.

Я люблю цябе, Вера!!! Я люблю цябе!!!

Падае ў пралом. Жанчына з дзіцем знікае. Праз хвіліну з патаемнага ходу выкочваецца пямы падлетак. За ім, трымаючы ў адной руцэ аўтамат, а ў другой свой салдацкі рэмень, ідзе Дзерваед. Ідзе і з усяго размаху б'е рэменем па чым напала.

Дзерваед (*б'е*). Во табе «хайль»! Во табе «Гітлер»! Во табе «млека»! Во табе «матка»! Я цябе навучу! Родзіну любіць! Я цябе...

З дзіркі, трасучыся, выскоквае Бушцец. Белы, страшны. Падбег, адштурхнуў Дзерваеда.

Бушцец (*хрыпіць*). Не та-а-а-ак!!!

Дзерваед. Сяргей!

Але Бушцец ужо ўскінуў аўтамат. Асечка! Перасмыкнуў затвор. Асечка! Яшчэ. Асечка!

Кінь! Ну яго, шчанюка... Сам здохне...

Бушцец. Дай аўтамат!!!

Дзерваед. Не чапай! Ён жа калека!! Мычыць толькі... Кінь, Сяргей! Калека ж...

Бушцец. Дай, сволач, аўтамат! Я вас усіх! Жаласнікаў! У расход!!

Схапіўся за ствол аўтамата, цягне да сябе. Дзерваед змагаецца з ім.

Дзерваед. Сяргей, супакойся! Апамятайся ты!

Бушцец. Усё адно кончу! Разам з табой, падла! За Мішку Гальчанскага! За Люську! За бацьку! За ўсіх!!!

Дзерваед. Пусці!

Змагаюцца. Удвух пачалі падаць, трымаючыся за аўтамат. Упалі! Аўтамат стукнуўся прыкладам аб каменную падлогу і ад сатрасення сам на сабе стрэліў. Бушцец устаў і здзіўлена-здзіўлена наглядзеў на пямога падлетка, што заціснуўся ў кут. Твар яго стаў светлым, цёплым, нібы ў тую ж мінуту пасля стрэлу ён зразумеў нешта важнае і вялікае. Потым пачаў асядаць на зямлю.

Дзерваед (*падпоўз да яго, перасмыкнуў затвор*). Па, Сяргей, па! Рабі што хочаш. Гэта не я...

Прыклад ударыўся... Само. Бяры страляйі... Толькі мяне спачатку, а потым яго... Яно нічога...

Бушцец (*раптам усміхнуўся*). Дураць ты, партызан... Дураць... Патрымай мяне... Кружацца... Зоркі кружацца...

Дзэрваед (*прыціскаючы таварыша да сябе*). У-уй, гады... Уй, гады!

Бушцец. Баяўся я цябе, дзед... Чаго я цябе баяўся?.. Цяпер глядзі... Цяпер можна... Эх, дзе-ед...

Дзэрваед. Ты не гавары, не гавары...

Бушцец (*трызніць*). Піць... Была маленькая светлая крынічка!.. Люська адбівалася ў ёй... У кароценькім паркалёвым плацці... Каля маіх губ адбівалася... І я п'ю яе валасы, яе вочы, яе кароценькае плацце... П'ю і напіцца не магу... Эх, дзе-ед... (*Памірае.*)

Дзэрваед (*прыціскаючы яго да сябе*). Яно нічога... Ты засні... Цябе прымуць зоркі... І душа твая змучаная адагрэецца каля іх святла... Адагрэецца... І шмат хто ўспомніць цябе добрым словам... Ты спі... А я пайду... Я далажу... Яно трэба...

Асцярожна паклаў Бушцеца на падлогу, стаў падымацца сам. І ў той жа момант у праломе ўспыхнула рознакаляровае зарава. Загрукаталі аўтаматы, вінтоўкі, пісталеты. Як салют па тых, хто толькі што загінуў. Па апошніх. Дзэрваед як-кольвечы дабраўся да сцяны, трымаючыся рукой за параненае вайной сэрца. А канада нарасталала, шырылася, трасіруючыя кулі ляцелі з зямлі да зорак. І з гэтай канадавы вырас немы печалавеча радасны крык-стоги: «ПО-БЕ-Е-Е-ДА-А-А-А!!!» Але не чуў наш салдат гэтае доўгачаканае весткі. Не было ў яго сілы пачуць гэта. Не бачыў ён і таго, як глуханямы пямецкі падлетак знайшоў хлеб і грыз, прагна грыз яго. Прагна еў рускі салдацкі хлеб. А Дзэрваед плакаў. Горка, няўцешна. Грымеў салют над усёй зямлёй, радаваліся ўсе людзі. А Дзэрваед плакаў.

Дзэрваед. Даруй... Даруй мне, Мар'я... Мы больш не будзем. Мы больш ніколі не будзем... Даруй...

І ўзнікла Жанчына з дзіцем, і стала набліжацца да салдата. І надыхла, трымаючы на руках сваё дзіця, сваё прадаўжэнне на гэтай зямлі. Надыхла зусім блізка да свайго мужа і салдата і снылілася, каб суцешыць яго. Грымеў салют. А далёка ад свайго разбуранага дома, далёка ад спаленай зямлі сваёй сядзеў і плакаў просты салдат. Салдат-пераможца. Радавы.

Зацяжненне.

ВЕЧАР

драма ў дзвюх дзеях

ДЗЕЙНЫЯ АСОБЫ

МУЛЬЦІК —
80 гадоў.

ГАННА —
76 год.

ГАСТРЫТ —
78 гадоў.

Нашы дні. Усходняя Беларусь.

ДЗЕЯ

ПЕРШАЯ

Вуліца сучаснай непERSпектыўнай вёскі. Хата, яе ф’асад. Пад вокнамі лавачка. Злева, каля плота, стары рыпучы журавель. На адным яго канцы ледзь пагойдваецца абшарпанас драўлянае вядро, на другім — груз. Чаго тут толькі не панавешана! І шчарбатая шасцяронка ад камбайна, і доўгая мядзяная гільза ад спарада, і кавалак тусеніцы ад трактара, і нават іржавая прабітая каска. Калі набіраюць ваду, праз тужлівы рып жураўля чуваць перазвон гэтых жалязяк.

У гэту хату сонца свеціць ва ўсе вокны. Калі ўзыходзіць — сыпле промні праз лістоўе старога саду, высока падымецца — свеціць у тыя вокны, што заўсёды задуменна глядзяць на вуліцу, а скончыцца доўгі летні дзень, яно зробіць апошні позірк у акно, што выходзіць на захад, і ўжо пасля гэтага схавецца ў драўлянае вядро калодзежа. І вясе́лы акрайчык месяца павісне над комінам.

Толькі-толькі пачынаецца дзень. Шэрая раніца. Сонца яшчэ спіць. Недзе далёка самотная зязюля лічыць пекаму гады. Нястройны і яшчэ нясмелы птушыны хор і смелы ўрачысты покліч «ку-ка-рэ-ку-у-у-у» абвяшчаюць усёй вёсцы, што надышоў новы дзень. Павольна-павольна з-за вугла сваёй хаты выходзіць Мульцік з вядром. Высокі, худы, пета-ропкі ні ў рухах, ні ў словах, ні ў думках. Павесіў на калок вядро, пачаў адчыняць варотцы з вуліцы на двор сваёй хаты.

Мульцік *(пазіраючы за сад)*. Уставай, уставай ужо... І сёння трэба жыць. З табой, з зямлёю і з людзьмі... Людзі добрыя ўсе, мо толькі забыліся пра гэта... Бягуць, едуць, ляцяць... Ці то ўцякаем ад некага, ці то даганяем—ліха нас ведае, якая нам галавешка ў штаны трапіла... *(Падыходзіць да калодзежа, пачынае даставаць ваду.)* Як у чыгунку жывём! Як быццам нас на агонь паставілі... Аж бурбалкі, аж пара прэ... Немаведама хто толькі гэту поліўку сёрбаць будзе, калі яна ўрэшце зварыцца... *(Дастаў вядро, пераліў у сваё, аднёс у бок ад калодзежа, выліў на зямлю.)* Гэта на тваю хату, Сёмка... *(Вяртаецца, зноў пачынае даставаць ваду.)* Як паспакайнецць? Няма спакою, і дабрыні не знойдзеш... Дабрыня ціхая... *(Дастаў вядро, пераліў, аднёс, вы-*

ліў.) А гэта на тваю хату, Іван... (Вяртаецца, зноў дастае ваду.) Думаеш, глупствам займаюся? Няма каму ваду з калодзежа браць... Раз'ехаліся ўсе... А калодзеж жывы павінен быць... З яго чэрпаць трэба, каб вада ў зямлю не пайшла, каб не застаялася, каб свежай была... Во я і выбіраю яе штодня... За былых сваіх суседзяў, за дзяцей іх і за свайго сына... (Аднёс вядро, выліў.) На тваю хату, Пятрок... Ах, дзеткі, дзеткі... Такія вы ў нас грамацеі выраслі! Яны табе і пра космас адбарабаняць, і бога на лапаткі пакладуць, і, калі захочуць, дакажуць, што Іуда некалі добрую справу зрабіў... Усё могуць. Толькі сваіх дзяцей не хочуць на свет пускаць... Ці то баяцца, ці то ляпуюцца, ці то хочуць, каб ніхто жыць не замінаў... Дык ты сам жывеш, дык і другому дай... Ненароджаныя дзеткі — гэта ж усё адно як памершыя... Слухаеш? Ну, слухай, слухай... Холадна, мабыць, там і цёмна... Дзе там? У космасе, канечна... Дзе ж яшчэ? Я во падумаю-падумаю, а што, калі б мае бацька-маці ўзялі ды і не нарадзілі мяне?! Га? Ды я б ім гэтага ніколі не дараваў! Салодкага, праўда, мала з'еў: тры вайны адпляскаў, шабляй махноўцы секлі, кулакі ў трыццаць другім цвікамі на кладзішчы да крыжа прымалацілі, на фінскай ногі адмарозіў, у партызанах немцы расстрэльвалі, потым ваяваў — два разы параніла, тры разы кантузіла. І гэта яшчэ не ўсё! Двух дзетак за вайну пахаваў, і нішчымніца пасляваенная была, і хату пярун паліў, і карова здыхала, і жонка памерла, і сын апошні гадоў пяць пісем не піша... Толькі паўспамінаць, дык язык забаліць, расказваючы... Слухаеш? Слухай, слухай... І прачыпайся... Пеўні ўжо ахрыплі, цябе гукаючы... Разам з Сонцам прачпулася і радыё. Са старэнькага дыпаміка, што стаіць на падаконніку, паліліся пазыўныя, а затым бадзёра-радасны голас дыктара.

Г о л а с д ы к т а р а. Добрай раніцы, таварышы!
М у л ь ц і к. Здароў...

Г о л а с д ы к т а р а. Сёння аўторак, трыццаць першага ліпеня!

М у л ь ц і к. Што ты кажаш! А я думаў — трыццаць другога...

Да калодзежа надыходзіць Г а н н а. Такая ж, як і Мультік, старэнькая, белая. І яна нікуды не спяшаецца. Сныпілася, паслухала.

Г а н н а. Чаго й та ты, Васіль?

М у л ь ц і к. Што?

Г а н н а. Бубніш пешта сам сабе... Маліўся, ці што?

М у л ь ц і к. Размаўляў... з Сонцам размаўляў...

Г а н н а. Ашалеў пад старасць... З богам, з богам трэба размаўляць, а ты немаведама з кім...

М у л ь ц і к. Немаведама... Вунь свеціць... І грэе ўсіх... Усё на зямлі ад цяпла і святла... Калі душа ў чалавека цёплая і светлая, значыць, кавалак сонца на зямлі ходзіць... Ёсць такія людзі, ёсць...

Г а н н а. Грэх...

М у л ь ц і к. З кім хачу, з тым і размаўляю... У нас свабода совесці... Радые правялі — я з ім размаўляў, тэлевізар паставілі — з ім гаманіў... Надакучыла. Я ім адно — яны другое... Цяпер з Сонцам раюся... Маўчыць яно. Свеціць і маўчыць. Слухае...

Г а н н а. Доўга ты яшчэ пражывеш, Васіль...

М у л ь ц і к. Кінь ты! Дваццаты год на пепсіі...

Г а н н а. Прыкмета такая... Гаварыць табе яшчэ хочацца з кім-небудзь... А перад смерцю чалавек заціхае і маўчыць, як тваё Сонца... Колькі гэта табе?

М у л ь ц і к. Восемдзсят, а мо і болей... Лічыць надакучыла...

Г а н н а. Дык гэта ты старэйшы за мяне?

М у л ь ц і к. А ты думала?..

Г а н н а. Ну-у, тады і мне яшчэ трохі пасмылець трэба... Хаця б да тваіх гадоў...

М у л ь ц і к. Смылей на здароўе...

Г а н н а. Вады з твайго калодзежа вазьму...

М у л ь ц і к. Бяры... *(Уважліва глядзіць некуды ўдалачынь, падымаецца, выходзіць уперад.)*

Г а н н а. Што там?

М у л ь ц і к. Ідзе пешта...

І Ганна падыходзіць. Глядзяць удваіх.

Павярнуў... У Займішча, мабыць...

Ганна падыходзіць да калодзежа, марудна апускае драўлянае вядро. Тужліва рыпіць журавель, звіняць жалезкі.

Г а н н а. Грышка твой усё не піша?

Мульцік. З'ехаў пасля арміі і як у балота праваліўся... Саўсім забыўся, што ў яго бацька ёсць.

Ганна. Была б Паста жывая, дык пісаў бы і прыязджаў.

Мульцік. Бацьку дзеці лягчэй забываюць... Твая праўда...

Ганна. Сон я сёння бачыла... Можа, разгадаеш?

Мульцік. Зпайшла цыганку...

Ганна. Дык ты ж Сонцу молішся!

Мульцік. Расказвай, разгадаю...

Ганна. Іваньку бачыла... Старэйшага свайго... Здаецца, ро-оўпенькае поле жытнёвае, неба над ім чыстае-чыстае! І жаўрукі ў ім вісяць. І як быццам Іванька мой ідзе гэтым полем, раз-пораз жменю зерня дастае з кішэні і сыпле сабе пад ногі. Я стаю па ўзмежку дый думаю: «Навошта ён зерне кідае ў зямлю? Жыта ж ужо вырасла, у каласы пайшло, а ён напавя сеяць надумаўся...» Спытаць хацела, а голасу няма. Ён і прайшоў. Я і не спытала...

Мульцік *(не адразу)*. Добры сон...

Ганна. А чым?

Мульцік. Неба было чыстае?

Ганна. Ну.

Мульцік. Чыстае неба заўсёды на дабро. Жыта было?

Ганна. Было...

Мульцік. Хлеб на дабро. Жаўрукі з песняй таксама на радасць...

Ганна. А Іванька? Нябожчыка ж сніць гэта ж, кажуць...

Мульцік. Ён жа «без весці»! Які ж нябожчык, дурніца старая?!

Ганна. Яно-та так...

Мульцік. Я табе кажу — добры сон... Чакай.

Ганна. Што чакаць?

Мульцік. Радасці, дзіва нейкага...

Ганна. Ну, дзякуй табе... Маліся далей, пайду казу пасвіць... У Займішча буду заходзіць, мо ўзяць што?

Мульцік. Хлеба купі... І пенсію сёння павіны даць...

Ганна. Ага...

Разышліся. Мульцік панёс вядро з вадой дахаты. З другога боку вуліцы выходзіць Гастрыт. Маленькі, жвавы і ней-

кі калючы дзядок. Усё ў яго вострае: і барада, і плечы, і локці, і калені, і нос. Прыйшоў на ваду з чайнікам. Дастаў, наліў у чайнік, выпіў з носіка. Пастаяў, уздыхнуў, прысеў на лавачку.

Г а с т р ы т *(кліча)*. Васіль!

За плотам з'явіўся Мульцік.

Мульцік. Га?

Г а с т р ы т. Калі паміраць думаеш?

Мульцік *(без паўзы)*. У сераду...

Г а с т р ы т *(збянтэжыўся)*. У гэту, ці што?

Мульцік. У якую, ліха яе ведае, а што ў сераду — гэта як піць даць. Самы зручны дзень. Памру, значыць, зранку... Не, не! Пасля абеду. Памьюць вадой вась з гэтага калодзежа...

Г а с т р ы т. Халодная ж...

Мульцік. Табе халодная, а мне ў акурат... Ну, увесь чацвер паляжу ў хаце... У пятніцу, значыць, на кладзішча, а потым ужо ўсе выхадныя памінайце... Піце, гуляйце аж да панядзелка... На гэта сотню-другую пакіну...

Г а с т р ы т *(падумаўшы, злосна)*. Брэшаш! Не веру. І ты баішся. Павінен баяцца, а не... Ну што ты ў жыцці бачыў, каб з лёгкай душой смерць прымаць?

Мульцік. Усё трэба рабіць з лёгкай душой...

Г а с т р ы т. Брэшаш!

Мульцік. А ты не гаўкай тады! Прыпёрся, ёлкі-маталкі, да старога чалавека і пра смерць бае. Знайшоў пра што... А я, можа, на ўсю сотню замахнуўся як даўгажыцель гор...

Г а с т р ы т. Нашто табе столькі свет капціць?

Мульцік. Унукаў дачакацца трэба... Каб ведаць, што маё насенне корані пусціла ў гэтым свеце.

Г а с т р ы т *(усміхнуўся)*. Дык а яны, можа, ужо ёсць, а ты і не ведаеш. Ушукі... Корані... Піша каму-небудзь твой Грышка?

Мульцік *(ніякавата)*. Піша... Мне піша... Во нядаўна...

Г а с т р ы т. Брэшаш... Мае не пішучь, і твой павінен не пісаць...

Мульцік. Піша!

Г а с т р ы т *(спакойна)*. Брэшаш...

Мульцік *(нечакана)*. Калі ты парадзіўся, Мікіта?

Г а с т р ы т. Ну, восенню...

М у л ь ц і к *(падумаў, нібы падлічваючы)*. Правільна...

Г а с т р ы т. Што правільна?

М у л ь ц і к. У каляды цябе бацька з маткай рабілі, во што! У самую сцюжу... і на сугробе... Душа ў цябе атрымалася халодная... як жаба...

Г а с т р ы т. А цябе...

М у л ь ц і к *(не даў дагаварыць)*. Мяне на печы. На гарачых цаглінах. І ўсё! Ідзі дадому, Мікіта... З табой пагаворыш — потым цэлюю поч поскудзь усялякая сніцца...

Г а с т р ы т *(зацята)*. Ладна! Пагляджу я, ці такі ты будзеш вясёлы, калі гэта сука касая ўсур'ёз за цябе возьмецца... Пагляджу!

М у л ь ц і к. А мо мне давядзецца паглядзець? Га? Ты ж ад сваёй злосці капыты адкінеш... Твар вунь, як жоўты кукіш...

Г а с т р ы т. На гэта не падзейся!

М у л ь ц і к. Здурнеў я, ці што, на чужую смерць спадзявацца. Век не спадзяваўся.

Г а с т р ы т. Здохну, а цябе перажыву!

М у л ь ц і к. Пакарала цябе, Мікіта, Сонца за нешта. Усе людзі, увесь свет, сам сабе ты не любы... Ляжыць у цябе нешта на душы...

Г а с т р ы т. На збэркніжцы ў мяне ляжыць, а не на душы!

М у л ь ц і к *(зірнуў на дарогу)*. Пачакай, пачакай... Едзе нехта! У вёску едзе!

Выбеглі ўперад, глядзяць. Чакаюць. Уздыхнулі.

Г а с т р ы т. Павярнулі... Па грыбы прыкацілі... А ты ўжо ўзрадаваўся! Не прыедуць... *(Засмяяўся.)* Дальбог, мы з табой, як крумкачы ці чарапахі, гадоў сто трыццаць пражывём! Яны ж і на хаўтуры не прыедуць! Сорампа будзе ў труне ляжаць...

М у л ь ц і к. І чаму ты так пра смерць любіш пагаварыць, не раўнуючы як я пра свой раўмацізм?.. Дык у мяне хвароба, яна, праклятая, косці ломіць, хочаш не хочаш, а будзеш і памятаць і гаварыць... А пра смерць...

Г а с т р ы т. Дай сказаць!

М у л ь ц і к. На які д'ябал языком мянціць, пра-

клінаць, прымервацца да яе? Не спужаеш і не ўцячэш!

Г а с т р ы т. Дай сказаць, я табе кажу!

М у л ь ц і к. Ды і добрую яна справу робіць, што ні кажы... Калі рапей часу не з'яўляецца і без страшных хвароб зводзіць чалавека на Сонца... Маладзенькім, здаровым месца расчышчае для новага пасеву, новага жыцця...

Г а с т р ы т. Спынішся ты, поп пракляты, ці не?!

М у л ь ц і к. Гавары...

Г а с т р ы т (*трохі супакоіўшыся*). Не разумею! Як так можна? Усё яму добра, усё хораша! Што за народ?! Б'юць іх — добра, апошняе адбіраюць — хай, дзеці забыліся — так трэба, смерць у вочы глядзіць — заходзь, любая, чарку дам! Лапухі! Увесь век перад усім і ўсімі гнуцца, скараюцца!

М у л ь ц і к. Перад жыццём скараемся, дурань зацяты... Перад жыццём! Яно і маці наша, і бацька, цар і бог справядлівы...

Г а с т р ы т. Пагляджу я...

М у л ь ц і к. Не хадзіў бы ты да майго калодзежа... Га, Мікіта?..

Г а с т р ы т. Хадзіў і буду. Не забароніш.

М у л ь ц і к. Забарапіць не магу... Гэта калодзеж... Уся вёска некалі з яго ваду піла... Самая смачная, самая чыстая ва ўсім раёне...

Г а с т р ы т. У цябе? Самая смачная? Цьфу!

М у л ь ц і к. Што ты робіш, вырадак?! На святы калодзеж пляваць! Гэта вада душу мякчэйшай робіць і галаву яснай... Я мо такі доўгі век і жыву, што з маленства яе п'ю, а ты...

Г а с т р ы т (*напрасіў*). Васіль, растлумач ты мне... Хоць забі — не разумею...

М у л ь ц і к. Што растлумачыць?

Г а с т р ы т. Ты проста прыдурак ці толькі прыкідваешся? Сонцу, як людаед, моліцца, вада ў яго ну не проста вада, а жывая... Нябожчыку на пятку капні — у скокі пойдзе... Здзяцінеўся пад старасць! Нездарма цябе Мульцікам клічуць.

М у л ь ц і к. Ідзі ты, Мікіта, адсюль...

Г а с т р ы т. Не пайду.

М у л ь ц і к. Не трывож майго сэрца!

Г а с т р ы т. Не пайду! Вуліца не твая.

Мульцік. Тады злазь з лаўкі, падла! Лаўка мая, сам рабіў...

Гастрит устаў з лаўкі, сеў побач на траву.

Гастрит. Падавіся сваёй лаўкай. Куркуль!

Мульцік маўчыць.

Міраед!

Мульцік маўчыць.

Перажытак кулацкі!

Мульцік. Сталоўка ўжо адчынілася, Мікіта... Ідзі гуляш калгасны ў Займішча есці... Вадзіцы з майго калодзежа напіся і ідзі.

Гастрит. І пайду. А ты бульбай пішчымнай давіся!

Мульцік. Яешню з салам сёння буду есці... Яйкі свае, і сала сваё... Сам сябе ўсё жыццё карміў, кармлю і да смерці карміць буду...

Гастрит. Брэшаш! Грошай шкада, во і цягнеш з сябе жылы... А нашто яны табе? Богу ўзятку даваць уздумаў?

Мульцік. Грошай не шкада. Не хачу нават пад старасць як той клоп жыць... Хадзіць па зямлі і ў сталоўцы абедаць... Гэта ж сорам!

Гастрит. Гэта не сорам! Гэта абшчэственная пітанія! І потым я заслужыў... У мяне пенсія!

Мульцік. Пенсія хутка ва ўсіх будзе... Хто толькі нас гуляшамі карміць будзе?..

Гастрит. Ведаеш, хто ты?

Мульцік *(махнуў рукой)*. Ведаю, ведаю... Элемент.

Гастрит. І не наш!

Мульцік. Шкада, што ты наш... Бяда народная...

Гастрит. Я калі-небудзь на цябе ананімку напішу. Пабачыш.

Злосны, пайшоў. Чайнік з калодзежнай вадой застаўся каля лаўкі.

Мульцік *(адзіп)*. Ты не крыўдуй на яго... Дуна ў чалавека баліць. На зямлі нарадзіўся, вырас, а рук да гэтай зямліцы ніводнага разу не прыклаў... А зямлі ласку, любоў сваю аддаць трэба... Тады яна

і накорміць, і сагрэе, і сучешыць, і сілы дасць пад старасць... Яна жывая... Дачка твая, наша маці... Слухаеш? Пайду свіннату сваю карміць... Чуеш, вішчаць? Эх, ручухны мае, ручухны!.. Што ж гэта вы так расхадзіліся? Ці не дождж збіраецца?.. Не падобна як быццам...

З'яўляецца Г а н н а. З сумкай хлеба, стомленая і вясёлая.

Г а н н а. Канчай маліцца — будзем весяліцца...

М у л ь ц і к. Хлеба купіла?

Г а н н а. Ага...

М у л ь ц і к. А пенсію прынесла?

Г а н н а. Пенсію не далі... Ты, кажучь, з завітушкамі распісваешся, а я без завітушак... Сам сходзіш... *(Прысела на лаўку, зняла хустку.)* Ну, давай, Васіль!

М у л ь ц і к *(глядзіць здзіўлена)*. Што табе даць?

Г а н н а. Страсяні касцямі — пакажы самадзейнасць!

М у л ь ц і к. Ды ты, мабыць, піва ў сталоўцы выпіла?

Г а н н а. Пісьмо табе прынесла...

М у л ь ц і к *(захваляваўся, але наймысна спакойна)*. Ад каго?

Г а н н а. Ну, ад каго ты думаеш?

М у л ь ц і к *(рашуча)*. Давай!

Г а н н а. Не-не-не! Табе радасць, дык ты ўжо і мяне парадуй... Згодай «Лявоніху» з прыпеўкамі... Як да вайны на маёўцы.

М у л ь ц і к. Не дуры галавы! Адкуль пісьмо?

Г а н н а. Ой, язык зламаць можна! Нешта такое джык-гам-гаў...

М у л ь ц і к. Джэсказган!

Г а н н а. Во-во!

М у л ь ц і к. Ад Грышкі...

Г а н н а. «Лявоніху», Васіль, «Лявоніху»...

М у л ь ц і к. Ну, што ты як маленькая, чэснае слова...

Г а н н а. А так — забі, не аддам!

М у л ь ц і к. А, ёлкі-маталкі!

Падышоў, схапіў сумку, пашукаў і не знайшоў.

Аддай, табе кажучь, а то зараз самую шчунаць пачну!

Г а н н а. Ой, спужаў! Мяне ўжо можна шчу-
паць...

М у л ь ц і к. Цьфу!

Г а н н а. «Лявоніху», Васіль, а то зараз пайду!

М у л ь ц і к. Дык я ж растрасуся...

Г а н н а (*паднялася*). Пайду! І аддам толькі пад
вечар...

М у л ь ц і к. Каб ты згарэла! (*Разы са два
тупнуў.*)

Г а н н а. Не, не... Пад музыку. (*Заспявала.*)

Ой, Лявоніха, ня жонка была,

Нямытую рубашонку дала,

Нямытую-некачаную,

У суседа...

Ну, чаго ты колам стаў?! Танцуй! (*Спявае.*)

Нямытую-некачаную,

У суседа пазычаную...

Весялей, весялей...

Туры-туры-турытушачкі,

Туры-туры-турытушачку!

Мульцік скача.

А цяпер упрысядкі! І-і-і-эх!

Мульцік сагнуўся, каб пусціцца ўпрысядкі, і знерухомеў.

М у л ь ц і к (*схапіўся за спіну*). Ой!

Г а н н а. Чаго й та ты?

М у л ь ц і к (*стаіць, сагнуўшыся, як пыталнік*).
Порхаўка старая! Прысядкі ёй трэба! З маім зда-
роўем — «Лявоніху»! Хадзі во, разгінай мяне, каб
табе не ведаю што... У мяне ж сярэдзіна!

Г а н н а. А, госпадзі! (*Падбегла.*) Што ж рабіць?

М у л ь ц і к. Увапрыся далоняй усярэдзіну... Ды
не кулаком, а далоняй! Так... так... Не, вышэй трохі...
Во чокнутая! Ці ж можна так з чалавека здэка-
вацца?

Г а н н а. Ну ладна табе...

М у л ь ц і к. Дай толькі разагнуцца — ты ў мя-
не балетам заскачаш! Во так трымай. Цяпер бяры за
галаву... Так... (*Камандуе.*) Разгінай!

Ганна спрабуе «разгінаць». Мульцік стогне.

Нічога не выйдзе... Цягні на лаўку, пакладзі як-не-
будзь... Сам буду разгінацца.

Г а н н а (*вядзе старога да лаўкі*). Аёечкі, каб жа я ведала...

М у л ь ц і к (*сярдзіта*). Галавой думаць трэба... Самадзеінасці ёй захацелася...

Ганна падвяла Мульціка да лаўкі, асцярожна-асцярожна наклала яго на яе. Мульцік паволі выпрамяецца.

Давай пісьмо!

Г а н н а (*дастае з-пад кофты*). На, на...

Мульцік, лежучы, разрывае канверт, нецярпліва выцягвае белы лісток.

М у л ь ц і к. У цябе акуляры з сабой?

Г а н н а. Зараз, зараз... (*Дастае з сумкі.*) На...

Мульцік надзявае акуляры. Ганна ўздыхнула, адышла да плота, глядзіць. Мульцік жмурыцца, здымае акуляры.

М у л ь ц і к. Ты ў іх бачыш што-небудзь?

Г а н н а. Усё чыста.

М у л ь ц і к. Туман нейкі, і ўсё...

Пераварнуў акуляры дужкамі ўперад.

Во! Другое дзела... Ты ж іх не тым бокам пасіш!

Прачытаў некалькі радкоў, спахмурнеў, адразу, забыўшыся пра сярдзіну, падняўся, сеў, паклаў на калені пісьмо, акуляры. Сумна глядзіць перад сабой.

Г а н н а (*устрывожана*). Ну?! Што там у яго?

М у л ь ц і к. Маё гэта пісьмо, Ганна, маё... Пасылаў з месяц таму... Вярнулася... Зноў Грышка выбыў некуды... Во табе і Лявоніха ня жонка была...

Паўза. Старая павольна падыходзіць да лаўкі, сядзе побач.

Г а н н а. Не сярдуі, Васіль...

М у л ь ц і к. Кінь ты...

Г а н н а. Табе хоць ёсць ад каго чакаць...

М у л ь ц і к. Дачакаешся...

Г а н н а. А я б, здаецца, з раніцы да почы скакала, каб толькі ведаць, што мой Віцёк няўдачны калі-небудзь успомніць пра мяне... Хай ужо і пісьма не напішыць... Абы толькі ўспомніў... Не сярдуі... (*Дастае з сумкі хлеб.*) Булкі табе хопіць?

М у л ь ц і к. Хопіць...

Г а н н а. А то дзве магу пакінуць...

М у л ь ц і к. Хопіць адной...

Г а н н а. Ну, пайду...

Пайшла. Стары зноў разгарнуў пісьмо. Пакруціў у руках, паглядзеў і горка-горка засмяўся. Падыходзіць **Г а с т р ы т**.

Г а с т р ы т (*весела*). Жывеш?

М у л ь ц і к. Жыву...

Г а с т р ы т. А чаго гэта ты рагочаш?

М у л ь ц і к. Хачу і рагачу...

Г а с т р ы т. Атрымаў, я бачу?

М у л ь ц і к. Ну, атрымаў, а табе што?

Г а с т р ы т. Давай пачытаю...

М у л ь ц і к. Ідзі, Мікіта, не чапляйся...

Г а с т р ы т. Грошай, канечне, просіць. Прапіўся да ніткі, во і бацьку ўспомніў.

М у л ь ц і к (*стомлена і не злосна*). Каб ты здох! Ну, што ты за чалавек? Гастрит, адно слова — Гастрит... Чаго ты на ўвесь свет злуеш? Дзяцей разагнаў, яны да цябе ні нагой, вась і злуеш...

Г а с т р ы т. Я — дрэнны. Я разагнаў. А ты добры. І да цябе не едуць...

М у л ь ц і к. Гваздану я цябе калі-небудзь...

Г а с т р ы т. У суд падам. Пасадзяць...

М у л ь ц і к. Прэмію дадуць! Ад цябе ж ва ўсім свеце холадна... Ідзі, ідзі, я табе сказаў...

Г а с т р ы т. Я па свой чайнік прыйшоў... Забыўся тут... Дзе падзеў?

М у л ь ц і к. Вуць стаіць!

Гастрит надышоў, узяў чайнік, выліў з яго ваду...

Г а с т р ы т. Вады свежай можна ўзяць?

М у л ь ц і к. Бяры...

Гастрит пачынае даставаць ваду.

Г а с т р ы т. Што гэта ў свеце робіцца, Васіль?

М у л ь ц і к. Лета канчаецца...

Г а с т р ы т. Куды ідзём?

М у л ь ц і к. Не ведаю...

Г а с т р ы т. Чым далей — тым людзі паганей робяцца... Сёння каля сталоўкі бугая гэтага, Мішку Сіляўца, сустрэў... Вісіць на плоце, носам сваім чырвоным шмыгае... «Дзед, кажа, я як убачу цябе — кулак і свярбяць, так хочацца табе па вуху даць... На, кажа, дзесяць рублёў і надстаў вуха... Я прымачу адзін разок». Алкаш няшчасны! І чаго яны такія? Толькі пра тое і думаюць, каб кожны дзень гарэлкі нажэрціся да ікаўкі!

Мульцік. А што ім яшчэ рабіць? Ні рукі, ні душы не занятыя... Гадзіны свае адпрацуе, у сталоўцы пад'есць, прыйдзе ў сваю цагляную хату, у блакітныя яшчык паглядзіць... А далей што? Дзень доўгі... А каля дому ні гарода, ні хлява, ні курыцы... Пуста... Што яму рабіць? Чым заняцца?

Гастрыт. Хай над сабой працуе! Павышаіць урвень!

Мульцік. Во ён траячку ў кішэню, «чарпіла» ў магазіне возьме і павышае...

Гастрыт. Мы ім шчасце паўвека заваёўвалі... Заваявалі... Сытыя ўсе, абутыя-адзетыя... І недавольныя! Якой ім яшчэ трасцы трэба?

Мульцік. Шчасце з чужых рук заўсёды кіслае... Шчасце самому сабе рабіць трэба... Абутыя-адзетыя... І ўпрогаладзь жывучы радасныя песні спяваць можна... Галодных у пас даўно няма... Не ў сытасці шчасце...

Гастрыт. А ў чым жа яно? Раствлумач мне, цёмнаму, святы чалавек.

Мульцік. У працы... У радаснай працы... А вы адбілі ахвоту ў людзей радасна працаваць на зямлі...

Гастрыт. Хто гэта мы?

Мульцік. Ты і такія ж асталопы, як ты...

Гастрыт. Што? Што ты мелеш? Ды я з самага пачатку... з маладосці ўсё сваё здароўе, увесь... усё сваё жыццё для ўласці, для камунізму...

Мульцік. Камунізм спачатку трэба пабудаваць у сваёй душы... Самому. А потым ужо нешта рабіць... Для ўласці... Якая табе ўласць загадвала даводзіць вясковых людзей да таго, што яны пачалі сароміцца, што жывуць і працуюць на зямлі... Самага святога саромеліся...

Гастрыт. Што ты мне вешаеш? Што вешаеш? Як гэта я даводзіў?

Мульцік. Ты ж некалі ўсіх добрых гаспадароў з вёскі павыгнаў... Тых, хто любіў зямлю... Любіў і слухаў...

Гастрыт. Я супраць кулакоў...

Мульцік. Колькі іх было на ўсю нашу вёску? Два.

Гастрыт. Брэшаш, болей...

Мульцік. Два. Зяпа і Мішук Цяркоўскі... Ад іх усе Вежкі плакалі... А каго Васіль Барабулінак

эксплуаціраваў? У яго ж парабкаў не было, ён са свайго мазаля жыў...

Г а с т р ы т. Ён народную зямлю эксплуатаціраваў...

М у л ь ц і к. Зямля з радасцю аддае ўсё таму, хто да яе рукі прыкладае... Ты проста не хацеў працаваць, як усе, а хацеў паглядчыкам пад людзьмі быць... Лёгка, няпыльна і ў пачоце! Вось і муціў вяду, пускаў усім пыл у вочы... Сазнацельным прыкідваўся!

Г а с т р ы т. Я лінію праводзіў...

М у л ь ц і к. Толькі кривую і сваю. У Вежках ты моладзь ад зямлі адбіў. Ты... Колькі гадоў сачыў за тым, каб, значыць, ніхто лішняю бульбіну ці мех зерня ад зямлі не ўзяў... А чаму ж не браць, калі яна дае? Бегаў па гарадах, каб хто лішняю баразну не прагнаў. Хай пустуе, бур'янам зарастае... Не магі!! З усіх сіл адбіваў ахвоту ў людзей працаваць. Крычаў да хрыпаты, што пазорна мець скаціну ў хляве, хлеба, бульбы шмат збіраць з агарода... Вось калі гол як сакол — значыць, сазнацельны! Калі ў хляве пуста — маладзец! А калі ў цябе каля хаты заместа крапівы жыта калосіцца — буржуй! міраед! кулак! Пуста ў хляве — пуста і ў душы будзе. І хто ты такі быў? Ні начальнік, ні падначальнік, а так... Прышчык «сазнацельны»... Мы б з голаду ўсёй краінай здохлі, каб, не дай бог, сталі ўсе такія «сазнацельныя», як ты... І тое, што мой Грышка, Ганнін Віцёк і твае дзеці па свеце бадзяюцца, шукаюць немаведыма чаго — ты вінаваты! Яны ж на зямлі выраслі, яна ж іх маці, яны ж павінны былі заместа нас на яе прыйсці, каб хлебам людзей карміць... Не пайшлі... Таму што ведалі: такія гастрыты, як ты, не дадуць ім ні спакою, ні волі...

Г а с т р ы т (злосна). Такім, як ты, дай волю — даўно б савецкай уладзе жылы перагрызлі...

М у л ь ц і к. А хто яе карміў, гэту ўладу, як не мы? Можна, ты, прышчык? Хто ў калгасе за голы трудзень працаваў, налогі з кожнага дрэўца, з кожнай курыцы плаціў, калі ўсім цяжка было?!

Г а с т р ы т. Баяліся, таму і кармілі...

М у л ь ц і к. Астало! А калі немцы каля Масквы стаялі, хто партызанам апошняе аддаваў? Дзеткі з голаду пухлі, карцікі вёскі налілі, а гэтыя твае

падкулачнікі хлеб, бульбу, сала ў лес вазілі... Святым хлебам святую зямлю сваю баранілі ад чужынцаў...

Г а с т р ы т. Васіль! Я цябе па-суседскі папярэджваю: кінь гэту філасофію, не смушчай людзей. Ты ведаеш, супраць чаго выступаеш?

М у л ь ц і к. Супраць дурноты!

Г а с т р ы т. Васіль, я чэсны! Я магу ананімку напісаць...

М у л ь ц і к. Пішы...

Г а с т р ы т. Выклічуць... куды трэба за такія закідоны.

М у л ь ц і к. Не пужай. Скончыўся твой час... Гэта цябе самога трэба было выклікаць з самага пачатку. Каб не такія гастрыты, як ты, мы даўным-даўно камунізм пабудавалі б...

Г а с т р ы т. Ты яшчэ пра камунізм, часнік няшчасны?!

М у л ь ц і к. Я не часнік, я ўчаснік...

Г а с т р ы т. Рукамі і зубамі за кавалак зямлі трымаецца і пра камунізм яшчэ...

М у л ь ц і к. Я і пры камунізме за яго трымацца буду... І пры камунізме ў сталоўку не пайду... Я хлеббароб вечны... Хлеб раблю... А калі робіш хлеб — трэба сябе карміць...

Г а с т р ы т. Чэснае слова, напішу...

М у л ь ц і к. Пішы...

Мульцік падняўся з лавачкі, пайшоў да веснічак. Прыблягае Ганна. Без хусткі, расхрыстаная, заплаканыя вочы гараць.

Г а н н а (*крычыць*). Людцы-ы!! Людцы!

М у л ь ц і к. Чаго ты?

Г а н н а (*задышліва*). Радзіва! Радзіва... Хутчэй уключыце! Слухайце!

Мульцік падбегам кідаецца да акна, адчыняе яго, круціць дынамік. Урываецца голас дыктара.

Г о л а с д ы к т а р а. ...яе мацярынскую любоў і пяшчоту. Я памятаю яе ласкавыя рукі, што пяклі самы смачны хлеб і маглі трымаць зброю. У грозныя дні вайны, у партызанскім атрадзе, яна абараняла Радзіму ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў...

М у л ь ц і к. Фу-у-у, я ўжо думаў, што ізноў вайна...

Г а с т р ы т (*да Ганны*). Ты што, з глузду з'ехала?

Г а н н а. Сціхніце!

Г о л а с д ы к т а р а. ... Цяпер я далёка. Але вельмі часта мне сняцца начамаі нашы Вежкі...

Г а н н а (*усхліпнула*). Сыночак!

Г о л а с д ы к т а р а. ...хата канцавая, тры бярозкі пад акном і мама...

І на гэтых словах Ганна, ужо не стрымліваючыся, загаласіла на ўвесь голас, пайшла да акна, схапіла з падаконніка старэнькі дынамік, прыціснула яго да грудзей.

М у л ь ц і к (*спалохана*). Ганна, Ганна... Ты гэта... Сядзь... Супакойся. Не трэба так... Зараз вады дам... Чаго ты? (*Да Гастрыта.*) Чаго аслупянеў? Дай свой чайнік!

Гастрыт падае чайнік. Ганна п'е.

Г а с т р ы т. Дайце-ка даслухаць... (*Бярэ з рук Ганны дынамік.*)

Г о л а с д ы к т а р а. Паважаная Ганна Восіпаўна! Ад усяго сэрца мы жадаем вам моцнага здароўя і доўгіх год жыцця і па просьбе вашага сына Віктара перадаём для вас вашу любімую песню «Ой, ляцелі гусі з броду».

Г а н н а (*выціраючы вочы*). Дачакалася, дзякуй богу... Успомніў... Спакойна памру...

І гучыць песня па радыё:

Ой, ляцелі гусі з броду,
Замуцілі ў рэчцы воду.
Ой, ляцелі гусі з броду,
Замуцілі ў рэчцы воду.
Пакуль вада чыста стала,
Я з Раманам прастаяла.
Пакуль вада чыста стала,
Я з Раманам прастаяла.
Роман, Роман, Романеньку,
Пусці мяне дадоменьку,
Роман, Роман, Романеньку,
Пусці мяне дадоменьку.
У мяне не родна маці,
Будзе біці і ругаці.
У мяне не родна маці,
Будзе біці і ругаці.

Г а н н а. Во яно і дзіва... Ваську ў сне бачыла, а Віцёк аб'явіўся... Помніць... Любіць...

М у л ь ц і к (бубніць наблажліва). А толькі пыла ўсё: няўдачліва я яго радзіла, няўдачны ён атрымаўся... А ён цябе на ўсю краіну... Увесь народ цяпер ведае, што па зямлі жыве... Ганна з Вежак... І што сын у яе ёсць... Хоць і далёка, але ж ёсць...

Г а с т р ы т. Оё-ё-ёй! Зірніце вы на іх! Загарэліся! Засвяціліся! Аж блішчаць!

М у л ь ц і к. Мікіта, ты... ідзі адсюль... Я цябе прашу.

Г а с т р ы т. Не пайду! Нечага тут... (Да Ганны.) Ганна, я цябе паважаю, але я чэсны... я справядлівы... Не крыўдуй... Не пра цябе гэта ўсё. Не ён гэта.

Г а н н а. А хто ж?

М у л ь ц і к. Табе вушы пазакладвала, ці што?! Пра нашы ж Вежкі гаварылі!

Г а с т р ы т. Другія Вежкі, другая Ганна і другі Віцёк! Ён такое не мог напісаць! Не мог!

М у л ь ц і к. Дык што ж, яна сама пра сябе напісала?!

Г а с т р ы т. Не ведаю. Дзе ён у яе? Дзе?

Г а н н а. Вы ж ведаеце... Сядзіць.

Г а с т р ы т. І каторы раз? Толькі, Ганна, прашу... не крыўдуй... Я чэсны. Я справядлівы. У мяне ў самога дзеці няўдачныя... Расціў-карміў іх, дык быў харошы, а выраслі — дрэнным стаў! Грошы толькі пасылаюць, рублямі ад мяне адкупліваюцца, а каб што-небудзь такое... і не падумаюць і не ўспомняць... Няўдачныя!

М у л ь ц і к. А вось Віцёк пра яе ўспомніў... Узяў і напісаў...

Г а с т р ы т. Ага! Сяджу на парах, як кароль на імянінах,— перадайце для маёй маці «Ой, ляцелі гусі»!

М у л ь ц і к. Ідзі адсюль!

Г а с т р ы т. Не пайду!

М у л ь ц і к. Ганна, не слухай... Ён кантужаны...

Г а с т р ы т. Ды не быў я кантужаны!

М у л ь ц і к. Цябе акушэрка кантузіла. (Да Ганны.) Прозвішча тваё перадавалі ці не?

Г а н н а. Не пачула я... Пра Вежкі толькі... Што добра чалавеку, калі ў яго куточак родны на зямлі ёсць, дзе некалі босым па расе бегаў.. Добра, значыць, што цябе чакаюць і помняць заўжды... Яшчэ

пешта... А прозвішча не пачула.. Я не з самага пачатку слухаць стала...

Мульцiк. Перадавалі, канечне... І тры бярозкі пад акном у цябе растуць...

Гастрыт. Стоп! Калі ён з'ехаў, бярозка адна была... А гэтыя дзве без яго выраслі... Я памятаю... Скажыце, адкуль ён пра гэтыя бярозкі ведае? Ніводнага разу не прыязджаў, пісем не пісаў... Адкуль ён ведае?!

Мульцiк. Прашу цябе, Мікіта, сыдзі з воч! Не дай і мне пад старасць у турму сесці... *(Да Ганны.)* Я ведаю, што пра цябе перадавалі... Пра цябе. І Віцьком яго завуць, і ў партызапах жа ты была, і Вежкі, і па бацьку ж цябе Восіпаўна...

Гастрыт. А вось і не! Па бацьку яе Васільеўна...

Мульцiк *(уражана)*. Як?!

Ганна. Гэта Піліпа майго Восіпавічам звалі...

Мульцiк. Дык як жа гэта я?.. Забыўся...

Гастрыт. Усё ясна! Так я і думаў... *(Тыцнуў пальцам у Мульцiка.)* Ён напісаў! Заяўку зрабіў замест твайго Віцька...

Мульцiк. Ды не, Ганна, што ты?! Не! Што ты выдумаў, дурань?!

Гастрыт. Ну, арты-ы-ыст! Ну, Мульцiк! За такія штучкі ведаеш, што бывае...

Мульцiк. Ды пры чым тут я?! Ён, мабыць, напісаў і пра Піліпа, а там пераблыталі...

Гастрыт. Хопіць лухту несці! Там не блытаюць...

Ганна *(усталя з лайкі)*. Нашто ты гэта, Васіль... Не варта было... *(Цяжка пайшла прэч.)*

Мульцiк *(крычыць услед)*. Ды пяхай мне рукі адваляцца, калі гэта я пісаў! Ды я і пісаць разумна не ўмею! Ды і не ведаю нават куды! Ганна!

Ганна не азірнулася. Пайшла. Гастрыт сумна глядзіць ёй услед. Мульцiк — на Гастрыта.

Гастрыт. Расстроіў толькі бабу з-за глупства...

Мульцiк *(выцягвае са штаноў дзягу)*. Здымай штаны!

Гастрыт. Што-о-о-о?!

Мульцiк. Здымай штаны, падла, я цябе вучыць буду!

Г а с т р ы т. Ну-ну-ну!

М у л ь ц і к *(наступае на яго)*. Асталоп! Пеннь!
Гастрит! Бульдозер пракляты! Што ў цябе пад сарочкай?!

Г а с т р ы т *(таксама завёўся)*. Рэбры ў мяне пад сарочкай! І пуп!

М у л ь ц і к. А сэрца?! Дзе тваё сэрца?! Радасць у чалавека была!!! Яна ж без яе ўсё жыццё сваё!!! Трое дзетак у партызанах з голаду памерлі, старэйшы сын «без весці», Піліп вярнуўся кулямі ды асколкамі начынены, два месяцы пажыў... Віцька адзін застаўся, дык і ў яго жыццё наперакасяк пайшло... Адна ўсё жыццё... Гаротніца... Хоць ты яе ў царкве вешай як пакутніцу святую, а ты...

Г а с т р ы т. А я не дазволю! Не дазволю ўсяму народу, усяму гасударству галаву дурыць! Мільёны людзей падманваюць! У мяне таксама дзеці! Але ж я не хачу, каб мне па радыё пра гусей спявалі! Па нашаму радыё толькі праўду перадаюць! І нечага...

М у л ь ц і к *(махнуў рукой)*. Што з табой гаварыць! Цяпла ў цябе, чалавеча, няма... Хоць сто гадоў яшчэ пражыві — не даведаешся пра самае галоўнае...

Г а с т р ы т. Пра што гэта?

М у л ь ц і к. Навошта мы, людзі, з таго свету на гэту зямлю прыходзім?.. Навошта жывём...

Г а с т р ы т. Няўжо ведаеш?

М у л ь ц і к. Ведаю... Зямля халодная, і неба халоднае, космас яшчэ халаднейшы... Даў нам бог жыццё, каб мы ўсё гэта сагрэлі... Душамі сваімі сагрэлі! І зямлю, і неба, і адзін аднаго... Дык грэй жа, грэй! Хаця чым табе грэць? Халодны ты...

Г а с т р ы т. У мяне трыццаць шэсць і шэсць... Як ва ўсіх...

М у л ь ц і к. Не свеціць на цябе сонца... *(Пайшоў.)*

Г а с т р ы т *(услед)*. Сам ты!.. *(Не прыдумаў, што сказаць, і змоўк.)*

Зацямненне.

Дрэмле стары журавель. Ціхая зорная ноч вісіць над перспектыўнай вёскай. І ці то ўяўляецца, ці то сніцца старым жыхарам яе наступнае: павольна і ўрачыста падыходзяць да калодзежа іх дзеці. Старэйшая дачка Гастрыта набірае ваду, Мульцікаў Грышка ў джыпсах і ў вышыванай кашулі і Ганніп Іванька ў вайсковым дапамагаюць ёй. Смяюцца бязгучна, жартуюць. Потым схіляюцца да вядра, прагна п'юць самую смачную ваду свайго дзяціпства. Прыгожыя, святочныя нейкія. Мульцік, Ганна і Гастрыт сядзяць на лавачцы і з цёплымі ўсмешкамі глядзяць на дзяцей. Цямнее. Раствараюцца ў цемені дзеці, знікаюць старыя. Пачынае святлець. Вечар. З'яўляецца Мульцік. Доўга-доўга глядзіць на дарогу. Уздыхнуў, падышоў да калодзежа, пачынае даставаць ваду. Прыходзіць Гастрыт. У свежай кашулі, пры гальштуку пават. Сумны.

Гастрыт. Здароў...

Мульцік. Зноў прывалокся? Мікіта, я сварыцца больш не буду! У мяне на цябе нерваў не хапае... Сядзі і маўчы.

Гастрыт. Маўчу! А ты раскажы...

Мульцік. Што?

Гастрыт *(смяецца)*. Як учора каня прасіў у старшыні... Іш ты, кавалерыст! Барон цыганскі! Каня яму трэба! Узятку пават даваў!

Мульцік. Я купіць хацеў!

Гастрыт. Навошта ён табе?

Мульцік. Адчапіся!

Гастрыт. Скажы нашто — адчаплюся!

Мульцік. Малако людзям трэба?

Гастрыт. А ці ты яго даць збіраўся?

Мульцік. Змагу я трымаць карову адзін? Назапасіць на зіму сена? Сілы нямашака. Ды і касіць няма дзе. А будзе ў мяне конь, ды я на ім паўсвету за лета аб'ездзіў бы... Там касануў, там... Па ахапцы сена назапасіў бы... І карове і яму. І соткі свае лягчэй зрабіць будзе. І дроў прывезці. Жыць мне з ім лягчэй будзе. Сябе карміць буду і застанеца яшчэ. А так, год-два, я ж дзяржаве на шыю сяду, як і ты!

Гастрыт. Я не на шыі! Я на пенсіі!!!

Мульцік. А з канём я сам пракармлюся...

Гастрыт. Ты гэтыя свае кулацкія замашкі кінь!

Мульцік. А тамны век канчаецца, яны ўсё кулакоў баяцца!

Гастрыт. Конь — гэта сродства праіводства!

Мульцік. Дык што?

Г а с т р ы т. А калі табе даць сродства ў рукі — ого-го! Ты такую багатую гаспадарку на сваіх сотках закруціш — чарцям моташна стане!

М у л ь ц і к. І добра!

Г а с т р ы т. І скоцішся!

М у л ь ц і к. Куды?

Г а с т р ы т. Да мелкабуржуазнай ідэалогіі...

М у л ь ц і к. Якая ідэалогія?! Мне восемдзесят гадоў! Лягчэй мне будзе з канём. Больш бульбы вырашчу, малако будзе, заместа аднаго парсючка — трох трымаць буду. Дык я ж сам не з'ем — я вунь адной бульбінай і шкваркай цэлы дзень жыву — прадам калгасу...

Г а с т р ы т. Ага! І грошы, канечне, у кішэнь?! Багацець пачнеш...

М у л ь ц і к. Куды ж я падзенуся з гэтымі грашыма? Яны ж на кніжцы ляжаць будуць: надзёжна, выгадна, удобна! Я ж на гэтыя грошы гвардзію ўзбройваць не буду, каб супраць улады ісці. Я ж не Дзянікін. Я — Мульцік.

Г а с т р ы т. Дай табе каня — Дзянікіным станеш!

М у л ь ц і к. Цьфу! Гэта ж трэба такім ідэйным прыдуркам урадзіцца!

Г а с т р ы т. І што чалавску яшчэ трэба? Усё ёсць, гасударства пра яго клапаціцца, пенсію плоціць, а ён...

М у л ь ц і к. Гэтымі грашыма сына ад мяне адбілі... Пяты год немаведама дзе бадзяецца, бацьку роднага забыў...

Г а с т р ы т. Ты што?! Што ты вярзеш? Пры чым тут пенсія?

М у л ь ц і к. А пры тым: ведае ён, што мне яе даюць... А раз даюць, значыць, з голаду не здохну! А не здохну з голаду — навошта ж пра мяне клапаціцца, пісьмы пісаць: як ты там, бацька, жывеш-маешся ў нашых неперспектыўных Вежках? Ведаю: рубель ёсць, сталоўка ёсць — накормяць якім-небудзь гуляшом! А я б, здаецца, краніву з лебядой еў, каб толькі ўнука ці ўнучку за руку навадзіць...

Г а с т р ы т. Распусціўся ты, Васіль, ой распусціўся! Нічога не баішся! Дэмагогіяй займаешся, усім незадаволены... І гэта табе не тое, і тое не гэта... Ой, няма на вас пастуха!

Мульцік. А на цябе?

Гастрыт. А я сазнацельны.

Мульцік. Ну, канечне... Ідзі гуляш у сталоўку есці...

Гастрыт. Што ты да гэтага гуляша прычапіўся? Сёння шніцаль давалі!

Мульцік. Ну, шніцаль...

Гастрыт *(уздыхнуў)*. Ой, няма... *(Пайшоў.)*

Мульцік *(адзін, глядзіць на дарогу)*. Стамілася, бедалага?.. Я думаю: цалюткі дзень на небе... І добрых людзей грэеш, і дрэнных, і ніякіх... Дзякуй табе... Адпачывай ужо... Хаця дзе там? Зямля, кажучь, круглая... Амерыканцаў, значыцца, грэць пойдзеш? Давай, давай... І ім трэба... І там, мусіць, ёсць людзі, што чакаюць цябе і любяць... І такія во перспектыўныя шкілеты, як я, і дзеткі маленькія, дай ты ім здароўя, радасці, спалі ўсё благое сваім цяплом...

Дастае вядро вады, адносіць яго ад калодзежа, вылівае на траву, пачынае набіраць новае.

Толькі там не затрымлівайся ўжо... Як мне здаецца, дык ты ўсё-ткі нашага роду-племені... Мабыць, на нашу зямлю трохі раней зірнула... І блін наш на цябе падобны, і бохан хлеба... Ты — наша... Але і астатнія твае дзеці... І іх любіць трэба... Любі, не стамляйся... І нас, і іх... Ну, шчаслівай табе дарогі...

Набраў вады, пайшоў у свой двор. Са свайго двара прыходзіць Ганна. Марудна-марудна апускае ў калодзеж вядро. Звіняць жалезкі. Падымае, пералівае ваду ў сваё вядро. Узняла, панесла, паставіла вядро на зямлю, памахала рукой. Узяла, зноў трохі прапесла... Зноў паставіла. Падышла да лавачкі, села, заплакала. Ціха, аднымі вачыма. Прыходзіць Гастрыт.

Гастрыт. Чаго макрэчу развяла?

Ганна. Сілоў нямашака, Мікіта... Поўнае вядро ўжо занесці не магу...

Гастрыт. А на што табе поўнае?

Ганна. Прывыкла...

Гастрыт. Адвыкай...

Ганна. Казу ж напайць трэба... Сабе бульбіну якую зварыць і каб каля парога поўнае вядро стаяла...

Гастрыт. Пагаварыць трэба... *(Азірнуўся.)*

Ганна. Гавары...

Г а с т р ы т. Піначэта не бачыла?

Г а н н а. Каго-о?

Г а с т р ы т. Ката майго... Рыжага...

Г а н н а. Не...

Г а с т р ы т. Збег некуды, воўчае мяса... А я праз яго цэлую ноч не спаў...

Г а н н а. Праз ката?

Г а с т р ы т. Праз яго, старую падлу! Можа, паміраць куды пабег... Каты ж, кажучь, на вачах баяцца паміраць...

Г а н н а. Не бачыла я твайго Піначэта...

Г а с т р ы т. Лёг учора звечара, толькі вочы закрыў, толькі драмаць пачаў — чую, нехта глядзіць на мяне... Во так блізка-блізка нахіліўся і глядзіць... Аж страх за сэрца ўзяў! Вочы расплюшчыў — нікога! Толькі зноў драмаць — глядзіць, падлюга!

Г а н н а. Дык хто ж гэта?

Г а с т р ы т. А каб я ведаў! Наслапнё нейкае. Позірк дурны... Здаецца, пранізвае ўсю галаву наскрозь і пад падушку зазірае...

Г а н н а. Адзінота гэта, Мікіта... Мне, калі Піліп памёр, гэткае ж мроілася...

Г а с т р ы т. А мо смерць ужо прыглядаецца, з якога боку за мяне ўчапіцца?

Г а н н а. Мо і яна, касая...

Г а с т р ы т. Ды не, ранавата яшчэ...

Г а н н а. Яно заўсёды ранавата...

Г а с т р ы т. Праз ката гэта ўсё! Збрадлівы, зараза, быў, ганяў я яго, біў, а ён, аказваецца, спакой мой сцярог па начах.

Г а н н а. Чым жа гэта?

Г а с т р ы т. Дыхаў... Падпнецца мне пад бок, клубочкам скруціцца, вурчыць... і дыхае... Куды збег?

Г а н н а. Можа, прыйдзе яшчэ... *(Устала.)* Ну, пайду...

Г а с т р ы т *(рэзка)*. Сядзь!

Г а н н а. У мяне ж каза там...

Г а с т р ы т. Не здохне твая каза... Сядзь! Гаварыць буду...

Ганна села. Чакае. Гастрыт хвалюецца, папраўляе гальштук.

Г а н н а. Ну, чаго ты мылішся, як дзеўка перад сватамі?

Г а с т р ы т *(не адразу)*. Гаппа... давай я на табе як-небудзь паджанюся... Га?

Г а н н а. Што-што-што?!

Г а с т р ы т. Ну чаго ты штокаеш? Ты адна, і я адзін... Разам як-небудзь ужо... на гэтым свеце...

Г а н н а. Во спасібачкі! Во ўважыў! Гэта ты мяне заместа ката свайго рыжага да сябе завеш... Каб дыхала...

Г а с т р ы т. Дык і я ж табе дыхаць буду!

Г а н н а. А мышэй мне лавіць у тваёй хаце не трэба будзе?

Г а с т р ы т. Ай, ладна табе! Не хочаш да мяне, я да цябе перайсці магу... Шкода глядзець на цябе... Ледзь погі валочыш, а ўсё: каза, агарод, соткі... Непрыкметна выйшаў са свайго двара Мульцік. Стаў, слухае.

Пяўжо ты за сваё жыццё не нарабілася? Адпачні... У мяне грошы на кніжцы ёсць, хату прададзім... Хоць пад старасць пажыві па-людску...

Г а н н а. Смяцца ж будуць, Мікіта...

Г а с т р ы т. Каму смяцца? Вёска пустая са ўсім... Неперспектыўная. Ні смяцца, ні плакаць няма каму... Давай перабярэмся ў Займішча? Там асфальт, магазін, сталоўка, людзі... Ты хоць свет убачыш... Пуцёўку мо якую возьмем на курорт... А што? Мы ж з табой за свой век напрацаваліся... Хопіць ужо! Дай супакой рукам сваім... Нашто табе каза, агарод?.. Вядра вады падняць не пад сілу... Гэта вунь Мульцік, дык той і з труны ўстане, каб бульбу выкапаць... Таму што сквапны... Усё б, здаецца, загроб пад сябе... Жылка кулацкая ў чалавеку сядзіць! А мне... Мне нічога не трэба... Ды і табе... Адпачні ты... Га, Ганна? Хоць цяпер парадуйся жыццю, уздыхні на поўныя грудзі... Ты ж зарабіла сабе гэта... Ці праўда?

Г а н н а *(уздыхнула)*. Яно-то так, што казаць... Праўда.

Г а с т р ы т. А грошай нам з табой хопіць, за гэта не бойся.. Пражывём...

Г а н н а. Ды нам шмат і не трэба...

Г а с т р ы т. Канечна...

М у л ь ц і к *(злосна)*. Ашалела, баба?!

Г а с т р ы т *(азірнуўся, спалохана)*. Не лезь!
Я сватаюся...

М у л ь ц і к *(да Ганны)*. Каго ты слухаеш, бахі-
ла старая?! Курортніца! Адпачываць захацела... Вуць
наш курорт, за вёскай, пад бярозкамі... Прыйдзе
час — адпачнём! Наляжымся, наспімся, наадпачыва-
емся... А пакуль сілы ёсць хоць каліўца — рабіць трэ-
ба, рабіць, рабіць...

Г а с т р ы т. Для каго ёй рабіць?! Яна ж усё
жыццё як праклятая, як катаржная...

М у л ь ц і к *(ужо спакойна)*. Ты не зразумееш...
(Да Ганны.) Варта нам толькі махнуць рукой па
ўсё, пачаць пра курорты думаць — смерць усімі кішчю-
рамі ўчэпіцца... Ганна, адумайся! Жыць надакучыла?

Г а н н а. Не надакучыла.. Стамілася толькі я...

М у л ь ц і к. І я стаміўся... Але мы з табой яшчэ
толькі таму і жывём, што кожную раніцу па ваду ў
гэты калодзеж ходзім, на сотках сваіх калуцаемся...
З зямлёй за доўгі век зрасліся, душой-сэрцам ува-
йшлі ў яе, а цяпер па курортах? Паспрабуй толькі!
Хоць адзін дзень паспрабуй паляжаць паленам — усе
хваробы як саранча наляцяць...

Г а н н а. Дык во ж на Мікіту нічога не налятае...

М у л ь ц і к. А ён іначай і не жыў... Усё жыццё
з чайнікам па ваду хадзіў...

Г а с т р ы т. Я адказным і сазнацельным быў!!!

М у л ь ц і к. У нас адзін адказ: перад зямелькай,
па якой стаім... Перад ёй мы адказныя... Кінь, Ганна,
я табе сказаў...

Г а н н а. Дык сілоў няма вядро вады падпяць!
Што ж рабіць?

М у л ь ц і к. Бяры сваю казу за рогі і перавядзі
ў мой хлеў... Няма сілы — па палавінцы насіць бу-
дзем... Ты палавінку, і я палавінку... Разам...

Г а с т р ы т. Ну і гад ты, Васіль, ну і гад! Я са-
сватаў, а ён жэпіцца! Чаго ж ты яе раней не прасіў?!

М у л ь ц і к. Саромеўся...

Г а с т р ы т. На восьмым дзiesiąтку! *(Да Ганны.)*
Пайшли, не слухай яго. Самому не пад сілу варо-
чаць, дык батрачку сабе захацеў узяць пад старасць.
Ты са мной паняй пажывеш...

М у л ь ц і к. Ага, пажыве... толькі адзін ты-
дзень. А потым хаўтуры панскія будзем рабіць... Ха-
дзі, баба, да мяне! Жыць будзем, як жылі... Пама-

гаць адзін аднаму... Адпачываць на святах... І рабіць на зямлі! Трэба так, Ганна, трэба...

Г а с т р ы т. Не слухай яго!

Г а н н а. Ціха, мужчыны... Не сварыцеся... А можа, мы пад адным дахам, у адной хаце ўсе разам сядземся ды і будзем жыць... Я вам бялізну буду мыць, а вы...

Г а с т р ы т. Цьфу! Я ёй руку і сэрца, а яна мне — абшчажыця! Дом прыстарэлых!

Г а н н а. Тады пайду ў свайго Піліпа спытаюся... Калі дазволіць — перайду...

Г а с т р ы т. Як у Піліпа? На кладзішча пойдзеш?

Г а н н а. Нашто? З партрэта спытаюся... Што скажа — тое і будзе.

М у л ь ц і к. Ідзі. Пытайся.

Г а н н а пайшла. Мультык і Гастрыт касавурацца адзін на аднаго.

Г а с т р ы т. Ну за што? За што ты мяне, Васіль, так ненавідзіш?

М у л ь ц і к. Кінь, Мікіта... Не ўмею я ненавідзецць... За восемдзсят гадоў так і не навучыўся...

Г а с т р ы т. Добрацькі, значыцца... Хіба можна ў гэтым свеце без нянавісці пражыць?

М у л ь ц і к. Можна...

Г а с т р ы т. Ты ж тры вайны прайшоў!

М у л ь ц і к. Прайшоў... І немцаў біў у партызанах без нянавісці.

Г а с т р ы т. Біў і плакаў?..

М у л ь ц і к. Не, не плакаў... Звярамі людзі сталі, сабакамі шалёнымі... А сабак шалёных забіваць мусіш, каб людзей не пакусалі... Без жалю, але і без нянавісці...

Г а с т р ы т. Нянавісць і святая ёсць...

М у л ь ц і к. Святое ў жыцці толькі святло, цяпло, любоў і зямля...

Г а с т р ы т. Поп ты...

М у л ь ц і к. Мультык я...

Вяртаецца Г а н н а. Старыя чакаюць адказу.

Г а н н а (*выцершы ражком хусткі вочы*). Дазвольліў... (*Пасля паўзы*). З табой, Васіль, жыць буду...

Г а с т р ы т (*блазнавата і горка ўсміхаючыся, пляскае ў далоні*). Гор-ка! Гор-ка! Гор-ка!

З а с л о н а.

ДЗЕЯ ДРУГАЯ

Хата Мульціка. Звычайная, як і ўсе іншыя хаты. Усё ёсць, што трэба: стол, табурэткі, печ, старэнькі тэлевізар, радыё, фотаздымкі ў рамачках на сцяне. Ганна тупае каля печы. Чырвоныя водсветы полымя скачуць па старэчым твары. Раніца.

Ганна (*падышла да акна, кліча*). Васіль! Хадзі снедаць...

Дастае з печы патэльнію, на якой шквырчыць яешня, і проста на чапяле нясе яе да стала. Паставіла, рэжа хлеб, прыносіць з сенцаў збанок малака, кладзе відэльцы, ставіць кружкі. Чакае. Потым зноў падыходзіць да акна.

Ці чуеш ты там? Сонца не патухне, а яешня пра-стыне...

Праз хвіліну ўваходзіць Мульцік. Распрапаецца, пета-ропка мае рукі над вядром каля парога.

І з кім сёння размаўляць? Хмары на небе...

Мульцік. З хмарамі размаўляў...

Ганна. На дарогу ты глядзеў... Стаяў і глядзеў... Бачыла я...

Мульцік (*крэкнуў*). Мерзне зямля... Калі снегам за гэты тыдзень не прыкрые — вясной не на-п'ецца ўдосталь... Па мёрзламу ўся вада ў раўкі сы-дзе... Засмягне летам... Слабы колас будзе...

Ганна. Садзіся, еш... Во яешня, драпікі... Гур-коў прынясу. (*Выйшла.*)

Мульцік сядзе. Паспрабаваў есці, злоспа шпурнуў лыжку на стол, павярнуўся да дынаміка.

Мульцік. От хоць зарэжце мяне — не разумею! Спутнікі па два разы на дні ў космас запускаем? За-пускаем... Трактары нашыя па ўсім свеце аруць? (*Звяртаецца да дынаміка.*) Па табе толькі і чуеш: кібернэтыка-аўтаматыка, аўтаматыка-кібернэтыка... А для кавалка зямлі каля хаты як было сто гадоў назад, так і засталася: конь, плуг, барапа, калёсы...

Ды і каня не даб'ешся! Дзесятак па ўвесь калгас... Засеяць гэтыя няшчасныя соткі — цэлы тыдзень бегаеш, просіш... А зямля не чакае! Купіць гатовы — пельга! Сродак... А чым працаваць! Чым? Аднымі рукамі, ведаючы, што атамны век на дварэ? Паміраць час прыйшоў... Што далей будзе? З зямлёй, з дзецьмі нашымі... Як іх да зямлі прывязаць?.. Як?

Уваходзіць Г а н н а. Нясе гуркі.

Г а н н а. Хопіць табе ўжо! І без каня пражывём...

М у л ь ц і к. Па грамаце, па кніжках усё хочуць жыць... А добрае жыццё людское — цэлая біблія... Вазьміце, пачытайце! Не хочуць...

Г а н н а. Не далі і не трэба...

М у л ь ц і к *(зацята)*. Дадуць! Я на іх ананімку напісаў... *(Падняў палец.)* Туды... Што ж гэта такое, ядры тваю на восем! Гавораць адно, а робяць саўсім другое... Я іх ананімкай!

Г а н н а. Еш ты ўжо, ананімшчык...

Мульцік павярнуўся да стала.

М у л ь ц і к. А ты?

Г а н н а. А я каля печы напюхалася... Пагляджу, як ты есці будзеш...

М у л ь ц і к. Дык гы еш і глядзі.

Г а н н а. Ай!

М у л ь ц і к *(голосам гаспадара)*. Сядзь, я табе сказаў!

Ганна сядзе. Снедаюць. Ганна раптам ціха засмяялася.

Г а н н а. Добра замужам усё-ткі...

М у л ь ц і к. Аёечкі!

Г а н н а. Ты во крыкнуў — яно і добра... На мяне ж Піліп аніводнага разу голасу не падняў... Давайны колькі мы там пажылі... А пасля... хварэў, асколкі ў сэрца калолі... Піводнага разу не крыкнуў. А на бабу іншым разам і трэба... Весялей псяк...

М у л ь ц і к. Можна, цябе і паганяць калі для весялосці?

Г а н н а. Не. Ганяць не трэба, а крыкнуць — крыкні іншым разам...

М у л ь ц і к. Крыкну.

Г а н н а. Трэ было нам раней сысціся... Адразу як Наста памерла. Чаго не казаў?

М у л ь ц і к. Саромеўся.

Г а н н а. А бо-о-о... У пашых гадах саромецца?

М у л ь ц і к. Ды любіў я цябе трохі маладым...

Г а н н а. Ідзі ты!

М у л ь ц і к. Што ідзі ты? Па табе ж увесь сель-савет сох... Каса была — утрох павесіцца можна...

Г а н н а. Была...

М у л ь ц і к. Да гэтага часу дзіўлюся: такія хлопцы вакол тапталіся! Я таптаўся... Ніхто не думаў, не гадаў, што Піліп цябе акруціць, усім дарогу пераб'яжыць... Ціхмяны, палахлівы.. І як ён цябе ахмурыў?

Г а н н а. А ніяк... Памятаю, на купалле збірала-ся, а ён прыйшоў да нас у хату і бразь перада мной на калені! Ды як заплача! Ганна, кажа, ратуй! Не пойдзеш за мяне — гамон! Сэрца лопне ад болю... І так мне яго шкада стала... так шкада, што тым жа вечарам і пайшла за ім па купальскія кветкі ў Чысты лог... Там ён маю касу і расплёў... Наліць ма-лака?

М у л ь ц і к. Налі... *(Разважліва.)* Так яно, мабыць, трэба...

Г а н н а. Што?

М у л ь ц і к. Усё...

Снедаюць. Ганна ўстала.

Г а н н а. Пайду ў сваёй хаце печ прапалю...

М у л ь ц і к. Нашто?

Г а н н а. Хата павінна цёплай стаяць. Холад у яе грэх пускаць.

М у л ь ц і к. Ідзі.

Г а н н а *(падышла да дзвярэй)*. Васіль...

М у л ь ц і к. Што?

Г а н н а. Ты мне ўсё ж праўду скажы: ты тады пісаў радзіву, каб мне гусей праспявалі? Толькі праўду...

М у л ь ц і к *(злосна)*. Ну што ты з ёй будзеш рабіць! Паўгода я ёй адно — яна другое! *(Замахай рукамі.)* Ну, я, я! Няхай буду я, калі табе лягчэй жыць ад гэтага!

Г а н н а. Дык ты ж во ананімкі пінаш, дык я падумала, што...

М у л ь ц і к. Ідзі ты!

Г а н н а. Пазней трохі сена казе падкінь...

М у л ь ц і к. Ладна...

Г а н н а выйшла. Мультцік пачынае збіраць са стала. Потым слухае дынамік.

Г о л а с д ы к т а р а. Добры дзень, дарагія таварышы!

М у л ь ц і к. Здароў... Што новенькага?

Г о л а с д ы к т а р а. Перадаём для вас лёгкую музыку...

М у л ь ц і к. Усё ясна...

І пад лёгкую музыку ў хату ўрываецца ўзбуджана-нервовы
Г а с т р ы т. У руках газета.

Г а с т р ы т. Прывет, жаніх!

М у л ь ц і к. Здароў...

Г а с т р ы т. А дзе маладуха?

М у л ь ц і к. Печ пайшла паліць у сваю хату...

Г а с т р ы т. Добра жыве... І дома і замужам... Ну, чаго глядзіш? Усё адно буду хадзіць да цябе... Хадзіў і буду... І што я ў цябе такі ўлюбёны? *(Маладым пёўнем пахадзіў на хаце. Мультцік назірае за ім. Спыніўся.)* Васіль, хочаш з глузду з'ехаць?

М у л ь ц і к. Хачу.

Г а с т р ы т *(радасна)*. Я «жыгуль» па латарэйцы выйграў! На пошту сёння зазірнуў, праверыў — во! *(Паказвае газету, беражліва дастае з кішэні латарэйку.)* «Жыгуль»! Аблапошыў гасударства!

М у л ь ц і к. Ну й што?

Г а с т р ы т. Восем тысяч як лёду?

М у л ь ц і к. Ну й што?

Г а с т р ы т. Ты рубель выйграваў хоць раз?

М у л ь ц і к. Не.

Г а с т р ы т. А я — «жыгуль»!

М у л ь ц і к. Ну й што?

Г а с т р ы т. Што ты завёўся: ну й што, ну й што?! Скажы, што зайздросна! Га? Ну, скажы?

Мультцік глядзіць на яго. Снакойна і стомлена.

Ладна, стаў яешню — замочым... Машына ўсё-ткі... *(Дастаў з кішэні бутэльку віна.)* Ну й што, ну й што...

М у л ь ц і к. Сядай... *(Дастаў шклянкі, паставіў закуску.)*

Гастрит адкаркаваў віно, наліў чаркі, задумаўся.

Гастрит. Васіль...

Мульцiк. Оў!

Гастрит. А бог ёсць?

Мульцiк. Сонца ёсць...

Гастрит. Падла! (*Рашуча паставіў шклянку.*)

Мульцiк (*злосна*). Выганю зараз!

Гастрит. Ды не на Сонца я тваё, супакойся...
На бога, на лёс свой, на жыццё! Усё да мяне бокам,
бокам, бокам! Усё жыццё прайшло на пяцьдзесят пра-
цэнтаў... Усё напалавіну...

Мульцiк. Што, «Волгу» хацеў хапануць?

Гастрит. Я не пра тое... Ты во мне скажы:
справядлівае жыццё на гэтай зямлі? Га? Хаця што
пытацца — ты ж Сонцу молішся... А ці меў ты хоць
раз у жыцці тое, чаго вельмі хацелася?

Мульцiк. Заўсёды...

Гастрит. А я ні разу... Толькі напалавінку. Во,
памятаю, у маленстве... Хадзіў неяк па грыбы... Ца-
люткі дзень па хмызняку поўзалі... Усе там сырае-
жак, лісічак збольшага накалупалі, а я во такенны
во баравік. Белы, крэпенькі, шапка — дзвюма рука-
мі не накрыць. Лета тады сухое было. Яшчэ ніхто
баравікоў не знаходзіў... Усе ахаюць, зайздросцяць,
у кошык зазіраюць. Шчасце! Памятаю, на ўсіх гля-
дзеў як... на мурашак. Дадому прыйшоў, ножычкам
чык гэты баравік...

Мульцiк. ...а ён чарвівы.

Гастрит (*пасля паўзы*). Ага... Ушчэпт сточа-
ны! Во табе і шчасце! Гадоў шэсць мне тады было...
І з таго часу... усё напалавіну... (*Падняў чарку.*) Да-
вай, Васіль...

Мульцiк. Будзь здароў!

Гастрит. Ай!

Выпілі.

Ці хаця б жонку маю, пябожчыцу, узяць... Я ж так
па ёй сох! Ubачу з другім — сэрца на шматкі разры-
ваецца. Плакаў па начах. Ніхто яе так не любіў...
А яна... За братам тваім, за Андрэем, бегала...

Мульцiк. Нядоўга, праўда...

Гастрит. Што, зноў я вінаваты?! Час быў та-
кі, разумееш, час!!!

Мульцiк. Я нічога не кажу...

Г а с т р ы т. Ну, забралі Андрэя... Паплакала мая Алёна, паплакала дыі пайшла за мяне. Забылася, здаецца, пра ўсё. І вяселле было добрае. І яна вясёлая. Усё добра! Шчасце! Дачакаўся свайго! (*Паказаў кукіш.*) Во! З маслам, як кажуць! Зноў у мяне гэта палавінка, каб яе агонь спёк! Не, яна піводнага разу не ўспомніла пра Андрэя. А толькі душой я адчуваў, душой, што клалася яна са мной спаць, як у труну кладуцца. Засне, дык ужо потым абдымае мяне, цалуе, шэпча нешта... Не разумеў, што з бабай робіцца. А яна, аказваецца, яго, Андрэя, у сне бачыла, у сне ланчыла... Перад смерцю прызналася... Сорак гадоў жыла са мной, а па начах яго абдымала! Ведаеш, дзеці, здаецца, па Андрэя падобныя...

М у л ь ц і к. Што ты пляцеш?

Г а с т р ы т. У старэйшага і нос, і вочы, і чупрына, як у яго... Чарнявы ж... У нашым родзе спакон веку такіх не было.

М у л ь ц і к. У Алёны бацька цыган быў. Хіба не ведаеш? А Андрэй... Ён жа памёр праз паўгода ў Сібіры...

Г а с т р ы т (*нервова*). Ды мае гэта дзеці! Хіба я не ведаю. Толькі мае і як быццам не мае... Напалову. Зноў на праклятую палову! Зубамі, рукамі вырываў шчасце... Што толькі не рабіў... Усё дарэмна!

М у л ь ц і к. А што рабіў?

Г а с т р ы т (*не адразу*). Усё... рабіў... І вайна гэтак жа прайшла. Людзі галовы клалі, кроў лілі, калёкамі вярталіся, а я ў палоне ўсе гады... І во, як бачыш, не ваяваў, а перажыць такое давялося — успомніць страшна!

М у л ь ц і к. Сам здаўся?

Г а с т р ы т. Што?

М у л ь ц і к. Я кажу, у палон...

Г а с т р ы т. Сам і не сам... Напалову. Нас пад Віцебскам раскалалі, усю дывізію... Чалавек пяць сабраўся — выйсця шукаем... Вінтоўкі былі, а патронаў — у мяне адзін. І ўсё. Начамі да сваіх выбіраліся... На трэці, здаецца, дзень па немцаў напароліся... Я бабахнуў са сваёй вінтовачкі — і ўсё: няма чым больш ваяваць. І трэба ж было гэтай праклятай кулі ў немца трапіць... Паставілі яны нас — пытаюцца: хто? Маўчым. Яшчэ раз: хто? Маўчым. Афіцэр аўтамат хапае, замком клац-клац... Ну, думаю, кап-

цы! І раптам адзін малешькі, худзешькі заморак з Полацка, што ад кожнага шораху бялеў і заікаўся, выходзіць. Я, кажа, я страляў... Немец яму чаргу ў жывот. А нас у лагер. (*Наліў віна, выпіў, паглядзеў на пустую бутэльку.*) Мо яшчэ збегаць?

Мульцік. Не трэба...

Гастрыт. Чаго тады вылупіўся?

Мульцік. Нічога... Тут ужо не напалову атрымліваецца...

Гастрыт. Я не ўсё раскажаў. Той бедны хлопец яшчэ варушыўся на крывавым пяску, калі я апрытомнеў. Кінуўся да гэтага афіцэрыка: пан, крычу, пан, не ён гэта... не ён... Што, не верыш?

Мульцік. Чаго ж...

Гастрыт. А яны рагаталі... Паскуды! І не паверылі... што я страляў... Во бачыш як? І тут... Хапіла смеласці толькі напалову. І шчасця напалову. Жыць застаўся, да пенсіі дажыў, а той бледны твар хлопца да гэтага часу сніцца... Твар і крывавае пясок... От так во, Васіль... Усё жыццё так... Лёс. Працаваў заўсёды на нейкай пасадзе... Паважаць павінны ўсе былі... У вочы і паважалі, а за вочы... Як мяне ўсе сорок гадоў клікалі?

Мульцік. Гастрытам...

Гастрыт. Ага... Нават пад старасць... Ганну во я ўгаварыў замуж выйсці... Згадзілася і... да цябе пайшла жыць! А цяпер во гэты білет... Нашто ён мне? Маладзейшаму б каму-небудзь... Каму пажыць хочацца. Каму трэба. А мне... У хлеў мне на гэтым «жыгулі» катаць, ці што?

Мульцік. Дзеці ж ёсць!

Гастрыт (*злосна*). Дзеці?! Самі! Самі хай хапаюць сваё шчасце! Дабіваюцца! Ірвуць! Адваёваюць!

Мульцік. Ну, ну... Памятна. Тады давай з'ездзі куды. На мора! Ты ж хацеў на курорт... А чаго? Хоць пад старасць хапанеш на ўсе сто.

Гастрыт (*стомлена*). Нічога не будзе! Сплыў мой час. Растрасуся па дарозе... Не-е, гнілымі зубамі арэх не раскусіш.

Мульцік (*узяў білет, аглядзеў яго з усіх бакоў*). Дык кажаш, што не трэба табе гэтыя грошы?

Гастрыт. Іх жа ў мяне няма. Як быццам ёсць, а няма... Як заўсёды. Палова туды — палова сюды.

Мульцік. Ну калі так... *(Печакана скамечыў білет, сунуў яго ў рот.)* Няхай грошы ў дзяржавы застапуцца... Ёй трэба... *(Пажаваў, праглынуў.)* Хоць і «Жыгулі», а ўсё адно пясмачна... Закусіць трэба...
Гастрыт *(дзіка)*. А-а-а-а!!

Схапіў са стала нож, кінуўся на Мульціка.

Мульцік *(хапаючы яго за рукі)*. Ты што, Мікіта? Хіба ж можна? Нажом чалавека за гэтыя паганья тысячы? Няўжо я, Мульцік, столькі каштую?.. Ты што?

Гастрыт *(вырываючыся)*. Гы... гы... гаад!

Мульцік. Во! Во як ты за сваё шчасце б'ешся... Да смерці... Да крыві... Мабыць, і Андрэй тваіх рук дзела...

Гастрыт. Ад... аддай, гад...

Мульцік. Ты напісаў тады ў раён, што Андрэй хлеб бандытам у лес возіць?

Гастрыт. Я!!!

Мульцік. У нас жа і хлеба тады не было нават дзеткам... Ах ты, слізняк... Палавіннік пракляты... *(Адкрыў кулак. Скамечаны латарэйны білет ляжыць на далоні.)* На! Во яно, тваё папяровае шчасце... Бяры... Цэлы...

Гастрыт схапіў білет.

І ідзі адсюль... Ідзі, Мікіта... У мяне пешта ў грудях лопнула... Ідзі... *(Хіліцца да падлогі.)*

Гастрыт спалохана выбягае.

Позна ўжо... Шкада, што позна... *(Сядае на падлогу, аберуч трымаецца за сэрца.)* Што гэта ты, га?.. Здурцела... пад старасць?.. Нам жа да серады дажыць трэба... Да серады... *(Кліча.)* Ганна! Ганна! Прынясі вады з калодзежа... Аблі мяне... Канцы аддаю...

Зацяжненне.

Вые за акном вецер. А ў хаце цёпла, а ў хаце ўтульна. За вялікім сталом — вялікая сям'я. Мульцік, Ганна, сын Мульціка, яго жонка, шмат-шмат дзяцей, унукаў, значыць. І сын Ганны сядзіць у вайсковым. І ў яго жонка. І ў яго дзеці. Ганна і Мульцік на самым пачэсным месцы. Мульцік рэжа нажом вялікі бохан

хлеба і раздае ўсім па лусце. Урачыста, святочна, радасна. Рэзкі крык пеўня разбурае гэту ідылію. Усё раствараецца ў цемні. Святлее. Старэнькі дынамік на сцяне іграе сумную-сумную мелодыю. На палку перад печкай ляжыць М у л ь ц і к. Роўны, выцягнуты, рукі сашчэплены на грудзях. У руках пасовачка. Уваходзіць Г а н н а з вядром. Доўга і спалохана глядзіць.

Г а н н а (*ціха*). Васіль, а Васіль...

Цішыня. Ганна выпусціла вядро з рук, загаласіла.

А мой жа ты Васі-ілька! А нашто ж я цябе аднаго пакі-і-інула? А табе ж, можа, што-небудзь трэ-ба было, а можа ж, я б табе чым дапамагла-а-а... Анічога ж ты мне не сказаў, не развіта-а-аўся...

М у л ь ц і к (*нечакана расплюшчыў вочы, наварнуў галаву*). Ты што, ашалела?

Г а н н а (*спалохана*). Ай!

М у л ь ц і к. Чаго скуголіш?

Г а н н а (*цяжка дыхаючы*). Каб ты праваліўся! Чаго ляжыш, як чурбан?! Я думала, што ты ўжо гатоў... І рукі сашчапіў!

М у л ь ц і к. Трэніроўку рабіў. Прымерваўся, як буду ляжаць на покуці...

Г а н н а. Ну і як?

М у л ь ц і к. Паскудства... Асабліва калі галосяць... Адным словам, калі што якое, каб каля мяне ніхто не скавытаў... І ты таксама.

Г а н н а. От гэта ўжо ў цябе не спытаем... Як захочам...

М у л ь ц і к. Устапу з труны і выганю ўсіх к чортавай матары... Ціха пражыў — ціха і на Сонца пайду. Прыспічыць — бяжы ў хлеў і над казою паплач, а ля мяне каб моўчкі. Без слёз і без слоў. А то яшчэ Гастрит прамову жалобную засабачыць...

Г а н н а. Забралі яго...

М у л ь ц і к. Куды?

Г а н н а. У бальніцу. Машына прыязджала. І ён заняджуаў. Доктарка пытае, дзе баліць, а ён: п'яўка ў грудзях, кажа, сэрца смокча... У цябе дык хоць проста лопнула, а ў яго п'яўка... І што гэта такое? Усе нешта хварэюць у гэтым годзе... Кажуць, зоркі на нейкі нядобры парад выйшлі...

М у л ь ц і к. Цяжка яму будзе... Ой, цяжка!

Г а н н а. Што?

М у л ь ц і к. Нічога... Сонца і сёння няма?

Г а н н а. Няма. Снег круціць, неба пізкае...

М у л ь ц і к. І сцяжынку ў Вежкі замяло?

Г а н н а. Дык а каму ж па ёй хадзіць? Адна я на пагах... Замяло.

М у л ь ц і к. Не дачакаюся. Хоць бы праменьчык, хоць бы каліўца Сонца — дальбог, устаў бы з ложка...

Г а н н а. Каб у бальніцу лёг, дык даўно б ужо ўстаў са сваім інхварктам...

М у л ь ц і к. Ніякага ў мяне інфаркту няма! Проста сэрца лопнула, і ўсё...

Г а н н а *(бубніць)*. І прасілі, і малілі — упёрся, як бык, пі ў якую... Пеўня, бачыце, яму ў палату трэба, каб кукарэкаў зранку...

М у л ь ц і к. Я без пеўня не магу! Баюся... Заснуць засну, а калі раніцой не закукарэкае — магу не прачнуцца...

Г а н н а. Дык хто ж гэта пеўня ў палату пусціць?! А калі я захварэю, дык што мне — казу з сабой браць? *(Бубніць.)* Лякарстваў яму на цэлую дзесятку накупіла...

М у л ь ц і к. Накупіла, во сама і еш...

Г а н н а. Ляжыць сабе, калодзежную ваду сёрбас... Лечыцца!

М у л ь ц і к. Хопіць квахтаць! Хадзіла на пошту?

Г а н н а. Хадзіла... Паслалі ўсё. Хутка знойдуць, казалі... Прывязуць твайго Грышку.

М у л ь ц і к. Як гэта прывязуць? Што ён, злодзей, ці што, каб яго прывозіць? Сам прыедзе... *(Паўза.)* І чаго яны так жывуць? Ні ў што не вераць, ні да чаго сэрцам не прывязаць, смяюцца над усім... Ох, вылезуць ім бокам гэтыя хіханькі-хаханькі! Холадна неяк жывуць, па-зімоваму... Рэдка па Сонца глядзяць маладыя...

Г а н н а. Зноў сонца!

М у л ь ц і к. А ты маўчы!

Паўза. Старая тупае каля печы. Дзед слухае завею. Гаворыць радзе. Звычайныя апошнія навіны. І, на жаль, яны амаль заўсёды наведамляюць пра слёзы, кроў, людскія пакуты на гэтай зямлі.

М у л ь ц і к *(рантам распачна засмяяўся)*. Ну, людзі!

Г а н н а. Чаго й та ты?

М у л ь ц і к (наказаў рукой на дынамік).
Ваююць!

Старая паслухала.

Г а н н а. У-у-у, знайшоў, з чаго дзівіцца. Заўжды ваююць. Не там, дык там...

М у л ь ц і к. Дурні. Як быццам рабіць больш п'яма чаго... Каб жа хоць жылі доўга, а то... Колькі там кожнаму адмерана? Мізер нейкі... Разумныя, а дурні... У космас лезуць, кібернэтыкі ўсялякай навядумлялі, а ўсё адно... вайна ім трэба...

Г а н н а. Чаго ты разбубніўся? Сам жа ваяваў.

М у л ь ц і к. То не раўняй... То трэба было... То за Радзіму...

Г а н н а. А мо і ім прыспічыла. Сказалі «ваяваць» — і ваююць... Дый трэба людзям вайна, ой трэба... Заеліся ўсе...

М у л ь ц і к. Ой, ты дагаворышся! Закон ёсць. Во будзеш дзе-небудзь казаць, што вайна трэба,— на пяць год у турму ўпякуць...

Г а н н а. Ды ну-у-у? Хіба ёсць такі закон?

М у л ь ц і к. А ты думала?

Г а н н а (падышла, прысела каля палка). Ты глядзі... (Паўза.) Як табе сёння?

М у л ь ц і к. А нічога... Палягчыла неяк, ды і баліць, здаецца, слабей...

Г а н н а. Змарнеў во ўвесь, косці адны... Не ясі нічога...

М у л ь ц і к. Ай, ладна табе... Аладак драных згатуй — можа, з'ямо...

Г а н н а. Ну то згатую...

Маўчыць. Слухаюць завею.

Васіль, а чаго й та мы жылі?

М у л ь ц і к. А што было рабіць? Нашай згоды бацькі не пыталі... Нарадзілі, і ўсё... Хочаш не хочаш, а жыць трэба... Цяжка... Усё жыццё амаль са смерцю пад ручку хадзілі... На адзін век тры вайны мнагавата... Ды і без вайны жыццё мёдам не было... Бачыш, рукі ў мяне прабітыя?

Г а н н а. Гэта кулі?

М у л ь ц і к. Цвікі... Вы тады з Піліпам на заробкі некуды ездзілі... Зяпа і Цяркоўскі Петрака Харытановіча хацелі спаліць... Жыўцом, у хаце... А ў яго,

ты ж ведаеш, пяцёра дзетак было... Я выпадкам пад-
слухаў, як яны дамаўляліся... Людзей падняў, усёй
вёскай збегліся ратаваць... Пятрок прагнуўся, наган
у яго быў... Ён малодшага брата Цяркоўскага і па-
клаў... Зяну трэба было, а таго... Смаркач саўсім, га-
доў семнаццаць... Кінулі яго, самі ўцяклі... Праз
дзён колькі радуніца была, дзядоў трэба было памі-
паць... Пайшоў з раніцы магілкі падправіць... А яны
там... Ну, што, кажуць, рабіць будзем, Васіль... Веда-
лі ўжо, што я людзей падняў, сказаў нехта... Кажу,
дзеці ж там былі... Пятрок Петраком, але ж дзеці...
А табе, пытаюць, нашых дзяцей не шкада было, ка-
лі вы іх з хат выганялі? А брата майго малодшага не
шкада? Шкада, кажу... А-а-а, дык ты, падла, усіх
шкадуеш! Як бог? Як Хрыстос? А вочы ў абаіх звя-
рыныя... Кінуўся бегчы, дагналі, па галаве нечым
стукнулі... нічога больш не памятаю... Потым як быц-
цам сон бачу: стаю на свежай баразне, рукі выцяг-
нуў, прашу нечага ў людзей... А мне ў далоні пяку-
чае вуголле кладуць... Пятрок Харытановіч у левую,
а Зяпа ў правую... Ну, неяк ачуняў ад холаду... Гэ-
та ж на што пайшлі вырадкі! Ну, застрэлілі б, зарэ-
залі, а то... Раздзелі нагала і... цвікамі да крыжа
драўлянага прымалацілі... Людзі з вёскі дзядоў...

Г а н н а. Госпадзі, твая воля!

М у л ь ц і к. ...ідуць памінаць, а я на крыжы ў
чым мамка радзіла... Напужаліся, назад усе пабеглі,
за папом у Кляны паслалі... Знялі неяк... З таго часу
як толькі дождж збіраецца, ручухны мае ныюць і
ныюць... А калі ўжо навальніца — саўсім спаць не
дадуць... Так баляць, хоць ты іх адарві і ў кусты за-
кінь... Мяне за іх і Мультыкам празвалі... Хадзіў не-
калі да старшыні, давайце, кажу, я вам надвор'е па
нашаму сельсавету ўгадваць буду... Рукі забаліць —
дождж, значыцца, будзе... Пасмяяліся... Ты, кажуць,
не дзед, а Мультык... А чаго смешнага? Угадваў бы...

Г а н н а (уздыхнула). У цябе хоць Грышка не-
дзе ёсць... Ну хай сабе і не піша... Але ж жыве па-
людску... А мой Віцёк... І ў каго толькі такі ўдаўся?
І хто вінаваты? Можна, Піліп, што не ў час ад сваіх
ран ды кантузіі памёр? А можна, я, што нарадзіла яго
такім? А можна... Вуць дактары па радзіву на жанок
цяжарных сварацца: і піць нямажна, і курыць ня-
мажна, і хвалявацца нямажна... А то дзіцёнак дрэц-

ны родзіцца... А пад бомбамі ляжаць можна? А жыўцом гарэць у сваёй хаце можна? А сядзець во з такім жыватом у сцюдзёнай балотнай твані можна? А ўвесь час калаціцца ад страху, што цябе во-во схопяць і заб'юць — можна? А галадаць, а трох дзетак за месяц закапаць, а страляць самой у людзей можна?..

Мульцік. Ты не ў людзей... Ты ў фашыстаў страляла...

Ганна. Ну, у фашыстаў... Ён, мой Віцёк, яшчэ там, у мяне пад сэрцам, на ўвесь свет абазліўся. Якім жа яму было яшчэ нарадзіцца? Толькі няўдачным... Бабе трэба ласкавай быць, на сонца, як ты кажаш, часцей глядзець, тады і дзіцёнак цёплым родзіцца і ласкавым... А я... Толькі ваявала ды вайны баялася... Толькі дзетак нараджала ды хавала... Рабіла, рабіла, рабіла... а на гэтым свеце няма чаго пакінуць... І на што парадзілася?

Мульцік. Кінь! Мы з табой нарадзіліся людзей хлебам карміць... Усіх. Давядзецца на Сонцы адказ трымаць, скажам: кармілі! Усё жыццё! Каб не вайны праклятыя — лепей бы кармілі... Таму і жылі спакойна... З Зямлёй і Сонцам у згодзе...

У сенцах нешта ляпнула. Мульцік падняў галаву з падушкі.

Чуеш? Нехта дзверы адчыніць не можа? Чуеш?

Ганна. Гэта вецер...

Мульцік. Не, Ганна, не! Прыйшоў нехта... Я крокі чуў... Ідзі, сустрэнь... Прыйшоў нехта...

Ганна пайшла да дзвярэй, але дзверы ўжо самі адчыняюцца. На парозе Гастрит. Загорнуты ў бальпічную коўдру. З-пад коўдры бачны белыя ісподнікі. На нагах галёшы.

Гастрит (запалым голасам). Холадна... Ой, людцы, холадна...

Ганна. О божухна!

Гастрит. Дзе Васіль?

Мульцік. Тут...

Гастрит. Хварэеш усё?..

Мульцік. Не. Паміраю.

Гастрит (з адчаем). А я з бальніцы ўцёк... Вазьміце мяне... Коляць, а мне ўсё цяжэй... Парашкамі кормяць, а мне ўсё страшней... Не магу больш... Цяжка... Холадна... Страшна без вас... Я, Васіль... я

тваю смерць на сябе вазьму... За дваімі яна не прыйдзе... Толькі не праганяйце мяне... Пашкадуйце... Ведаю, няма за што... Проста так... Вы гэта ўмеце... Я во тут, каля печы, на падлозе прылягу... І маўчаць буду... Не праганяйце мяне... Не праганяйце толькі...

Хата. Каля печы на палку галава да галавы ляжаць Мульцік і Гастрыт. Два старыя чалавекі. На склоне доўгая зімовая ноч. За акном злосна і тужліва вые вецер.

Гастрыт *(падняў галаву, трывожна)*. Ты спіш, Васіль?

Мульцік. Не...

Гастрыт. Не спі, ладна?

Мульцік. Не буду...

Гастрыт. Баюся...

Мульцік. Чаго?

Гастрыт. Баюся, што бог ёсць ці сонца тваё... Баюся, што спытае... А што мне сказаць яму?

Мульцік бярэ кружку, зачэрпвае ваду.

Мульцік. Выпі... Вада душу супакоіць... Выпі...

Гастрыт п'е. Мульцік таксама.

Гастрыт. Ты пра мяне, Васіль, яшчэ што-небудзь скажы...

Мульцік *(уздыхнуў)*. Што сказаць?

Гастрыт. Усё... Самае нядобрае, самае паганнае... Я цябе слухаю — душа спакайнее...

Мульцік. Гэта ад вады...

Гастрыт. Ад цябе... Ну, пагавары... Туды ж нельга з неспакойнай душой ісці... Пагавары... Я ж не злодзей які-небудзь, жыў, як усе... Шчасця хацеў... Мы ж за ім на гэты свет і прыходзім, працуем, пакутуем... Чаго ж мне так млоспа? Чаму ж цішыні ў душы няма?

Мульцік. Ты любіў мала...

Гастрыт. Мала...

Мульцік. Шкадаваў мала...

Гастрыт. Мала.

Мульцік. Плакаў мала...

Гастрыт. Мала... *(Нервова.)* Яшчэ! Кажы яшчэ!

Мульцiк. Усё... Разумней любовi, шкадавання i слёз людзi нічога не прыдумалi... I ці прыдумаюць?.. Спi...

Гастрыт. Не магу... Болей скажы... Пасудзi...

Мульцiк. Я не суддзя, Мікіта... Ды ты i сам усё ведаеш...

Гастрыт (*заплакаў*). Госпадзi! Як жа гэта? Я ж чэсна працаваў, падтрымліваў, стараўся... Казалi ісцi — ішоў, казалi рабіць — рабіў, гаварыць — гаварыў... Ой, Васіль! Свет, свет наўкол паганы...

Мульцiк. Свет добры... Чысты... Гэта мы яшчэ дрэнныя... Нам самiх сябе перарабіць трэба, а мы, дурнi, усё свет перарабіць хочам, пад сябе падагнаць...

Гастрыт. Не ўсё ж я для сябе рабіў! Сэрца сваё, бывала, да болю ў кулак заціскаў i... рабіў...

Мульцiк. Значыць, не тое... i не так. Калi без сэрца...

Гастрыт. На Андрэя вашага тады я... напісаў...

Мульцiк. Ты казаў...

Гастрыт. Але... Я праўду напісаў... Хавалi вы зерня мяшок... у лесе... На самагонку... Каб у сваты ісцi да маёй... Алёны... Нельга было зерне хаваць... Сабатаж... Я не з-за Алёны... а таму, што сабатаж. (*Нервова.*) Не слухай! Зноў кручуся... З-за Алёпы!

Мульцiк. Я ведаю...

Гастрыт. Дык любіў жа...

Мульцiк. Любіў...

Гастрыт. Як думаеш, дзецi прыедуць, калi я...

Мульцiк. Прыедуць...

Гастрыт. А я б не паехаў... Да сябе б не паехаў... Ой, як цяжка...

Мульцiк. Прыедуць...

Гастрыт. Памажы мне, Васіль...

Мульцiк. Чым?

Гастрыт. Памаліся... Бога няма, каб быў... ён бы нас не давёў да гэтага... Памаліся свайму сонцу, каб хоць на магілку маю свяціла...

Мульцiк. Я не малюся... Я размаўляю... Моляцца на каленях...

Гастрыт. Ну, пагавары... Каб свяціла...

Мульцiк. Яно будзе свяціць... Спi...

Г а с т р ы т. Даіі вады...

Мульцік падае ваду. Гастрыт прагна п'е, ставіць кружку, адварочваецца і заціхае. Увайшла Ганна з вядром у адной руцэ і з дрывамі ў другой. Тупае ля печы.

Г а н н а. Ці спіце вы там?

М у л ь ц і к. Не...

Г а н н а. Што на сняданак рабіць?

М у л ь ц і к. Што зробіш — тое і ладна...

Г а н н а. Старшыню ж сустрэла... Перадай, кажа, свайму неўміручаму дзеду, гэта табе значыць, што калі пішуць апанімкі, дык не падпісваюцца і адрас не пакідаюць... А ён мала таго што падпісаўся, дык яшчэ напісаў, што яго Мульцікам клічуць... І што Дзянікіным ніколі не быў і не будзе... А гэта не апанімка.

М у л ь ц і к. А я ведаю?! Першы раз у жыцці апанімку пісаў...

Г а н н а. А каня, кажа, мы яму і так дадзім... Бясплатна... Аформім як ветэрану. Варта было, кажа, з-за такога глупства шум на ўсю краіну падымаць...

М у л ь ц і к. Во! Цяпер ужо глупства, а раней быў сродак!

Г а н н а. Хай, кажа, папраўляецца і прыходзіць... Аформім.

М у л ь ц і к. Так і сказаў?

Г а н н а. Ну...

М у л ь ц і к. Дапакло! *(Уздыхнуў.)* Што ж рабіць? Я паміраць настроіўся...

Г а н н а. Кінь такое гаварыць! Не дражні яе!

М у л ь ц і к. А чаго? Нараджацца ж ні ты, ні я не баяліся... А яе чаго баяцца? Смерць як кусачая сабака... Ні баяцца, ні ў вочы глядзець не трэба... А ўжо бегчы ад яе ані-ні! Адразу схапіць за штаны! *(Паўза.)* Ганна!

Г а н н а. Чаго?

М у л ь ц і к. Што на дварэ?

Г а н н а. Развязло... Вецер сыры, са страхі цячэ... Макрэча на дварэ...

М у л ь ц і к *(зусім іншым голасам)*. Гэта не макрэча... Гэта адліга... Першая...

Г а н н а. Яшчэ прымарозіць...

М у л ь ц і к *(сам сабе)*. Усё!

І марудна-марудна пачынае падымацца, трымаючыся рукою за сэрца. Абапёрся на локаць. Паляжаў так, аддыхаўся. Потым яшчэ трохі. Яшчэ! Рука саслізнула — унаў на падушку. Ляжыць перухома. І зноўку гэтак жа цяжка і марудна падымаецца. Сеў. Дрыжачай рукою узяў кружку, напіўся. Звесіў худыя босыя ногі ў белым.

(Ціха.) Ганна, прынясі штаны!

Ганна выходзіць з-за печы.

Ганна *(уражана)*. Ці й та ты ашалеў?! Чаго ўскруціўся?!

Мульцік. Я сказаў — давай штаны...

Ганна. Я табе зараз чапялой па штанах! Ляж, певень трухлявы!

Мульцік. Ганна! Адмяцеліць я цябе і без штаноў змагу... Ты мяне ведаеш... *(Ужо грамчэй.)* Каму сказана!

Ганна. Нашто яны табе?

Мульцік. Пайду на вуліцу ветрам падыхаю...

Ганна. Вядро прынясу — тут дыхай...

Мульцік не адказаў. Толькі глядзіць. Па-мужчыцку. Як гаспадар. Старая пакорліва і нават паспешліва прыносіць штаны, бубніць.

З парваным сэрцам на вуліцу яму захацелася... Доктарка вунь казалла, каб тры месяцы ляжаў і не варушыўся... Каб мне язык адваліўся! І нашто было пра гэтага каня казаць... Давай памагу...

Мульцік. Свае штаны сам заўжды здымаў, сам і надзену... Ідзі адсюль...

Ганна пайшла да печы. Мульцік адзяваецца, перашуча злазіць з палка. Выпрамляецца. Пастаяў, аддыхаўся. Зрабіў першы крок. Пайшоў па хаце. Зірнуў у акно. Чуваць капёж.

(Расчулена.) Капае... *(Падышоў да жонкі.)* Накінь мне кажух на плечы... Рукі цяжка падымаць...

Ганна апранае Мульціка. Гастрит падняў галаву, глядзіць.

Ганна. Давай я цябе выведу...

Мульцік. Сам...

Выходзіць.

Гастрит. Ганна!

Ганна. Га? Што, Мікіта?

Г а с т р ы т. Хадзі сюды.

Ганна падыходзіць.

(Паказвае рукой на дзверы.) Ты яму... яму не давай паміраць... Не пускай яго туды... Што хочаш рабі, сама заместа яго ляж, а не пускай. Ён тут павінен быць... Жывуць жа людзі па сто гадоў, хай і ён... Там яму няма чаго рабіць...

Г а н н а. Ляжы ты, Мікіта, ляжы...

Г а с т р ы т. Прытуліся да мяне... Калі можаш...

Г а н н а *(сагнулася да яго, прытулілася, пагладзіла па валасах)*. Мікіта...

Г а с т р ы т. Лягчэй стала... Саўсім лёгка... Памятаеш, ты хадзіла ў Піліпа свайго дазволу прасіць... каб жыць з Васілём?

Г а н н а. Ага...

Г а с т р ы т. Схадзі і яшчэ раз... На кладзішча... Ва ўсіх, хто там, прабачэння папрасі... За мяне... Сам не паспею... Сходзіш?

Г а н н а. Добра, Мікіта, добра... Ты не... не трэба.

Г а с т р ы т. А лепей цяпер схадзі... Зараз ідзі... Ідзі, Ганна, а то я раней... Ідзі...

Г а н н а. Добра, добра...

Г а с т р ы т. І скажы... Васілю скажы... каб... Ён ведае. Усё... Даруй... Ідзі...

Ганна спалохана падыходзіць да дзвярэй. Ляпнула, але не выйшла, а толькі сцішылася ля парога. Гастрит выпаўз з-пад коўдры, стаў на калені.

Дзе ты, хто ты, ці ёсць ты — не ведаю... Калі ёсць, на зямлю гэту ты мяне ўжо не пусціш... Я не слухаў яе... І не пачуў... Дай здароўя Мультыку... Ты на ім тут яшчэ і трымаешся... Калі б можна... Калі б другое жыццё... У мяне б пічога не было... Толькі шмат дзяцей і хлеба... Я здуру людзей жыць вучыў, а мне б хлеб расціць, дзяцей гадаваць... Гэта святое... Гэта ўсё...

Падымаецца, узлез на палок, знік за поцілкай. Ціхая-ціхая паўза.

Г а н н а *(ледзь чутна)*. Мікіта... *(Зразумела ўсё, ўсхліпнула.)* А-а-а божачкі-і-і... А Мікітухна-а-а...

Ляпнула дзверы. Увайшоў Мультык. Ганна хуценька выцерла слёзы.

Мульцік. Капае... Ужо не прымарозіць... Цёплы вецер наваліўся... Вясна за дзела ўзялася...

Ганна. Ідзі ляж, Вася... На ложкак, каля акна...

Мульцік. Няма калі разлежвацца... Гной хутка вывозіць... Каб з цёплым дажджом у зямлю... Развіднее — пайду за сваім канём...

Ганна. Куды? У цябе ж сэрца...

Мульцік. Сэрцы ва ўсіх. А зямля не чакае... Яна без нашых рук хварэе... *(Зірнуў на Ганну.)* Што?

Ганна. Ты толькі не хвалюйся... Табе нельга... Табе жыць, Вася, трэба... *(Заплакала.)*

Мульцік *(ласкава, нават пяшчотна)*. Чаго ты?

Ганна. Мікіта... памёр, здаецца...

Мульцік узлез на палок. Зазірнуў за посцілку.

Мульцік. Які сёння дзень?

Ганна. Серада...

Мульцік. Што ж гэта ты, Мікіта, мой дзень заняў? Га? Значыць, у аўторак давядзецца... Ганна!

Ганна. Што, Вася?

Мульцік *(злазьячы)*. За канём я ўсё-ткі пайду... А ты вазьмі нашу кніжку, схадзі ў касу, здымі сотні дзве на памінкі... Касцюм яму новы купі, бялізну, чаравікі... Трэба па-добраму чалавека да Сонца адправіць.

Ганна. У яго ж свае грошы...

Мульцік. Яго — гэта яго, а нашы — гэта нашы... Здымі...

Ганна. Добра...

Мульцік. На пошце тэлеграмы дзецям адбі: так і так, бацька памёр... Прыязджайце... Адрасы ў яго кішэні... Ён казаў... Хату прыбярэ... І яго, і нашу... І ката яго забярэ да нас...

Ганна. Ага...

Мульцік. Ну, а пра астатняе я са старшынёй дагаваруся...

Ганна. Васіль... Ён цябе памаліцца прасіў...

Мульцік. Добра.

Ганна. Мне выйсці?

Мульцік. Нашто? Стой побач... Толькі ціха. І не румзай...

Ганна. Добра.

Яны выйшлі ўперад. Спыніліся. Двое старых працаўнікоў зямлі нашай. Глядзяць у той бок, дзе кожную раніцу за іх доўгае жыццё ўзыходзіла сонца, каб асвятліць і сагрэць вечную зямлю.

М у л ь ц і к (*ціха і ўрачыста*). Аджыў сваё чалавек... Прышла яго поч... Прышоў наш вечар... Дзякуй вам, бацька-маці, што вы нас нарадзілі і вырашцілі... І табе, Сонежка, дзякуй... Дзякуй таму, хто дадумаўся Адама з Евай зрабіць... Дзякуй табе, Ева, што ты яблык нейкі забаронены ў боскім садзе з'ела, што выгналі вас з раю, што вы спаць пад адной коўдрай пачалі, род людскі на свеце пусцілі, ішло ішло і да нас дайшло... І мы некалі вочы расплюшчылі і Сонца ўбачылі... А калі людзі з малпаў пачаліся, дык і той малпе, што з глузду з'ехала і чалавекам захацела стаць,— дзякуй... Ні за адну, нават самую горкую, слязінку не наракаем на жыццё. Дзякуй за тое, што жылі, мучыліся, смяяліся, плакалі... Дай і нашым дзеткам цяпла і святла... Сагрэй іх... І каб вайны не было... Не дай бог — праклянуць цябе людзі... Калі будзе каму праклінаць... Уратуй ты нас ад гэтай чалавечай дурноты... Няхай ва ўсіх будзе шмат дзяцей... Можна, і нашы душы прыляцяць з Сонца і ў іх уселяцца... Сонежка, наша Сонежка — прачынайся! (*Прыглядаецца, выходзіць уперад.*) Ганна! Ідзе пехта! У вёску ідзе...

Ганна падыходзіць да яго. Стаяць, глядзяць. Чакаюць.

З а с л о н а.

ПАРОГ

драма ў дзвюх дзеях

ДЗЕЙНЫЯ АСОБЫ

АНДРЭЙ БУСЛАЙ.

МАЦІ.

БАЦЬКА.

АЛІНА.

ДРАГУН.

МІКОЛА.

НІНА.

РЫГОРКА.

ШАРГАЕЎ.

КРАСОЎСКІ.

МІЛЦЫЯНЕР.

ДЗЕЯ

ПЕРШАЯ

Невялікі пакой у гарадской кватэры. Простыя, васільковага колеру шпалеры. Мэбля вельмі старая, якая ўжо даўно выйшла з моды. Усё самае неабходнае: стол, два крэслы, канапа. На сцяне ў драўлянай рамцы сямейныя фотаздымкі. Побач на цвіку вісіць вышываны ручнік. Увесь пакой печым нагадвае вясковую хату. У куце тэлевізар старой маркі, пад ім гадзіннік з зязюляй.

Рапіца. На канапе спіць Б у с л а й. Звініць тэлефон. Раз, другі, трэці... Буслай ляжыць перухома. Тэлефон супакойваецца на хвіліну і зноўку звініць. Буслай паварушыўся, з неймаверным намаганнем падняў галаву з заплюшчанымі вачыма і зноўку чмякнуўся па падушку. Зноў тэлефон.

Б у с л а й (хрыпата). Бэра! Выключы будзільнік, я ўсё адно не падымуся...

Тэлефон.

Выключы будзільнік, паразіт!

Тэлефон.

Ну й паскуда ж ты, Бэра...

Падымаецца з ложка і ўрэшце расплюшчвае вочы. Азіраецца, не разумеючы, дзе ён. Цяпер яго можна разгледзець. Год пад пяцьдзсят з першага погляду, але толькі з першага. На самой справе і сарака пяма. Няголены апухлы твар, брудная кашуля, ускудлачаныя валасы. Уважліва-ўважліва аглядае ложак, стол, падлогу. Мабыць, думае, што пра-чнуўся ў вёсцы.

Мама!

Цішыня. Буслай ідзе да акна, адхінуў фіранку, зірнуў на вуліцу. І раптам спалохана адскоквае ўбок. Цяжка дыхаючы, зноў падыходзіць, з перасцярогай зазірае некуды ўніз. Зразумела, што кватэра знаходзіцца ў высотным доме. Буслай трэ рукамі твар, трасе галавой.

Б у с л а й. Нічога сабе жартачкі... Апалець можна.

Уважліва аглядае кватэру. Нічога не разумее. Падыходзіць да фотаздымкаў, мацае рукой ручнік.

Ды што ж гэта такое, ёлкіна маць?! Сплю я, ці што?
Тэлефон. Буслай доўга яго шукае, знаходзіць на падакон-
ніку, падымае трубку.

Алё... Не ведаю... Нічога не ведаю... *(Кладзе трубку, здымае, набірае два нумары.)* Алё... Якая сорок восьмая?.. Я ў справачную званю... А-а-а, справачная! Скажыце, калі ласка, які гэта горад?.. Ды не ганяю я вальтоў, я сапраўды... *(Зразумела, што на другім канцы кінулі трубку.)* Цьфу! *(Зноў набірае два нумары.)* Алё!! А-а-а, ты ўжо дзевятая?.. А дзе ваша сорок восьмая?.. Я ёй у каханні прызнаюся! Ага, Гарык я, Гарык... Давай сорок восьмую! *(Паўза.)* Сорок восьмая? Слухай, ты, лічба, табе што, цяжка сказаць, які гэта горад?.. З Марса зваліўся, мяне туды запускалі... А спусціць забыліся... Ды ведаю я, які год! І месяц ведаю! Што-о-о?! А чаго гэта я ў Дубровенску?.. Не ведаеш? І я не ведаю... А колькі цяпер часу?.. Колькі? А-а-а, ужо даюць... Ну, дзякуй, лічба! Прывітанне Гарыку...

Паклаў трубку, хвіліну сядзеў з тупым выглядам, потым махнуў рукой.

А-а-а, адзін чорт! Павіпен жа хто-небудзь сюды прыйсці калі-небудзь... *(Ідзе па пакоі.)* Ты глянь! Не ведаю гаспадара, але што ў яго клёпак не хапае — гэта факт... Ручнік, ходзікі з птушачкай... Куку, ку-ку... А дзе ж тут гэта самае месца?.. Вой, божухна! Калі як у вёсцы — будзе дзялоў!

Бегае па кватэры, зазіраючы ў пакоі, знаходзіць тое, што шукаў, знікае. Нейкі час кватэра пустая. Потым ляпнулі дзверы, у пакой уваходзіць Аліна. Ёй год дваццаць во-сем. Стройная, прыгожая, усміхаецца рэдка. Апрамута модна і сучасна, але з густам. Аліна праходзіць, сядзе на зэдлік, дастае з сумачкі цыгарэту, закурвае. З'яўляецца Буслай. Вочы заплюшчаныя, стогне. Аліна азірнулася.

Аліна *(спалохана)*. А-а-а!

Буслай *(таксама спалохана)*. Чаго ты?!

Аліна. Адкуль вы?

Буслай. З туалета...

Аліна. Вельмі падобна... Стойце і не варушыцеся... Іначай я буду крычаць!

Буслай. Не трэба. У мяне галава баліць... Я толькі прылягу ціхусенька, і ўсё...

А л і н а. Не падыходзьце!

Б у с л а й. Я табе сказаў — не крычы!

А л і н а. Вы дарэмна... дарэмпа залезлі сюды... Тут няма чаго браць... Ён грошы дома не трымае... Дарэмна...

Б у с л а й. Во завялася, во завялася... Што мне да тваіх грошай? У мяне чэрці ў галаве мак таўкуць... Не магу разабрацца, дзе я і хто я...

А л і н а. Зараз разбярэмся разам... *(Падыходзіць да тэлефона.)*

Б у с л а й *(кінуўся да яе)*. Ну, дарагуша, званіць у міліцыю ты не будзеш!

А л і н а. Не падыходзьце!

Б у с л а й. Ды я не злодзей, я просты алкаголік... Жыву ў пасёлку Светлым без прапіскі, так што з міліцыяй у мяне адносіны сапсаваныя... Пакладзі трубку, я табе сказаў!

А л і н а. Добра... Тады кажыце, што вы тут рабілі?

Б у с л а й. На ўнітазе сядзеў. А да гэтага спаў... А да гэтага не ведаю. Я ледзь з глузду не з'ехаў у гэтай кватэрцы! Прачнуўся — хата вясковая, ходзікі на сцяне... У нас уся вёска такімі шпалерамі абклеена... З акна зірнуў — ёлкіна маць! Зямля ўнізе! Людзі, як мурашкі, бегаюць... Ад страху ледзь сэрца ў живот не заскочыла... Ну, думаю, дапіўся — хата ў паветра паднялася... І які гэта псіх тут жыве?

А л і н а *(рэзка)*. Як вы сюды трапілі?

Б у с л а й. Чаго ты вішчыш як недарэзаная? Ты гаспадыня, ці што? Сама, мабыць, зацягнула мяне ў ложак, а цяпер крычыць...

А л і н а. Што-о? Цябе ў ложак? Зірні ў люстэрка, лапаць... Цябе ў труну час класці, а не ў ложак...

Б у с л а й. Чаму гэта?

А л і н а. Ты ж сіні...

Б у с л а й. Гэта сіндром...

А л і н а. Які сіндром?

Б у с л а й. Пахмельшы, цемната...

А л і н а. Та-ак... Алкаголік, значыцца?

Б у с л а й. Прафесіянальны алкаголік. З чатырохгадовым стажам лячэння...

А л і н а. Вельмі прыемна...

Б у с л а й. А мне не вельмі... На душы як у грэшніка ў пекле... Дай што-небудзь глынуць...

А л і н а. Хто цябе прывёў сюды? Гарухін? Дык вось, вымятайся і скажы яму, што за гэты мілы жарт я наб'ю яму морду!

Б у с л а й. А хоць горла перагрызі, што мне да таго! Я табе, авечка джыпсовая, казаў, што нічога не памятаю. Ні бум-бум! Я ўжо другі год толькі да абеду сваё жыццё бачу і пра яго думаю, а пасля як у торбе сяджу паўдня і поч... Правал... Сплюшчылася маё жыццё. Я нават не ведаў, што ў вашым Дубровенску апынуўся, а ты мяне дапытваеш пра гэту кватэру, хто прывёў, як апынуўся...

А л і н а. Адкуль жа ты зараз ведаеш, што гэта Дубровенск?

Б у с л а й. Званіў у справачную.

А л і н а. Вобмацкам? Ну, герой... Дык ты, можа, сам і прыноўз сюды?

Б у с л а й. Які гэта паверх?

А л і н а. Дзевяты.

Б у с л а й. Наўрад. Чаго б гэта я шкробся аж да дзевятага... І хто б мяне сюды пусціў?

А л і н а. Гэта не праблема. Кватэра не замыкаецца...

Б у с л а й. Як гэта? Без замка гарадская кватэра?

А л і н а. Любы можа зайсці... І ў любы час...

Б у с л а й. Ну я ж казаў, што гаспадар чокнуты...

А л і н а. Замаўчы! Ты хоць ведаеш, чыя гэта кватэра?

Б у с л а й. Ну?

А л і н а. Максіма Пакутовіча...

Б у с л а й. А чаго ты шэптам пра гэта сказала? Ён што, пракурор? Ці мо начальнік міліцыі?

А л і н а. Ты не ведаеш Пакутовіча?

Б у с л а й. А ты Бэру ведаеш?

А л і н а. Якую яшчэ Бэру?

Б у с л а й. Не якую, а якога... А, не ведаеш... У кожнага свая кампанія.

А л і н а. Гэта вядомы пісьменнік... Яго ўжо ў школе вывучаюць. Пяўжо не чытаў ніколі?

Б у с л а й. Ага, мне толькі яшчэ чытаць кніжкі засталося, і ўсё ў парадку... Што ты кажаш? Самы

сапраўдны пісьменнік? А дзе крышталь? У пісьменніка павінен быць крышталь.

Аліна. Вось што, даражэнькі, адпачыў, выспаўся, схадзіў куды трэба, а цяпер збірай манаткі і шурай адсюль...

Буслай. Куды ж я пайду? Мне крыху ачупяць трэба пасля ўчарашняга...

Аліна. Не хочаш ісці, дык паедзеш...

Буслай. На чым гэта?

Аліна. На машыне з палосачкай...

Буслай. Ёлкіна маць! А чаго гэта ты тут раскамандавалася? Ты што, жонка гэтага пісьменніка?

Аліна. Не...

Буслай. Сваячніца?

Аліна. Не твая справа!

Буслай. А-а-а...

Аліна. І не «а-а-а»! Я яго пацыентка...

Буслай. Хто-о? Пацыентка? А чым жа ён цябе лечыць? Аўтаручкай?

Аліна. Уяві сабе! Менавіта аўтаручкай...

Буслай. Ну дык вось што, пацыентка... Станавіся ў чаргу і чакай доктара... Псіхбальніца, а не дом! Кватэры як пры прыгонным праве, дзверы не замыкаюцца, леаца ў пісьменнікаў... Што вы за людзі?

Аліна. Я — звычайная, а ён святы...

Буслай. Ну, канечне... Пісьменнік! Грошы куры не клююць, хочаш не хочаш, а ў святыя запішучь... Я аднойчы па латарэі матацыкл выйграў. Таксама ўся вёска святым лічыла, пакуль не прапіў...

Аліна. Дурань! Гэта незвычайны, дзівосны чалавек... Самы сапраўдны інжынер чалавечых душ...

Буслай. Для маёй душы не інжынер, а сап-тэхнік трэба... Слухай, авечка...

Аліна. Якая я табе авечка?

Буслай. Джынсавая. Ты не крыўдуй. Ты ўся такая мяккая, далікатная, як... каўнер у кажуха...

Аліна. Прыдурак!

Буслай. Ну дык скажы, як цябе завуць, калі не хочаш у авечках хадзіць...

Аліна. Аліна...

Буслай. Імя ж пейкае... французскае...

Аліна. Я яго не выбірала... У дзетдоме далі...

Буслай. Ты сіротка?

Аліна. Падкідыш я. Усё жыццё як падкідыш жыву.

Буслай. А я выкідыш... Жыццё мяне выкінула пекуды, і лётаю, лётаю, лётаю... І прыямліцца не магу... Слухай, авечка...

Аліна. Яшчэ раз так мяне назавеш — па фізіяноміі атрымаеш!

Буслай. У-ю-юй, як страшна! Ладна, ладна, не пыхці... А гэта не ён сюды мяне зацягнуў? У пацыенты, на даследаванне, як падвопытнага кроліка...

Аліна. Не падобна. Нічога цікавага, апроч сіняга носа, у цябе няма.

Буслай. А што, яму толькі цікавае падавай? А я, можа, цікавы тым, што зусім-зусім нецікавы. Ува мне нічога няма, і мне нічога не трэба. А кажучь, чым чалавеку меней трэба — тым ён лепшы і цікавейшы...

Аліна. Філософ...

Буслай. Дай мне апахмяліцца, я яшчэ не такое загну... Я іншым разам такім разумным бываю, аж страх бярэ... Твой пісьменнік, мабыць, з-за гэтага і прыцягнуў мяне да сябе на хату... Як жывы персажаж. З мяне нашарашыць раман — раз плюнуць... Паднясі толькі чарку ды салёненькі гурочак, я такое магу ўляляшчыць — піводзін вучопы не разбярэ. Во ўчора, мабыць, калі з ім паддавалі...

Аліна. Ды не мог ён з табой піць...

Буслай. Адкуль ты ведаеш?

Аліна. Ён не п'е...

Буслай. Саўсім?

Аліна. Зусім. Гарэлка супраць прыроды.

Буслай. Не зразумеў...

Аліна. Гэта зелле выпайшла чалавецтва... У натуральным стане спірт не сустракаецца... Гэта вынік раснаду, гніення... Піводная жывёліна спірт ужываць не будзе.

Буслай. Чалавек не жывёла, дарагуша... У яго ў гэтым кацялку (*паляпаў на галаве*) думкі розныя. Калі сабаку навучыць думаць, і сабака піць пачне... І не курыць?

Аліна. Не. Гэта таксама супраць прыроды...

Б у с л а й. Ну, а астатняе на прыродзе... Добра ён цябе тут лечыць?

Аліна падыходзіць і з усяго размаху б'е Буслая па шчацэ.

А л і н а (*вельмі спакойна*). Я табе сказала, хамула, ён святы чалавек! А калі ты яшчэ раз якую-небудзь пашляціну ляпнеш пра яго, я магу цябе забіць. Ты чуеш?

Б у с л а й. Дзе там чую?! У мяне ад тваёй аплявухі ў вушах звініць. Ну й ручка! Адбойны малаток... Дай што-небудзь выпіць! Мне жыць не хочацца.

А л і н а. Ідзі ў ванну і пі з-пад крапа...

Б у с л а й. Ваду не выпіваюць, а п'юць... А мне выпіць трэба...

А л і н а. Прыйдзе гаспадар, у яго і папросіш...

Б у с л а й. Ну, пашкадуй ты мяне! Чарачку, маленькую... Га?

А л і н а. Адчапіся!

Б у с л а й. Ты не жанчына — ты баба-яга...

А л і н а. Яна таксама жанчына...

Б у с л а й. Жанчына, але ведзьма... Тады так... Я ніцма кладуся на ложак і не варушуся, а ты сядзі і маўчы як рыба. У мяне сіндром. Колькі цяпер?

А л і н а. Палова дванаццатай...

Б у с л а й. У дванаццаць буду скрыгатаць зубамі... Не палохайся...

А л і н а. Зараз кавы звару, вып'еш, палягчэе...

Б у с л а й. Што мне твая кава? Знайдзі хоць адэкалону глыток... Мяне ж ужо ліхаманка біць пачынае... Ты што, думаеш, я дурня строю? Я ж кончаньны... Гэта ж хвароба...

А л і н а. Жудасць! (*Знікае на кухні.*)

Б у с л а й (*корчыцца на ложку*). Божухна, як цяжка... Душа пад каменнем... І страшна... І дзіка...

У роспачы б'е кулаком па сцяне... І раптам невялікі чатырохкутнік сцяны паварочваецца, і адчыняецца адмыслова зроблены бар з цёмнымі бутэлькамі і зіхоткімі чарачкамі. Буслай як у сне падымаецца, дрыжачымі рукамі хапае бутэльку, з пеймаверным намаганнем спрабуе рукой выцягнуць корак. Нічога не атрымліваецца. Выцягнуў корак зубамі, прыліп ротам да рыльца. Зубы стукаюць аб шкло.

Жудаснае відовішча! Уваходзіць Аліна.

А л і н а. Што? Што ты робіш?

Буслай, не адрываючыся ад бутэлькі, мычыць пешта ў адказ. Аліна падбягае і вырывае з яго рук бутэльку.

Ты ведаеш, што ты выжлукціў?

Б у с л а й. Адзін чорт! Гарэлкай пахне, і добра... Я перапіў ужо ўсё на свеце: дэнатурат, бээфы, ласьёны, зубныя пасты... *(З палёгкай.)* Фу-у, бог у тапачках па душы прайшоўся... Што гэта такое?

А л і н а. «Напалеон»...

Б у с л а й. Які? Банапарт?

А л і н а. Ён самы.

Б у с л а й. Што, сродак супраць молі?

А л і н а. Капьяк. З гэтай бутэлькі пазаўчора італьянская дэлегацыя піла...

Б у с л а й. Глядзі ты! А па смак як палітура... *(Смяецца.)* Ніколі не думаў, што буду з праклятымі капіталістамі з адной бутэлькі піць... Во лёс! Дай сюды, я не разабраўся як след...

А л і н а *(хавае бутэльку ў бар)*. Пераб'ешся... Пікаву!

Б у с л а й. Ладна! Я ўжо ў норме... Заскакалі чорцікі па жылах...

Падымаецца з ложка, робіць некалькі гімнастычных практыкаванняў. Твар яго пасвятлеў, ажывіўся, набыў натуральны для здаровага чалавека выраз і колер.

Ведаеш, Аліна, гарэлка — вялікае дзела! Мне Бэра казаў, што Ісус Хрыстос як толькі навучыўся цуды рабіць — першае, што ўчудзіў, — ператварыў ваду ў віно... Во! Хто-хто, а ўжо Хрыстос ведаў, што чалавеку патрэбна... Чаго ты вылупілася? Гэта па бібліі так... Ух, каб я гэтыя цуды мог рабіць! Я б яе, родненькую, у водаправод пусціў бы... Піце, людцы!

А л і н а. Ты нават і біблію чытаў?

Б у с л а й. Бэра чытаў. У яго бабка сектантка.

А л і н а. Бэра такі, як і ты, канечне?

Б у с л а й. Ты што-о? Ён на службе... Кацельную ў райспажыўсаюзе паліць... На сваім хлебе.

А л і н а. А ты?

Б у с л а й. А я ў яго прыжывала... З восені ўжо. Но бяруць кікуды. Ды і самому не надта хочацца... Я ўжо кончаю.

А л і н а. Ты з вёскі?

Б у с л а й. Ага...

А л і н а. Сям'я ёсць?

Б у с л а й. Ёсць. І жонка ёсць. Замуж пядаўна выйшла... Усё ёсць, аднаго мяне няма...

Аліна. Як цябе горад сапсаваў, беднага...

Буслай. Я, Алепа, у горад прыехаў ужо сапсаваны ўшчэнт. Пры чым тут горад? Як што якое — дык адразу на горад валяць: ах, такі-разгэтакі, жыццё мне загубіў! А на які чорт ехаў тады? Ну, чаго ты так глядзіш на мяне?

Аліна. А ў нас у дзетдоме на дварэ калодзеж быў... Зазірнеш у яго, і страшна робіцца... Вось я зараз зірнула на твае вочы і гэты калодзеж успомніла...

Буслай. Што, пустыя?

Аліна. У калодзежы была вада... Блішчыць, але далёка-далёка... Глыбокія ў цябе вочы...

Буслай. Глядзі, не закахайся.

Аліна. І мёртвыя...

Буслай. У цябе жывыя?

Аліна. І ў мяне мёртвыя... Вось ён хутка прыйдзе — убачым жывыя... Глядзіць, а табе хочацца сэрца сваё адкрыць...

Буслай. І кофточку расшпіліць...

Аліна. Я цябе папярэджвала, падонак...

Моўчкі ідзе на Буслая.

Буслай. Ну-ну-ну! Ты што, ненармальная?!

Аліна. Я цябе папярэджвала.

Буслай. Я пажартаваў... Выні вады, на цябе ж глядзець страшна...

Адчыняюцца дзверы. На парозе Драгун. Танклявы юнак год дваццаці. У яго абліччы ёсць нейкая зацятасць і скапцэнтраваны спакой. Апрадуты проста, што не аднавідае яго ўзросту.

Драгун. Добры дзень...

Буслай. Здароў, братка! Ты гаспадар ці таксама пацыент? Калі гаспадар, суцімі ты гэту кошку, яна мне вочы збіраецца выдраць...

Драгун (да Аліны). Супакойся, Аліна...

Аліна (да Буслая). Пайшоў вон адсюль!

Драгун. Аліна! Ён прыйшоў не да цябе... (Падае часопіс.) Вось прачытай і супакойся... Гэта пра цябе... Толькі што купіў у кіёску...

Аліна бярэ часопіс, адыходзіць убок, чытае.

Буслай (з нахабнай усмешкай да Драгуна). Значыць, так... завуць мяне Андрэй Буслай...

Драгун. Ну што ж, зараз будзем снедаць, Андрэй... Як спалася на новым месцы?

Буслай. Як у бога за пазухай... Дзякую. Калі ты з гэтай (*кіўнуў на Аліну*) нешта напісаў — з мяне пяць камедый накрэмзаеш. Увесь свет смяцца будзе... Ты малайчына, так і трэба... З жыцця чэрпаць, з пароду! А парод дзе? У забягалаўках...

Драгун. Прабач, я нешта нічога не разумею...

Буслай. Як я зразумеў, нешта такое ты пра яе напісаў... Пра яе можна напісаць, яна з выгляду трохі чокнутая, а я яшчэ лепей... Я ўжо да донца дакаціўся. Не падвяду! Усё, усю душу табе выверну, як памыйнае вядро... Пішы! Праслаўляйся! А мне за гэта толькі зранку і вечарам па кроплі «Банапарта». Згода?

Драгун. Не.

Буслай. Няўжо табе не цікава пачуць, як я дажыўся да такога?

Драгун. Не.

Буслай. Вы ж, пісакі, толькі пра ненармальных і пішаце, а я ненармальны са знакам якасці... Я ўжо і не чалавек, лічы што...

Драгун. Я не пісьменнік, я тут толькі жыву...

Буслай. А-а, таксама пацыент... Тады я гаспадара пачакаю... Будзе ён пра мяне пісаць, я ведаю...

Драгун. Не будзе.

Буслай. Чаму?

Драгун. Ён піша казкі... І потым, ты ж сябе за чалавека не лічыш, а ён піша пра людзей.

Буслай. Дык па які ж чорт ён мяне зацягнуў сюды?

Драгун. Ніхто цябе нікуды не цягаў... Ён вяртаўся ўчора са Светлага і знайшоў цябе за горадам. Ты ляжаў у гурбе снегу, накрывшыся «Советским спортом».

Буслай. А дзе ён цяпер?

Драгун. У паліклініцы. Калі ён цябе грузіў у сваю машыну, ты разбіў яму акуляры і шклом парэзаў твар...

Буслай (*наспешліва*). А-а, дык я гэта... пайду тады... Раз пісаць пра мяне ён не будзе, я магу зараз пайсці?

Драгун. Канечне...

Б у с л а й. Толькі дай руб, раз вы тут такія добрыя... Я ж са Светлага. Даехаць мне трэба?

Д р а г у н. Аліна, колькі каштуе білет да Светлага на электрычцы?

А л і н а. Дваццаць капеск...

Д р а г у н. Дай, калі ласка...

А л і н а *(дастае з сумачкі манетку)*. Бярыце...

Д р а г у н. Бяры...

Б у с л а й. Ты што? На піва нават не хопіць.

Д р а г у н. Табе на білет ці на піва?

Б у с л а й. На «чарніла».

Д р а г у н. Гуляй...

Б у с л а й. Ну й скнарны ж вы! Жывуць, разумеш, як паны, каньяк французскі глушаць, хату пад селяніна згаблявалі, а простаму селяніну рубля шкада... Перадайце вашаму пісьменніку, што я на яго плюю. Вось так, вось: цьфу, і ўсё! Развесіў ручнікі! Хай у вёску едзе, а тут камедыю не ламае... Селянін на дзевятым паверсе, ёлкіна маць!

А л і н а. Замаўчы ты!

Б у с л а й. Сама маўчы, авечка джынсавая. *(Выходзіць.)*

А л і н а. Хамула няўдзячны!

Д р а г у н! Аліна! Ён жа цябе прасіў: ніколі і не пра кога апроч сябе не думаць і не гаварыць блага...

А л і н а. Але ж ты чуў, што ён тут...

Д р а г у н. Яму можна. Табе — не.

А л і н а. Прабач...

Адчыняюцца дзверы. Гэта вярнуўся Б у с л а й.

Б у с л а й. Я на хвілінку... Навошта ён мяне падабраў учора за горадам п'янага?

Д р а г у н. А хіба ты не падабраў бы яго? Калі б ён ляжаў у снезе.

Б у с л а й. Я — іншая справа... У мяне машыны няма. А яму навошта гэта было?

Д р а г у н. Не ведаю... Мабыць, не хацеў, каб ты акалеў там да раніцы ў адной кашулі... У цябе што, паліто няма?

Б у с л а й. Сябру даў панасіць... А чаму ён не здаў мяне ў міліцыю? Завёз бы, выгрузіў, і ніякіх клопатаў...

Д р а г у н. Не па дарозе было...

Б у с л а й. Дай руб.

Драгун. Паліто магу даць...
Буслай. Давай паліто!

Драгун падыходзіць да шафы, дастае паліто.

Драгун. Апранай.

Буслай. Стараватае, канечне.

Драгун. Можа, дублёнку даць?

Буслай. Жартую. Ну і выпіць на дарожку, а то мяне блажыць пачынае.

Драгун. Той, хто п'е ці дае піць іншаму, робіць злачынства супраць прыроды...

Буслай. Ну-у, тады ўсе чатыры мільярды трэба ў каталажку закапапаціць... (*Шэптам.*) Слухайце, а можа, вы якія-небудзь сектанты? Га? Дык я магу і памаліцца за кампанію, толькі дайце кроплю...

Драгун. Так, дружа, дажыўся ты... У сие та-кога не ўбачыш... Бывай здароў...

Буслай. Дык вы б хоць паагітавалі мяне, ці што? Усе ж агітуюць...

Драгун. Ідзі...

Буслай. Во, чудзікі...

Буслай выходзіць. Паўза. Аліна паклала часопіс на ка-лені, уздыхнула.

Драгун. Прачытала?

Аліна. Казка... Добрая казка...

Зацямненне.

Дэкарацыі амаль тыя ж, толькі гэта ўжо самая сапраўдная вясковая хата. Тэлевізар, радыё, канапа. Над ёй дыван з мядзведзькамі. Печ. На печы старая Маці Андрэя Буслая. На канапе спіць Бацька. Ціха шчоўкаюць ходзікі. Поч.

Маці (*трызнячы*). Андрэй... Андрэйка... Дзе ж твае валёнкі, сукін сын? Чаму ж ты кашулю скінуў, халадзіна гэткая...

Бацька (*падымае галаву*). Маруся! Чаго іі та ты?

Маці. Міцік... гэта ты?

Бацька. Хто ж яшчэ? Чаго ты маркочаш сярод ночы?

Маці. Вой, саснілася мне нешта нядобрае пра Андрэя... Як быццам поле снегавое як вокам кіпуць... Апі дрэўца, ані кусціка... І ён стаіць сярод гэтага поля босы, без кашулі, у адных ісподніках... Бягу да яго, а ён стаіць, не варухнецца, і толькі слёзы па шчаках, па шчаках ды на снег... Капнуць ды чырвонай плямай разыходзяцца, кроў — як слова... Сэрца як з грудзей не выскачыць... Вой, нядобра нешта з ім.

Бацька. Гэта ад хваробы ўсялякая лухта прымроіцца... Спі.

Маці. Гэтулькі год апі звапня. Хоць бы пісьмо даслаў, сукін сын... І чым жа гэта мы так саграшылі, Міцік, што бог нас так неўзлюбіў? Дзетак парадзілі, збераглі ад бяды-ліха, і во... Памятаю, у партызанах, калі вёскі ўсе ў акрузе папалілі, галадуха была, божухна ты мой мілы! Настулька маленькая грудзей пасмокчацца дый спіць, ёй і гора мала. А Андрэйку ўжо шосты гадоў ішоў... Кару бярозавую грызлі... Я гэтай кары нажву, нажву ў капсерку нямецкую, потым употай ад яго ў ельніку ў гэту кару малака з грудзей націсну колькі змагу дый даю яму есці... Есць дай пытаецца: матулечка, а чаму гэта кара такая салодкая, белая ды смачная? Праўду скажы, дык есці не будзе, вялікі ж ужо... Так, кажу, дзетухна, гатаваць я яе ўмею... Колькі выцерпелі ўсяго, і во... Настульку зямля забрала, і Андрэйка па свеце, як па цёмным лесе, бадзяецца... А пам паміраць, бы пустазеллю якому, трэба будзе...

Бацька. Ну во, завялася сярод ночы...

Маці. Гэта ж я чую, што памру неўзабаве...

Бацька. От бабы... Колькі разоў хварэюць — столькі паміраюць.

Маці. Грэх сказаць, паплакаць на хаўтурах не будзе каму...

Бацька. За гэта не перажывай. Суседкі пагалосяць... Хаця нашто?

Маці. Яно-то праўда. А ўсё ж неяк бы там веселей было, каб свой, родны, слязоў на магілку капнуў...

Бацька. До табе ўжо! Вось пеўні закукарэкаюць, тады і пра смерць можна...

Паўза.

Маці. Слухай, Міцік, учора да мяне Васіліна

заходзіла. Вы, кажа, яго, Андрэя, значыцца, праз міліцыю знайдзіце...

Бацька. Што-о?

Маці. Скажыце, кажа, там, што ён Канстытуцыю парушае, самы галоўны закон. А там, як слова, запісана, што дзеці пра сваіх бацькоў клапаціцца павінны... Га, Міцік? Мо яго па Канстытуцыі дадому прыцягнуць?

Бацька. Старая дурніца твая Васіліна! Клапаціцца, значыць грашыма дапамагаць... Карміць, як рапей казалі. А што, нам есці няма чаго? Дзве пенсіі, гарод, малако сваё, сала, паўтары тысячы на кніжцы. Смяцца ж будуць...

Маці. А калі б пічога не было?

Бацька. Тады б яго знайшлі, аліменты прысудзілі.

Маці. Ты што? Аліменты — гэта ж на бязбацькавічаў...

Бацька. На ўсіх. Хто, значыцца, здзяцініцца — таму і аліменты. Ай! Лепш ужо, як ты кажаш, бярозавую кару грызці, чым з роднага сына па Канстытуцыі аліменты драць... Забыўся — бог яму суддзя! Ён пра сына свайго забыўся, а што ўжо мы...

Маці. Ды не забыўся, Міцік! Не мог ён пра нас забыцца... У яго ж сэрца жаласлівае... З гора, з сораму ён сюды вачэй не кажа... Каб гэта цытра вучоная не кінула яго тады, не збегла да Міколы, жыў бы ён тут...

Бацька. А піць з якога гора-сораму ён пачаў?

Маці. Кажуць, што Мікола Рыгорку на сваё прозвішча хоча запісаць... Мо нам бы, Міцік, высудзіць свайго ўнучка як? Га?

Бацька. Ды што гэта ты пад старасць судзіцца з усімі задумала? Век не судзілася, а цяпер...

Маці. У яго ж ёсць бацька родны, і прозвішча яго павінна быць — Буслай... Рыгор Буслай... Паша сям'я, наш род, наша кроў... Хіба ж можна яго сціраць з жыцця?

Бацька. З кім судзіцца? З роднай маці? З чалавекам, які корміць яго? З Міколам? Сам ён, сыноч наш, сцёр з жыцця і сябе і сям'ю сваю. Колькі жыву, ніводнага разу не бачыў, каб чалавек піў так заўзята... Як хвароба нейкая на яго навалілася, як настан-

пё... Гарэлкай нібы паводкай усё і затапіў: і хату сваю, і сябе, і жонку, і сына...

Маці. Не кажы пра яго так! Ён жа сын табе. Ну, што ж рабіць, калі на яго такое няшчасце звалілася...

Бацька. Якое няшчасце? Ён што, аднарукі, сляпы, кульгавы? Няшчасце... Мо яго няшчасце ў тым, што ты малаком са сваіх грудзей усё жыццё яго карміла! Мо няшчасце ў тым, што шчасце западта тоўстую лусту лёс адмераў...

Маці. Кроў дурная гэта ў яго. Спадчына трухлявая. Кажуць жа, што ад бацькоў усё чыста да дзяцей пераходзіць... А Андрэй увесь па табе.

Бацька. Дык калі ж гэта я піў? Ты што?

Маці. Не ты... Дзед твой, кажучь, жлукціў яе, брыдоту гэту, як конь з цэбра... Во яна, кроў гэта п'яная, і вылезла ў ім...

Бацька (*трохі зазлаваў*). Ёрш тваю ў лапці! Чаго ж ты яго нарадзіла гэткім? Трэ было сваёй крыві больш дабаўляць!

Маці. Дык твая ж гарачая, упартая... Яна заўсёды верх возьме...

Маўчаць.

Маці. Не сярдуй, Міцік... Я ж не за сябе перажываю... Мне ўжо што? Я дасмылела на гэтым свеце, а табе яшчэ аднаму жыць дый жыць...

Бацька. Ага! У сваты яшчэ збегаю...

Маці. А што ты думаеш? І жапіся.

Бацька. Цьфу!

Маці. Трэба ж, каб нехта каля печы тупаў. Во Васіліну і бяры. Яна баба добрая, руплівая... Разам і дажывяце.

Бацька. З глузду з'ехала? Спі ты ўжо! (*Паўза.*) Я, Маруся, калі з табой што якое і здарыцца, таксама тут не затрымаюся. Зрасліся мы з табой адно з адным за ўсё жыццё... Як лісце з каранямі. Корапі памруць — лісце пажухне. Як жа мне без цябе жыць, валёнка ты мая старая? У нас жа, лічы, і сэрца ўжо адно: палавіна твая, а палавіна мая... А з палавінкай ці многа нажывеш?

Маўчаць.

Маці. Ты, Міцік, глядзі! Даганяць мяне там і

не думай... Гэта нягожа туды за сабой цягнуць... Жыві, колькі бог адважыў, а то я не прыму цябе там...

Бацька. Дзе ты дзенешся?

Маці. Адварнуся ў труне да цябе гэтым самым месцам ды так і буду ляжаць...

Бацька. Ёрш тваю ў лапці! А чаго гэта ўжо ты са мной як нябожчыца размаўляеш? Бач ты яе! Навастрыла лыжы! Сабралася! Хто табе сказаў, што ты першая туды застрыгікаеш?

Маці. Чую я. Сны дрэнныя сняцца. Не па дабро... І сэрца ные...

Бацька. Давай спаць класціся... Што б там ні было, да світанку трэба дажыць...

Паўза. Потым нехта трывожна пастукаў у акно.

І каго ж гэта нясе ў такую рань? (*Падышоў да акна, узіраецца ў цемру.*) Хто там?

Голас (*трывожна*). Я, дзядзька Міцік, я... Мікола... Не пужайся...

Бацька. Чаго ж мне пужацца? Зараз адчыню, ідзі на ганак... (*Старой.*) Мікола нечага прыцёрся...

Маці. Што яму трэба?

Бацька. А ці ж я ведаю?

Стары падымаецца з ложка, уключае святло, ідзе ў сенцы. Вяртаецца ў хату разам з Міколам. Гэта каржакаваты, моцны мужчына. Светлавалосы, з цяжкімі рукамі. Мікола нечым узрушаны.

Мікола. Добры дзень...

Бацька. Здароў...

Маці. Які ж дзень? Пеўні яшчэ не галасілі. Чаго ты белы як палатно? Ці не з Рыгоркам што?!

Мікола. Спіць Рыгорка, спіць... Як здароўе, цётка Маруся?

Маці. Ці ты на ноч гледзячы пра маё здароўе прыйшоў пытацца? Кажы!

Мікола (*няшчыра ўсміхнуўся*). Я да дзядзькі... Мужчынская размова... Хадзі сюды, дзядзька... Грошай мне трэба... Калі ёсць... трохі...

Бацька. Ці ў цябе сваіх нямашака?

Мікола не адказвае, адводзіць старога ўбок.

Мікола (*шэптам*). З Цыбулек мне толькі-толькі званілі... Участковы...

Бацька. Ну...

Мікола. Тэлефон у вёсцы толькі ў мяне і ў дырэктара школы... Кантора зачынена, заўтра выхадны...

Бацька. Ды кажы ты парэшце!

Мікола. Ну мне, значыцца, і званілі... Прасілі, каб перадаў...

Бацька. Што?..

Мікола. У Дубровенск трэба з'ездзіць вам... Пешта там з Андрэем...

Бацька. Што з ім?

Мікола. Не ведаю... Не сказаў участковы...

Бацька. Брэнш! Па вачах бачу! Кажы...

Мікола. Ну... здаецца, знайшлі яго... у Дубровенску...

Бацька. Хто знайшоў? Міліцыя?

Мікола. Як быццам...

Бацька. А што ён такое адмачыў, што яго міліцыя загрыбчыла?..

Мікола. Не тое, дзядзька, не тое... Пад снегам яго знайшлі...

Бацька. А чаго ён пад снегам? Пад якім снегам?..

Мікола. Вясна... Сонца прыгрэла, адтаяў...

Бацька. Дык як гэта? Забіў яго хто ці як?...

Мікола. Не ведаю... Адным словам, участковы сказаў: трэба ехаць на апазнашце... Можа, і не ён гэта яшчэ... Трэба ехаць вам ці каму з родных... Я да Цыбулек давязу на матацыкле... Да першага рэйсу паспеем... А там на вакзале ў міліцыю зойдзеце, скажучь. Ну я пайду... Дайце мне пяцёрку якую, я па вуліцы аддам...

Бацька. Якую пяцёрку?

Мікола. Грошы...

Бацька. Нашто?

Мікола. Ну, каб цётка падумала, што я сапраўды па грошы прыходзіў. Яна ж і так чуць ліпіць, а тут гэткае гора... Мо не казаць пакуль?

Бацька. А дзе ты дзешешся? Не скажаш сёння — заўтра трэба будзе...

Мікола. Ну, як ведаеце... Пайду на матацыкл...

Выходзіць. Стары нейкі момант стаіць сярод хаты. Потым ідзе да печы, шукае анучы, сядзе на зэдлік, пачынае абывацца.

Маці. Куды гэта ты?
Бацька. У Дубровенск...
Маці. Чаго?

Стары абувасца.

Маці (*ужо з трывогай*). Што ён табе тут на-шаптаў? Якія грошы?

Бацька (*абуваецца*). Во як яно выходзіць, Маруся... Мы з табой тут спрачаемся, каму ў зямлю раней легчы, а паміраць нам акурат і нявыкрутка... (*Усхліпнуў.*) Сына... апошняга... на могілкі... адвезці... трэба... Так што хопіць хварэць, потым ужо як-небудзь памрэш, падымайся, прыбірай хату да хаўтур...

Маці. Што ты пляцеш, пустабрэх стары!

Бацька. Звапілі Міколу... У Дубровенску знайшлі яго мёртвага пад снегам...

Маці (*з жахам*). Каго?

Бацька. Андрэя... Адпіўся, сыноч... Сам адмучыўся і ўсіх адмучыў...

Маці (*спачатку ціха, а потым усё грамчэй і грамчэй*). Ай-а-а-ай. А мой жа ты маленькі Андрэйка... А чула ж маё сэрцайка! А няшчаснае ж ты маё дзіцятка! За што ж табе такі злы лёс?! Сыно-о-очак!

Зацямненне.

Кватэра Пакутовіча. Вечар. Аліна прыбірае. Больш нікога няма. Званок у дзверы.

Аліна. Урываўцеся, не зачынена...

Дзверы асцярожна адчыняюцца, зазірае Буслаў. Без паліто. Снынецца каля парога.

Аліна. З'явіўся, філосаф...

Буслаў (*ніякавата*). А ты яшчэ не пайшла? Так увесь месяц і сядзіш тут?

Аліна. Дзе паліто? Праніў?..

Буслаў. Дык думаў, што цёпла будзе... Скінуў, а тут такая халадзіна, хоць сам да сябе ў кішэню залезь. Падла, а не вясна! Снадарожнікамі ўсё перамяшалі: зіму, лета, восень... Вінегрэт з надвор'я

зробілі... І што гэта такое? Чым далей жывём, тым усё халадней і халадней...

А л і н а. Чаго прыйшоў? Ні чаркі, ні грошай ты тут не атрымаеш...

Б у с л а й. Мне б хлеба кавалачак... Я ўжо забыўся, калі еў... Бэра вудачкі зматаў пекуды. Я трэці месяц за яго кацельную палю, а грошы гэтай сектапцы насылаюць... Некалькі разоў бегаў на вакзал, цэмент разгружаў, а апошні тыдзень хварэў, дык кішкі падцягнула, да хрыбта прыраслі... Дай што-небудзь пакусаць, я і пайду...

А л і н а. Зараз... *(Выходзіць на кухню.)*

Б у с л а й. А дзе гаспадар?

А л і н а. Навошта ён табе?

Б у с л а й. Я яго кніжку чытаў...

А л і н а. Што ты кажаш? Няўжо ў бібліятэку ходзіў?

Б у с л а й. Купіў, у кіёску..

А л і н а. Подзвіг...

Б у с л а й. Для мяне — подзвіг... На адну бутэльку «чарніла» меней узяў, а кніжку купіў.

А л і н а. Па аўтограф прыйшоў?

Б у с л а й. Паесці... Пайшоў на заробкі... На вакзале пад мехам мукі ўпаў, алкашы прагналі з брыгады... У галаве туман, калені дрыжаць... Думаў ужо ў міліцыю ісці здавацца, а тут успомніў, зайшоў...

З кухні выходзіць А л і н а. У руках талерка з супам.

А л і н а. Бяры крэсла і сядай да стала...

Б у с л а й. Я і без крэсла магу...

А л і н а. Еш...

Б у с л а й. А хлеба?

А л і н а. Колькі ты не еўшы?

Б у с л а й. Ну, адразу як захварэў... На падаконніку знайшоў скарышку, згрыз, а болей, здаецца, нічога не еў. Тыдзень... Дай хлеба.

А л і н а. Дурань! З галадухі скруціць абарапкам. З'еш супу спачатку... Потым хлеба дам.

Буслай сядзе да стала, прагна сёрбае суп. Аліна з жалем і пагардай назірае за ім.

А л і н а. Госпадзі, божа мой! Дваццаты век, людзі ў космас лётаюць, а ты як жабрак ходзіш, пабіраешся... І не сорамна?

Б у с л а й. Не! Каб жа сорамна, Аліна! Каб жа сорамна было... Ці я б тут сядзеў... Спіць мая душа. Закалыхаў я яе... Закалыхаў, каб не мучылася, бедная... (Есць.)

А л і н а. А чаму ты дадому не едзеш?

Б у с л а й. Каб мець дом, трэба чалавекам быць... Мне там не чакаюць... Мне не патрэбны ніхто і я нікому... (Есць.)

А л і н а. Слухай, а чаму цябе не забяруць?

Б у с л а й. Куды?

А л і н а. Ну, у спецлячэбніцу, ці што? Лечаць жа вас такіх пад прымусам.

Б у с л а й. А ў мяне калектыву няма... Туды калектыў пуцёўку дае. Я ж не працую падзе і без прапіскі жыву ў Бэры... Цішком туняядца ганяю... А так ніхто не здае. Во ён жа не завёз мяне ў міліцыю. А калі б завёз, я ўжо за жалезнай брамай сядзеў бы... Ды я і сам чатыры разы лячыўся... Добра-ахвотна... Бывала, што паху гэтай брыдоты не пераносіў...

А л і н а. Якой брыдоты?

Б у с л а й. Гарэлкі...

А л і н а. Гм...

Б у с л а й. Вось табе і гм... Ад аднаго паху ўсяго навыварат перакручвала... А ўсё адно пачынаў піць. Гвалтаваў сябе, давіўся, вочы ад агіды на лоб лезлі, а піў... На сэрцы, калі доўга не п'ю, такая пустэча, такі страх, больцейкі... Не, не боль, а пуда цягучая, якая смокча, смокча яе, душу маю расхрыстаную...

А л і н а. А сёння ты цвярозы?

Б у с л а й. Калі б я быў пад мухай, хіба мне б хацелася есці? Калі вып'еш — нічога не хочацца... Гэта я з-за хваробы так доўга не прыкладваўся да рыльца.. А здаровы я б не вытрымаў... У мяне перваў не хапае цвярозым доўга быць. Вельмі шмат пра што думаць пачынаю. Ты ведасш, прыйшоў я аднойчы да гэтага... ну, што дурняў лечыць... Як іх называюць?

А л і н а. Псіхіятр.

Б у с л а й. Ага! Ён самы. Прыйшоў і кажу: прабіце вы мне чэрап і якую-небудзь жылку перацісніце, каб я меней думаў, каб дурнейшым трохі стаў, тады я ніць кіну, не трэба ўжо будзе... Ты ж бачыла: вын'е чалавек чарачку, дурнее адразу, сядзіць,

усміхаецца, вачаняткі блішчаць, жыццём задаволены, усіх любіць, усіх перацалаваць гатовы... Добры, спагадлівы... У яго душа спявае ад радасці... Чаму ж мы цвярозыя не такія?

А л і н а. Гэта самаабман. Так толькі здаецца...

Б у с л а й. Калі верыш у тое, што здаецца, — гэта ўжо не здаецца, гэта ўжо ёсць. Ну й думаю... зрабіць бы што-небудзь у галаве, каб усяго, што ёсць, не бачыў, каб усяго, што лішняе, не разумеў. Каб менш думаў і больш адчуваў...

А л і н а. Ну, і што псіхіятр?

Б у с л а й. Выгнаў. Дэгенератам абазваў і выгнаў. Кажа, людзі з сябе жылы цягнуць, маладосць сваю за кніжкамі слешуць, каб болей ведаць, каб болей пазнаць, каб хоць крышачку наблізіцца да ісціны, а ты добраахвотна прыйшоў у дурні запісвацца. А нашто мне гэта ісціна? Людзі за той час, які яны топчуць гэту зямлю, ужо столькі навыдумлялі, ужо столькі панавыходзілі — у самай разумнай галаве не змесціцца... А хіба яны сталі шчаслівейшымі, лепшымі, чысцейшымі? Ісціна...

А л і н а. Ты ж вясковы... Адкуль у цябе гэта ў галаве?

Б у с л а й. Не ведаю. Я з вывіхам пейкім нарадзіўся. Усе мае аднагодкі жывуць сабе спакойненька, а я не жыву, а думаю... А ад думак моташна робіцца. Вып'ю, усё робіцца зразумелым, радасным і ўсе праблемы прыемнымі робяцца, прасплюся — усё спачатку.

А л і н а. Няўжо ва ўсіх, хто п'е, галава забіта гэткамі тлумама?

Б у с л а й. Ды не, мабыць, не ва ўсіх... Але ўсе адчуваюць, што дрэнна, не так жывуць, таму і...

А л і н а. Зараз катлет прыпясу...

Б у с л а й. І хлеба! Ты за мой жылот не перажывай. Ён у мяне цвікі пераціраць можа. Прывучаны! А мо і кроплю дасі?

А л і н а. У гэтым доме не п'юць.

Б у с л а й. А капьячок?

А л і н а. Для замежнай дэлегацыі. Італьянскія пісьменнікі прыходзілі. Давялося частаваць... А так ніхто ніколі не п'е...

Б у с л а й. Музей, а не хата... Што ён хворы, твой пісьменнік?

А л і н а. Чаму хворы?

Б у с л а й. Таму што ўсе здаровыя глушаць яе дай божа...

А л і н а. Па катлеты, філосаф... Еш...

Буслай есць катлеты.

Б у с л а й (*прагна жуючы*). Дык дзе ж гаспадар?

А л і н а. Ён хутка прыйдзе...

Б у с л а й. Хачу яму сюжэцік загнаць... Рублі за тры... Было гэта ў Светлым. Ёсць у нас у новым мікрараёне прыпынак... «Безыменны» называецца... Дажылі! Ужо печым прыпынак назваць... Ну, і пасупраць гэтага прыпынку жыў кандыдат навук, лаўрэат нават... Па медыцыне... Сам вучоны, сам лаўрэат, сам доктар і сам жа хворы на гэту хваробу... Шу, калі цукру ўсюды поўна, і ў крыві, і ў унітазе... Хоць ты ім чай саладзі...

А л і н а. Цукровы дыябет?

Б у с л а й. Ага! І вось аднойчы мінулаі восенню рабіў лаўрэат у сваёй кватэры рамонт... Апрапуў нейкі задрыпаны пінжачок, чаравікі стаптаў, старэнькія штаны... Твар у яго быў праставаты, выхадзец, як цяпер кажучь, і ў гэтым абліччы ханыга ханыгай... І не пераапрапуўшыся выбег за печым у магазін са сваім цукровым дыябетам... Толькі да прыпынку дайшоў — тут яно і схапіла: затрасло, ледзьве да лавачкі дабраўся... Прысеў, потым прылёт і ку-ку! Паднялі яго з лавачкі праз сем гадзін ужо задубелага... За сем гадзін ніводзін чалавек не падышоў... Кажучь, потым у труну не маглі запіхнуць... Сам вінаваты, лаўрэат... Ідзеш у магазін — арані гальштук, а то ці мала хто валяецца... Пяўжо гэта гісторыя трох рублёў не каштуе?

А л і н а. Даражэй, намнога даражэй...

Б у с л а й. Я хадзіў на гэты «Безыменны»... Пасядзеў на лавачцы, дзе кандыдат медыцынскіх навук богу душу аддаў... Сяджу, аўтобусы пад'язджаюць, ад'язджаюць, а я людзей лічу... Дзвесце чалавек налічыў! За адну гадзіну! Без старых, дзяцей, цяжарных жанчын... Дзвесце на сем... Падумаць страшна! І ўсе яго бачылі! Шу дай хоць рубель за расказ, а ён хай насрабуе казку напісаць...

А л і н а. Я ведаю, куды пойдзе гэты рубель...

Б у с л а й. А табе якая справа?

А л і н а. Я цябе шкадую...

Б у с л а й. Ух ты! Месяц назад вочы хацела выдраць, а цяпер ужо шкадуе.

А л і н а. Я за гэты месяц як у чыстай крыніцы памылася... Дзякуючы гэтаму чалавеку...

Б у с л а й. Ды ёлкіна маць! Што ж ён ужо за чалавек такі ваш казачнік?

А л і н а. Хутка прыйдзе. Ubачыш... Ад яго пібы промні цеплыні ідуць. Ты вось яго не бачыў, толькі пераначаваў у яго і ўжо не такі, якім быў раней...

Б у с л а й. Не-е, я такі...

А л і н а. У тваіх вачах боль з'явіўся...

Б у с л а й. А што ты хочаш?.. Цэлы тыдзень хварэў, не мог зарабіць... Не зарабіўшы не вып'еш... Таму і боль... А твайму пісьменніку я не веру!

А л і н а. Твая справа.

Б у с л а й. Злосць мяне разбірае. Маеш ты машыну, жывеш утульна, ведаюць цябе ўсе... Едзеш і едзь! Ляжыць чалавек — не твая справа! Ёсць каму падымаць... Падымуць! Дык не... Спыняецца, цягне ў машыну, дадому вязе... Зірніце, які я добры! Ніхто не падняў п'янтоса няшчаснага, а я паспачуваў... Я ў ім чалавека бачу...

А л і н а. Так і ёсць. Апошняе ты сказаў правільна...

Б у с л а й. Паказуха ўсё гэта. Маральны капітал, які заўсёды можна абмяняць на звычайныя рублі і капеечкі...

А л і н а. А навошта ты расказваў пра гэтага беднага лаўрэата на прыпынку? Навошта ездзіў туды, лічыў людзей...

Б у с л а й. Каб ведаць, колькі чалавек і да мяне змогуць не падысці...

А л і н а. А ты сам бы падышоў да яго?

Б у с л а й. Шчыра?

А л і н а. Шчыра...

Б у с л а й. Не! Цвярозы б не падышоў, а выпіўшы... Калі п'яны, мне ўсіх шкада, я ўсіх люблю... У мяне ў п'янага — слёзы з вачэй ад замілавання людзьмі, дрэвамі, зямлёй... Усім-усім! (Нечакана засмяўся.) А ведаеш, ён бы сам... каб можна яго было жывой вадой паліць, падняць і прывесці на гэты пры-

і пышак... Ён бы сам да сябе не падышоў бы... Лаўрэат гэты... Галаву даю адсекчы — не падышоў бы!

А л і п а. Да самога сябе падышоў бы...

Б у с л а й. Ну, а да іншага? Да мяне, напрыклад?..

А л і п а. Калі ў чалавека баляць чужыя раны, ён падыдзе, спытае, дапаможа... Калі ён у іншых, як у люстэрку, сябе бачыць...

Б у с л а й. Тысяча чалавек прайшлі, і ніводзін не ўбачыў... Аслеплі, аглухлі... Душу сваю закармілі так, што ўсе нармальныя чалавечыя пачуцці толькі ў п'яным выглядзе вонкі вырываюцца... А яшчэ галдзяць: чаму п'яце, чаму п'яце? Таму што вельмі ўжо цвярозыя сталі. Вельмі цвярозыя! А чалавеку хоць хвіліначку жаласлівым, добразычлівым пабыць хочацца...

А л і п а. А ці не западта ў цябе шмат прэтэнзій да людзей?

Б у с л а й. Гэта і да сябе таксама... І ў мяне душа тлушчам заплыла... Во і п'ю з-за гэтага, і п'ю... Была ў мяне сястрычка, малодшая, Настулька... Купацца пайшла — утапілася, бедалага малая. Маці валасы на галаве рве, у бацькі скроні як снегам абсыпала за адзін дзень, а я стаю, хачу заплакаць, сястра ж родная, хачу і не магу! Здранцвенне нейкае найшло... Ды не, не! Не ад гора... Не шкада мне яе было! Разумееш? Ляжыць сястрычка, дзевяты клас скончыла, у труне, а ў мяне такія думкі: ну, яна шаснаццаць аджыла, мне ўжо дваццаць адзін, а ў шэсцьдзсят ці трохі пазней і я лягу ў гэты пенал... Ну якая розніца? Дык яна пражыла сваё караценькае жыццё ўсхвалявана, толькі чысціню бачыла ва ўсім, а я ў брудзе вунь купаюся... Я ўжо і тады піў... І гэты самы бруд на той свет пацягну... Хто ж з нас болей выгадаў? Цвярозы быў, праўда... А на памішках выпіў, у галаву гарачы туман ударыў, заплакаў... Зірнуў на акно — сонейка чырвонае на лес садзіцца, а Настулька не ўбача ўжо гэтага... І плакаць праз сваё каханне не будзе! І першага пякучага пацалунка не будзе! І вяселля не будзе! І дзіцяці не будзе!.. Холад! Цішыня! Небыццё... Ёлкіна маць! Такі жаль сціснуў сэрца — спасу няма, ледзь адкачалі... Але гэта я п'яны быў... Прачнуўся — сорамна! Зноў тлустая душа пачуцці за горла

схапіла... Сорамна... Чаму? Перад кім? Не ведаю... Бяда паша, Алепа, што мы слёз сваіх, шчырых слоў, чысціні сваёй саромецца сталі... І з чаго гэта пачалося? Калі?..

А л і н а. Я забылася, як цябе завуць... Прабач.

Б у с л а й. Буслай... Светлае ў мяне прозвішча. Ад буслоў... Птушак зямлі пашай... Птушак шчасця...

А л і н а. Як завуць?

Б у с л а й. Андрэем...

А л і н а. Ты хворы, Андрэйка...

Б у с л а й. А то як жа... Алкаш...

А л і н а. У цябе душа хворая...

Б у с л а й. Няма ў мяне душы... Мне яе гарэлка замяняе...

А л і н а. Ён хутка прыйдзе... Раскажы яму ўсё... Усё ад пачатку да канца... Не саромся, не думай ні пра што... Раскажы! Ён здольны прывесці тваю душу ў раўнавагу...

Б у с л а й. Яна ў мяне ў раўнавазе... Як вада ў балоце... Ды і што ён можа зрабіць? Кніжку фельетонаў напіша хіба?

Асцярожны стук у дзверы.

А л і н а. Калі ласка...

З'яўляецца К р а с о ў с к і. Гадоў сорок пяць, лысаваты, спартыўнага тыпу мужчына, які сочыць за сваім здароўем і знешнім выглядам. Трымаецца трохкі нахабна, але толькі трохкі. Пра такіх кажуць: упэўнены ў сабе, але не самаўпэўнены. Вельмі часта і абаяльна ўсміхаецца.

К р а с о ў с к і *(з усмешкай, Аліне)*. Вітаю вас...

А л і н а *(трохі разгублена)*. Добры дзень...

Б у с л а й. Здароў...

К р а с о ў с к і *(да Аліны)*. Вось так стой і не варушыся... Я павінен запомніць цябе з апучай у руках у кватэры чужога мужчыны... *(Аглядае з усіх бакоў.)* Непараўнальна! Я ў захапленні! Карціна, вартая вялікага Пікасо... Колькі самабытнасці, першародства, пратэсту... Якое гарманічнае спалучэнне! Фірменная джынсавая спадніца і брудная апуча! Якая замілаваная поза! Плакаць хочацца! *(Зірнуў на Буслая.)* Та-ак... А гэта, мабыць, новы круг сяброў... *(Падае руку.)* Красоўскі. Кандыдат павук...

Б у с л а й. Буслай... Алкаголік.

К р а с о ў с к і. Вельмі прыемна. Вы сябар гэтага дома?

Б у с л а й. Не. Пад'есці зайшоў. Галодны я...

К р а с о ў с к і. А-а, так сказаць, пажалавалі на званы абед?

Б у с л а й. А чаго ты?

К р а с о ў с к і. Што?

Б у с л а й. Прыдурка з сябе строіш?

К р а с о ў с к і. Я адчуваю, што ў вас было цяжкае дзяцінства...

Б у с л а й. У мяне ўсё жыццё цяжкае.

А л і н а (*ужо зусім спакойна*). Хопіць блазнаваць, Красоўскі. Істэрыкі не будзе.

К р а с о ў с к і. Ба! Ты падлячыла нервы?

А л і н а. Душу. Душу я падлячыла...

К р а с о ў с к і. Ну, гэта амаль адно і тое ж...

А л і н а. Чаго табе трэба?

К р а с о ў с к і. Не па тэорыі, дзяўчынка. Спачатку пытаюцца, як ты мяне знайшоў, а ўжо потым...

А л і н а. Не блазнуй... Мне сумна і брыдка. Чаго прыйшоў?

К р а с о ў с к і. Пры нашых з табою юрыдычных і фактычных адносінах гэтае пытанне гучыць дзіўна...

А л і н а. У нас ніякіх адносін ужо няма. Ды і не было. Калі не лічыць пасцелі.

К р а с о ў с к і (*да Буслая*). Будзьце так ласкавы, шаноўны... Я муж гэтай легкадумнай жанчыны і хацеў бы пагутарыць з ёй канфедэрацыйна...

Б у с л а й. Што?

А л і н а. Ён нікуды не пойдзе. Не забывайся — гэта чужая кватэра, і ён прыйшоў не да мяне...

К р а с о ў с к і. Але, мяркуючы па ануцы, ты ў нейкай ступені таксама гаспадыня... Ці толькі прыбіральшчыца?

А л і н а. Ты здагадаўся. Толькі прыбіральшчыца. Бруд знішчаю.

Б у с л а й (*да Аліны*). Калі трэба, дык я...

А л і н а. Не трэба...

К р а с о ў с к і (*падыходзіць да Буслая, дастае з кішэні пяцёрку*). Вось, калі ласка, схадзіце ў кіно і пакаштуйце марожанага...

А л і н а (*персва*). Красоўскі, не будзь быдлам!

Красоўскі (*усміхнуўшыся*). Пазнаю рапеейшую экспрэсію...

Аліна (*нечакана*). Прабач...

Красоўскі (*здзіўлена*). Што?

Аліна. Прабач...

Буслайі (*глядзіць на пяцёрку, глытае сліну*). Ад кіно ўдзень спаць хочацца... А марожапае. Гланды ў мяне! Зразумеў? Гланды!

Красоўскі. Значыць, шкодна крычаць... (*Хавае пяцёрку*.) Ну, добра... Пры сведках наша размова не пабудзе экстрэмальнага характару...

Аліна (*мые падлогу*). Слухаю...

Красоўскі. Я спадзяюся, ты не думаеш, што я з'явіўся сюды з-за бяссільнай рэўнасці ці духоўнай раны, якую ты панесла мне сваім нечаканым знікненнем...

Аліна (*працягваючы прыбіраць*). Я так не думаю... Далей...

Красоўскі. У мяне шмат сяброў, даражэнькая... І мне абрыдла для кожнага выдумляць легенду, дзе ты і што з табой. Драздоўскім я, к прыкладу, сказаў, што ты ў Саратаве, ля ложка паміраючай цёткі... Нібы той поп з «Дванаццаці крэслаў», Антону Кірылавічу тлумачыў, што ты паехала ў Ялтулячыць первы... Але ты ў горадзе, я чуў, што нават ужо працуеш...

Аліна. Так, працую...

Красоўскі. Цікава ж, на якой ніве?

Аліна. У дзіцячым садзіку...

Красоўскі. Выхавацелькай?

Аліна. Нянькай...

Красоўскі. З глузду з'ехаць! Гэта ў цябе, мабыць, генная спадчына... Тут ануца, там гаршкі... Цікава, кім быў твой бацька?

Аліна. Гэткай жа сволаччу, як і ты...

Буслайі. У нас у вёсцы адна цётка кожны дзень вокны мыла...

Красоўскі. А маўчаць у вашай вёсцы могуць?

Буслайі. Могуць. Каровы, калі іх за цыцкі цягаюць...

Красоўскі. А быкі?

Буслайі. Быкі рогі аб зямлю чэшуць...

Красоўскі *(да Аліны)*. Дык вось, цябе ў любы момант могуць сустрэць, і мне шмат чаго давядзецца тлумачыць. Я не хачу апынуцца ў пікавым становішчы. Улічы, я ніводнага разу за жыццё не трапляў у недарэчнае становішча.

Буслай. Пражыў, як у бубен адбарабаніў...

Красоўскі. Адным словам, вось што: досыць шызаваць, сядай у машыну, паедзем дадому. Вечарам паедзем на дачу да Гарухіна. Ён абараніў доктарскую...

Аліна. Я з ім спала...

Красоўскі *(не адразу)*. З кім канкрэтна? З гэтым *(кіўнуў на Буслая)* расстрыгам ці з дзесячам літаратуры, што прыгрэў цябе?

Аліна. З Гарухіным. З тваім сябрам. Толькі не трэба, не трэба рабіць выгляд, што цябе гэта хвалюе ці табе гэта не было вядома...

Красоўскі. Я ад цябе споведзі ніколі не патрабаваў...

Аліна. Дрэнна! Вельмі дрэнна. Кожнаму чалавеку патрэбна споведзь. Як святло, як вада, як хлеб...

Красоўскі. Ба! Які натхнёны выгляд. Сара Бернар! Плакаць хочацца!

Аліна. Паплач.

Красоўскі. Саромеюся старонніх...

Буслай. А хто такая Бернар?

Красоўскі. Вялікая актрыса.

Буслай. А чаму Сара?

Красоўскі. Таму што не Фрося. Ну, досыць, Аліна. Я дарую табе гэты літаратурна-драматычны ваяж, збірайся. Нам яшчэ трэба расстарацца мяса на шашлык. Ну? Прыгоды заўсёды тым і цікавыя, што яны калі-некалі канчаюцца...

Аліна. Скажы, Красоўскі, у цябе калі-небудзь балела душа?

Буслай. Навошта яму душа, у яго гемарой ёсць...

Красоўскі. Як ты здагадаўся?

Буслай. Па вачах. Яны ў цябе задуменыя...

Красоўскі *(дастаў ключы ад машыны)*. Усё! Паехалі... Ты ў гэтага казачніка грошы брала? Колькі? Мы накінем іх тут на сталае...

Аліна. Я нікуды не паеду...

Красоўскі. Тады адкажы, псіхапатка, чаго табе не ханала?

Аліна. Цягла. Чалавечнасці. Веры.

Красоўскі (*іранічна*). Надзеі і любові...

Аліна (*сур'ёзна*). Надзеі і любові... Ты, Красоўскі, злачынца...

Красоўскі. Цікава-цікава...

Аліна. Ты з мяне, жывога чалавека, зрабіў рэч. Прыгожую, зручную рэч, якая зрэдку была табе патрэбна. Зрэдку. А калі надакучвала, ты яе не зміргнуўшы вокам сплаўляў сваім сябрам... Госпадзі! Як я вытрымала ўсе гэтыя гады сярод бруду, шчырага, бессаромнага цынізму... Вы ведаеце... Вы — нежывыя людзі... Вы мерцвякі...

Красоўскі. Што-што?

Аліна. Так... Мерцвякі... І ты, і Гарухін, і Драздоўскі... Дзеячы навукі! Вы ж нічога не робіце і ці рабілі калі-небудзь? Пляваць вам на навуку, на людзей, на саміх сябе... Зразумелі, што сэнс жыцця ў асалодзе! Вышэйшая мэта — асалода! Заплылі сэрцы, азызлі душы... Небыццё! Жывеце, як статак жывёл! Прыцыпы, прыстойнасці толькі знешне, на словах, а ўнутры...

Красоўскі. Досыць! Калі Гарухін здолеў зацягнуць цябе ў ложка, не трэба свой грэх перакладаць на іншых...

Аліна. Ён гэта зрабіў з тваёй маўклівай згоды, мой мілы... Гэтак жа, як і ты з яго Лялькай...

Красоўскі. Адкуль ты пра гэта ведаеш?

Аліна. А ён падзяліўся... Скажаў, што свабода — прыкмета нашага часу.

Буслай. Ну, браткі, вы і жывяце... Ёлкіна маць!

Красоўскі. Заткніся ты!

Буслай. А ты мне шпунт дай!

Красоўскі. Зараз...

Аліна. Пакінь яго ў спакоі. Ён не горшы за цябе і мяце. Можна, нават лепей. Проста няшчасны чалавек...

Красоўскі (*не адразу*). Ну, добра... Мы бліжняя, амаральцыя, цынічныя... А ты сама? Калі ж ты чыстая такая, як жа гэта ў цябе атрымалася з Гарухіным?

А л і н а. Проста... Хацела стаць такой, як і вы... Замуж жа я за цябе здолела выйсці, гэтулькі год здолела жыць, як пакаёвая балонка з блакітным банцікам на шыі... Захацела эмансціпіравацца да канца! Цьфу! Слова ж якое паганае! Ну, а Гарухін заўсёды быў гатовы дапамагчы... Я думала, што доўга пакутаваць не буду. Душа прымае бруд гэтак жа, як і святасць... Апямее, і ўсё. Памрэ, іначай кажучы... Я і старалася усё зрабіць для гэтага. Вельмі ўжо цяжка жыць з жывой душой...

К р а с о ў с к і. Паслухай, ці не замнога? Раскажаш іншым разам... Пойдзем, прашу цябе...

А л і н а. Я піла гарэлку, старалася напівацца, не звяртаць ні на што ўвагі, з Гарухіным звязалася... Але... Нічога не атрымлівалася... І вось месяц назад ехала я ад гэтага тлустага вепра, сябра сям'і, ад Гарухіна... З любоўнага спаткання ехала... Цьфу! Ехала ў электрычцы і плакала... Пусты вагон... Ліхтары мільгаюць і слёзы... І тут падыходзіць ён... Зірнуў на мяне, нават не сказаў нічога, толькі зірнуў, а мяне нібы гарачай хваляй дабрыні, спагады, жаласці абдало... Дзетдом успомніўся... Была ў нас выхавацелька Лізавета Андрэеўна... Кожную нядзелю па чарзе вадзіла нас да сябе на кватэру... Малочным супам карміла... Тых, хто дрэнна вучыўся, часцей вадзіла... Я з-за гэтага двойкі старалася атрымліваць... Толькі яна так глядзела... Я ад гэтага позірку паднялася і ўсё сказала яму. Усё! І пра цябе, Красоўскі, і пра Гарухіна, пра сябе... Доўга распавядала, да самага горада... Ён выслухаў і кажа: ты ж прастытутка! Проста так, як быццам сказаў, што ў мяне прыгожыя валасы... Сказаў — і ў вочы глядзіць... Мне адразу лягчэй стала... Менавіта гэта слова мне павінен быў пехта сказаць... Ён сышоў... Я пайшла ўслед.

К р а с о ў с к і. Бяздомныя сучкі заўсёды гаспадара шукаюць...

А л і н а. Красоўскі! Так, як ты мяне абражаў раней, мяне ўжо ніхто ніколі не зможа абразіць...

К р а с о ў с к і. Ну, далей, далей...

А л і н а. Далей нічога не было... Ён прывёў мяне дадому, напіў чаем, супакоіў, паклаў спаць...

К р а с о ў с к і. Побач?

А л і н а. Тут не твая меркі, Красоўскі. Для гэта-

га чалавека жыццё і ўсё лепшас, што павінна ў ім быць, — святасць...

Красоўскі. Чытаў я прымітыўныя казачкі гэтага святога пісакі. Бяздарнасць! Усе кнігарні забітыя яго шэранькімі шэдэўрамі... Ніхто не купляе, і ніхто не чытае...

Адчыняюцца дзверы, уваходзіць Драгун.

Драгун. А вы, здаецца, прачыталі?

Красоўскі (*не разгубіўся*). Давялося. Павіпен жа я ведаць, што крэмзае чалавек, які спіць з маёй жопкай.

Драгун. Раней, наколькі мне вядома, гэта вас не цікавіла...

Красоўскі. І раней і цяпер я ніколі не даваў абразы. Нікому.

Б'е Драгуна па шчацэ. Той збялеў, увесь напружыўся. Аліна падбегла, схапіла Драгуна за рукі.

Аліна. Саша, мілы, я прашу цябе, не трэба... Не чапай яго! Чуеш? Не чапай... Даруй яму... Табе нельга яму адказаць тут. Нельга! Хочаш... Хочаш, я стану перад табой на калені? Даруй яму...

Буслай. Яму, можа, і нельга, а я паспрабую...

Красоўскі. Ну, ну... Паспрабуй, лішэнец...

Буслай. Зараз як гваздану па разумнай лысіне — вушы адклеюцца.

Аліна. Супакойся! Ідзі, Красоўскі. Чуеш? Прэч адсюль!

Драгун (*ужо спакойна*). Ідзіце... Я не кажу «воп», таму што гэта не мая кватэра... Ідзіце. Тое, што вы згубілі, немагчыма вярнуць ні аплявухай, ні прыгожымі словамі, ні пагрозамі... Ідзіце.

Красоўскі. Та-а-ак... Значыць, ты не пісьменнік? Памылачка атрымалася... Прыношу свае прабачэнні...

Драгун. Прабачце спачатку самому сабе. Астатнія вам даруюць...

Красоўскі (*раптам закрычаў*). Што гэта ў вас тут?! Што! Чаму вы так глядзіце?! Я гэту вашу секту разганю! Я вам пакажу споведзі, душэўныя размовы! (*Да Аліны.*) Ану збірайся зараз жа, і паедзем! Папярэджваю: калі ты тут застанешся, у

твайго казачніка будуць зямныя непрыемнасці... Не сумнявайся, я ведаю, куды звярнуцца...

Драгун. Ніхто не сумняваецца...

Буслай. Апанімку пашрайбай... Пракурору. Маўляў, так і так... Людзі хочуць быць людзьмі. Непарадак.

Красоўскі (да Аліны). Паедзеш?

Аліна разгублена маўчыць.

Драгун. Не смей, Аліна... Чуеш, не смей!

Красоўскі. Апошні раз пытаюся... Паедзеш?

Аліна. Не!

Красоўскі. Ну, добра, хрыстосікі прыпадачныя... Я вас завалаку на галгофу!

Выходзіць. Паўза.

Буслай. Дык дзе ж ваш гаспадар?..

Драгун. Ён хутка прыйдзе...

Зацяжненне.

Хата старых Буслаёў. Маці стаіць на каленях перад пустым кутом.

Маці. Ды каб цябе чэрві не елі на тым свеце, ды каб на тваёй магілцы трава не расла, каб цябе ні неба, ні зямля не прынялі ніколі... Даруй, божухна... Ніколі нікога не пракліпала... Не магу... Як жа гэта ты дазволіў, каб нейкі ірад, пячысцік паганы прыдумаў гэту поскудзь, гэта зелле праклятае на згубу, на здзек людзям?.. Усё ж на зямлі на радасць створапа... Сопца свеціць — радуйцеся, дожджык зямельку мае — радуйцеся, траўка-кветачкі растуць — радуйцеся, людцы! Хто ж гэта пітво прыдумаў, каб яму сваёй крывёй апрагчыся... Сыночак мой. Ці ж дзеля таго я цябе радзіла, малаком са сваіх грудзей выкарміла, ад бяды-ліха зберагла, каб ты такую нялюдскую смерць прыняў праз гэту атруту някучую...

Уваходзіць Ціна. Ёй год трыццаць пяць. Прыгожая. Вясковае жыццё не паклала адбітак на яе знешнасць. Стройна, добра апанутая, прычэсаная. Гаворыць знешне спакойна, аднак бачна, колькі душэўных намаганняў каштуе гэты спакой.

Н і н а (не адразу). Добры дзень, цётка Маруся...

М а ц і. Для цябе, можа, і добры... Чаго прышёрлася? Што табе трэба?

Н і н а. Дзядзька не прысхаў яшчэ?

М а ц і. Ну што, дачакалася? Вольная як птушка цяпер... Радуйся.

Н і н а. Так, мне толькі радавацца... Прыдумаць не магу, дзе, у чым і перад кім так саграшыла, што пяты год гэтакі цяжар, гэткую пакуту нясу на сваіх плячах...

М а ц і. Гэта ў цябе цяжар? Гэта ў цябе пакута? Як толькі твой язык паварочваецца такія словы гаварыць, сучка ты... Ты ж яго на той свет папіхнула! Ты! Адраклася ад яго, да Міколы збегла... Яго сам-насам з бядой пакінула, сыпа, крывішку яго, адабрала...

Н і н а. Вы ўсё што заўгодна кажыце, мне цяжэй не будзе... Хоць у твар плюньце... Я ледзьве не памерла гэтай ноччу, калі пазваніў участковы з Цыбулек... Здранцвенне нейкае нашло, холад па ўсім целе... Бы замерзла там, у Дубровенску, разам з ім... А можа, гэта і не ён там?

М а ц і. Каб жа... каб жа не ён...

Н і н а. Цётачка, мілая, я ж кахаю яго...

М а ц і. Мёртвых заўсёды любяць... А яму жывому твая любоў патрэбна была... Ды што там любоў! Хоць бы дапамога! А ты...

Н і н а. А што? Што я магла зрабіць? Чым дапамагчы?

М а ц і. Не кідаць аднаго! Волі вам багата далі. Я б вас, круцёлак гэтых, што ад жывых мужыкоў бегваюць, пад суд бы, пад суд... Спакон веку такога бязладдзя не было. Чацвёрта сходзяцца, васьмёра разыходзяцца! А каб і мы так! А каб і дзяды вашы так?! Што тады? Перавёўся б род людскі...

Н і н а. Я з ім пяць гадоў мучылася...

М а ц і. А я са сваім пяцьдзсят мучаюся! Ты што ж думаеш, у нас толькі купальскія кветкі ў жыцці былі? Усё было. Цярпела! Я цярпела, і ён цярпеў... Жыццё — гэта не цукерчына... Гэта жыццё! А вы ад яго толькі салодкага хочаце! А хто горкае есці будзе?

Н і н а. І я б цярпела. Калі б яго гора якое па-

паткала. Цярпела б... Я б яго з лыжачкі карміла, як дзіця малое, сваімі слязьмі кожную раніцу яго абмывала, гаршкі з-пад яго выносіла і была б шчаслівай... А такога... Ён жа і на чалавека стаў не падобны! Азызлы, вочы пустыя, начамі зубамі скрыгатаў, а днём хадзіў, як пабіты сабака... І я ж вінаватая? І мяне ж праклінаць трэба?! Эх, цётхна...

Маці. Біцца за яго трэ было! Біцца!

Ніна. З кім?

Маці. Хоць з д'ябалам, хоць з богам...

Ніна. Усё я рабіла... Усё, што толькі можна было... Ласкі жаночай пазбаўляла...

Маці. Знайшла выйсце...

Ніна. Апошні год не спалі разам. А яму на ўсё гэта напляваць! Піў, піў, піў! Гэта пахучая поскудзь усё можа замяніць: жонку, сына, маці, радасць, сэнс жыцця, будучыню... Усё! І з цвярозым размаўляла. І ўпрошвала, і пагражала, і зразумець старалася... А ён толькі адно: страшна мне, Ніна... Не ведаю, ад чаго, але страшна... Не разумела! Ну як жа было жыць далей? Цярпець, пакутаваць, як вы раіце? У мяне адно жыццё, цётка, адно! Мне хочацца жыць, радавацца, абдымаць цвярозага здаровага мужчыну... А за мае пакуты і слёзы мне ніхто не заплаціць...

Маці. Во! Вам плата за ўсё трэба... Вы за кожнае добрае слоўца хочаце па ведамасці атрымаць. Як пенсію... А вось я сваё жыццё бясплатна пражыла... І гэтулькі працавала бясплатна... І ў вайну з голаду і холаду ў партызанах бясплатна гібела... Хто ведае, ці не заплаціць мне хто-небудзь дзе-небудзь за ўсё... Ці не аддасі гэтую самую плату, якую я не чакаю і на якую не спадзяюся...

Ніна. Мы маладыя, нам пра гэта думаць нельга...

Маці. Пра ўсё трэба думаць, дзеўка, пра ўсё...

Уваходзіць Фядос Шаргаёў. Аднагодак Андрэя. Высокі, сухі, заўсёды нейкі ўрачыста-ўсхваляваны. Стаіць яго зразумець цяжка: нешта сярэдняе паміж лёгкай апахмелкай і хранічным пахмеллем.

Шаргаёў (з парога). Вось... прыйшоў. Сэрца прывяло, таксама... Прыйшоў, значыцца, засведчыць... І паспачуваць. Мы з Андрэем сябры былі

неразлучныя, мы з ім у лапту рэзаліся... і з урокаў разам уцякалі... І мне цяпер цяжка. Гора маё сэрца грызе, як свіння рэпу... Калі б галава не балела — заплакаў бы...

Маці. Што ты пляцеш тут, боўдзіла драўлянае?

Шаргаёў. Спачуваю. Мне ля магазіна ўсё расказалі... Так што, калі трэба магілку выкапаць, — я тут... Дзела, праўда, невясёлае, але для Андрэя Шаргай што хочаш зробіць! Я для Андрэя сам у труну залезу, таму што чалавек ён быў з шарыкамі ў галаве і з болем у сэрцы...

Маці. Глядзі ты! Прыляцеў крумкач на здабычу... Магілку ўжо сыну майму капаць сабраўся, каб цябе ў мурашнік закапалі! А мо гэта і не Андрэй там саўсім? А ты яму магілку?

Шаргаёў. Калі не Андрэй, я яе зноўку закапаю... А выкапаць цётка трэба... Прымха такая... Выкапаеш, як быццам смерці кукіш пакажаш... А не трэба, дай бог здароўя, я яе закапаю з радасцю... Для Андрэя я што хочаш зраблю...

Маці. На памінкі захацелася, паганая твая душа! Сябру свайму магілку гатоў выкапаць, абы толькі бельмы заліць свае...

Шаргаёў. Не з-за гэтага, цётка... Ты мне ў сэрца стрэмку не заганяй. Шаргай, можа, розум свой прапіў, здароўе прапіў, але сумленне... Я навогул на памінкі магу не прыйсці, а магілку выкапаю... Скажы толькі дзе: побач з Настулькай ці каля дзеда з бабай?

Маці. Пайшоў вон, ірад! А то во вазьму чапялу ды па мазгаўні тваёй дурной! Я табе выкапаю!

Шаргаёў. Не крыўдую. Таму што разумсю — гора. Зямля цяперака мёрзлая, работы шмат, ломам дзяўбці трэба, а ў мяне рукі трасуцца... Адну толькі грамульку трэба... Ці рублік. І ўсё зраблю як мае быць... Ямачку акуратна і снег ад яе адкіну, каб, такскаць, утульна было і вада не замачыла...

Маці. Во-он!

Шаргаёў. Я не за грошы, вядома, а засведчыць... І таму, што рукі трасуцца... А там ломам трэба...

Піпа (*не вытрымала, дастала з кішэні грошы*). На, нягоднік, на табе траячку, толькі ідзі адсюль... Марадзёр!

Ш а р г а ё ў. Я мо і марадзёр, але за Андрэева сябра замуж не выходзіў... *(Грошы бярэ.)* Толькі рублік, на чырвопас... Рэшту прыпясу.

Маці *(ускочыла)*. Ну, ідзі, капай! Ты ж яму ўжо пры жыцці магільку выкапаў, калі спаіваў яго ў староўцы штодня...

Ш а р г а ё ў. Памылачка! Частаваў ён мяне, не я... З маімі заробкамі і вераб'я не пачастуеш...

Маці. Ты ж яму яшчэ два гады таму і трупу падрыхтаваў, і кашулю на смерць, і магільку... Ідзі, каб ты з галавы выйшаў, дарабляй сваё чорнае дзела! І вось яе забяры... Яна дапаможа! А прыйдзе яе кабель, я і яго выпраўлю на кладзішча сябруку яміпу капаць... Ідзіце! Пахавайце чалавека, які ад сваёй маці адарваўся, а сярод вас прытулку не знайшоў... Ідзіце!

Ш а р г а ё ў. Не крыўдую. Таму што — гора. *(Выходзіць.)*

Н і п а *(праз слёзы)*. За што вы мяне гэтак? Вой, як цяжка... *(Хапаеўца рукой за сэрца.)* Вой, што гэта? Я ж за ім услед магу пайсці... А Рыгорка, сыночак наш?.. Не трэба са мной так... Нават калі я і вінаватая... Усё адно не трэба... Мне не лягчэй, чым вам, цётка... Я за гэтыя гады такое перажыла — ворагу грэх пажадаць... Думала, з Міколам мне добра будзе, са школы ж кахае мяне... А мне яго каханне горай за пакаранне... Я і цяпер Андрэя вашага люблю... І Мікола гэта бачыць... Ён за гэтыя гады пацярпеўся са мной... Усё бачыць, усё разумее. Ніколі не кахала я яго, не кахаю і пакахаць не змагу... Да Андрэя маё сэрца прывязана... Не трэба так са мной...

Старая кідасца да Піпы.

Маці. Заплач, чуеш, заплач... А то ў тваё сэрца зараз слёзы ўліваюцца, а гэтага не дай бог... Заплач...

П і п а. Нельга мне плакаць. Зараз Мікола вярнуцца навінен... Не хачу, каб на яго сэрца слёзы капалі... Хай ужо на маё...

Гул матацыкла. Маці скамяцела.

Маці. Прыехалі... Госпадзі, твая воля, прапясі... Зрабі так, каб гэта не ён быў... Каб толькі не

ён... Забяры ж ты ўжо лепей мяпе, а яго пакінь жыць... Дзеля чаго ж я тады жыла, за жыццё чаплялася, аддавала ўсё, што толькі магла аддаць? Мне ж цяжка паміраць будзе... Коласам пустым у зямлю лажыцца...

Н і п а. Толькі б не ёп, толькі б не ёп...

Уваходзяць Бацька і Мікола. Бацька моўчкі пачынае распрацаца.

Маці. Ну?

Бацька. Што?

Маці. Ён ці не? Ну не маўчы ж ты, пень стары! Рэж ужо адразу...

Бацька. Ён...

Маці. Ты яго сам бачыў?

Бацька. Бачыў. У трупяню міліцыя вадзіла. Ляжыць голы, зморшчаны, счарнелы, правае вока не закрыта... Сказалі, што з Новага года пад сугробам каля дарогі... Маразы тады былі лютыя, ды яшчэ з завірухай... Адпачыць лёг... Во і адпачывае... І бутэлька ў кішэні нявышлітая размерзлася... Не папіў усю... *(Дастае струхлелы пашпарт.)* А во і пашпарт... У сельсавет трэба занесці...

Маці *(раптам вельмі спакойна)*. Не-е, божухна, няма цябе на свеце... Што хочаш са мной рабі, але няма цябе... *(Да Бацькі.)* Ці дужа ж страшны?

Бацька. Гэтулькі ляжаць пад снегам... Толькі па вопратцы і пазнаў... Тут жа, у сельмагу, паліто куплялі... Ніна во яшчэ купляла... Дый пашпарт у кішэні... Па пашпарту і пас знайшлі... Пайду да старшыні машыну прасіць... Дай грошай якіх-небудзь... Труну ў горадзе абяцалі дастаць па дзяшоўцы... Ай, сынок, сынок... Грэх які раней за бацькоў смерць прымаць...

Мікола *(да Ніны)*. Ідзі дадому, Ніна...

Ніна. Я тут пабуду... Мо дапамагчы што трэба будзе...

Мікола. Як хочаш. А дзе Рыгорка?

Ніна. Да маці занесла...

Бацька. З'ездзіш са мной, Мікола?

Мікола. Навопшта?

Бацька. Дапаможаш... Не з міліцыяй жа мне яго грузіць...

Мікола. Добра...

Бацька (да Маці). Маруся, схадзі да каго, каб магілку выкапалі... Злева ад Настачкі... А ўжо з дзядамі мы ляжам... Ай, сыноч...

Маці. Шаргай ужо папяўся... І аванс узяў.

Бацька. Ну, Шаргай дык Шаргай... Дзела та-кое... Пойдзем, Мікола...

Выходзяць. Старая ўздыхнула, выцерла слёзы, спакойна і ўрачыста пачала рыхтаваць хату да хаўтур. Ніна як анямелая стаіць пасярэдзіне і не зварухнецца. Маці выключае радыё, якое недарэчна гучна гаворыць у хаце, падышла да ходзікаў, спыніла маятнік, пакорпалася ў куфры, дастала дзве чорныя хусцінкі, завесіла люстэрка, тэлевізар. Ніна здранцвела назірае за ёй. І раптам крычыць, апускаецца на падлогу, плача. Старая робіць сваё.

З а с л о н а.

ДЗЕЯ ДРУГАЯ

Хата Буслаёў. Усё па-ранейшаму. Радыё маўчыць, ходзікі стаяць, на люстэрку і тэлевізары чорныя хусцінкі. На сцяне з чорнай стужкай партрэт Андрэя Буслая. Пасярэдзіне стол, на ім хлеб, салёныя агуркі, сала, малако, шклянкі. З могілак вяртаюцца Маці і Бацька, Ніна і Мікола. Марудна-марудна распранаюцца, маўчаць. А пра што гаварыць?

Бацька. Ну што, будзем сядаць, га?

Маці. Пачакаем крыху... Бульбу пастаўлю, пакуль зварыцца — Шаргай магілку закапае... Божухна ты мой літасцівы, за што ж ты на нас так угнявіўся?

Бацька. Ціха! На кладзішчы адплакала-адгаласіла, а тут нечага... Тут памінаць трэба... *(Да Ніны.)* А Рыгорка дзе?

Ніна. Да маці завяла... Змёрз на кладзішчы... Мама, мароз за вушкі кусае, апрані шапачку... Што яму тут рабіць?

Маці. Як гэта што? Як гэта што? Гэта ж яго бацька!

Бацька. Ціха, я сказаў!

Маці. І каб на чужое прозвішча яго і не думалі запісваць! Чуеце? А то ў суд завалачэм...

Мікола. Не запішам. Толькі яму ўсё адно: Андрэевічам расці ці Мікалаевічам...

Маці. Нам не ўсё адно.

Мікола. Ён не запомніць нічога... Запамінаць не было чаго... Хіба што кладзішча... Калі мароз за вушкі кусаў...

Ніна *(да Маці)*. Можна, вам дапамагчы што, цётка Маруся?

Маці. Ты ўжо дапамагла... Сядзі.

Ніна *(ледзь не плачучы)*. Цётка...

Бацька. Сціхніце! Каб пі гу-гу! Ніхто! Моўчкі памінаць будзем. Без слоў.

Мікола. Сапраўды. Што гаварыць?

Бацька. І ты маўчы.

Мікола. Буду. Што ж мне яшчэ рабіць?

Ніна. Коля...

Мікола. Што, Ніна...

І маўчаць. Толькі капёж чуваць на вуліцы. Там вясна. Уваходзіць Шаргаёў.

Шаргаёў (*узрушана*). Усё! Няхай ён нам і дзіцятку свайму сніцца... Сябар наш, такскаць, муж і бацька... Чэсць, такскаць, ад усіх добрых людзей і ад бацькоўскіх... Не, не! Ад дзядоўскіх касцей... Я ў аборку вербалозіну ссек, каля ног пасадзіў... Сопейка прыгрэе, коцікі пойдучь... Хай у цяньку ляжыць Андрэйка наш дарагі...

Бацька. Сядаем...

Маці. Бульба ж не зварылася.

Бацька. Потым падасі... Ніна, Мікола... Чаго вы адно на адно надзьмуліся, як мышы на крупы?

Мікола. У гонар памяці...

Ніна. Коля...

Бацька. Сядайце... Ды не, побач сядайце... Нічога. Ён не пакрыўдзіцца... Няма за што... Нясі, Маруся...

Маці. Не зварылася яшчэ...

Бацька. Гарэлку нясі...

Маці. А яе няма!

Бацька. Я ж купляў...

Маці. А я за хлеў выліла! Не дазволю! Атрута гэта яго ў зямлю звяла і яе ж на памінках піць? З таго свету душу ягоную заклікаць да чаркі? Не дазволю!

Бацька. Ладна, до табе галаву дурыць... Нясі!

Маці. Няма! Выліла! І бутэлькі пабіла аб вугал...

Шаргаёў. Ёлкі-маталкі! Ужо ж магазін зачынілі! Што ж гэта будзе? Памінкі без гарэлкі... Грэх...

Маці. Перад д'яблам грэх! Перад д'яблам! Гэта ён прычапіў да роду чалавечага гэта земле... Ён зрабіў так, што яно ідзе за ім ад першага крыку да апошняга стогну... Вось малачко, малачком памінайце! Яно з маіх грудзей, яго ў партызанах ад смерці ўратавала... Малачко святое... Яно пасля вайны галадаць яму не давала... Налівайце! (*Падышла да*

стала, наліла з банкі малака ў шклянку.) Хадзі, сыночак мой, малачко піці, кашу есці... Хадзі, дзетка...

П'е. Усе глядзяць.

Ш а р г а ё ў. Што ж гэта атрымліваецца? Магілку капаў, на холадзе адубеў, вярбу пасадзіў — і на табе...

Маці. А-а-а, нячыстая твая душа! Прызнаўся! З-за гэтай поскудзі прыйшоў сюды... Не памянудзь сябрука, не слязоў па ім капнуць, а назююкацца да ікаўкі!

Ш а р г а ё ў. І не з-за гэтага! Я магу саўсім не... Зусім. Калі захачу! Але я не кітаец, ёлкі-маталкі, не ёг індыйскі, каб сябра, з якім на адной парце сядзеў, сырадоем памінаць... (Да Бацькі.) Дзядзька Міцік, пазыч пяцёрку... Я ў Цыбулькі злётаю, пляшку куплю...

Маці. Я яе табе на галаве разаб'ю, п'янтос няшчасны! Ты ж ужо сам з чортам пад ручкі ходзіш, табе ж самому смерць у вочы глядзіць! Дапіўся...

Ш а р г а ё ў. Не крыўдую — таму што гора. (Ра-шуча падымаецца.) Пайду ў маці траячку выпрашу... І на магілцы яго памяну... Пад крыжам.

Бацька. Сядзь...

Ш а р г а ё ў. Калі так — няхай так...

Бацька. Сядзь, я табе сказаў! (Да жонкі.) І ты сядай, Маруся... Сядай... Не ў гэтым справа... Не ў гэтым...

Маці сядзе. Бацька выходзіць у сепцы, прыносіць дзве бутэлькі гарэлкі. Ставіць на стол.

Бацька. Налівай, Мікола... Нічога, палівай... Не ў гэтым справа... Вярхоўка не вінаватая, калі чалавек з яе пятлю для свае шыі зробіць... І гарэлка не вінаватая... Па мне, яна хоць рэчкай цячэ, хоць з неба дажджом льецца — нічога не прап'ю... Не было калі мне за сваё жыццё напівацца... Часцей ад гора-злыбяды п'яны хадзіў, аж хістаўся. З чатырнаццаці гадоў за гаспадара... З чатырнаццаці гадоў сям'ю кармлю... І ці толькі сям'ю?.. Калі ж тут піць? Вады з калодзежа не заўсёды быў час напіцца... А цяпер людзі перасталі сябе карміць... Толькі грошы зарабляюць, пра грошы думаюць... А пра хлеб

свой святы і думаць забыліся... Пустэча ў душы, во
яны яе і заліваюць... Налівай, Мікола...

Ш а р г а ё ў. Як то перасталі? Ты мяне корміш,
ці што?

Б а ц ь к а. Кожны павінен ад зямлі ўсё браць...
Сам... Хлеб, ваду, соль... А вы ж на сталоўкі перай-
шлі, забыліся пра ўсё... Вы ж у гэтых сталоўках
толькі закусваеце... Во, Ніна, давалі ж вам з Андрэ-
ем кавалак зямлі... Калгас даваў... Чаму не ўзялі?

Н і н а. А навошта? Мы ж даволі зараблялі,
калгас кватэру даў... Навошта?

Б а ц ь к а. Вось... Непатрэбна ўжо людзям зям-
ля... І сын мой, нябожчык, ад яе адрокся... Ці ж
мужчынская гэта справа бібліятэкарам быць, у клу-
бе з бабамі песні развучваць? Сілу ж сваю аддаць
трэба! Але, хай сабе на трактар не сеў, хай сабе і
ў клубе рабіў... Дык хаця б кавалачак гэтай зямлі
лашчыў... Не захацеў... Groшы былі... А тое, што зя-
мелька наша чалавеку дае, ні за якія грошы не ку-
піш... Налівай, Мікола...

М і к о л а. Ну гэта вы, дзядзька, дарэмна на
нас... Ці толькі ж з-за таго п'юць, што на зямлі не
робяць?! І ў гарадах п'юць...

Б а ц ь к а. А я, Мікола, не вучоны, што ведаю,
як думаю, тое і кажу... Пра горад кажаш? А хто ў
ім жыве? Тыя ж, хто ўчора босымі вось па гэтай зям-
лі бегалі... Продкі іх спрадвеку, як ад малшаў род
свой узялі, так і жылі на зямлі... Свае сілы, любоў,
пот і здароўе ёй аддавалі, а яна іх карміла... Яны
зямлі — зямля ім... Мір і згода была... Хлеба ўдо-
сталь не елі, а песні спявалі... Рукі былі мазолістыя,
а сэрцы чыстыя... А цяпер рукі чыстыя, а сэрцы ў
мазаях. З машынамі лягчэй жыць стала... Сам ча-
лавек ужо нічога амаль не аддае, а толькі забірае...
А гэта дрэнна! Гэта ўсё адно што глытаць паветра
і не выдыхаць... Што ж будзе? Лопнеш! Ды я гэта
і не пра цябе, Мікола... Ты ніць не будзеш... Гора
шмат бачыў у жыцці... А ад гора не п'юць, ад гора
плачуць... А слёзы душу чысцейшай робяць...

М і к о л а. Дык няўжо ж ад добрага жыцця, ад
радасці гэта бяда ў людзей?

Б а ц ь к а. Ад радасці і так хораша... П'юць, калі
ні гора, ні радасці...

М а ц і. Ды што гэта вы завяліся, як на сходзе?

Бацька. І то праўда... Чаго гэта мы? Налівай, Мікола...

Мікола налівае гарэлку. Шаргаёў хапае шклянку, падымаецца.

Шаргаёў. Хачу тост сказаць...

Ніна. Ашалеў...

Шаргаёў. Мы сабраліся, такскаць, тут, за гэтым жалобным сталом... Родныя і блізкія... сябры, каб памянуць пашага дарагога... пашага...

Мікола. Замаўчы! Дзядзька, скажыце, хай ён моўчкі п'е!

Шаргаёў *(разгублена)*. Я каб па форме...

Маці. Сядай ты ўжо... Не словамі добрымі памінаць трэба, думкамі. Шмат сталі людзі гаварыць... Шмат...

Шаргаёў сядзе.

Бацька. Давайце...

Усе, акрамя Міколы, выпіваюць.

Бацька. А ты, Мікола?..

Мікола. Не магу, дзядзька... Ні слоў, ні думак няма. Не крыўдуйце...

Маці. Ён жа тваім дружбаком быў... Ты ж з ім усё дзяцінства на вась гэтай печы праседзеў... З жонкай яго цяперака спіш, і думкі добрае пра яго не знойдзецца... Каб табе...

Бацька *(грукнуў кулаком па стале)*. Ціха, ерш тваю ў лапці! Кажы, Мікола, кажы...

Мікола. Жыві доўга, дзядзька Міцік... Але вась калі мне давядзецца цябе памінаць...

Бацька. Давядзецца, дзе ты дзепенешся... Не хапала яшчэ, каб я цябе памінаў...

Мікола. Дык вась... Калі давядзецца — плакаць буду... Як па роднаму бацьку не плакаў... Таму што ты дзеля мяне, чужога чалавека, некалі на злачынства пайшоў...

Бацька. Кінь ты...

Мікола. Памятаеш?

Бацька. Не...

Мікола. Гарод у нас адразу пасля вайны вы-

мак, а карову пяруні забіў... Бацька хворы ляжыць, а я з голаду пухну, маці вешацца ад гора хацела... І вось тады ты паўмеха зерня з калгаснага свірну прынёс пам... На хлеб!

Бацька. Не памятаю...

Мікола. Ты дадому зерне ніколі ў жыцці не насіў, Андрэй таксама педаядаў, а пам прынёс... Ты ж ведаў, што ў тых часы за гэтае горкае зерне табе магло быць! Маці хлеба папакла... Тры боханы з блішчастай карычневай скарынкай... Толькі з пачы дастала — мне лусту адрэзала... Я яго гарачым еў, губы апякаючы. З таго часу кожны кавалачак хлеба мне іх апякае... Я не толькі памяну цябе словам-думкай, я дзецям сваім, калі яны і ў мяне будуць, загадаю маліцца за цябе... За той гарачы хлеб...

Бацька. Я не абразок, маліцца не трэба... Ды і не памятаю я...

Мікола. Я памятаю... Ну, а пра Андрэя... Ведаю, што так пельга, ды яшчэ мне, але... Няма ў мяне добрай думкі. Няма. Што мне, добрым словам успомніць за тое, што вось яе (*кіўнуў на Ніну*) адабраў у мяне?

Ніна. Коля, апамятайся! Успомні, дзе ты!

Мікола. Адабраў проста так, яна ж непатрэбна яму была... Прыгожае — значыць, маё! Успамінаць за тое, што мучыў яе гэтулькі год?! За тое, што я цяпер яго сына кармлю-рашчу і сэрца сваё любіць прымушаю? За тое, што шчасціла яму без меры ва ўсім? І за тое, што гэтым шчасцем ён ні з кім не падзяліўся?.. За тое, што і вам толькі гора прынёс?.. Не магу.

Шаргаёў (*усхапіўся*). Выйдзі, анархіст! Здураў?! Так пра нябожчыка...

Мікола. А як яшчэ?

Шаргаёў. Толькі добрае...

Бацька. Чаму?

Шаргаёў. Завяззёнка такая... На форме...

Бацька. Памерці гэта ўсе наміраюць... Медалёў за гэта не даюць. Памерці — гэта не ў космас злётаць...

Маці (*плача*). Пені стары! Пра твайго родпага сына ды яшчэ на памінках такое, а ты... Вой, вы-

людкі! (Да Міколы.) Дык а чаго ж ты прышёрся тады, калі ў цябе гэткае ў сэрцы? Чаго прыйшоў?!
Мікола. Гора ваша разам з вамі выпіць... (П'е гарэлку.)

Зацяжненне.

Кватэра Максіма Пакутовіча. Вечар. Драгун адзіп сядзіць каля акна. Тэлефон. Драгун здымае трубку.

Драгун. Слухаю... Не, вы памыліліся, гэта не ён... Няма... Не ведаю, хутка прыйдзе... Я — ніхто... Што раблю тут?.. На зоркі гляджу... Не, без тэлескопа... А вы паспрабуйце, вельмі цікава... Добра, перадам... (Кладзе трубку.)

Дзверы асцярожна адчыняюцца. Уваходзіць Буслай.

Буслай (пахмурна). Хто ў керамочку жыве?

Драгун (запальвае святло). Заходзь...

Буслай. Здароў!

Драгун. Прывітанне... Як жыццё?

Буслай. Як у казцы. Гадзіну таму вешаўся...

Драгун (ашалела). Што-о?

Буслай. Сто! Вяроўку ў кацельнай за крук, другі канец на шыю і з катла ўніз!

Драгун. З глузду з'ехаў!

Буслай. Крук разам з цаглінай са сцяны выскачыў і я-ак гваздане па патыліцы! Ну і будуюць, ёлкіна маць! Павесіцца немагчыма!

Драгун (не адразу). Ну, што сказаць? Іды-ёт... І ўсё... Сядай... Есці хочаш?

Буслай. Дай выпіць!

Драгун. Есці хочаш?

Буслай. Ідзіце вы к чортавай матары са сваёй спагадай! Праведнікі! Што вы са мпой зрабілі? Чаму мне так мутарца? Мяне ўжо і гарэлка не бярэ!

Драгун. Не крычы!

Буслай. Дзе гаспадар?

Драгун. Хутка прыйдзе...

Буслай. Хто ён такі? Я ж пасля той праклятай ночы як пад гіпнозам хаджу! У мяне сэрца баліць! Я галіцца пачаў!

Драгун. Падараваць электрабрытву?

Буслай. Пайшоў ты! Ты мне адкажы: адкуль

ён усё ведае? Ты тады спаў, а ён маю душу ўсю поч на кавалачкі рэзаў, як каўбасу... Ведасш, што ён сказаў? Чалавечая душа — крыніца! З яе павінны чэрпаць! Калі не чэрпаюць — хоць малюсенькая ручайка павінна вылівацца... А з маёй нічога не вычэрпвалася і не вылівалася! Ані кропелькі! Яна і пачала пакутаваць! Зацвіла, памутнела... Лужынай стала, а не крыніцай! Бруднай лужынай! Сорак год хутка! Ніводнаму чалавеку дабра не зрабіў, нікога не сагрэў, ніводнага разу над чужым горам не плакаў, дрэўца не пасадзіў! Толькі браў, грэўся сам каля іншых, з чужых дрэў галінкі ламіў... Во й дажыўся! Выйсці толькі на плошчу Свабоды, задраць галаву да месяца і завыць, як галоднаму ваўку. Чаго? Чаго ты лыбішся?

Д р а г у н. Дай руку...

Б у с л а й. Ідзі ты!

Д р а г у н. Дай руку!

Б у с л а й. Я табе па мордзе гэтай рукою дам... Табе і твайму гаспадару...

Д р а г у н. За што?

Б у с л а й. За праўду.

Д р а г у н. Правільна зробіш...

Б у с л а й. І скажы ж ты, паразіт, як усё хітра робиць! Дзесяць гадоў адно толькі і чуў: кінь піць! Не губі сябе! У цябе ж сям'я! Ты ж на чалавека не падобны! Кінь піць! А ён за ўсю ноч, што мы з ім гаварылі, ніводнага разу і не сказаў, каб я кінуў піць... За душу маю ўчапіўся, як кот кіпцюрамі... Ёлкіна маць! Я думаў, што гэтай душы ў мяне ўжо і не засталася... І ў вочы глядзіць, глядзіць... Ну, казачнік! Ну, дзед Міхед! Ты не ведаеш, чаму ён казкі піша? Чаму менавіта казкі?

Д р а г у н. Мабыць, таму, што людзі цяпер сталі вельмі адукаваныя, разумныя, разважлівыя... І па старадаўняй звычцы з невуцтвам змагаюцца. Казкі разбураюць... Таму што казка — гэта ўвогуле няпраўда, а чалавеку ісціна патрэбна... Канечне, патрэбна... Але і казка таксама... Казка, песня...

Б у с л а й. А я сваіму сыну іх не раскажваў, з жонкай ніводнай песні не спеў цвярозы... Саромеўся! Ведасш, чым займаўся ўсё сваё пакручастае жыццё? Заробкамі! Каб дом быў, каб гарнітур быў, халадзільнік, водаправод, катлеты тры разы па

дзень... І вось дом ёсць, гарнітур купіў, водаправод правялі, катлеты жрэм... Што далей? Машыну? Можна было і машыну... А далей? Дачу? У вёсцы жывём — дача не патрэбна... Усё!!! Прыехалі, хлопчыкі... Выпрагайце коней, налівайце чаркі... Вось я ле і наліваў штодня. І дакаціўся... Каб ён згарэў, твой казачнік!

Драгун. Чаму мой? І твой ужо таксама...

Буслай. Ну, на які д'ябал ён падабраў мясетады на дарозе? Навошта душу мне развярэдзіў? Што мне рабіць?

Драгун. Пачынаць усё спачатку...

Буслай. Дык ужо ж сорок гадоў!!

Драгун. Што зробіш, калі раней не атрыма-лася... Вінаваціць няма каго.

Буслай. Значыць, я ва ўсім вінаваты? Адзін я?

Драгун. А ты гэтага яшчэ не зразумеў?

Буслай. Брэшаш! І я табе дакажу... Выхоўваюць нас, рыхтуюць да жыцця, да жыццёвых цяжкасцяў і перашкод! Ці не так? Так... А дзе яны цяпер, гэтыя цяжасці? Дзе? Пузаты дзядзя ў магазіне абураецца, што мяса не хапае? Ніколі не скажа, паразіт, што яму веры, мэты, чысціні не хапае... Мясца!!! Гэта цяжасці? Абжорства! Нас не да гэтага трэба рыхтаваць! Жыццё дасць па зубах раз-другі, сам навучышся, дзе галаву трэба прыгнуць, а дзе зубы сціснуць. Не здохнеш! А вось да лёгкага жыцця, да таго, калі ўсё само плыве ў рукі, — ніхто не рыхтуе... Думаюць, што лёгкае лёгка перажыць можна! Чорта лысага! Блакаду мы перажывём, а вось ад сытасці перадохнем! Ты ведаеш, што мае бацькі перажылі на сваім вяку? Ворагу пажадаеш — бог не даруе! Але ж жылі! А я... Падумаў аднойчы: дзеля чаго ж ты, Андрэйка, жывеш? Каб нашчадкаў пусціць на свет белы? Дык гэта і жабы робяць... Каб мае дзеці жылі лепей за мяне? А што значыць лепей? Лепей елі, лепей апраналіся, утульней спалі... І ўсё? Якая ж гэта мэта? Я ж жыву лепей за сваіх бацькоў, спакойней, утульней... Чаму ж мне гэтак мутарна? Чаму ў мяне душа баліць? Ці варта ўвогуле жыць, калі шчасце чалавечае толькі ў тым, каб смачней з'есці, мець прыгожую бабу, нічога не рабіць і атрымліваць кучу грошай?.. Ці варта?

Драгун. Ведаеш што? Каціся ты са сваімі ад-

вечнымі пытаннямі далёка-далёка! Людзі жывуць не дзеля таго, каб лепей жыць, а каб лепей быць...

Б у с л а й. Ага! Толькі іншым разам блытаюць адно з другім...

Д р а г у н. Можа. Можа, і блытаюць. Але прыйдзе час, ён хутка прыйдзе, і яны зразумеюць, што толькі любоў, давер, спагада, глыбокая сумленнасць уратуюць іх ад пакут, сумненняў і душэўнага разладу... Што ўсе лозунгі, якія мы пішам і да якіх адпосімся скептычна, — трэба прыняць! Душой прыняць! Прыйдзе час — прымем...

Б у с л а й (*наказвае кукіш*). Во! Во з адной рукі, а во з другой... Во гэта во зразумеем, а во гэта прымем... Твой пісьменнік чудзік! І цябе зрабіў гэтакім жа! Вы — чудзікі!

Д р а г у н. Чудзік... Што ён такога асаблівага, дзіўнага зрабіў ці сказаў табе?

Б у с л а й. Падабраў на вуліцы!

Д р а г у н. Але ж...

Б у с л а й. Маўчы! Нармальны чалавек праедзе міма, ну, а калі і спыніцца, дык здасць потым у міліцыю... А ён не здаў! І з табой няньчыцца, і з гэтай Алінай...

Д р а г у н. Дык што ж тут дзіўнага, растлумач ты мне?! Звычайная чалавечнасць, звычайная спагада! Чудзік... Дафіласофстваваліся! На людзей, якія жывуць па законах сумлення, ашчаджаюць чысціню душы, не хлусяць, не прыстасоўваюцца, кажам — чудзікі... Ён перажыў некалі тое, што і ты... Лёгка жыць, але зразумеў, што лёгка жыць — цяжкі грэх... І цяпер амаль усё аддае іншым. Так трэба! Аддаваць, аддаваць, аддаваць. Больш аддасі — спакайней спаць будзеш, радасней жыць, нават смерць сустрэнеш з усмешкай... Што ён чудзік таму, што лічыць цябе за чалавека?

Б у с л а й. Я сябе за чалавека не лічу, а ён ліча! Навошта яму гэта? Што, яму больш займацца няма чым? Хай казачкі свае піша, а ў душу да мяне не лезе!

Д р а г у н. Чаго ты прыйшоў?

Б у с л а й. Сказаць гэтаму святому маразмаціку, што я яго ненавіджу!

Д р а г у н (*не адразу*). Та-ак... Такім, як ты, мабыць, нельга пераступаць гэты парог... З табой толь-

кі ў міліцыі і размаўляць... Ідзі! Чуеш? Зараз жа ідзі адсюль!

Б у с л а й *(злосна)*. Не, я яго пачакаю... Я і яму ўсё скажу!

Стук у дзверы.

А, вось і гаспадар! Заходзь, апостал цара нябеснага!

Уваходзіць міліцыянер. Трохі ўжо сівы, стомлены неспакойнай службай чалавек. Буслай аслупянеў.

М і л і ц ы я н е р. Дазвольце?

Д р а г у н. Добры вечар...

М і л і ц ы я н е р *(зірнуў на Буслая, потым на Драгуна)*. Пакутовіч Максім Данілавіч?

Д р а г у н. Драгун Аляксандр Пятровіч...

М і л і ц ы я н е р. Гэта дваццаць шостая?

Д р а г у н. Так...

М і л і ц ы я н е р. Але ж тут, здаецца, жыве...

Д р а г у н. Максім Пакутовіч...

М і л і ц ы я н е р. Дзе ён?

Д р а г у н. Хутка прыйдзе.

М і л і ц ы я н е р. А вы хто? Яго сябар?

Д р а г у н. Не... Пацыент...

М і л і ц ы я н е р. Што-што?

Д р а г у н. Па-цы-ент...

М і л і ц ы я н е р. Вы што, хворы?

Д р а г у н. Выздараўліваю...

М і л і ц ы я н е р. Так, так... Значыцца, усё ж правільна напісалі...

Д р а г у н. Што напісалі?

М і л і ц ы я н е р. А тое, што ў гэтай кватэры розныя дзіўныя рэчы вырабляюцца...

Д р а г у н. Правільна напісалі...

М і л і ц ы я н е р. Што сходкі розныя бываюць, размовы, людзі без прапіскі жывуць... *(Да Буслая.)*

Вы таксама пацыент ці ардынатар?

Б у с л а й *(пахмурна)*. Медбрат...

Д р а г у н. Ён піякіх адпосіп да Пакутовіча не мае...

М і л і ц ы я н е р. Але ж жыве тут?

Д р а г у н. Не. Ён... Ён да мяне зайшоў... Проста так...

М і л і ц ы я н е р. А вы тут жывяце?

Драгун. Як бачыце.

Міліцыянер. А дзе прапісаны?

Драгун. Паказаць пашпарт?

Міліцыянер. Дзе прапісаны?

Драгун. Вуліца Міру, сто пяць...

Міліцыянер. Чакайце, чакайце... Дык Драгун...

Драгун. Мой бацька.

Міліцыянер. Вунь яно што! Дык а чаго ж вы тут? Без прапіскі пельга...

Драгун. З прапіскай таксама. Пакуль што...

Міліцыянер. Ведаеш што, я міліцыянер, гэтыя вашы кантэксты-падтэксты не разумею... (Да Буслая.) А вы дзе прапісаны?

Буслай. Я...

Драгун. Няма чаго разумець. Тры месяцы таму я быў вызвалены па амністыі і за добрыя паводзіны...

Міліцыянер. Адкуль вызвалены?

Драгун. Ну, вядома ж, не з дому адпачынку...

Міліцыянер. Сядзеў?

Драгун. Не, не сядзеў. Лес пілаваў...

Міліцыянер. Пакажы пашпарт...

Драгун падае пашпарт.

Міліцыянер. За што сядзеў?

Драгун. Ні за што...

Міліцыянер. Ну-ну!

Драгун. Вы не нукайце! Я ведаю, што ў нас ні за што не садзяць... Было. Ішоў з дня параджэпня. П'яны не быў, але цвярозым таксама... Ну, і ўбачыў, што адзін даўгавязы падопак б'е дзяўчыну... Надбег, даў па мордзе. Той няўдала ўпаў — сатраценне! Міліцыя, пратакол... П'яная бойка. Бацьку названілі... А той сказаў: судзіце шчапюка! Закон у нас для ўсіх адзін! Дайшло да суда. І вось на судзе гэта дзяўчынка бітая заяўляе, што я хуліган, чапляўся да яе на вуліцы з цёмнымі намерамі, а калі жаніх — той хлопец жаніхом аказаўся — хацеў заступіцца, я яго прыбіў. Суддзя пытае: так было?.. А я гляджу ў вочы гэтай павесце і сам не ведаю, чаму адказваю: так!

Міліцыянер. Ну й дурань!

Драгун. Канечне, дурань... Хто ж яшчэ?.. Год і прыпаялі за дурасць. А бацька і на суд не прыйшоў. Ён у мяне прышцыповы...

Міліцыянер. Ад крыўды да яго і не вяртаешся?

Драгун. Ад злосці... Пакуль я знаходзіўся там, яна штодня, кожную секунду ў маё сэрца ўлівалася... У душы ўсё спрахла, у небыццё пайшло... Толькі злосць, толькі злосць... Я стаў нейкім дынамітным. Іскры адну, і ўзарвуся... Ну, нічога... Вызвалілі датэрмінова... Прыехаў у горад і пачаў выношваць план помсты... Як граф Монтэ-Крыста... Папершае, з гэтай нявестай вырашыў зрабіць усё менавіта так, як яна раскажвала на судзе!

Міліцыянер. З глузду з'ехаў!

Драгун. Па-другое, бацьку на вочы трапляцца як мага часцей у выглядзе затурканага няшчасцем чалавека... Але не размаўляць! Прага помсты даводзіць чалавека да ідыятызму... Але мне панчасціла... Сустрэўся зусім выпадкова з Пакутовічам... І раскажаў яму ўсё... Ведаеце, яму чамусьці усё хочацца расказваць... Слухаць, мабыць, умее...

Міліцыянер. І ён адгаварыў?

Драгун. Не... Па вуху даў...

Міліцыянер. Як?

Драгун. Кулаком. Сволач, кажа, з чым ты жывеш? Ідзі ўтапіся лепей, не ганьбі зямлю, якая парадзіла цябе... За добрую справу, за высакародства пакуту прыцяў? Шу й што? Малады, здаровы, што табе гэтыя чатыры месяцы? Я ўсяго чатыры месяцы адбыў... Ну, пакрыўдзілі, кажа, не разабраліся, але ж душа твая чыстая! Навошта ж ты ў яе бруд піхаеш? Ты ж, кажа, і ў галаву не возьмеш, з якой пакутай жыве гэта няшчасная дзяўчына... Яна сама сябе пакарала на ўсё жыццё! Ты ж ёй да самай старасці снідца будзеш... А ўжо ні каханя, ні шчасця, ні радасці з тым вылюдкам, які падбухторыў яе на хлусню, ніколі не будзе... А ты помсціць, дурань! Калі даруем — гэта страшней за помсту... Супакойся, кажа, дай сэрцу адпачыць... А покуль злосць не выйдзе — пажыві разам са мной... Во і жыву.

Міліцыянер. Гэта як жа разумець? На кватэры, ці што?

Драгун. Як быццам... Лёгка з ім. Як у мален-

стве з маці — і прымашчыць, і пасварыцца... Казкі піша...

Міліцыянер. І колькі ён з цябе бярэ?

Драгун. Што з мяне можна ўзяць? На стыпец-дыю жыву... Ён мяне нават корміць...

Міліцыянер. Проста так?

Драгун. Не, з лыжачкі...

Міліцыянер. А бацька ведае, што ты тут?

Драгун. Не.

Міліцыянер. Дрэнна...

Драгун. Ужо ведаю... Страшны не той, хто робіць дрэннае, а той, хто не можа дараваць гэта...

Міліцыянер. Западта мудра...

Драгун. Гэта ён сказаў...

Міліцыянер. Чакай, чакай... А што дрэннага твай бацька зрабіў? Ты яму раскажаў, як усё адбылося?

Драгун. А ён і не спытаўся. Ён паверыў пра-таколу...

Міліцыянер. Та-ак... А праўда, што кватэра тут не замыкаецца?

Драгун. Праўда...

Міліцыянер. Ніколі?

Драгун. Замка зусім няма.

Міліцыянер падыходзіць да дзвярэй, адчыняе, глядзіць.

Міліцыянер. Трэба ж... Ну, а калі залезе хто?

Драгун. Злодзеі, ці што? А хіба тут ёсць чым пажывіцца? Старэнькая пішучая машынка? Вось гэта лампа? Тэлевізар? Ён яго не ўключае ніколі. Я не ведаю, ці спраўны ён...

Міліцыянер. Ну, а навошта?

Драгун. Што?

Міліцыянер. Без замка жыць? Навошта выстаўляцца? Што, ён лепшы, больш сумленны за іншых?

Драгун. Не. Ён лічыць, што людзі дабрэйшыя, чым ёсць... І трымае дзверы адчыненымі... У сваю хату і ў душу. А раптам хто зойдзе?

Міліцыянер. А ён нармальны? Як ты лічыш?

Драгун. А мы з вамі нармальныя? Як вы лічыце?

Міліцыянер. Ладна, чорт з вамі! Я праверыў пісьмо, што па яго пакрэмзалі,— лухта! Гарэлкі не п'яце?

Буслай. Пілі б... Не даюць.

Міліцыянер. Ого! Загаварыў. А я думаю, чаму гэта ён такі задумены і маўклівы?

Буслай. Сказаць няма чаго.

Міліцыянер. А бабы сюды ходзяць?

Драгун. Жанчыны ходзяць...

Міліцыянер. Ім можна. Ну, а што без прапіскі... Лічы, што я ў цябе пашпарт не глядзеў... Толькі да бацькі ўсё ж схадзі... Ты і сам хлопчык, я бачу, не цукровы... Шмат ад людзей патрабуеш... Трэба ад сябе патрабаваць.

Драгун. Ну во... Дзесяць мінут пабылі ў кватэры і ўжо загаварылі, як пісьменнік Пакутовіч...

Міліцыянер. Як міліцыянер я гавару, як міліцыянер...

Драгун. Вас бацька прыслаў?

Міліцыянер. Служба мяне прыслала. Сігнал. Ты не ведаеш, чаму людзі не любяць адзін аднаго?

Драгун. Ведаю. Таму што сябе не любяць.

Міліцыянер. Та-ак... Чым там яшчэ абураўся сумлены грамадзянін? А-а... Дае прытулак алкаголікам і іншым цёмным асобам... *(Усміхнуўся.)* Вось навучыліся людзі пісаць! Ну, а гэта як?

Драгун. Праўда. Недзе месяц таму ноччу падбраў на вуліцы чалавека і прывёз дадому. Не даў змерзнуць, прасцей кажучы... А ў чым тут крамола? Нават калі і цёмная асоба, дык што: лепей пакінуць яе дыхаць у гурбе снегу?

Міліцыянер. Ну ладна, ладна... Вух, вожык! Я ж пічога не кажу... Правільна зрабіў, што падбраў. А то вузь аднаго мне ўчора давялося падымаць... Усю зіму праляжаў пад снегам. Бацька родны прыехаў — пазнаць не мог... Паліто яго, кажа, пакажыце, тут і глядзець няма на што! Зірнуў на паліто, на пашпарт, далётаўся, кажа, бацяп... Зламаў крылы...

Драгун. Чаму бацяп?

Міліцыянер. Прозвішча ў яго такое мудрагелістае было... Як гэта? Ну, бацяп, толькі неяк інакш...

Буслай. Бусел...

Міліцыянер. Во-во! Буслаі... Я яшчэ паду-
маў: як быццам і наша прозвішча, а быццам і не...
Рэдкае...

Буслаі (*рантам нервова зарагатаў*). Ха-ха-ха!

Міліцыянер. Чаго ты?

Буслаі. А адкуль ён?

Міліцыянер. З Цыбулькаўскага раёна.

Буслаі (*дзіка смяецца*). Бэра!!!

Міліцыянер. Ты ведаў яго, ці што?

Буслаі. Не-а! (*Смяецца.*) Гэта я... так...

Міліцыянер. А чаго ты рагочаш?

Буслаі. Ды бацька яго... смешна так... Далё-
таўся бусел... Зламаў крылы...

Міліцыянер. Што тут смешнага?

Драгун (*сам сабе*). Жах! (*Міліцыянеру.*) Ну,
а пахаваць яго паспелі?

Міліцыянер. Наўрад! Учора вечарам толькі
забралі...

Драгун. А як вы даведаліся, што ён з вёскі?

Міліцыянер. Дык я кажу, пашпарт у кішэ-
ні быў... Прапісаны ў вёсцы, а бадзяўся чамусьці
тут...

Драгун. Зразумела...

Міліцыянер. Ну, ладна, будзь здароў. Пера-
дай гаспадару, хай замок паставіць... І начаваць
абы-каго не пускае... А то і вышэй напісаць змогуць.
І каб да бацькі схадзіў, а то я выселю цябе адсюль...
(*Буслаю.*) Да пабачэння...

Буслаі у адказ нервова смяецца. Міліцыянер выхо-
дзіць.

Буслаі. А гэта ж я... Мяне... хаваць будуць...
Чуў? Ты ўсё чуў? Зламаў бусел крылцы! Пябожчык!

Драгун. Ды кінь ты! Мабыць, аднафамілец...

Буслаі (*дрыжачым голасам*). Не! Не! Паліто
ў нас было адно на двух... Сваё ён прапіў...

Драгун. Хто?

Буслаі. Бэра! Я ў яго ў кацельнай жыў... Ад-
нойчы з раніцы рубель нашкрэблі на бутэльку «чар-
ніла»... Бяжы, кажу, Бэра... Ён паліто і апрануў...
А ў паліто пашпарт... Я ўжо і забыўся пра яго...
Найшоў, і з канцамі... І дзень няма, і два... І ўсю
зіму...

Драгун. А хто ж працаваў заместа яго?

Б у с л а й. Я...

Д р а г у н. Чакай, чакай... Але ж усю зіму... Ён жа ў ведамасці распісвацца павінен быў... Пяўжо не спахапіліся?

Б у с л а й. Я і распісваўся заместа яго... А ён заместа мяне пад гурбай снегу ляжаў... Нябожчык я!

Д р а г у н. Ды не, не можа быць... Супадзенне, мабыць...

Б у с л а й. Прозвішча! Пашпарт без прапіскі! Раён! І Бэра прапаў! Нябожчык я! Нябожчык! Госпадзі! Маці сястру пахавала, і зноў хаўтуры ў хаце! Што ж з ёй будзе? Ма-ма!!

Д р а г у н. Ну, Федзя Пратасаў! Ну... Зараз жа едзь дадому! Неадкладна! Ён сказаў, што забралі толькі ўчора... Можа, не паспелі яшчэ? *(Кінуўся да тэлефона, набірае нумар.)* Алё! Дзяўчына, мілая, прышліце тэрмінова таксі... Як праз гадзіну? Вы што? Чалавеку дрэнна! Я ведаю, што вы не «хуткая дапамога», але зразумейце... *(Паклаў трубку, сумна.)* Зразумела... *(Зноўку набірае нумар.)* Добры вечар... Паклічце, калі ласка, Аліну... Добра, пачакаю... *(Буслаю.)* У цябе грошы ёсць?

Б у с л а й *(разгублена)*. Дзве капейкі... Толькі пажарнікам пазваніць.

Д р а г у н *(дастае з кішэні дзесятку)*. На!

Б у с л а й. Апошняя?!

Д р а г у н. Бяры, ёлупень! Хопіць?

Б у с л а й. Не ведаю...

Д р а г у н. Колькі кіламетраў?

Б у с л а й. Да Цыбулек сто... А там побач...

Д р а г у н. Зразумела... *(У трубку.)* Аліна? Гэта я, Драгун. Слухай уважліва: каля вашага садзіка, здаецца, прыпынак таксі... Зірні, стаяць машыны ці не? Стаяць? Хапай машыну і неадкладна прыезджай да Пакутовіча... Не, з ім усё нармальна... Нашаму філосафу дрэнна... Я табе потым усё растлумачу... Што? Сама не зможаш прыехаць?.. Ну добра, добра... Збегай на прыпынак і назад... Грошы ў цябе ёсць? Колькі? Аддай шафёру ўсе, упрасі яго ў Цыбулькі злётаць... Потым, Аліна, потым... Чакаем машыну. *(Паклаў трубку.)* Зараз паедзеш... Тут побач... Ашалець! У кіно такога не бывае...

Б у с л а й *(раптам заплакаў)*. Не крыўдуй на мяне...

Д р а г у н. За што? Чаго ты румзасш?

Б у с л а й. За тое, што я гаварыў тут пра нашага казачніка... Сволач я! Нябожчык!

Д р а г у н. Ладна! Не да гэтага цяпер...

Б у с л а й. Ён, мусіць, сапраўды святы... І вас зрабіў святымі...

Д р а г у н. Усе людзі па зямлі святыя... Толькі забываюць пра гэта... Значыць, так: прыедзеш, глядзі, адразу дадому не заходзь... З глузду ўсе з'едуць... Зазірні спачатку да каго-небудзь з суседзяў...

Б у с л а й. Добра... Грошы я вам прышлю... Зараблю і прышлю...

Д р а г у н. Як ведаеш... *(Падыходзіць да сцяны, адчыняе бар, налівае вялікую чарку каньяку.)* На, выпі...

Б у с л а й. Не буду!

Д р а г у н. Пі, табе кажуць, а то чокнешся, пакуль даедзеш...

Б у с л а й. Ён жа сказаў: грэх перад прыродай... Злачынства...

Д р а г у н. Калі не трэба — грэх, а калі неабходна — грэх не выпіць... Давай!

Буслай п'е. Драгун глядзіць на вуліцу праз акно.

Д р а г у н. Машына! Пайшлі!

Б у с л а й. Дзякуй... Дзякуй вам...

Выходзяць. Праз некаторы час Д р а г у н вяртаецца. Паўза. Драгун сядзе ў крэсла, пра нешта думае. Потым здымае трубку тэлефона, набірае нумар.

Д р а г у н. Добры вечар... Гэта кватэра Драгуна? Прабач, тата, я ўжо забыўся твоей голас... Прабач мне... Недалёка... Так, у горадзе... Мне можна прыйсці? Ты, можа, не так зразумеў мяне? Я кажу — прыйсці зусім, дадому прыйсці... Не, машыну не трэба... Я пехатой... Ведаеш што: завары, калі ласка, чаю... Вялікі чайнік у васільках... Разбіўся? Ну, усё адно завары... Каб па ўсю ноч хапіла... Толькі чай... Піць мы не будзем... У мяне і так шмат туману ў галаве... Я — хутка...

Паклаў трубку, хуценька сабраў свае рэчы, прысеў на хвілінку, абвёў позіркам кватэру, выключыў святло, выйшаў. Звініць тэлефон.

Зацяжненне.

Вёска. Шаргаёва хата. Амаль такая ж, як і хата Буслаёў. Нікога няма. За вокнамі шапача дождж. Уваходзіць Б у с л а й. Ён увесь мокры, без паліто і шапкі. Цвярозы.

Б у с л а й (*спыніўся каля парога*). Добры дзень у хату...

Ніхто не адказаў. Буслай падышоў да печы, рукамі і твара́м прытуліўся да яе.

Ах ты, мая родненькая... Цёплая, ласкавая, белая... Пастаяў, падышоў да стала, узяў акраец хлеба, есць. На вуліцы чуваць песню. Ш а р г а ё ў вяртаецца з памінак.

Ш а р г а ё ў (*уваходзіць п'яны-п'яны*).

А-а-а-аб ёй мне баюць казкі-сны

На лі-іне бусел клёкатам

І крык вароных грамад

На могілкавым кладбішчы...

Б у с л а й (*паклаў хлеб*). Здароў, Фядос...

Ш а р г а ё ў. Здароў... Лье, падла, у трыццаць струменяў з пырскамі... Вясна... Зямля піць просіць... Туман снег з'есць і траўк... траўк... аў... аў...

Вочы ў Шаргаёва палезлі на лоб. Аслупянеў. Хаўкас ротам, спрабуючы нешта сказаць.

Б у с л а й. Фядос! Слухай, Фядос...

Ш а р г а ё ў. Каў... каў...

Б у с л а й. Хопіць каўкаць, я зараз усё растлумачу.

Ш а р г а ё ў (*глядзіць вар'яцкімі вачыма*). І не баюся! Таму што цябе няма... Няма цябе! (*Замахай рукамі.*) Кыш! Кыш, пячысцік... Ну вышіў трохі залішне — во і мроіцца ўсялякі опіум для народа... Кыш!

Б у с л а й. Ты пазнаў мяне? Гэта ж я...

Ш а р г а ё ў. І не баюся! Я ўжо і чарцей надоечы бачыў... Зялёненькіх! У місцы з агуркамі Лявоніху гоцалі... Гарэлка ўсё... Ідзі, адкуль прыйшоў...

Б у с л а й. Куды ісці?

Ш а р г а ё ў. Дадому, на кладзішча... А мяне не чапай... Я табе магілку выкапаў як мае быць... Пастараўся... Крыж там, вярбу пасадзіў, каб цяпёк... Спяшаўся, праўда, каб на памінікі не спазніцца... Грэх, ведаю...

Б у с л а й. Жывы я, разумеш, жывы!

Шаргаёў заплюшчыў вочы і доўга трос галавой. Расплюшчыў вочы.

Б у с л а й. Фядос...
Ш а р г а ё ў. Людзі-і-і!!!
Б у с л а й. Цьфу!

Шаргаёў падбег да парога, дзе стаялі вёдры з вадой. Зачэрпаў кружку, выліў на галаву. Зірнуў на Буслая. Той не знікае. Шаргаёў зачэрпаў другую, зноў выліў.

Б у с л а й. Ну, ачуняў?

Ш а р г а ё ў. Хто ты?

Б у с л а й. Андрэй я... Андрэй Буслай...

Ш а р г а ё ў. Хто цябе выкапаў?

Б у с л а й. Як выкапаў? Адкуль?

Ш а р г а ё ў. З магілкі... Ты памерлы... Я цябе закапаў паўдня назад...

Б у с л а й. Гэта памылка, Федзя! Во ж я стаю, размаўляю з табой...

Ш а р г а ё ў. І ўшчыпнуць мяне можаш?

Б у с л а й. Магу.

Ш а р г а ё ў. Ушчыпні...

Буслай падыходзіць, шчыпае яго за руку.

Ш а р г а ё ў. Гы! Баліць!.. А памацаць цябе можна?

Б у с л а й. Мацай, прыдурак...

Шаргаёў мацае.

Ш а р г а ё ў (*здзіўлена*). Цёплы... Дык як жа гэта? Чакай! Як цябе завуць?

Б у с л а й. Я ж табе казаў...

Ш а р г а ё ў. Кажы, як завуць, зараза!

Б у с л а й. Андрэем...

Ш а р г а ё ў. А маці як завуць?

Б у с л а й. Чыю?

Ш а р г а ё ў. Тваю...

Б у с л а й. Ды чаго ты дапытваеш мяне?

Ш а р г а ё ў. Кажы, а то хрысціцца пачну!
Я хрышчоны, мне можна!

Б у с л а й. Марусяй — матку, бацьку — Міцікам, цябе, дурня, — Фядосам, старшыню сельсавета — Патапчуком!

Ш а р г а ё ў. Патапчука знялі...

Б у с л а й. Што яшчэ?

Ш а р г а ё ў. Дай мне ў вуха.

Б у с л а й. Ідзі ты!

Ш а р г а ё ў. Ну дай, я, можа, кеміць пачну... Я ж, такскаць, толькі-толькі з тваіх памінак прыйшоў... Усё як мае быць... Пасядзелі, памянулі, выпілі за ўпакой...

Б у с л а й (*ашалела*). Вы чужога чалавека пахавалі, а не мяне!

Ш а р г а ё ў. Як гэта? Цябе ж тыдзень назад міліцыя мёртвага знайшла ў Дубровенску...

Б у с л а й. Гэта яны не мяне знайшлі... Толькі паліто маё. Вось жа я, вось!

Ш а р г а ё ў. Бачу... І не разумею... Калі ты здань, дык павінен быць халодным, а ты цёплы... А ўсё было як мае быць... Бацьку пасведчанне аб смерці ў сельсавеце выпісалі... У Дубровенску пісаць не згадзіліся, таму што пашпарт знайшлі, а ў пашпарце прапіска: нашы Калодзічы... Так што ты не залівай... Мы цябе правільна пахавалі... Па форме...

Б у с л а й. Ну, а маці? Бацька? Ты?! Няўжо вы не разабраліся, што гэта не я?!

Ш а р г а ё ў. Дык ты ж сацсаваны быў ушчэнт... Усю зіму пад снегам... І труну нават не адчынялі... Толькі партрэт паставілі зверху...

Б у с л а й. Ды не я гэта!! Не я!!!

Ш а р г а ё ў. Можа, і не ты, можа, і ты... На пашпарце быў? Быў... Паліто тваё? Тваё...

Б у с л а й. Госпадзі! Жывога пахавалі!.. На кладзішча адвезлі... У зямлю закапалі... Жывога...

Ш а р г а ё ў. А ты не перажывай... Усё як мае быць! Па форме... Касцюм табе купілі за сто пяцьдзсят рублёў, гальштук у крапінку, чаравікі мадпяцкія... Мяне, такскаць, як сябра твайго, магілку папрасілі... Я пастараўся... Роўненька, глыбока... Там труна старая печая трапілася, дык я яе акуратненька абышоў, дно лапікам заслаў, каб табе, такскаць, утульна там было, ёмка, суха...

Б у с л а й (*істэрычна*). Га-а-ад!!

Б'е Шаргаёва па твары. Той пакаціўся на падлозе. Так-сяк падняўся на калені.

Ш а р г а ё ў (*заплакаў*). Ну, за што ты мяне? За што? Сам ведаю... усё... пра сябе... Ведаю, што пельга сябруку свайму магілку капаць... Грэх. Але выпіць, Андрэйка, хацелася выпіць... Ведаў, што да-

дуць... Калі гора — людзі шчодрыя на ўсё... І на грошы і на сэрца... Ведаў, што і на памінке паклічуць... Вось таму і ўзяўся за рыдлёўку... І сорамна не было... Я нейкі парог пераступіў, а дзверы за мною хлоп: і зачыніліся. Я ж ужо не жыву, а так... смылею, як галавешка... Ад чаркі да чаркі... Маці пасівела, жаніцца не змагу ўжо, грошай мне не даюць, толькі распісваюся ў канторы. Шаргаём дзяцей пужаюць... За што ты мяне? Я, можа, нават табе і зайздросчу, таму што ты ўжо адмучыўся... Ты ўжо там... Табе лёгка...

Б у с л а й. Матухна, мілая мая! Што ж гэта?

Ш а р г а ё ў *(плача)*. Смерць, Андрэйка... Сука ты касая... Твая матка праўду мне сказала: глядзіць яна мне ў вочы... Вой, глядзіць.... Учора, калі табе магілку ўжо выкапаў, сеў на дне на лапнічак пакурыць... Зверху вецер сцюдзёны, макрэча, неба шэрае за зямлю чапляецца, а ў яміне ўтульненька, ціха, ціха... Гліна жоўценькая, лапнічак зялёны, зямлёй пахне... І думаю сабе: а мо тут і лепей?.. Га, Андрэй?.. Мо і лепей?

Кладзецца на падлогу і засынае. Буслай, скамяпелы, стаіць сярод хаты.

Хата Міколы. Ужо ноч. Стол. На сталі бутэлька. Буслай з атупелым выглядам сядзіць пасупраць Міколы. Той не міргаючы глядзіць на яго.

Б у с л а й *(расказвае дрыжачым голасам)*. Паліто маё апрашуў і пабег... Пайшоў, і з канцамі... Я яго ўсю зіму чакаў... А яно вунь як атрымалася...

М і к о л а. Ну, а сям'я? Сваякі? Пяўжо яго ніхто не шукаў?

Б у с л а й. Якая сям'я, Мікола? Якая ў такіх, як мы, сям'я? Бабка ў яго адна была... Сектантка нейкая... Заявіла ў кантору, што п'яніца ўнучак, грошы ёй пасылалі, а яна яму на пошце трыццатку ў месяц пасылала на хлеб... А мы заместа хлеба «чарніла» пілі... Як быццам калі грошай чалавеку не даваць, ён і піць не будзе... Яшчэ больш будзе... Я і думаў, што ён да гэтай бабкі задаў лататы і моліцца разам з ёй... А ён... Памяняліся мы з ім месцамі... Што я перажыў, Коля, за гэтыя гадзіны, не дай бог... Чуць не чокнуўся...

Мікола. Дадому не заходзіў?

Буслай. Ты што? Да Шаргая зазірнуў толькі... Я яшчэ ў горадзе выпадкова пра ўсё даведаўся... Агародамі прабіраўся па вёсцы, каб ні з кім не сустрэцца... Хацеў Шаргая папрасіць, каб да нас схадзіў, растлумачыў... Але ў яго вочы зусім залітыя... Налізаўся на памінках.

Мікола. Ён табе магілку капаў...

Буслай. Ведаю... Як жа маці паказацца? У яе ж сэрца разарвецца... Ты вунь ні ў бога, ні ў чорта не верыш, а да гэтага часу белы як палатно... Як жа гэта вы так?

Мікола. Мы? А ты?

Буслай. Што пра мяне казаць...

Мікола. Не крыўдуй, але я нават узрадаваўся тваёй смерці...

Буслай. Ды не маёй! Гэта Бэра...

Мікола. Прабач... Вось, думаю, і ўсё... Скончыліся мае пакуты, мой боль... Дзесяць гадоў сэрца балела... Дзесяць гадоў! Калі на вяселлі тваім з Нінай гуляў...

Буслай. Дзе яна?

Мікола. Да маці пайшла начаваць...

Буслай. І Рыгорка з ёй?

Мікола. З ёй... І калі Рыгорка ў вас нарадзіўся, і калі бачыў, што яна хадзіла заплаканая... І калі прыйшла да мяне — таксама балела! Ну скажы, ці любіў ты яе калі-небудзь хоць кропельку?

Буслай. Не. Каб любіў, я б да такога не дакаціўся. Любоў чалавека ад усяго ратуе. Нікога я не любіў...

Мікола. Ужо два гады разам жывём... Я ёй сэрца сваё на патэльні падсмажыць гатовы, а яна цябе кахае... Цалую, лашчу яе — вочы закрывае, каб цябе на маім месцы ўявіць... За што? Чым ты заслужыў гэта? Чым? Чым я не заслужыў? Ну хіба я горшы за цябе?

Буслай. лепшы, Мікола, лепшы, таму і не заслужыў... Мяне ўсе шкадавалі і заўсёды... А любоў з жалю пачынаецца...

Мікола. А чаму мяне ніхто не пашкадуе?! Толькі таму, што не п'ю? Таму, што пармальны чалавек? Але ж і ў мяне жывое сэрца! І ў мяне душа баліць... Я ж яе са школы кахаю...

Б у с л а й. І скажы дзякуй богу, што кахаеш... Шчаслівы не той, каго, а той, хто кахае... Вось як ты... У цябе штодня душа працуе, дзейнічае... А дзеянне — жыццё, вечнае аднаўленне... Прасі лёс, каб не ўсё ў цябе гладка атрымлівалася... Каб зрэдку ён табе гора пасылаў... Гора робіць чалавека больш чыстым... Праз сваё гора зірнеш на людзей і пашкадуеш... А я вось нікога не пашкадаваў. Не разумеў! Хацеў, каб толькі мяне шкадавалі і разумеалі... А душа, яна не дурніца! Яна свайго патрабавала... А я яе глушыў гарэлкай! Толькі хто я такі ў параўнанні з душой?! У ёй увесь наш сялянскі род сядзіць: справядлівы, чысты, мудры, цвярозы... Мае хаўтуры даўным-даўно адбыліся, а не сёння па памылцы... Заснула душа... Яна не можа, каб нікога не пашкадаваць, каб толькі цябе шкадавалі! Яна не можа гэтага вытрываць...

М і к о л а. А цябе і зноўку шкадаваць будуць. Ніна даведаецца, што ты жывы, — ратаваць пабяжыць... Змагацца за цябе... Яна ж вінаватай сябе лічыць, што не зберагла цябе...

Б у с л а й. Чалавек сам сябе павінен зберагаць... Жывіце спакойна...

М і к о л а. А я зноў адзін застаўся са сваім шчасцем-каханнем... Зноў!

Б у с л а й *(нахіліўся да Міколы)*. Міколка, прабач ты мне...

М і к о л а. Ці толькі ты ў гэтым вінаваты? Як усё несправядліва па свеце...

Б у с л а й. Я не пра тое... Мне ва ўсяго свету прабачэння прасіць трэба... Я перад усім светам вінаваты... Дык пачну ўжо з цябе. А заўтра, калі ўсё ўтрасецца, пайду за вёску на поле... Памятаю з маленства адно: чырвоны камбайн плыве па збажыне, а мы за ім па ржышчы босыя бяжым... Сонца гарачае... І рабыя каровы каля жоўтых коп... Што ж гэта сталася з намі? Чаму ж я заблудзіўся? Прыйду на гэта поле, знайду праталіну, стану на калені, пацалую зямлю і буду ў яе прабачэння прасіць... А мо і даруе, а мо параду дасць... Няма іншага выйсця... Няма...

Лягнула клямка, адчыніюцца дзверы, уваходзіць Маці.
Буслай здрыгануўся да страху, закрыў твар далонямі.

Мікола *(збялеў)*. Што? Што, цётка Маруся?
Маці. А дзе Нішка?

Мікола. Да маці пайшла начаваць... Кажа, пажыву дзень-другі ў маці... Цяжка ёй тут са мной... Я разумею...

Маці *(кіўнула на бутэльку)*. Памінаеце?

Мікола *(первова)*. Ага, памінаем...

Маці. Мікола, не крыўдуй ты на мяне, дурніцу старую... Ад гора ў мяне галава і сэрца здранцвелі... Ад гора...

Мікола. Што вы, цётхна? За што крыўдаваць?

Маці. За твая словы, што на цябе казалі сёння... Даруй мне... Усё, што ты казаў,—чыстая праўдачка... Толькі хіба ж маці яе слухаць?..

Мікола. І вы мне даруйце... Не стрымаў я сёння свой боль... Вырваўся ён...

Маці. А пра яго не варта думаць блага... Добрым успомніць пямашака чым, дык хоць ужо саўсім не ўспамінай... Хай ён там ляжыць спакойна... Добра?

Мікола. Добра...

Маці. Ну, а паслязаўтра на тры дні прыходзьце... Разам з Нінай... І Рыгорку прывядзіце... Хоць за сталом пасядзіць. Мне лягчэй будзе...

Мікола. Добра, добра, цётка...

Маці *(да Буслая)*. І ты, дзетухна, прыходзь... Ведаў жа, мабыць, Андрэя нашага?..

Буслай *(запалым голасам, не адымаючы далоняў ад твару)*. Ага...

Маці. Прыходзьце, дзеткі... Хочацца ж, каб усё як у людзей было...

Выходзіць. Паўза. Буслай павольна-павольна адымае далоні. На яго твар страшна глядзець. Мікола кідаецца да яго.

Мікола. Андрэй! Ты што? Ты чуеш мяне? На, на выпі... *(Дрыжачымі рукамі налівае гарэлкі, спрабуе выліць у рот Буслаю. Гарэлка разліваецца.)* Нічога... Я зараз яе даганю, растлумачу... Тут я не мог! Яна б не вытрымала... Андрэй!!

Буслай. Вось... Вось яна, адплата... За ўсё!

Мікола *(апрацае паліто)*. Я зараз, зараз...

Буслай *(раптам імпатна кінуўся на яго, навіс*

на руках). Стой! Стой, Мікола... Не трэба нічога! Не трэба! Так павінна быць... Няхай усё так і будзе! Адплакала-адгаласіла, ёй жа цяпер лягчэй будзе... І табе, і Ніне, і бацьку... Усім! Досыць... Магілка мая ёсць на кладзішчы, пасведчанне аб смерці ёсць! Навошта ж вам зноў пакуту на плечы ўзвальваць? У мяне толькі адна дарога... Адна... Туды, у небыццё! Я свой парог пераступіў... Я жыў не па-людску, дык хоць памерці трэба, каб вам спакойней жылося... Хоць смерцю адплаціць вам за ўсё... Хоць апошні крок добра зрабіць...

Мікола. Што ты мелеш?

Буслай. Бэру шукаць ніхто не будзе, мяне не знойдуць... Я так усё зраблю, што ніколі не знойдуць...

Мікола. Пусці!

Буслай. Я толькі да Шаргая заходзіў... Ён п'яны, падумае, што прыснілася ўсё, а ты не кажы нікому... Га, Мікола? Я цвярозы сёння...

Мікола *(злосна)*. Гад! Гад ты! Ты што мне прапапоўваеш? Я лепей здохну ад уласнага гора, бабылём памру, чым вазьму такое на душу! Пусці, свалата!

Адпіхнуў Буслая, выбег... Той сеў на падлогу, нейкі час перухома сядзеў, потым падняўся, пачаў нешта шукаць на сталі. Яго позірк спыніўся на ручніку, якім быў прыкрыты хлеб. Буслай цягне яго да сябе. Ручнік вузкі і доўгі. Буслай ліхаманкава скручвае яго і робіць пятлю. Потым падыходзіць да стала, налівае поўную шклянку гарэлкі, падносіць да твару, хоча выпіць, але раптам шпурляе шклянку з гарэлкай на падлогу. Шклянка разбіваецца. Буслай ідзе да дзвярэй. З другога пакоя выходзіць заспаны

Рыгорка.

Рыгорка *(у яго вочы яшчэ не расплюшчыліся)*. Татка...

Буслай здрыгануўся. Зірнуў на хлопчыка.

Буслай. Рыгорка... Сыночак мой...

Рыгорка. А дзе мой тата Коля?

Буслай. Я ж твой... *(Схамянуўся.)* Ён пайшоў... На вуліцу пайшоў...

Рыгорка. Ваўкоў праганяць?

Буслай. Ага... Ваўкоў...

Рыгорка. І мамка ваўкоў ганяе?..

Буслай. І мамка...

Рыгорка. А ты чаму не пайшоў ганяць?

Буслай. Не ўмею...

Рыгорка. А што ты ўмееш?

Буслай. Сабакам сена касіць... Толькі сабакам сена касіць...

Рыгорка. А сабакі сена не ядуць...

Буслай. А я вось кашу...

Рыгорка. А я цябе ведаю... Ты сёння ў скрынцы ляжаў у бабы Марусінай хаце... І яшчэ на карціцы з чорнай стужкай быў... Карціпка на скрынцы стаяла... Баба Маруся плакала, і мама плакала і цалавала мяне, а яшчэ цябе ў лес вазілі і ў ямку закапвалі... А ў мяне шапку адабралі... мароз за вушы кусаўся... А ты ўцёк з ямкі?

Буслай. Уцёк... Толькі ты не бойся мяне...

Рыгорка. А я і не баюся... Холадна табе там было?

Буслай. Дзе?

Рыгорка. У ямцы...

Буслай. Холадна, сыночак, холадна...

Рыгорка. А ты схавайся, каб цябе не знайшлі і зноўку не закапалі. Лезь да нас на печ... Яна цёплая... Мы зімой заўсёды з мамкай там спім...

Буслай. Можна, я пацалую цябе, сыночак?

Рыгорка. Не, ты, мабыць, калючы, дзядзя...

Буслай падыходзіць да хлопчыка, становіцца перад ім на калені.

Буслай. Прабач, Рыгорка... Прабач, родненькі... прабач, маленькі... Буслік мой! Толькі ты прабач, а са светам я паміруся... Толькі ты адзіц прабач... Прабач... Прабач...

Схіляецца да маленькіх ножак, цалуе іх, плача.

Рыгорка. Дзядзя, дзядзечка, не трэба плакаць... Гэта толькі дрэнныя дзеці плачуць... Ты мне лепей казку раскажы... Тата Коля мне заўсёды расказвае...

Буслай *(бярэ хлопчыка на рукі)*. Зараз, зараз, сыночак... *(Прытуляе да сябе.)* Жыў-быў... *(Успамінае.)* Жылі-былі... *(Намагаецца ўспомніць.)* Жылі-

былі... (З жахам.) Не памятаю... (Апускаецца на падлогу.)

У хату амаль адначасова ўбягаюць Маці, заплаканая і расхрыстаная, Бацька, Ніпа, Мікола. Усе спыняюцца каля дзвярэй. Глядзяць.

Б у с л а й (яшчэ мацней прытуляючы сына да сябе). Не памятаю... Не памятаю... Не памятаю...

З а с л о н а.

УЗЛЁТ

драматическая повесть
у дзвюх дзеях

ДЗЕЙНЫЯ АСОБЫ

ЖАНЧЫНА.

БАРТКЕВІЧ.

ГРЫШЧУК.

ВАГУРА.

ЦУБАШК.

МАРЫША.

ДЗЯЎЧЫНКА.

ШУМСКІ.

ГРЭЙВІЦ.

КРАФТ.

ШОЛЬЦ.

ЯФРЭЙТАР.

ЛЕЙТЭНАНТ.

МАРДАТЫ.

САЛДАТЫ.

ДЗЕЯ

ПЕРШАЯ

КАРЦІНА ПЕРШАЯ

Цёмна. На сцэне не бачна ніякіх дэкарацый. У залу ліецца ціхая, сумная мелодыя рэквіема. І зрэдку цішыню і гэгую мелодыю парушаюць гукі званоў: доп-дзінь! доп-дзінь! Гаспе ў зале святло, паступова заціхае музыка. З глыбіні сцэны навольна-павольна выходзіць Маці. Простая наша жанчына. Маці. У яе на руках некалькі вышываных ручнікоў. Маці спынілася на авансцэне, глядзіць у залу, потым схіляецца, расцілае па зямлі ручнік. Высвечваецца: Барткевіч. Маці расцілае другі ручнік. Высвечваецца: Грышчук. Маці расцілае трэці ручнік. Высвечваецца:

Вагура. Ціхая музыка. Паступовае зацямненне. І раптам цішыню разрывае прарэзлівы гук пікіруючага бамбардзіроўшчыка. Выбухі бомбаў, чэргі скарастрэльных зенітак, гукі каманд па радыё. Пачалося! Кабіна самалёта капітана Барткевіча. Іх трое: Барткевіч, штурман-лейтэнант Грышчук, стралок-радыст Вагура.

Барткевіч *(да штурмана)*. Грыша! Катэр ля пантонаў бачыш? Злева, ля берага!

Грышчук. Бачу!

Барткевіч. Дзеўбанём яго!

Грышчук. Ёсць!

Прарэзлівы гул, пошвіст бомбаў, выбухі.

Грышчук. Мазанулі! Зайдзі яшчэ разок!

Голас па радыё. Барткевіч, парушаеш строй! Не адрывацца!

Барткевіч. Катэр трэба разбіць! Не паспеем адляцець — ён зноў пантопы сцягне!

Голас па радыё. Зразумела. Давай!

Барткевіч. Грыша! Сыпані на яго ўсё, што толькі ёсць!

Грышчук. Толькі ўздоўж зайдзі, уздоўж...

І зноў пікіруе бамбардзіроўшчык. Высвечваецца: сяржант Вагура. Ён пачынае страляць па катэры з кулямёта.

Барткевіч *(не адрываючы вачэй ад цэлі)*. Што ты робіш?

Вагура. Страляю!

Барткевіч. «Месеры» наваляцца, чым страляць будзеш? Не чапай боезапас!

Вагура. Ёсць!

Грышчук (*скідаючы бомбы*). Ляціце, мае галубочки!!

Посвіст, выбухі.

Грышчук (*радасна*). Гатоў! Гарыць, міленькі!

Барткевіч. Малайчына!

Голас па радыё. Усё! Усё, хлопцы! Скопчылі! Крыло ў крыло і тупаем дадому...

Барткевіч. Па калоне яшчэ б садапуць!

Голас па радыё. Дай бог ад знішчальнікаў уцячы... Аховы няма... Строй, дыстанцыя — і хутчэй у воблакі...

Грышчук (*нахіляецца да Барткевіча*). Доўга яны тут будуць кукаваць, сукі! Раскалашмацілі здорава! Хай цяпер...

Раптоўна, як удар грому, пад самалётам трахнуў зенітны снарад. Чырвоная бліскавіца асвятліла на імгненне твары лётчыкаў.

Барткевіч (*хапаючы штурвал*). Грыша? Цэлы?

Грышчук (*выціраючы скрываўлены твар*). Падалавалі, svolачы! (*Закрычай.*) Выраўняй, выраўняй машыну! Зараз грабанёмся!

Барткевіч (*злосна*). Штурвал заела. Памажы!

Камандзір і штурман удвух схапіліся за штурвал і сталі цягнуць яго на сябе. Падбіты самалёт, стогнучы, ляціць да зямлі.

Барткевіч (*выводзячы самалёт з «ніке»*). Слухаецца, слухаецца, родны... (*Прыціснуў мікрафон да шыі, пачаў выклікаць.*) Вагура! Вагура!

Вагура. Я нічога! Ліхтар паскрозь прасадзіла, кусок вуха, здаецца, адарвала, а так — нічога...

Голас па радыё. Барткевіч, гарыш!

Грышчук (*высунуўся з кабіны, зірнуў над крыло*). Бензабак прабіты!

Вагура (*спалохана закрычай*). Алё, алё! Мы загарэліся! Бензін льецца... Ці чуеце вы там?!

Барткевіч. Ціха! Не ўзарваліся, значыць, яшчэ нажывём.

Г о л а с п а р а д ы ё. «Мікола! Даляціце да лесу і скачыце...»

Б а р т к е в і ч. Мо дацягнем?

Г о л а с п а р а д ы ё. «Узарвешся к чортавай матары. Усё!»

Б а р т к е в і ч. Ёсць!

Г о л а с п а р а д ы ё. «Скачыце і прабівайцеся як небудзь да сваіх. Усё! Шчасліва!»

Б а р т к е в і ч. Грыша, сядзь за штурвал... Я зірну! Вагура, як ты?

В а г у р а. Дым... Не відаць ні трасцы!

Б а р т к е в і ч (*высунуўся з кабіны*). Праз мінуту ўсё да кроплі выльецца... (*Грышчуку*). Давай пройдземся над калонай!

Г р ы ш ч у к. Даю!

Б а р т к е в і ч. Хай жаруць наш бензін! Разам з полымем...

Грышчук пачаў зніжаць самалёт.

Г р ы ш ч у к. Ага! Сыпапулі ў бакі, гады! Ой, шкада! Ніводнай бомбы.

В а г у р а. Таварыш капітан! Улева трохі! Вецер адносіць, бензін гарыць каля дарогі ля машыні!

Б а р т к е в і ч. Улева, Грыша, улева!

Г р ы ш ч у к. Ёсць улева!

Б а р т к е в і ч. Ніжэй!

Г р ы ш ч у к. Ёсць!

Б а р т к е в і ч. Яшчэ ніжэй!

Г р ы ш ч у к. Можна!

Б а р т к е в і ч (*зірнуў уніз*). От так і трымай! Акурат на галовы кладзецца! Вагура!

В а г у р а. Што, таварыш капітан?

Б а р т к е в і ч. Чаму не страляеш?

В а г у р а. Зараз!

Загрукатаў кулямёт.

Г р ы ш ч у к. Мыйцеся! Мыйцеся, гніды! Я вам пакажу, як бензабакі прабіваць!

Б а р т к е в і ч. Цяпер над лесам! Убок... Далей, далей...

Гудзе полымя.

Б а р т к е в і ч. Заварот!

Г р ы ш ч у к. Ёсць заварот!

Вагура (*жудасна закрьчай*). А-а-а-а-а!!!

Барткевіч. Лёша! Вагура!

Вагура. Я ўсё! Увесь чыста гару! Бензін пра-
кляты!.. На звароце абдало ліхтар...

Барткевіч. Скачы!

Вагура. Дык гэта... партонаў трохі ёсць...

Барткевіч. Я сказаў — скачы!

Вагура. А вы?

Грышчук. У лапы да іх трапіш! А тут лес!

Вагура. Ёсць!

Вагура адкрыў ліхтар і саслізнуў уніз.

Барткевіч (*тонам загаду*). Штурвал!

Грышчук перадаў штурвал камандзіру.

Барткевіч. Давай, Грыша! Скачы!

Штурман нерухома сядзіць побач.

Барткевіч. Ну!

Грышчук (*злосна*). Капчай, капітан! Тут я
сам сабе камандзір!

Барткевіч. Лейтэнант Грышчук!

Грышчук. Не рві глотку!

Барткевіч (*ужо спакойна*). Грыша, паліва на
нулі...

Грышчук. Чорт з ім!

Барткевіч (*схапіў яго за камбінезон, штур-
хнуў да люка*). Дурань! Разаб'ёмся ж... Навошта
разам?

Грышчук. Пусці!

Барткевіч (*выхапіў з кабуры пісталет*). Не
выканаеш загад — застрэлю! Скачы, я табе сказаў!

Грышчук. Псіх!

Грышчук адкрывае люк, скача ўніз. Барткевіч абяруч ха-
паецца за штурвал. Самалёт гарыць амаль увесь.

Барткевіч (*шэпча*). Толькі не ўзрываўся!
Я прашу цябе, толькі не ўзрываўся. Пацярпі трош-
кі... Пацярпі...

Зараўлі ў паветры маторы «месершмітаў». Пачуліся адры-
вістыя каманды на пямецкай мове. Зпішчальнікі кінуліся
дабіваць палаючы самалёт. Загрукаталі кулямёты.

Барткевіч. Давайце, сволачы, давайце!

Я вяртаюся! Я жывы! І машына мая жывая! А-а-а!
Зноў пабеглі! Не чакалі... *(Закрычаў нервова.)*
Я адзінаццаты! Я адзінаццаты! Прашу пасадку!
Штурвал ад сябе! Потым трошкі на сябе! Зноў ад
сябе! Потым... Ма-а-ама-а!!

Страшны выбух. Крывавае зарава. Дым. Самалёт урэзаўся ў тэхніку.

Зацямненне.

КАРЦІНА ДРУГАЯ

Лясная паляна. Цішыня. Толькі птушынае цвіркане далятае з глыбіні лесу. Метры за два ад зямлі вісіць на стропах Вагура. Парашут захапіўся за вершаліну елкі. Вагура ў непрытомнасці. На паляну, абаруч трымаючы два бярозавыя кругляшы, выходзіць Маці. Пасівелая, расхрыстаная, у падранай вопратцы, з пяцямным позіркам змучаных вялікім горам вачэй. Ідзе, прыціскаючы бярозавае паленне да грудзей.

Маці *(гаворыць голасам без усялякіх адценняў)*. Неба па золку разарвалася... Маланкі пякучыя пасыпаліся ў жыта, бы вогненныя вужакі... Перуны пакаціліся па роснай траве... Страшна... Страшна... З усіх могілак падняліся ўгору старыя заімшэлыя крыжы, і лётаюць, бы чорнае вараннё над стрэхамі, і выюць дзікімі галасамі, і б'юць зямельку цяжкімі ланцугамі... і разрываюць яе грудзі... А яна толькі дрыжыць і стогне, дрыжыць і стогне... За што ж гэтак яе так?

Вагура застагнаў.

Во зноўку плача гаручымі слязамі... Скардзіцца, бедная... *(Прысела, пагладзіла зямлю вольнай рукой.)* Пацярпі, роднецькая... любачка ты паша... А можа, гэтакі дзеткі мае плачуць? *(Гукае.)* Валерык! Зоська! Ці памылі вы ножкі ў рэчцы? З бруднымі ножкамі спаць класціся пельга... Ідзіце, дзетухны, на рэчку... Крыжы чорныя не паляцяць на вас, пашкадуюць... А яны паляцелі, маланкамі крывавамі спапялілі вашы кволецькія цельцы... Валерык! Зоська!

На палянку з кошыкам грыбоў выйшаў Шумскі. Заўважыў Вагуру. Спыніўся. Потым падышоў, аглядзеў лётчыка з усіх бакоў.

Шумскі *(да Жанчыны)*. Ідзі хутчэй адсюль! Чуеш, Яніна? Зараз сюды прыбягуць лавіць яго...

Маці *(няцямна)*. Га? Хто гэта?

Шумскі. Гэта я, Шумскі. Пазнала?

Маці. Хведар Пятровіч... А мне крыжы трэба... Дзецям...

Шумскі. Ведаю...

Маці. Думаю, для Зоські гэта во... *(Паказвае бярозавае паленне.)* Беленькая ж яна... як бярозачка... А Валерку няблага б дубовы... Трэці дзень шукаю... Няма Валерыку... Пакрыўдзіцца сыночак...

Шумскі. Ідзі, Яніна, ідзі... А то горай будзе. Зусім з глузду з'ехала ад гора.

Маці. Знайсці ж трэба... Валерыку.

Шумскі. Ідзі да рэчкі! Там знойдзеш.

Маці. Там жа хмызняк толькі. А мне на крыж...

Шумскі. Ідзі, яны цябе там клічуць...

Маці. Хто?

Шумскі. Дзеці, дзеці твае...

Маці. Ля яміны?

Шумскі. Так.

Маці. Валерык! Зоська! Я добрую бярозку знайшла... Прыгожа будзе. Добры крыж будзе.

Маці пайшла. Вагура застагнаў яшчэ раз, расплюшчыў вочы. Шумскі прысеў перад ім, пачаў скручваць цыгарку.

Шумскі. Ну што, сокал-саколiк, даваяваўся?

Вагура. А дзе гэта я?

Шумскі. У цешчы. Зараз бліны будзеш есці...

Вагура паспрабаваў вызваліцца ад парашута. Нічога не атрымалася, замок не паддаецца.

Вагура. Памажыце.

Шумскі. Гэта можна *(Разрэзаў стропы.)*

Вагура скочыў на зямлю, наваліўся, застагнаў.

Шумскі. Шоўк, можа, аддасі?

Вагура. Які шоўк?

Шумскі. Ну гэты... Парашут твой.

Вагура. Бярыце, калі трэба. Дзе пашы?

Шумскі. Можа, ты мне скажаш?

Вагура. А немцы ў якім баку?

Шумскі *(сцягваючы парашут з дрэва)*. У любы бок ідзі, знойдзеш. Яны ўжо цэлы тыдзень паўсюль...

Вагура. Як жа мне выбрацца?

Шумскі. А нашто? Вунь дарога. Ідзі, яны цябе прымуць... Зялёны ты, можа, і папскадуюць. Не сам жа ты сеў у гэты самалёт. Пасадзілі. Так і скажы...

Вагура. За такія жарты...

Шумскі. Кончыліся жарцікі, любешькі... Пагулялі ў рэвалюцыю, у свабоду, у роўнасць... А цяпер сілу паказваць трэба. А сілы — цю-цю! Нямашака...

Вагура. Што гэта вы кажаце? Вы ж савецкі чалавек...

Шумскі. Пакажы ты мне хоць адзін Савет? Тады я буду савецкім. Гегемоны! Кінулі бедных людзей ды і сказалі: не забывайце — вы савецкія. А гэта значыць — нацягвай сам сабе пятлю... на сваю тонкую шыю. Ідзі, сокал-сакол, ідзі...

Вагура *(усё зразумеў)*. Апу аддавай мой парашут, падла!

Шумскі. Што-о?

Вагура. Аддавай шоўк!

Шумскі. А што ты з яго — кашулю сабе на смерць пашыеш, герой?

Вагура. Пятлю для цябе зраблю, псялыжнік!

Шумскі. Ах жа ты, чарвячок!

Вагура выхачіў з кабуры пісталет.

Вагура. Кульгай адсюль, кулацкая морда!

Шумскі. Вось гэта ты дарэмна. Думаў, што вы на вякі...

Вагура. Ідзі, падлюга!

Шумскі. Ладна, пайду...

Шумскі найшоў. Да паляны данеслася страляніна, брэх сабак. Вагура кінуўся ў кусты. З процілеглага боку даляцеў дзіцячы крык: «Мама!» Вагура азірнуўся, нейкае імгненне пастаяў перухома, а потым кінуўся на крык. Праз момант на сцяну выкаціўся тоўсты фаніст. Поретка надхачіўся і, сагнуўшы шыю, кінуўся на стралка.

Вагура. Па... падла! *(Штомоцы выцяў яго ботам па твары.)*

Фашыст пакаціўся на зямлі, але зноў падхапіўся, трымаючыся рукой за твар. Вагура кінуўся на яго, збіў з ног і пачаў душыць. Праз мінуту ўсё скончана. Вагура падняўся, як у сне, з зямлі, уважліва разглядваючы свае дрыжачыя рукі.

Потым аслупняцела паглядзеў на мёртвага фашыста.

Вагура *(з жахам)*. Вой, мама... *(Цяжка дыхаючы, наваліўся на зямлю.)*

На паляну выбягаюць фашысты. Заўважаюць Вагуру.

Лейтэнант *(выханіў пісталет)*. Рукі!

Вагура падымае галаву.

Вагура. Што?

Лейтэнант *(выханіў пісталет)*. Рукі!

Вагура здрыгануўся і зноў пачаў разглядваць свае рукі.

Зацяжненне.

КАРЦІНА ТРЭЦЯЯ

Ля разбітай пераправы дагарае наналову знішчаная калянаварожай тэхнікі. Трохі воддаль два нямецкія салдаты канаюць яміну. Побач ляжыць у абсмаленым камбінезоне капітан Барткевіч. З'яўляецца Маці. Сцэна ідзе ў трохі занаволеным рытме. Зрэдку гучаць званы.

Барткевіч *(не расплюшчваючы вачэй)*. Навошта? Навошта ты сюды прыйшла?

Маці. Я — маці. А маці заўжды побач, калі дрэнна. Табе страшна?

Барткевіч. Страшна. Нічога не памятаю. Увесь палёт як у тумане...

Маці. Калі народзішся, вырываешся з небыцця, і страшна, страшна вяртацца назад. Гэта супраць усіх законаў. Няўжо нельга было ўратавацца?

Барткевіч. Не ведаю. Мабыць, нельга. Не плач толькі.

Маці. Я не плачу. У маім сэрцы гора ўсіх мацярок зямлі нашай. Выказаць гэтае гора ні слязамі, ні крыкам немагчыма. Я не плачу.

Барткевіч. Нас надбілі. Можна было скочыць з парашутам. Можна! Я зірнуў уніз і зразумеў: праз гадзіну яны прыцягнуць новыя пантоны, праз дзве-тры ўварвуцца ў горад! У мяне ад злосці ўвач-

чу пацямцела. Ды няўжо іх стрымаць немагчыма?! Але чым? Бомбы піводнай. Чым? Толькі сабой, сваім самалётам...

Маці. Табе загадалі?

Барткевіч. Загадалі ратавацца.

Маці. Не дай бог нікому быць маткай героя! Бацька, калі пра цябе паведамлілі па радыё, сказаў: «Добра, што не палон». А я закрычала: «Няхай бы лепей палон!» Я ведаю цябе. Ты ўсюды застанешся такім жа! А на бацьку не крыўдуй. Цяжка яму. Усім зараз, сыноч, цяжка. Усяму народу, усёй зямлі.

Барткевіч. Чым жа ўсё гэта скончыцца? Як не хочацца паміраць цяпер!

Маці. Ты не памрэш, сыноч... *(Становіцца на колені, шэпча, нібы моліцца.)* Зямля мая родная! Ты ўсемагутная маці наша, ты адраджаеш з небыцця ўсё жывое... Звяртаюся да цябе са сваёй матчынай малітвай. Зрабі так, каб сын мой, мая плоць, мая кроў, часцінка мяне, застаўся жыць. Забяры мой час, маю сілу, калі трэба, усё жыццё...

Барткевіч. Мама! Што ты, мама!

Маці. ...І аддай яму...

Барткевіч. Не трэба!

Маці. І аддай яму!

Барткевіч. Мама!

Маці. Беражы сябе, Коля! Я з табой! Я заўжды з табой...

Да Барткевіча падыходзяць салдаты, Шольц і Яфрэйтар. Узялі за рукі і ногі, нясуць да яміны.

Шольц *(спыніўся)*. Дзіўна! Ён стогне...

Яфрэйтар *(абыякава)*. Здалося...

Шольц *(нахіліўся)*. Жывы... Дзіўна...

Яфрэйтар *(раздражнёна)*. Бярыся!

Шольц. Ганс, ён жа...

Яфрэйтар. Пап штурмфюрэр загадаў! Трэба выконваць!

Шольц. Не ведаў, пэўна...

Яфрэйтар *(віскнуў)*. Радавы Шольц! Выконваць загад!

Шольц. Як жа так? Жывога?

Яфрэйтар. Вазьмі вінтоўку і застрэль, калі такі...

Шольц. Я не магу...

Я ф р э й т а р. І я не магу... без загаду. Бярыся!

Панеслі, кінулі Барткевіча ў яміну. Узяліся за рыдлёўкі, пачалі засыпаць. Падышоў Г р э й в і ц. Высокі, стройны, у цывільным скураным паліто. Закурыў. Назірае за салдатамі.

Г р э й в і ц (*кіўнуўшы галавой на яміну*). Хто гэта?

Я ф р э й т а р. Рускі лётчык.

Г р э й в і ц (*зірнуў у бок шашы*). Той самы?

Я ф р э й т а р. Так точна!

Г р э й в і ц. Хіба самалёт не ўзарваўся?

Я ф р э й т а р. Ён пасадзіў яго на шашу, акурат на нашы машыны... Самалёт спачатку разваліўся на часткі, а потым узарваўся. Яго выбухам адкінула ў стог. Толькі трохі абгарэў.

Ш о л ь ц. Ён жывы, гер... Прабачце.

Г р э й в і ц. Не можа быць!

Ш о л ь ц. Неслі сюды — стагнаў...

Я ф р э й т а р. У нас загад... (*Пачаў капаць.*)

Г р э й в і ц. Кіньце рыдлёўку!

Я ф р э й т а р. Мы выкопваем загад!

Грэйвіц выхапіў з кішэні невялічкую чорную кніжачку, паднёс яе да твару яфрэйтара. Той перасмыкнуўся ад страху, выпусціў рыдлёўку, выцягнуўся.

Я ф р э й т а р. Хайль Гітлер!

Г р э й в і ц. Дастаньце яго!

Яфрэйтар порстка саслізнуў у яміну, асцярожна змахнуў зямлю з твару лётчыка і разам з Шольцам паклаў яго на край ужо непатрэбнай магілы. Грэйвіц намацаў у Барткевіча пульс.

Г р э й в і ц (*задуменна*). Цуд... (*Да яфрэйтара.*) Спыніце ад майго імя любую машыну і адвядзіце яго ў мястэчка... У афіцэрскі шпіталь.

Я ф р э й т а р. Яволь, груненфюрэр!

Я ф р э й т а р набег. Шольц, выцягнуўшыся, трымаў рыдлёўку каля нагі, нібыта карабін.

Г р э й в і ц. Дзе ванн Крафт?

Ш о л ь ц. Не ведаю, гер... Прабачце.

Г р э й в і ц. Паклічце да мяне.

Ш о л ь ц. Ёсць! (*Набег.*)

Грэйвіц прысеў каля Барткевіча. Доўга глядзоў на яго бледны твар. Падбеглі салдаты з пасілкамі, асцярожна паклалі лётчыка на іх, панеслі. Падбег эсэсавец
К р а ф т.

К р а ф т (*ускінуўшы руку*). Хайль Гітлер! Камендант мясцовага гарнізона штурмфюрэр Крафт!

Г р э й в і ц. Вось маё дакументы. Я вяртаюся ў Берлін з важным кінаматэрыялам. Аператар у машыне. Калі ласка, размясціце нас на некалькі дзён. Мы тут затрымаемся.

К р а ф т. Слухаю, гер групенфюрэр!

Г р э й в і ц. Мяне зацікавіў гэты выпадак з рускім самалётам...

К р а ф т. Вось дакументы лётчыка! (*Падай вайсковую кніжку і картку.*) Вось зброя! (*Пакажай кабуру з пісталетам.*)

Грэйвіц прысеў пад стогам, пачаў разглядаць дакументы.

Г р э й в і ц (*чытае*). Капітан Барткевіч Мікалай... (*Да Крафта.*) Як вы лічыце, гэта не выпадкова?

К р а ф т. Прабачце, не зразумеў...

Г р э й в і ц. У падбітага самалёта адказала кіраванне, і ён дзюбпуўся разам са сваім пілотам на нашы бедныя машыны?

К р а ф т. Не! Самалёт быў падбіты яшчэ над пераправай. Замест таго каб ляцець прэч, ён пайшоў нізка над калонай. Знарок. Бензін ліўся на машыны і гарэў... разам з імі... Над лесам, на мінімальнай вышыні бамбардзіроўшчык пакіпулі два лётчыкі, а гэты завярнуў самалёт і пачаў садзіцца на шашу... Што з гэтага атрымалася, вы бачылі.

Г р э й в і ц. Дык ён быў не адзін?

К р а ф т. У бамбардзіроўшчыка экіпаж: камандзір, штурман, стралок.

Г р э й в і ц (*зноў зазірнуў у кніжкі*). Значыць, камандзір?

К р а ф т. Магчыма, і штурман...

Г р э й в і ц. Дзе астатнія?

К р а ф т. Я адразу ж паслаў у лес роту.

Г р э й в і ц. Ну і...

К р а ф т. Знойдзены парашуты.

Г р э й в і ц. А дзе лётчыкі? Неадкладна пашліце яшчэ дзве роты! Знайдзіце іх, штурмфюрэр, да-

станьце з-пад зямлі! Узначальце групу пошуку асабіста. Трэба, каб гераічны экіпаж знаходзіўся каля свайго камандзіра.

К р а ф т. Будзе зроблена, гер групенфюрэр! Вечарам яны будуць тут. Жывыя або мёртвыя.

Г р э й в і ц. Жывыя, Крафт, толькі жывыя! Мёртвы герой — гэта мармуровы помнік, а жывы — проста чалавек... З первамі, жадааннямі і пачуццямі...

К р а ф т. Гэта фанатыкі, гер групенфюрэр. Я не думаю, што...

Г р э й в і ц. А што такое фанатык, па-вашаму?

К р а ф т. Да канца перакапаны ў нечым чалавек.

Г р э й в і ц. Можна яшчэ дадаць: чалавек, якога немагчыма перакапаць.

К р а ф т. Так точно.

Г р э й в і ц. У вас ёсць мама?

К р а ф т. Ёсць.

Г р э й в і ц. Як яна вас клікала ў дзяцінстве?

К р а ф т. Ганс.

Г р э й в і ц. Ганс ці Гансік?

К р а ф т *(усміхнуўся)*. Гансік.

Г р э й в і ц. Хіба яна не гаварыла вам: Гансік, не разбурай ластаўчыных гнёздаў... Гэта грэх, Гансік, не страляй з рагатак па вераб'ях... Яны таксама хочуць жыць. Гансік, не хапай кошку за хвосцік... І ёй балюча.

К р а ф т. Гэта кажуць усе мацеры ўсім хлапчукам.

Г р э й в і ц. А сёння гэты Гансік загадаў сваім салдатам закапаць у зямлю жывога чалавека. Вы ж ведалі, што ён жывы? Так ці не?

К р а ф т *(злосна)*. Гэта наш вораг, гер групенфюрэр! Наш вораг!

Г р э й в і ц. Я не казаў, што ён наш друг... Я сказаў, што гэта чалавек...

К р а ф т. Я вас не разумею!

Г р э й в і ц *(засмяўся)*. Не крыўдуйце...

К р а ф т. Дазвольце ісці?

Г р э й в і ц. Ідзіце. Хаця пачакайце... Яшчэ два пытанні. У вас ёсць узнагароды?

К р а ф т. Так точно. Жалезны крыж трэцяй ступені і асабістая падзяка рэйхсфюрэра.

Г р э й в і ц. Вы аддана службыце вялікай Германіі і фюрэру.

К р а ф т. Не мне пра гэта гаварыць.

Г р э й в і ц. Другое пытанне. Абстрактнага характару. Калі б вас паставілі на краі бяздоння і сказалі: штурмфюрэр Крафт, калі ты скочыш уніз, наша ідэя пераможа, немцы зробіцца нацыяй, якой не ведала гісторыя, рэйх будзе існаваць не тысячагоддзе, а мільёны гадоў. Вы скочылі б?

К р а ф т. Мне цяжка з вамі размаўляць, гергрупенфюрэр.

Г р э й в і ц. Усё, ідзіце... І памятайце: толькі жывымі... Я буду чакаць вас у камендатуры.

К р а ф т. Хайль Гітлер!

Г р э й в і ц. Да пабачэння.

К р а ф т пайшоў. Грэйвіц дастаў цыгарэту, але ў гэты момант здалёк пачуўся роўны гул бамбардзіроўшчыкаў. Замітусіліся немцы, пачуліся каманды. Грэйвіц спалохана зірнуў на неба і таропка пашыбаваў прэч.

Зацямненне.

КАРЦІНА ЧАЦВЁРТАЯ

Пуця на пасцы Цубаніка. Сена. На сене ляжыць Грышчук. Стары Цубанік завіхаецца каля яго. Пыльны промень святла падае зверху.

Цубанік. Зараз, зараз крынічнай вадзіцай галаву табе абмыем — і палягчэе... От так...

Грышчук (*расплюшчыў вочы*). Ты хто? Дзе я?

Цубанік. Ляжы ты ўжо, ляжы... Дзякуй богу, што ачухаўся... Я ўжо думаў — гамон! Уходаў хлопца...

Грышчук. Вой, чаго гэта ў мяне галава трашчыць... Мне ж здасцца, той фрыц па дарозе руку прастрэліў...

Цубанік. Правільна, рука ў цябе паранена, я ўжо анучай перавязаў... А галава... Хочаш крыўдуй, хочаш — не, але гэта я цябе паленам па патыліцы чахнуў...

Грышчук. А за што?

Цубанік. Ранкам, гэта... папраўляў вулей ля маліппіку... Глядзь: пехта з лесу да пасекі прэцца. З аўтаматам не нашым, морда злосная, і ўвесь у чорным... Хвашыст, думаю, на мёд заявіўся! Бачу — адзін... Ну я яго і вырашыў трохі... гэта... прылашчыць...

Грышчук (усміхнуўся). Дзякую...

Цубанік. Ты дарэмна лыбішся! Добра, што сякеры з сабой не было... Такі грэх на душу ўзяў бы... Чорт вас разбярэ! Мешапіна! Не расшалопаць, дзе свой, а дзе чужы... Тыдзень назад, калі немцам тут тацькі яшчэ і не пахла саўсім, сустрэў тут у лесе салдацікаў... Змораныя ўсе, відаць, галодныя... Адступаюць. Запрашаю: сынкі, кажу, давайце да мяне на пасеку ў лес... Там ціха, адпачнеце, мёдам пачастую... Спыніліся, глядзяць на мяне, як пш. А потым адзін «сыноч» падыходзіць і з усяго размаху ў зубы як гваздаце, аж іскаркі з вачэй ва ўсе бакі... Загергеталі нешта і пайшлі. Аказваецца, немчура праклятая, каб ім галавешкі ў штаны...

Грышчук. Дыверсантаў хацеў мядком пачаставаць.

Цубанік. Чорт іх ведаў! Дыверсантаў ці музыканты... Ва ўсім жа нашым, падлы! А ўчора во цябе... Хочаш вер, хочаш — не, а, далібог, на бальшаку бачыў іх у такім жа адзенні, як і ты. Ля машын калупаліся...

Грышчук. Танкісты, мабыць...

Цубанік. Танкісты, кавалерысты... Галава ўжо не баліць?

Грышчук. А палена добрае было?

Цубанік. Дык гэта... Кругляк бярозавы, во такенны, што пад вулей падкладаў... Каб немцам быў, дык адразу б капыты адкінуў, а раз наш — ачуняеш... Не крыўдуй, сыноч, не цябе біў... Вочы пад старасць — як у крата таго...

Грышчук. Ды ладна, баця... Чаго там.

Цубанік. Есці хочаш, пэўна... Зараз я табе каўбасы з бульбачкай... Падсілкуешся.

Грышчук. Піць хочацца...

Цубанік. Я табе медавункі халодненькай... Яна тут.

Ідзе ў куток, вяртаецца з конаўкай медавухі. Грышчук прагна п'е.

Цубанік. На здароўе, сынок, на здароўе...

Грышчук (напіўшыся). Дзе аўтамат?

Цубанік. Тут, тут... І аўтамат і паган твой. Пад падушкай, усё тут. Ты не палохайся. Сюды яны не дабяруцца... Да Сасноўкі лес сцяной, дарогі не ведаючы — заблытаешся, а ад бальшака — балотца; вузенькае, праўда, але ўтапіцца ёсць дзе.

Грышчук. Я ж не ўтапіўся.

Цубанік. Ты што, ад дарогі — сюды?

Грышчук. Ну.

Цубанік. Дык гэта... Там жа яны толькі...

Грышчук. Збілі пад дарогай.

Цубанік. Лётчык?

Грышчук. Лётчык.

Цубанік. А гэта... парашут дзе?

Грышчук. Ён жа не павалачка, каб з сабой цягаць...

Цубанік. Так, так... А ўсё ж кажуць, што гэтыя лётчыкі разам з самалётам у іх танкі рэзнуліся...

Грышчук. Гэта камандзір. Адзін. А пам загадаў выскачыць...

Цубанік. Ну пухам яму зямля паша! Хвацкі, мабыць, хлапчына быў... А дзе ты аўтамат раздабыў?

Грышчук. На зямлі паспеў аднаго прыкопчыць.

Цубанік. І ты, значыцца, напразткі цераз Змяінае балотца?

Грышчук. Не ведаю цераз якое... Бег па чарпічніку.

Цубанік. Ты ж, хлопча, у сарочцы нарадзіўся... У вышыванай... Там жа багна, толькі адзін вузенькі праход ад сасны і прама, прама... Ты, значыць, на яго і ўзбіўся! Каб у другім жа месцы — пайшоў бы да жаб у госці... Во, а кажуць, што бога няма... Ляжы, хлопча, і маліся яму, пакуль бульба зварыцца! І не хвалойся. Тут як у бога за пазухай. Яны ўжо спрабавалі сунуцца сюды, а ў мяне адзін вулей не для мёду, а для аховы. Пчолы ў ім злосныя — ленеў не падыходзь! Ну, і пабеглі па лесе з распухлымі мордамі. І гэты Шумскі быў разам з імі! От скажы ж ты мне, што гэта робіцца? Ён жа, гэты Шумскі, усе гады мяне ў калгас цягнуў як толькі

мог... Гаварыў, брат ты мой, што я і адсталы, што і палкі ў калёсы новай уладзе стаўлю, брахаў як па пісанаму, а во ўжо немцаў водзіць, жываглот!

Грышчук. Дык гэта не калгасная пасека?

Цубанік. Гм... Калгасная... Мая!

Грышчук. А-а-а...

Цубанік. Што а-а-а-а? Аднаасобнік я. Жыў і жыву сам па сабе. Ну дык што?

Грышчук. Нічога. Лёгка цяпер жыцца будзе. Немцы такіх не пакрыўдзяць.

Цубанік злосна плюнуў, шпарка падбег да дзвярэй, адчыніў іх.

Цубанік. Ану чашы адсюль!

Грышчук. Чаго ты, баця?

Цубанік. Які я табе баця? Я ж аднаасобнік! Кулак! Немцаў чакаў не дачакаўся...

Грышчук. Ды нічога такога я не хацеў сказаць!

Цубанік. Што за людзі! Будзь ты сумленны хоць да апошняй болькі сваёй, а калі не так жывеш, як усе,— нехарош! Хаця чаго там! Не ты першы.

Грышчук. Ты не крыўдуй, баця...

Цубанік. Я не крыўдую. Спакон веку так. Не ўмеюць людзі погань распазнаваць, дык і добрых людзей у іх запісваюць... Во гэты Шумскі... Да начальства лез без мыла, круціўся, як скура на сабаку, заўсёды першы... І во ўжо з першага дня памагаты! Ён такі! Хто ні прыйдзе — усім дапамагаць будзе... Спачатку пану служыў, потым гэтага ж пана куды трэба здаў, аднавяскоўцаў сваіх раскулачваў. Не паверыш! На роднага брата данос напісаў, а цяпер сельсаветчыкаў з немцамі ловіць... У яго душа без касцей. Каб мая воля, я б усіх, хто па сям скур мас, у скрыню і на край свету, туды... З іх уся погань у нашым народзе. А мы, Цубанікі, усім чужакам па мордзе білі... А іх тут перабыло на маім вяку — ого-го! Вёска ў чорта на рагах стаіць... Ён бадзецца, а не нападае... Цяпер во немчура накацілася...

Грышчук. Нічога, гэты раз ненадоўга... Хутка зломім хрыбет!

Цубанік. Дай бог, каб шуп не лопнуў, калі

гэты самы хрыбет ламаць будзем... Сілінча, я табе скажу, у іх! Едуць і едуць! Канца-краю не відно.

Грышчук *(упэўнена)*. Зломім.

Цубанік. Яно канешне. Народ у нас такі... Пад чужой світкай жыць не захоча.

Грышчук. Трэба да фронту прабівацца.

Цубанік. Перачкай трохі... Нідзе твой хронт не дзенецца... Во звечарэ, у схованку цябе завяду... Там некалькі ўжо нашых адлежваюцца. Часць праходзіла, мяне палкоўнік папрасіў, каб параненых байцоў прыхаваў... Гэй, лётчык, як цябе завуць? *(Пахіліўся, паслухаў.)* Ну, спі, спі, сыноч...

Зацямненне.

КАРЦІНА ПЯТАЯ

Камендатура. Кабінет Крафта. За сталом Грэйвіц.

Грэйвіц *(падымае трубку тэлефона)*. Злучыце са шпіталем... З вамі гаворыць групенфюрэр Грэйвіц. Некалькі гадзін таму да вас у шпіталь быў дастаўлены чалавек. Як ён?.. У прытомнасць прыйшоў? Як гэта, можа не прыйсці? Памерці яму нельга! Дазваляю прымяняць любыя сродкі... Яго зда роўе мяне мала цікавіць... Ён павінен пажыць хаця б тыдзень, а потым як атрымаецца. Дайце яму што-небудзь. У любой канцэнтрацыі... Пастарэйцеся, калі ласка... *(Паклаў трубку.)*

Уваходзіць Крафт.

Крафт. Дазвольце?

Грэйвіц. Што вы, што вы, Крафт? Гэта ж ваш кабінет...

Крафт. Гер групенфюрэр! У вёсцы схапілі другога лётчыка...

Грэйвіц. Прывядзіце.

Крафт. Слухаю! *(Пайшоў.)*

Пад аховай прыводзяць Вагуру. Рукі ў яго звязаны, твар разгублены і пераналоханы.

Грэйвіц *(да Крафта)*. Дакументы!

Крафт падаў дакументы і зброю.

Г р э й в і ц (разгарнуў кніжку). Вагура Аляксей Рыгоравіч... Сяржант. (Да Вагуры.) Стралок?

Вагура маўчыць.

(Да Крафта.) Супраціўляўся?

К р а ф т. Ніяк не! Адразу ж падняў рукі.

Г р э й в і ц. Цудоўна. Што яшчэ?

К р а ф т. Ён забіў яфрэйтара 68-га сапёрнага батальёна.

Г р э й в і ц (здзіўлена). Ён?

К р а ф т. Так точно. Мы знайшлі таго ў кустах.

Г р э й в і ц. Значыць, страляў?

К р а ф т. Ніяк не! Усе патроны на месцы. Я правяраў.

Г р э й в і ц. Як жа ён змог?

К р а ф т. Вельмі дзіўна, гер групенфюрэр. Той сапёр разы ў два вышэй за гэтага заморка...

Г р э й в і ц. Нож?

К р а ф т. Ён задушыў яго.

Г р э й в і ц. П'яны быў ваш сапёр, калі дазволіў гэтаму дзіцяці задушыць сябе...

К р а ф т. Магчыма.

Г р э й в і ц. Развязаць! Зрабіце яму перавязку, накармаце і дайце выспацца. Не трэба яго баяцца. Гэта ніякі не вораг... Пужлівае дзіця, якое пасадзілі ў самалёт.

Вагуру вывелі. Крафт пайшоў следам.

Чакайце, Крафт... Я зараз вярнуся ў прыфрантавую паласу. Пабуду там з тыдзень. Вы знойдзеце трэцяга, размясціце іх па асобных камерах. Ніякіх размоў, ніякіх допытаў. Яны вынікаў не дадуць. Гэтыя людзі будуць паводзіць сябе ў рытмах тых абставін і падзей, якія былі да гэтага. Інерцыйна. А мне яны патрэбны ўжо супакоеныя, здольныя асэнсоўваць сваё становішча, расслабленыя і, што важней за ўсё— здольныя думаць! Абыходзіцца з імі як са звычайнымі палоннымі, добра кармаць. Больш за ўсё чалавека бянтэжыць неверагоднае, незразумелае, нечаканае! Што яны могуць чакаць, трапіўшы ў палон? Допытаў, катавання і прымусу выдаць ваенную тайну. Нічога гэтага не будзе! На які чорт мне гэтая тайна, хай гэтым займаецца адмірал Канарыс. Мне трэба гэтыя людзі з іх подзвігам! Чалавек, які не

пабаяўся найсці на верную пагібель адзін раз, не спалохаецца, калі яго будуць біць, ламаць рукі, заганыць пад пазногці іголки... Гэта аксіёма. Дух узяў верх над матэрыяльным. Значыць, матэрыяльнае трэба пакінуць у спакоі, бо яно паднявольнае... Трэба разбурыць тое, што зверху! Я шмат разоў мяняў свае погляды, але ў адным заўжды быў цвёрда перакананы: людзі, дзе б яны ні жылі, на якой бы мове ні размаўлялі, якому б богу ці ідэі ні маліліся — аднолькавыя! Сусветная літаратура існуе таму, што існуе сусветная псіхалогія чалавека. А раз яна існуе, яе можна вывучаць і ёю можна кіраваць...

К р а ф т. Дазвольце спытаць, гер групенфюрэр?

Г р э й в і ц. Не трэба. Я растлумачу. Я ўпэўнены, што руская прапаганда зробіць з гэтых лётчыкаў ідалаў, прыклад для пераймання. А мы зробім усё магчымае і немагчымае, каб гэты гераізм не быў гераізмам. Выпадак. Супадзенне абставін. Праз тыдзень я здыму гэтых лётчыкаў на плёнку. Здыму ў той момант, калі яны будуць падпісваць дакумент аб супрацоўніцтве з нашымі ўзброенымі сіламі. Гэта будзе прыклад незвычайны па сіле ўздзеяння! Калі героі, а іх ужо лічаць героямі, пераходзяць на наш бок, дык што ж застаецца рабіць звычайнаму салдату! Да пабачэння, Крафт... Я вярнуся праз тыдзень... *(Грэйвіц выходзіць.)*

У кабінет уваходзіць лейтэнант. Некалькі салдат цягнуць Шумскага. Левае вока ў лейтэнанта заплыло, пават не відаць павек. Ніжня губа распухла і падае твару ідыёцкі выгляд.

К р а ф т *(зарагатаў)*. Што гэта з вамі?

Л е й т э н а н т. Пчолы, гер штурмфюрэр! *(Кіўнуў на Шумскага.)* Гэты прахвост завёў нас на пасеку... Увесь узвод перакусалі. Дзікія пчолы. Наляцелі, нібы ўраган...

К р а ф т. Знарок?

Л е й т э н а н т. Што?

К р а ф т. Я пытаюся: ён знарок на вас пчолаў пагнаў?

Л е й т э н а н т. Так точно! Яны ўсе тут партызапы...

К р а ф т. Расстраляць!

Ш у м с к і *(упаў на калені, заплакаў)*. Пап...

гер афіцэр! Я невінаваты! Там Цімох Цубанік жы-
ве... Байцоў нашых хавае... І цяпер нехта ў яго. Пчо-
лаў ён сам распужаў... Я невінаваты...

К р а ф т *(да лейтэнанта)*. Каго-небудзь знайшлі
на пасецы?

Л е й т э н а н т. Не змаглі падысці, гер штурм-
фюрэр! Цэлы рой...

К р а ф т. Дык якога чорта вы тут?! Гэта што,
кулі?

Л е й т э н а н т. Пчолы...

Ш у м с к і *(загаварыў таропка, падымаючыся з
зямлі)*. Ён заўжды так... Яшчэ да вайны самагонку
аднойчы гнаў, а тут міліцыя на парог... Дык ён доўга
не думаючы чарку першаку ў вулей, і ўсё! Пчолы як
ашалелі... Тры дні да пасекі не падысці было... І ця-
пер...

К р а ф т *(да лейтэнанта)*. Вам пялёнкі пэцкаць,
а не афіцэрскі мундзір пасіць...

Л е й т э н а н т. Гер штурмфюрэр, вы забывае-
цеся!

К р а ф т. Ідзіце к чортавай матары рабіць сабе
халодныя прымочкі!

Ш у м с к і *(да Крафта)*. Гер афіцэр! Каб не
спазніцца нам... Гэты Цубанік хітры, як чорт...

К р а ф т. Ён там адзін?

Ш у м с к і. Аднаасобна жыве. У калгас не заха-
цеў...

К р а ф т. Дзеці ёсць?

Ш у м с к і. Стары ўжо... Дачка жыве ў вёсцы.
А муж яе ў войску.

К р а ф т. Дзе?

Ш у м с к і. У Чырвонай Арміі. Афіцэр.

К р а ф т. Я пытаюся: дзе гэтая кабеціна?

Ш у м с к і. У Пуцяціне.

К р а ф т. Пакажыце.

Ш у м с к і. Яволь!

Зацяжненне.

КАРЦІНА ШОСТАЯ

Лясная паляна перад пасекай. Гудуць пчолы. На паляну выходзяць Крафт, Шумскі, пекалькі салдат вядуць Марыну з дзяўчынкай.

Крафт (*Шумскаму*). Раствлумачце, што трэба рабіць...

Шумскі (*да дзяўчынкі*). Ну, дзяўчынка, хадзі сюды.

Марына. Навошта, Хведар Пятровіч?

Шумскі. Не бойся, не бойся... Пан афіцэр нічога дрэпнага не зробіць. Ну, дзяўчынка, скажы дзядзю афіцэру, як цябе завуць?

Дзяўчынка. Вера...

Шумскі. Верачка, значыцца... От, малайчына... А колькі табе годзікаў?

Дзяўчынка. Восем ужо было...

Шумскі. Вось разумніца...

Крафт. Не марудзьце!

Шумскі (*наспешліва*). Ну, Верачка, давай твайго дзядулю паклічам. Ён будзе рады, што ты да яго ў госці прыйшла...

Марына. Я сама паклічу...

Шумскі. Маўчы! Не паклікай бяды на сваю галаву... Ну, Верачка... Кліч яго: дзе-дзе! Ну!

Дзяўчынка (*ціха і палахліва*). Дзе-дзе!

Шумскі. Ён не пачуе так. Ну, яшчэ разок!

Дзяўчынка. Дзедзе!

Шумскі. Яшчэ!

Дзяўчынка. Дзядуля!

Марына. Хведар Пятровіч! Ці ж яна зможа... са сваім галасочкам?

Шумскі. Маўчы! Ну, Верачка!

Дзяўчынка заплакала.

Шумскі. Кліч!

Дзяўчынка. Дзядуля! Дзядулечка!

Голас Цубаніка. Верачка, дзе ты?

Марына (*хацела азвацца*). Та...

Крафт заціснуў ёй далопяй рот.

Голас Цубаніка. Дзе ты, ушучачка?

Шумскі. Адзавіся!

Дзяўчынка. Я... я тут!

На паляну выбег устрывожаны Цубанік. Заўважыў пемцаў, спыніўся. Крафт скіраваў у бок дзяўчынкі пісталет і махнуў рукой. Маўляў, падыдзі. Цубанік падыходзіць, схіляецца каля ўнучкі.

Цубанік. Ну, чаго ты, дурненькая? Не бойся. Я ўжо тутацкі... У госці да дзеда прыйшлі... Мёд салодкі любяць.

Шумскі. Пап афіцэр пытаецца, каго ты хаваеш на пасецы?

Цубанік. Нікога. Хай твой пап праверыць...

Шумскі. Чаму распужаў пчол?

Цубанік. Дурное кажаш, Пятровіч... Які ж пчаляр сваіх пчол без дай прычыны будзе ганяць? Вайна распудзіла... *(Праз зубы.)* Навошта Марыну з дзіцем сюды прыцягнуў? Ці ж самі не разабраліся б?

Шумскі. Не я прыцягнуў. Улада загадала. А я заўсёды ўладу слухаўся... Ты ж ведаеш, Цімох...

Цубанік *(да дачкі)*. Ідзі, Марына... Мы ўжо самі тут... Ідзіце.

Марына падышла да дачкі.

Крафт. Хальт!

Шумскі. Ён хоча ведаць, чаму ты напусціў па іхні атрад пчол?

Цубанік. Дык то ж пчолы! Ці яны разбярцуца, дурныя? Не разгледзелі, што вызваліцелі прыйшлі... Сваіх і то не шкадавалі... Аднойчы нават начальніка міліцыі, што ты прывёў, пакусалі... Памятаеш?

Шумскі *(зацята)*. Памятаю.

Цубанік. Нікога няма. Хай хоць усё тут ператрасуць... Ой і будзе ж табе на тым свеце, Хведар Пятровіч! Без штаноў на чортаву патэльную сядзеш.

Шумскі. Маўчы, Цубанік...

Марына. Тата, скажы ты ім, што пытаюцца! Яны ж нешта рабіць з намі будуць...

Цубанік. Няма мне чаго гаварыць.

Марына. Ты хоць пра нас падумаі... Чаму ты заўсёды такі ўпарты?

Цубанік. Сціхні! Не сарамаціся!

Крафт падышоў да Шумскага, пачаў нешта гаварыць яму. Той згодліва ківае галавой.

Шумскі (закрываў, склаўшы рукі каля рота).
Гэй! Рускі лётчык! Калі ты тут і чуеш нас — выходзь і не супраціўляйцеся! Інакш расстраляюць гэтых нявінных людзей і дзіця... Чуеш? Расстраляюць! Пап афіцэр лічыць да пяці...

Крафт. Айш!

Шумскі. Раз!

Крафт. Цвай!

Шумскі. Ну, выходзь жа ты, гад!

Крафт. Драй!

Марына. Тата, татачка!

Шумскі. Тры!

У гэты момант на паляну выбег Грышчук.

Грышчук. Не страляйце, сволачы!!

Шумскі. Дзякуй табе, божа!

Салдаты скіравалі аўтаматы ў яго бок. Зашчоўкалі замкі.

Крафт (да салдат). На месца! Не варушыцца!

Аўтаматы зноў скіраваліся ў бок заложнікаў. Грышчук з аўтаматам разгублена спыніўся на краі паляны. Крафт схваў пісталет у кабуру, спакойна і ўпэўнена накіраваўся да штурмана. Дулы аўтаматаў прыціснуліся да спінаў заложнікаў.

Крафт. Адзін рух — і іх расстраляюць...
Зброю!

Грышчук аддае аўтамат. Крафт паказвае рукой на кабуру. Грышчук пачынае расшпільваць кабуру. Дастаўшы пісталет, штурман ускідвае руку да скроні. Скрытная і дужая рука эсэсаўца выбівае зброю. Пісталет ляціць у траву.
Грышчук стогне ад болю і роспачы.

Цубанік (да Грышчука). Дураць! Хто ж так робіць, хлопча? Эх, дурань! На голы кручок напаўся...

Крафт (махнуў на Цубанікаў). Вэк!

Шумскі. Ідзіце!

Цубанік, Марына і дзяўчынка пайшлі да пасекі.

Крафт (аднаму з салдат). Фойер!

Шольц (разгублена падымае аўтамат). Гер штурмфюрэр, ён жа здаўся...

Крафт. Фойер!

Шольц (апускае зброю). Гер штурмфюрэр...

Крафт первова выхапіў пісталет і рукаяткай коратка выцяў на твары салдата. Раз, другі, трэці...

К р а ф т. Фойер! Фойер! Фойер!

Пачуўшы каманду, усе астатнія салдаты ўскінулі зброю. Доўгія чэргі зліліся ў адну і рэхам пакаціліся па лесе. Цубанік наваліўся тварам у малінавы куст. Марына, прыціскаючы да сябе ўжо мёртвую дачку, навольна апусцілася на зямлю.

Г р ы ш ч у к (*кінуўся на эсэсайца, закрычаў нечалавечым голасам*). Сука-а-а-а!!

Яго схапілі, заламілі параненую руку. Грышчук страціў прытомнасць.

Ш у м с к і (*ледзь чутна да Крафта*). На... навошта?

К р а ф т (*кіўнуў на Грышчука*). У машыну!

Г р ы ш ч у к а пацягнулі прэч з паляны. Усе пайшлі. Апошнім, выціраючы разбіты, скрываўлены твар, пацягнуўся Шольц. Нейкі час сцена пустая. Потым з другога боку выходзіць Жапчына з бярозавым палсам. Азіраецца па баках, глядзіць угору.

Ж а п ч ы н а. Божухна, калі ты ёсць, як жа гэта ты дазволіў? Дзе ж твая справядлівая рука? Дзе ж твая любоў? Навошта ты даў благаслаўненне чорным крыжам з могілак на здзек, на лютасць. Навошта пакінуў безабаронных сваіх дзяцей? Пракляцце табе, госпадзі... Пракляцце...

З а с л о н а.

ДЗЕЯ

ДРУГАЯ

КАРЦІНА СЁМАЯ

Камендатура. Кабінет Крафта. Грэйвіц сядзіць за сталом. Перад ім старая паштовая сумка. Грэйвіц дастас з яе пісьмы-трохкутнікі, газеты...

Грэйвіц. Як вы лічыце, Крафт, колькі паперы можа з'есці звычайны чалавек?

Крафт. У якім сэнсе?

Грэйвіц. У прамым.

Крафт. Не ведаю... Не думаў ніколі.

Грэйвіц (*кіўнуў на пісьмы*). Гэта іх пошта...

Я быў у пяхотнай дывізіі, якая толькі-толькі выбіла рускіх з адной вёскі. А адвячоркам у вёску, ці то па старой памяці, ці то сувязь у іх дрэнна працавала, прыехаў на веласіпедзе паштар вась з гэтай самай сумкай... Скеміў, што да чаго, і ў лагчыпу! Адстрэльваецца, а ўсё, што вёз з сабою, есць... Палову гадзіны адстрэльваўся і палову гадзіны глытаў паперу... Ну, колькі ён мог з'есці?

Крафт. Гэта залежыць ад таго, што было на ёй напісана.

Грэйвіц. Зараз убачыце... (*Бярэ адзін трохкутнік.*) Ну вась хаця б гэтак... (*Разгортвае.*) Та-ак! (*Чытае.*) «Учора вадзіла карову да быка Аўдоцці Радзівілавай. А яна, падла старая, запатрабавала цэлы мех жыта ды яшчэ і грашыма трохі. Я кажу ёй — дорага. А яна кажа — схадзі вазьмі Піліпавага казла, калі хочаш дзешавей... Так і не паджапілася наша Ластаўка. Павяду заўтра ў Пагодзіна, а то яшчэ перагарыць і ялаўкай застапецца... А ва-ўтарых страках...» Ну і гэтак далей... Варта глытаць?

Крафт. Наўрад.

Грэйвіц. Паглядзім гэта. (*Разгортвае яшчэ адзін трохкутнік.*) Почырк дзіцячы... Памылка на

памылцы. *(Чытае.)* «Дзепь добры, татка!» Гэта бацька, мабыць. *(Працягвае.)* «Сёння ў сельсавеце Кузьма Андрэевіч сказаў, што мы хвашыстаў шапкамі закідаем. Дык вось што я прыдумаў: калі ў вас не хапае шапак, я прышлю табе свой картуз. Шкада, канечне, ён яшчэ новы саўсім, але кідайце і яго. І яшчэ. Калі закідаеце немцаў, прывязі дадому аднаго фрыца. Мы з ім будзем на паляванні хадзіць. Няхай за зайцамі бегает». *(Усміхнуўся, Крафту.)* Нічога сабе перспектыўка для нас з вамі...

К р а ф т. Бязглуздзіца.

Г р э й в і ц. Не, Крафт! Гэтая бязглуздзіца вельмі дорага каштуе. Кожнае такое пісьмо — гэта ўзброены батальён, нават болей. Бальшавікі праўду кажучь, што вайну выйграюць людзі... Даводзіцца пагадзіцца. Не тэхніка, не ідэі... Людзі. *(Разглядае газеты, чытае загаловкі.)* «Уперад на ворага!», «Абаронім нашу святую зямлю», «Апошні ўзлёт». Цікава, цікава... *(Чытае.)* Цудоўна! Чорт вазьмі, якая ўдача! Які шанец! Ну што, Крафт, вернемся да нашых адважных лётчыкаў...

К р а ф т. З каго пачнём?

Г р э й в і ц. Не будзем парушаць вайскавай субардынацыі... Давайце камандзіра. Як яго прозвішча?

К р а ф т. Барткевіч... Капітан.

Г р э й в і ц. Дзе ён?

К р а ф т. Пакуль у шпіталі.

Г р э й в і ц. У такім разе хай напраўляецца.

К р а ф т. Я паслаў у шпіталь ахову.

Г р э й в і ц. Добра. Давайце стралка.

К р а ф т *(падняў трубку тэлефона)*. З шостаі камеры да мяне...

Г р э й в і ц. А вы, калі ласка, пакіньце кабінет. Ваш мундзір будзе бянтэжыць яго.

К р а ф т. Слухаю! *(Выходзіць.)*

Грэйвіц выйшаў з-за стала, закурыў, падышоў да акна, чытае газету. Дзверы адчыняюцца, салдат, які прывёў Вагуру, разгублена патаптаўся ля парога і выйшаў.

Паўза.

Г р э й в і ц *(азірнуўся, паклаў газету на стол)*. Добры дзень!

В а г у р а *(разгублена)*. Добры...

Г р э й в і ц. Сядайце. У пагах, кажучь, праўды няма.

Вагура прайшоў, сеў ля стала.

Вы, пэўна, не курыце?

В а г у р а. Не...

Г р э й в і ц. Малайчына! Хаця яшчэ навучыцеся. Але чым пазней, тым лепей... Вас, здаецца, Аляксем завучь?

В а г у р а. Ну...

Г р э й в і ц. Тыповае рускае імя. Вы рускі?

В а г у р а. Беларус...

Г р э й в і ц. Значыцца, белы рускі. *(Засмяяўся.)*
Колькі вам год?

Вагура маўчыць.

Ну што ж, не адказвайце. Я лічу, што самае правільнае патрабаванне воінскага статута — гэта не адказваць на пытанні, калі знаходзішся ў палоне. Сапраўднага салдата не спалохаюць ні катаванні, ні допыты, ні страх смерці... На тое ён і салдат сваёй Радзімы... Але я тут не за тым, каб задаваць гэтыя пытанні... Недалёка ад таго месца, дзе вы трапілі ў палон, быў знойдзены забіты яфрэйтар... Вы яго забілі?

В а г у р а *(спалохана)*. Не!

Г р э й в і ц. Добра. Вайна самае жорсткае, што можа быць у свеце. Яна робіць жорсткімі людзей і адносіны паміж імі. Той, хто забіў гэтага няшчаснага яфрэйтара, будзе расстраляны... Я рады, што гэта не вы... І веру вам. Гэта зрабіў нехта з вашага экіпажа. Вы скочылі не адзін, мы ведаем...

В а г у р а. З экіпажа — не! Я ішоў адзін.

Г р э й в і ц. Вы маглі проста не сустрэцца...

В а г у р а. Я сказаў: з экіпажа — не!

Г р э й в і ц. Не пастойваю. У нашым тыле шмат акружэнцаў. Значыць, нехта з іх... Аднаго салдата ўжо дапытваюць трэці дзень... Ён адмаўляецца. Але я цяпер упэўнены, што ён забіў яфрэйтара. Яго расстраляюць!

В а г у р а. Гэта не ён!

Г р э й в і ц. Адкуль вы ведаеце?

В а г у р а. Не ён... Гэта... я... я яго...

Г р э й в і ц *(шэптам)*. Цішэй, цішэй... Гэта ж прысуд... Калі яны пачуюць...

Вагура *(первова)*. Я не хацеў яго забіваць, не хацеў... Але ж ён... Дзяўчо, якое яшчэ носа не выцірае, якое... Ён схапіў яе і ў кусты! Ну як жа гэта?! Я ніколі нікога не біў, мяне заўжды білі, а тут... Нічога не памятаю... Кінуўся на яго, і ўсё! Потым гляджу — ужо ляжыць... А дзяўчынка... Не зразумела нават... Думала, што ён хацеў яе сукенку забраць сабе... У вас жа, мабыць, ёсць дзеці? Як жа так...

Грэйвіц. Госпадзі! Якая жудасць гэтая вайна! Усім мярзотнікам яна развязвае рукі... Супакойцеся... Гэта мяняе справу. Ва ўсякім разе для мяне. Я немец, але, паверце, мне ніколько не шкада гэтага нягодніка. Вас не расстраляюць, даю слова. Вы паступілі высакародна, а высакародства ўсюды высакародства... Не трэба плакаць.

Вагура. Я не плачу.

Грэйвіц. Вось і добра... Я скажу, каб прынеслі вады.

Вагура. Не трэба.

Грэйвіц *(задуменна)*. Вось што мы зробім... Вы напішаце нешта пакштальт заявы нямецкаму камандаванню. Скочыў з самалёта, нікога не забіваў. Так і напішыце. Патроны ў вашым пісталеце цэлыя ўсе... Гэты факт на вашу карысць... А даказаць што-небудзь ніхто не зможа...

Вагура. А як жа...

Грэйвіц *(не даў дагаварыць)*. І яшчэ. Напішыце, што вам семнаццаць гадоў. Семнаццаць. Маўляў, хацелася па вайну, дабавіў сабе гадоў, каб узялі ў армію. Ну што вы так глядзіце? Нідзе, ні ў якім статутце, ні ў якой прысязе не напісана, што забараняецца хлусіць ворагу... Згодны?

Вагура. Я... я не ведаю...

Грэйвіц. Не трэба первавацца. Вось паспрабуйце закурыць. Гэта супакойць. Я не раю пісаць адразу... У вас ёсць час... Да ранку. Я дам вам паперу і аловак. Больш нічога не трэба? Шу і добра. Напішыце, што я сказаў. Толькі гэта.

Вагура. У мяне почырк дрэнны...

Грэйвіц. Гэта не важна... Усяго добрага, сяржант.

Вагура пайшоў да дзвярэй. Грэйвіц глядзіць яму ў спіну. Раптам нечакана пытаецца.

Вам загадали па радыё, каб вы кінулі свой самалёт на калопу?

Вагура (*азірнуўся*). Хіба такое можна загадаць?

Грэйвіц. Да пабачэння. Ідзіце.

Вагура выйшаў. Уваходзіць Крафт.

Крафт. Прабачце, гер групенфюрэр, гэта і ўсё?

Грэйвіц. Падслухоўвалі?

Крафт. Ніяк не! Вучыўся.

Грэйвіц. Усё! Ён напіша гэтую паперку, а праз тыдзень адкажа на любое пытанне... І зробіць усё, што яму загадаеш.

КАРЦІНА ВОСЬМАЯ

Камера. На падлозе ляжыць непрытомны штурман Грышчук. Рэзка ляпнула засаўка. У камеру ўваходзяць Грэйвіц і Крафт.

Грэйвіц (*да Крафта*). Што гэта такое?

Крафт. Гадзіну назад ён спрабаваў задушыць дзяжурнага. А той трахнуў яго галавой аб сценку.

Грышчук застагнаў.

Грэйвіц (*да Крафта*). Выйдзіце!

Крафт. Ён вельмі небяспечны... (*Дастаў з кабуры парабелум.*) Вось вазьміце, калі ласка...

Грэйвіц (*злосна*). Вон!

Эсэсавец ляпнуў каблукамі і знік за дзвярыма.

Грэйвіц (*нахіліўся над' штурманам*). Вы можаце падняцца?

Грышчук, стогнучы, пачаў падымацца, абпіраючыся на здаровую руку.

Грэйвіц. Дазвольце, я дапамагу...

Грышчук. Ідзі ты!

Грэйвіц (*пасля паўзы*). Дзе вы парадзіліся, Грышчук?

Грышчук. У бальніцы!

Г р э й в і ц. У псіхічнай? Сядзь, сунакойся і не крычы. Крыкам нічога не возьмеш...

Г р ы ш ч у к. Я вас, падлюг, ненавіджу!

Г р э й в і ц (*проста*). Не трэба корчыць героя! Вы самі здаліся... Позна кідацца на сцёпку. Рапей трэба было. У лесе. Калі ў вас была зброя.

Г р ы ш ч у к. Я здаўся! Здаўся, таму што думаў — вы людзі... Хоць на іншай мове размаўляеце, але ж людзі... А з вамі трэба як з клапамамі: душыць, паліць, травіць...

Г р э й в і ц. Хопіць! Думайце не пра нас, а пра сябе! Добраахвотная здача ў палон па вашых законах — злачынства! І нікога з вашых камандзіраў не будзе цікавіць, як гэта адбылося... Для іх галоўнае — факт... Вы здаліся без супраціўлення. Самі аддалі зброю. І другое: вас пахавалі. Вось! (*Дастаў з папкі газету, паднёс да твару штурмана.*) Вы — мёртвы! Чытайце: «Апошні ўзлёт экіпажа Барткевіча...» Вы патрэбны там мёртвы, а не жывы. Але вы яшчэ жывы і можаце нам спатрэбіцца...

Г р ы ш ч у к. А вось гэта не бачыў? Нічога ты з мяне не выцягнеш...

Г р э й в і ц. З вас нічога не будуць цягнуць... Вы самі пацвердзіце тое, што нам патрэбна.

Г р ы ш ч у к. Ты што, сляпы? Я ж табе паказваю: во!

Г р э й в і ц. А трэба нам, каб вы адмовіліся, што вы лёталі на гэтым самалёце, што вы лейтэнант Грышчук. Не было гэтага палёту! Не было!

Г р ы ш ч у к. Во!

Г р э й в і ц. Ну што ж... Падумаем, што будзе, калі вы не адмовіцеся... Радзіма вас лічыць героем, які разам са сваім камандзірам «урэзаўся ў скопішча варожай тэхнікі». А гэты герой раптам заяўляе, што ён жывы... Жывы ды яшчэ і ў палоне... Радзіма, вядома, мёртвага Грышчука будзе лічыць героем, а жывога — здраднікам або правакатарам. І не толькі Радзіма...

Г р ы ш ч у к. Сволач!

Г р э й в і ц. А вы баязлівец, Грышчук... Няўжо вы думаеце, што я не разумею, чаму вы кідаліся на дзяжурнага і чаму вы так паводзіце сябе зараз... Вам хочацца смерці. Не, лейтэнант, вы будзеце жыць! І адкажацеся ад самога сябе, каб ад вас не

адракліся там... Я пакіну вам аркуш. На ім вы і напішыце сваю новую біяграфію. Можаце ўзяць сабе новае прозвішча: Іваноў, Пятроў... Любое... Толькі не Грышчук, лейтэнант і штурман, які тыдзень назад бамбіў пераправу.

Грэйвіц паклаў перад Грышчуком аркуш, пакіраваўся да дзвярэй. Спыніўся.

Г р э й в і ц. Дарэчы, калі жадаеце, можаце на гэтым аркушы напісаць, што Грышчук — гэта вы і што вы самі здаліся... Хто ведае, можа, ваша камандаванне і ўзрадуецца...

Выйшаў. Грышчук, збянтэжаны, стаіць сярод камеры.

З а ц я м н е н н е .

КАРЦІНА ДЗЕВЯТАЯ

Камера. У куце, прытуліўшыся галавой да сцяны, спіць Вагура. З'яўляецца Маці. Доўга глядзіць на сына.

М а ц і (*ціха*). Алёшка... Сыночак...

Вагура расплюшчыў вочы, глядзіць на Маці.

Не пазнаў, дзетухна? Гэта ж я...

В а г у р а (*здзіўлена*). Ма-ма... А чаму ты пейкая белая?..

М а ц і. Гэта сівізна, Алёшка... Старэчы іней. Я ўжо старая. Доўгі век бог даў, каб і за цябе пажыла...

В а г у р а. Табе ж і сорак гадоў не было...

М а ц і. Было... Даўно ўжо было, дзетухна... І сорак, і пяцьдзсят... Восьмы дзесятак дажываю.

В а г у р а. Як жа гэта? Калі ж ты састарылася? Трох месяцаў не прайшло, як ты мяне на вайну праводзіла...

М а ц і. Шмат гадоў прайшло, Алёшка... Твае гады прайшлі... Твае гады дажываю... За цябе. А ты, як пайшоў перад сенакосам ваяваць, дык усё ваюеш і ваюеш... Усе старэюць, а ты маладзепькі...

В а г у р а. Значыць, я загінуў?

М а ц і. Не ведаю. (*Паказвае паперку.*) Вось на

гэтай казённай паперчыне напісалі мне, што ты «не вярнуўся з задання». Я ўжо сорок гадоў чакаю: можа, вернешся.. Таму, мабыць, і жыву доўга. Няма каля пра смерць падумаць. А ты не вяртаешся. Сваё заданне выконваеш...

Вагура. Падбілі нас, мама...

Маці. Ведаю. Пра камандзіра вашага, што такую страшную смерць прыняў, і па радыё гаварылі, і ў газетах пісалі... А я і не ведала, што і ты з ім лётаў... Нядаўна толькі напісалі, што і ты герой...

Вагура. Я выскачыць паспеў... Бачыш, у палон трапіў... Сказалі, каб прасіўся ў іх...

Маці. Прасіць і прасіцца горай за ўсё... А табе ордэн далі, з ваенкамата мне прывезлі і сказалі, што ты на гэтым самалёце таксама лётаў... Ты ж ціхі заўсёды быў, рахманы, ледзь што, адразу ў слёзы, а во — на табе! І герой.

Вагура. З кім ты жывеш цяпер?

Маці. Адпа, дзетухна.

Вагура. Хата наша яшчэ стаіць?

Маці. Што ты, Алёшка?.. Якая хата? Вёскі не засталася...

Вагура. Як?

Маці. Няма нашых Бярозавак. Спалілі. І нас таксама палілі.

Вагура. Каго?

Маці. Людзей. І мяне палілі. І сястрыцу тваю меншую. І Гэльку Кацярыніну. Дзверы і вокны дошкамі забівалі і запалку пад страху. Дык я з Надзькай з агню вырвалася, а Гэлька Кацярыніна згарэла...

Вагура. За што яны вас?

Маці. Нізавоншта... Чужыцы...

Вагура. Значыць, і Перамога будзе?

Маці. Будзе... Дык вось, калі людзі з лясоў вярнуліся, ніхто хаты не прыйшоў будаваць на папалішча... Былі Бярозаўкі вёскай, а сталі могілкамі, краівай зараслі... Я туды часта прыходжу плакаць... Надта мне Гэльку Кацярыніну шкада... Яна ж бы тваёй жонкай была, каб у агні не згарэла... І калі б ты вярнуўся...

Вагура. Адкуль ты ведаеш?

Маці. Ведаю, сыноч, я ўсё ведаю. Кажуць, гора чалавека мудрэйшым робіць, а я ўжо столькі

перацярпела на сваім вяку, што гэтай мудрасці і розуму поўная галава павінна быць... Была б яна тваёй жонкай... І было б у вас трое дзетак. Адзін хлопчык і дзве дзяўчынкi... І я iх няньчыла б. Гэтак было б. Вайна ўсё забрала. І вас, і дзяцей вашых, і ўнукаў, і праўнукаў...

Вагура. А Надзейка засталася жыць?

Маці. За агню я яе вынесла, ад куль зберагла. Праз год у партызанах ад голаду памерла. Блакада была.

Вагура. А бацька?

Маці. На міне падарваўся. Пасля вайны. На трактары. Шмат, шмат людзей палегла. Кажуць, што з усяго нашага народа з чатырох адзін у зямлю сышоў. А калі браць нашы Бярозаўкі, дык з дзесяці адзін жыць застаўся. А Бярозаўкі таксама народ.

Вагура. Госпадзі! І за што ж гэта людзям? За якія грахі? Бедныя Бярозаўкі! А я думаў: прыйду з вайны, хату добрую настаўлю на пагорку, пад рэчкай. Каб першыя промні ў нашы вокны! Бярозак каля плота шмат будзе. А вось атрымліваецца, што не вярнуся. Бярозаўкі могілкамі сталі.

Маці. Ты толькі страх да сэрца не пускай. Той, хто пужаецца,— памірае цяжка. І ў магілцы яму цяжка... Ты не пужайся... А калі ўжо зусім дрэнна будзе, Бярозаўкі нашы ўспомні... Вясёлку, што з рэчкі ў возера, вярбу пад вокнамі, луг у жоўтых кветках, на якому басанож бегаў па расе... Успомні, лягчэй будзе...

Вагура. Колькі прайшло пасля Перамогі?

Маці. Сорак гадоў цябе чакаю...

Вагура. Больш вайны не было?

Маці. Бог літасцівы...

Вагура. І не будзе?

Маці. А хто ж яго ведае? Можна, людзі і разумнейшыя сталі. Нездарма ж столькі жыццяў праклятай вайне аддалі... Нездарма... Што табе яшчэ сказаць? А, во... Ведаю, родны мой, што не выжывеш ты... Ведаю, што не вярнешся, але беражы сябе... Чуеш? Беражы сябе, Алёшка!

Вагура. Мама!

Маці. І не бойся... Я побач... Я заўсёды побач...

Зацяжненне.

КАРЦІНА ДЗЕСЯТАЯ

Шпіталь. На ложку ляжыць капітан Барткевіч. Перад ім Грэйвіц.

Грэйвіц. Маё прозвішча — Грэйвіц...

Барткевіч *(не адразу)*. Капітан Барткевіч...

Грэйвіц. Як вы сябе адчуваеце? Вы можаце са мной размаўляць?

Барткевіч. Дзякую за клопат. Паспрабую.

Грэйвіц. У вас, капітан, смерць, мабыць, блізкая сваячка. За адзін дзень вы гінулі тры разы... Першы — калі ўрэзаліся ў нашы бедныя машыны... Другі, калі вас хацелі жыўцом закапаць у зямлю... І трэці... *(Грэйвіц падышоў да ложка, паклаў газету.)* Гэта ўжо, мне здаецца, канчаткова... Вас пахавалі свае. Ваша смерць стала палітычным фактам... Чытайце, чытайце... Гэтую газету я прывёз з перадавой... Нічога не скажаш, аператыўна працуюць вашы карэспандэнты...

Барткевіч чытае.

Грэйвіц. Гэта цуд, што вы цяпер знаходзіцеся тут і можаце размаўляць са мной... Вы засталіся жыць... Ні пра якія ваенныя тайны вас піхто і ніколі не будзе пытацца. Будова самалёта, на якім вы лёталі, нам была вядома яшчэ да пачатку вайны...

Барткевіч. Не трэба прэлюдый... Вы ваенны чалавек. А ваенныя павінны быць канкрэтнымі.

Грэйвіц *(усміхнуўся)*. Я не ваенны чалавек...

Барткевіч. Што я павінен зрабіць?..

Грэйвіц. Жыць! Скарыстаць тое, што вам падараваў лёс. Ад імя нямецкага камандавання я прапаную вам супрацоўніцтва з германскім вермахтам.

Барткевіч. Здорова! Як у нас кажуць: быка за рогі...

Грэйвіц. Без прэлюдый ва ўсякім разе...

Барткевіч. Што ж атрымліваецца? Тыдзень таму я бамбіў вас, а цяпер вы мяне пасадзіце ў свой самалёт, нагрузіце яго бомбамі, і я налячу бамбіць уласны аэрадром... Так нават у кніжках не бывае...

Грэйвіц. Пенасрэднага ўдзелу ў баявых дзеяннях вы прымаць не будзеце. Мы не будзем прыму-

шаць вас ваяваць супраць свайго парода. Вы вопытны лётчык і спатрэбіцеся як інструктар.

Барткевіч. Больш вы мне нічога не хочаце прапанаваць?

Грэйвіц. Свой абавязак вы выканалі да капца. Вы зрабілі нават больш, чым трэба было...

Барткевіч. Не губляйце марна час...

Грэйвіц. Адмаўляецеся?

Барткевіч. Я ўсё сказаў.

Грэйвіц. Тады дайце слова, што не будзеце ваяваць супраць нас, і вас вызваляць сёння ж... Вам не будуць помсціць за тое, што вы зрабілі... Мы разумеем. Салдат выконваў свой абавязак.

Барткевіч. Я не магу даць такога слова.

Грэйвіц. Чаму?

Барткевіч. Таму што я выконваў не абавязак салдата, а абавязак чалавека... І буду выконваць яго, пакуль жывы...

Грэйвіц. Гэта вам толькі здаецца, што вы жывы... Вось тут чорным па беламу напісапа: вы мёртвы. А гэта вызваляе вас ад усяго, ад усіх абавязкаў... Што б ні здарылася, ваша імя ніколі не запішуць у чорны спіс здраднікаў. На вас кляймо! Пашаны, любові, прыкладу... Усім раззванілі, што вы герой. Абставіны склаліся так, што ў любым выпадку на вас будуць маліцца.

Барткевіч. Вы забыліся яшчэ пра пешта.

Грэйвіц. Ну...

Барткевіч. Ёсць такое слова — сумленне.

Грэйвіц. Хіба вы не сумленна шандарахнуліся па галовы нашых няшчасных салдат? Ваша сумленне ўжо шлак... Яно нікому не патрэбна.

Барткевіч. Мне не так важна, што будуць думаць пра мяне іншыя, мне важна, што буду думаць пра сябе я.

Грэйвіц. Калі вас паставяць да сценкі — думаць пра гэта не будзе каму...

Барткевіч. Слова такога я не дам.

Грэйвіц. І калі будзе магчымасць?

Барткевіч. Буду змагацца...

Грэйвіц (нервова). Ды не будзе ў вас такой магчымасці! Не будзе! Не, не... Менавіта мы вас ні катаваць, ні расстрэльваць не збіраемся... Тое, што вы не баіцеся смерці, — вы даказалі... Але запомні-

це: варта вам толькі з'явіцца ў сваіх і сказаць, хто вы, вас паставяць да сцэнкі і... без суда і следства. *(Узяў газету.)* Барткевіч тут! Легендарны герой, на якога трэба раўняцца іншым. Ён загінуў смерцю героя. Вам проста не павераць, назавуць самазванцам... А што ў Расіі рабілі з самазванцамі ва ўсе часы? Выйсце ў вас адно — прыняць маю прапанову... Альбо павесіцца.

Б а р т к е в і ч. Не хвалюйцеся, я не павешуся.

Г р э й в і ц. Значыць, прапанова прымасіцца?

Б а р т к е в і ч. Мне падакучыла...

Г р э й в і ц *(суха)*. У такім разе я загадаю пераправіць вас праз лінію фронту.

Б а р т к е в і ч. Зрабіце ласку...

Г р э й в і ц. Няўжо вы верыце, што вас там сустрэнуць як героя? З вас зрабілі ідала! Ніхто не дазволіць, каб ідал быў жывым чалавекам.

Б а р т к е в і ч. Я таксама гэтага не дазволю. Я проста назаву сябе чужым імем, звычайным салдатам, стану ў строй і буду біць вас...

Г р э й в і ц. А калі замест фронту будзе Сібір? Руднікі!

Б а р т к е в і ч. Буду працаваць як пракляты, жылы з сябе цягнуць, каб вам хоць на хвіліну рапей зламалі шыю...

Г р э й в і ц. Вы альбо сляпы фанатык, альбо псіхічна хворы чалавек, што ўрэшце адно і тое ж. Вы свядома пайшлі на пагібель. Навошта? Са смерцю знікне ўсё: камунізм, фашызм, справядлівасць, рэлігія. Усё! Адкажыце: навошта вам гэта трэба было? Хто вам загадаў? Толькі не трэба пра любоў да Айчыны, пра пачуццё вышэйшай справядлівасці. Прасцей.

Б а р т к е в і ч. Усё вельмі проста. Вы — хвароба чалавецтва, вірус.

Г р э й в і ц. А вы?

Б а р т к е в і ч. А мы ахоўныя сілы, якія знішчаць вас... Фізічна знішчаць.

Г р э й в і ц. Пас — гэта немцаў?

Б а р т к е в і ч. Вас, асабіста вас, тых, хто падобны на вас і ўсё тое, што стварылі... У вас ужо цяпер вочы мерцвяка.

Г р э й в і ц *(спакойна)*. Усё! Даволі, капітан... Дыпламатыя скончылася. У мяне да вас апошняя

прапапова. Грубая і нават цынiчная. Я працую ў аддзеле iдэалагiчнай работы войск СС. Мне патрэбна, каб нашы салдаты не баяліся Барткевічаў. Каб паверылі, што вы пiякiя не героi, а звычайныя салдаты. Вам неабходна з усмешкай на твары падпiсаць дакумент аб супрацоўнiцтве з намі... Потым вас адправяць у канцлагер. Ваш экіпаж ужо даў згоду. Гэта будзе толькi iнсцэніроўка. Плёнку будуць круціць толькi ў нашых войсках.

Б а р т к е в і ч. Я падпiшу апошнi.

Г р э й в і ц. Не, вы падпiшаце першы!

Б а р т к е в і ч. Усё ясна. Iдзiце да д'ябла, я ста-мiўся.

Г р э й в і ц. Калi вы адмовiцеся — памрэце маруднай, пакутлiвай смерцю. Чаго, чаго вы ўсміхаецеся?

Б а р т к е в і ч. Я ўявiў, як вас будуць вешаць... Вы будзеце трэсцiся, плакаць ад страху і крычаць, што вы певiнаваты, што вам загадвалi...

Г р э й в і ц. Маўчаць! Свiння...

Б а р т к е в і ч. Адказаць не магу. Вельмi слабы, каб даць вам па мордзе.

Г р э й в і ц (*крычыць*). Крафт!

З а ц я м н е н н е.

КАРЦІНА АДЗІШАЦЦАТАЯ

Камендатура. Насупраць Грэйвіца стаіць Вагура.
Грэйвіц трымае чысты аркуш.

Г р э й в і ц. Нічога не напісалi?

В а г у р а. Не.

Г р э й в і ц. Сядайце да стала і пішыце. Я дапамагу.

В а г у р а. У мяне пачырк дрэнны... Я з памылкамі пішу. Па дыктоўках двойкi ў школе былі...

Г р э й в і ц. Нічога. Я вам пастаўлю пяцёрку. Сядайце.

Вагура не зварухнуўся. Грэйвіц чакае.

Г р э й в і ц. Вы ж абяцалi ўчора.

Вагура. Нічога я не абяцаў... Гэта пядобра.

Грэйвіц. Што пядобра?

Вагура. Няпраўду пісаць... Я... я не хачу.

Грэйвіц. А жыць ты хочаш?

Вагура. Жыць усе хочуць.

Грэйвіц. Паслухай, ты ж сам здаўся... Ты ж пават не зрабіў піводнага стрэлу. Значыць, на нешта спадзяваўся...

Вагура. Я не спадзяваўся... І здаўся не сам. Гэта толькі здаецца, што сам... Калі ён захрышеў — мне дрэнна зрабілася. Я пават кацянят піколі ў жыцці не тапіў, а тут... Пена на губах, і вочы белыя... са мной усё што хочаш можна было зрабіць. Мне дрэнна было...

Грэйвіц. За ноч прыдумаў?

Вагура. Я не прыдумаў. Я ўспомніў.

Грэйвіц. Што дрэннага я цябе прымушаю рабіць?

Вагура. Гэта пядобра... Скажу, што не я яго забіў, а на каго-небудзь іншага спішуць.

Грэйвіц. Калі чалавеку дрэнна, ён не можа думаць пра іншых... Гэта закон.

Вагура. Ніякіх законаў я не ведаю. І мне не семнаццаць гадоў, а дваццаць адзін. Хутка будзе.

Грэйвіц. Наўрад ці будзе. Цябе расстраляюць.

Вагура маўчыць.

А магчыма, яшчэ і будуць катаваць... Няўжо ты не баішся гэтага?

Вагура. За што катаваць? Вы ж мне ўчора казалі, што так яму і трэба, мярзотніку...

Грэйвіц. Гэта я так лічу...

Вагура. Ну, дык і растлумачце тады ім, калі вы такі добры...

Грэйвіц. Я хачу ўратаваць цябе, але адзін я не змагу гэтага зрабіць. Ідзі і яшчэ падумай.

Вагура. Я ўжо думаў. Усю поч.

Грэйвіц. Падумай яшчэ.

Вагура павярнуўся і выйшаў. Грэйвіц застаўся адзін, трымаючы ў руках непатрэбны аркуш. Злосна скамячыў яго, шпурнуў пад стол, схапіў трубку тэлефона.

Штурмана да мяне!

Прывялі Грышчука. Ён збянтэжана слыніўся каля дзвярэй. Знешне ўся яго рашучасць некуды знікла. У руках аркуш.

Сядайце, калі ласка... (*Грышчук сеў.*) Напісалі?

Грышчук (*запалым голасам*). Так точно!

Грэйвіц. Усё, як я казаў?

Грышчук (*гэтак жа*). Так точно!

Грэйвіц. Вось гэта лепей... Я чамусьці быў упэўнены, што мы з вамі зразумеем адзін другога. І працягнем размову...

Грэйвіц працягнуў руку па аркуш. Грышчук падаў яго дрыжачай рукой. Аркуш выслізнуў і ўпаў на падлогу. Грэйвіц выйшаў з-за стала, нахіліўся... Нечакана штурман выцяў яго нагой па твары. Грэйвіц коратка войкнуў і зваліўся на падлогу. Грышчук кінуўся на яго зверху, пачаў душыць здаровай рукой.

Грышчук. Маё прозвішча — Грышчук! Лейтэнант Грышчук! Гэта я шостага ліценя бамбіў вашу пераправу! Я!

Грэйвіц (*хрыпіць*). Крафт...

Грышчук. Я рады, што мы скінулі ўсе да адной бомбы вам на галовы... Я рады, што не згарэў у самалёце, а змог выскачыць і прыкончыць яшчэ аднаго...

Грэйвіц (*змагаючыся*). Крафт, памажыце!

Грышчук. Мне шкада, што па памылцы я раней часу запісаны ў мёртвыя!.. Але я яшчэ жывы! Я, лейтэнант Грышчук! І я не баюся тваіх пагроз! Чуеш, ты! Сумленныя людзі — заўсёды застаюцца сумленнымі... Хоць здохні — нічога ты не зробіш!!! Чытай, падлюга, чытай!

Грэйвіц (*з апошніх сіл*). Крафт!

Убягае Крафт. Заўважыўшы, што адбываецца, ён спакойна дастае з кабуры парабелум, гэтак жа спакойна прыцэльваецца і страляе. Грышчук падымаецца, трымаючыся за жывот, і робіць некалькі крокаў, падае. Хаўкаючы ротам, падымаецца Грэйвіц. Крафт налівае з графіна ваду, падае Грэйвіцу.

Навошта вы?.. Ён самы слабы з іх... Навошта вы стралялі?

Крафт. Я не думаю, што было б лепей, калі б ён перагрыз вам горла...

Грэйвіц. Азіяты! Дзікі народ...

К р а ф т. Гер групенфюрэр! Пакуль вы знаходзіцеся тут, я адказлы перад рэйхам за вашу бяспеку. І таму я маю права патрабаваць, каб вы спынілі вашы эксперыменты. Даруйце, але вы займаецеся глупствам. Гэта не той народ, з якім можна весці псіхалагічную вайну. Іх псіхалогія не паддаецца тлумачэнню, не мае сістэмы і правіл. Яна падсвядомая, інтуітыўная... Яны адваргаюць усё, што прыходзіць збоку. Усё чужое, усё тое, што з'явілася не на іх зямлі... Яны могуць прыняць недарэчнае, жорсткае, страшнае, але сваё! І будуць змагацца да канца супраць чужога, пават калі гэта чужое і нясе з сабой прагрэс для іх... Мы яшчэ не ведаем, на што здольны гэты народ у сваёй стыхійнай барацьбе. *(Падняў трубку тэлефона.)* Прывядзіце жанчыну! Вось вам яскравы прыклад: сёння почту адна мясцовая кабэціна спаліла ў сваёй хаце трох афіцэраў.

Г р э й в і ц. Як?

К р а ф т. Замкнула дзверы, абліла газай вуглы і запаліла... Сёння на гарадскіх могілках хаваюць тры абсмаленыя шкілеты.

Г р э й в і ц. Яе злавілі?

К р а ф т. А яна і не думала хавацца. Хадзіла вакол палаючай хаты і падкідвала ў агонь бярозавае паленне... Каб лепш гарэла.

С а л д а т прыводзіць *Жанчыну*. Валасы і вопратка ў яе абсмаленыя, твар скрываўлены, і толькі вочы гараць непатуральным бляскам.

Г р э й в і ц. Навошта ты гэта зрабіла?

Жанчына маўчыць.

Ты ж жанчына! Маці! Як так можна з жывымі людзьмі?..

Ж а н ч ы н а. Гэта не людзі... Гэта чорныя крывавыя крыжы з могілак... Яны як сарапча паляцелі на зямлю нашу, нішчаць усё, паляць усё... Дымам і полымем людзей зводзяць са свету... Дзетак маіх спалілі. А я іх саміх спаліліла... У хаце сваёй...

Г р э й в і ц. Яна вар'ятка...

К р а ф т. Я гэта заўважыў. Але ж яна не спаліла свайго суседа. Яна знішчыла нашых людзей.

Г р э й в і ц *(да Жанчыны)*. Ты ведаеш, што з табой зробіць?

Ж а н ч ы н а. Нічога вы са мной не зробіце.

Г р э й в і ц. Цябе будуць катаваць, а потым заб'юць...

Ж а н ч ы н а. Мяне пельга забіць... Мяне пельга спаліць... нельга... нельга... нельга... Я доўга буду жыць, я вечна буду хадзіць па гэтай зямлі...

Г р э й в і ц (спалохана). Вывесці! Вывесці яе!

Ж а н ч ы н у выводзяць. Грэйвіц дрыжачымі рукамі закурвае цыгарэту.

К р а ф т. Вяртайцеся ў Берлін, гер групенфюрэр... Я паспрабую зрабіць усё, што вам патрэбна, сваімі метадамі. Раствлумачце кінааператару, які сюжэт трэба зняць. Я іх прымушу ўсміхацца перад камерай...

Г р э й в і ц. Наўрад, Крафт, наўрад...

К р а ф т. Гэты парод можна зламаць толькі лютай жорсткасцю. І адразу. Пакуль ён не паспеў ачуняць.

Г р э й в і ц. А калі малацкавая вайна зацягнецца?

К р а ф т. Тады... Вы ведасце, што такое зімовае паляванне на мядзведзя? Знаходзяць логава, дзе ён спіць, разбураюць яго. Страшнейшага звера, чым патрывожаны зімой мядзведзь,— няма. Яго трэба застрэліць адразу, бо ён раздзярэ цябе на шматкі... Рускіх завуць мядзведзямі...

У гэты момант Грышчук заварушыўся і цяжка пачаў падымацца, прыціскаючы да раны руку. Грэйвіц азірнуўся, збялеў і жудаспа закрычаў.

З а ц я м н е н н е

КАРЦІНА ДВАНАЦЦАТАЯ

Камера. На падлозе курчыцца ад болю смяротна паранены
Г р ы ш ч у к.

Г р ы ш ч у к (сцяўшы зубы). Ма-ма... Ма-ма...

З'яўляецца М а ц і.

М а ц і. Ты клікаў мяне, Антон? Я слухаю цябе.
Г р ы ш ч у к. Я не Антон!

Маці. Не, ты Антон. Маленькага цябе прынёс у прытулак салдат. Яго звалі Грыгор'еў. Цябе тады і назвалі Рыгор Грышчук. Але імя тваё — Антон.

Грышчук. Хто ты? Адкуль?

Маці. Я твая маці.

Грышчук. У мяне няма маці. Я падкідыш.

Маці. Няпраўда. Паглядзі на мяне. Ты ўбачыш свае рысы.

Грышчук падымае галаву, глядзіць.

Грышчук. Колькі табе гадоў?

Маці. Дваццаць.

Грышчук. Я ж старэйшы за цябе...

Маці. Мёртвыя не старэюць. У дзевятнаццатым годзе, калі табе было толькі чатыры месяцы, мяне за-секлі шабляй пад Самарай, на чыгуначнай стацыі. Я хадзіла ў разведку. Разам з табой. Жапчына з дзіцем на руках — хто на гэта зверне ўвагу? Зварнулі. Выдалі... Я адстрэльвалася, бегла па пуцях паміж вагопаў. А ты толькі вачаняткамі лыпаў пасля кожнага стрэлу... Стаяў пусты вагон. Дзверы адчынены. Я паклала цябе ў гэты вагон, адбеглася і стрэліла ў апошні раз... Здаецца, трапіла ў некага. Падбег рыжавусы вахмістр, падняў шаблю... Калі я валілася на рэйкі, убачыла, што цягнік ужо рухаўся, цягнучы і той вагон, у якім ты плакаў...

Грышчук. Мама!

Маці. Хлопчык мой!

Грышчук. Добра, што ты прыйшла да мяне...

Маці. Ты клікаў мяне...

Грышчук. Быў час, калі я пенавідзеў цябе... І бацьку свайго невядомага пенавідзеў...

Маці. Твой бацька быў цудоўным чалавекам.

Грышчук. Я не ведаў нічога.

Маці. Мы разам з ім змагаліся за тваё шчасце. Спачатку ў рэвалюцыйным падполлі, потым на грамадзянскай... Мы змагаліся за шчасце для ўсіх людзей...

Грышчук. Я таксама змагаўся за шчасце для некага... Мама! Ці надзеце калі-небудзь той час, калі не трэба будзе змагацца?

Маці. За шчасце заўсёды трэба змагацца.

Грышчук. Але ж не кроў ліць. Вы ваявалі, мы ваюем, няўжо і дзеці нашы будуць ваяваць? Хто

ж піхае людзей у гэтую бяздошную крываваю прорву?

Маці. Зло. Калі кожны чалавек будзе змагацца з ім — яно знікне. Але толькі кожны! Кожны! Кожны!

Грышчук. Я, здаецца, сумленна змагаўся. Але што я зрабіў. З-за мяне трох людзей расстралялі... Барацьба супраць зла — зло нараджае.

Маці. Ты добра паводзіў сябе ўсё жыццё. Я гапаруся сваім сынам.

Грышчук. Я баязлівец, мама! Чуеш? Нікому не сказаў бы, а табе скажу: я страшэнна баюся катаванняў! Я праз гэта і кінуўся на гэтага вылюдка, каб прыняць больш лёгкую смерць.

Маці. Хлопчык мой, ты не ведаеш сябе. Ты моцны. Ты ўсё вытрымаеш, што лёс пашле табе. Ты ўжо вытрымаў.

Грышчук. Я памру?

Маці. Памрэш. Твая рана смяротная.

Грышчук. Я не баюся, мама.

Маці. Веру.

Грышчук. Я толькі хачу спытацца ў цябе... Бацька мой жывы?

Маці. Не. У дваццатым годзе загінуў у харчатрадзе...

Грышчук. Колькі яму было?

Маці. Дваццаць тры.

Грышчук. Табе — дваццаць, яму — дваццаць тры, а я ў дваццаць два зрабіў свой апошні ўзлёт. І ўсё! І трэба паміраць. Ці зменіцца што-небудзь пасля нас? А можа, мы марна аддавалі сваё жыццё?

Маці. Зменіцца, хлопчык мой. Калі-небудзь абавязкова зменіцца. Нічога ў свеце не праходзіць марна, бясследна. Нічога. Трымайся... Беражы сябе. Да апошняга беражы сябе! Я заўжды з табой.

Адчыняюцца дзверы. Салдаты штурхаюць збітага, у акрываўленай кашулі капітана Барткевіча. Ён падае на падлогу і ляжыць перухома.

Грышчук. Мама! Не пакідай мяне, мама...

Барткевіч (падымае галаву). Грыша! Гэта я, Грыша...

Грышчук. Коля... Няўжо ты паспеў выскачыць? Ці гэта трызненне?

Б а р т к е в і ч. Выскачыць не паспеў... Але тут усё ж апынуўся... Лёс. Цябе дапытвалі? (Барткевіч падпоўз да штурмана, абняў яго.) Білі? (Заўважыў рану.) Сволачы!

Г р ы ш ч у к. Коля, трох людзей, трох бязвінных людзей: старога, жанчыну, дзіця за мяне з аўтаматаў. Сэрца нехта бы абцугамі сціснуў. Сціснуў і трымае.

Б а р т к е в і ч. Гэта фашызм, Грыша...

Г р ы ш ч у к. Дажыць! Ой, як хочацца дажыць, каб спытаць: людзі, як жа гэта вы змаглі так азвярэць, як дажылі да такога?

Б а р т к е в і ч. Людзі невінаватыя...

Г р ы ш ч у к. Хто ж вінаваты? На пракляты капіталізм усё будзем спісваць? Не, усіх трэба судзіць! Усіх! Асабліва тых, хто пальцам не зварухнуў за ўсё сваё жыццё ні ў той, ні ў другі бок... Якія толькі загадаў чакаюць... Абы ад каго... Толькі загадаў... Эх! Дажыць бы...

Дзверы адчыняюцца. Салдаты ўносяць пепрытомнага Вагуру і кідаюць на падлогу. Барткевіч пахіляецца над ім.

Б а р т к е в і ч. Лёша! Вагура!

В а г у р а (адкрывае вочы). Таварыш капітан... Я нічога ім не сказаў... Нічога не зрабіў, што ім трэба было, чэснае слова. Я толькі крычаў. Вельмі ўжо балюча было. Нясцерпна...

Б а р т к е в і ч. Супакойся, супакойся...

В а г у р а. Я нічога не сказаў... Паверце...

Б а р т к е в і ч. Я веру табе... Ты малайчына... Я рады, што ўзяў цябе ў экіпаж.

У камеру ўпіхпулі шыракаплечага мардатага чырвонаярмейца ў падранай гімнасцёрцы. Ён стаяў ля дзвярэй і глядзеў на лётчыкаў.

Б а р т к е в і ч. Праходзь... Чаго стаў?

М а р д а т ы (первова). Адваяваліся? Я таксама...

Б а р т к е в і ч. Што таксама?

М а р д а т ы. Як яны кажуць, «хенде хох» зрабіў... Цудоўненька так... З асалодай... Эх, браткі! А вы хто? Летуны? Чорт, толькі цяпер зразумеў: увесь сэнс жыцця чалавечага ў яго руках... Праваю

тыцкаеш угору — значыць «за», левую — устрымаўся... Абедзве: усё! Капцы! Я не я і мама не мая! Адна секунда, і чалавека пяма!

Б а р т к е в і ч. Сядзь і аддыхайся!

М а р д а т ы. А вы, былы таварыш камандзір, не камандуйце! Я ж вам яспенька давёў: я не я... Быў цудоўпенькі салдацік, патрыёт гэтакі, а зараз — гад, сволач, здраднік... Што? Думаеце, з глузду з'ехаў? Свядома, сам здаўся... Шкуру сваю ратаваў! Ха-ха!

Г р ы ш ч у к. Заткніся!

М а р д а т ы. Шкуру-у... Біўся, як звер, да апошняга змагаўся... Адзін з усяго палка жывым застаўся: думаў, сустрэнуць як чалавека... Сустрэлі! Добра сустрэлі! З аркестрам!

В а г у р а. Ён акружэнец... Яго ў вёсцы разам са мной схапілі... Мне гэты казаў...

М а р д а т ы. Ніхто мяне не хапаў! Я сам як цюцька прыбег да іх... Прыбег і расказаў. Усё, што толькі ведаў! А-а-а, аж анямелі... Здзівіліся? А вы паслухайце! Нас на другім тыдні вайны раскалашмацілі!.. Я не кінуў зброю! Нас, як ваўкоў, ганялі па лесе... Я не кінуў зброю! Увесь узвод перабілі пад Смілавічамі... Я не кінуў зброю! Адзін застаўся, тры дні галодны хадзіў, ваяваў... Са зброяй перапоўз да сваіх... Зноў гатовы быў ісці ў бой біць захопнікаў... А мяне на праверку ў асобы аддзел, пагаварылі, як з забойцам, і ў штрафную па ўсякі пажарны... У кампанію да сапраўдных здраднікаў... Ну што ж! Здраднік дык здраднік... Вось я і тут...

Б а р т к е в і ч *(не адразу)*. Дык ты сам?

М а р д а т ы. Што? А-а-а... Сам, хлопчыкі... Прыдумаў, як лепей змыцца, і цю-цю... А якая розніца?

Г р ы ш ч у к *(ледзь чутна)*. Гадаўка! Ты ж, пэўна, у школе пяцёркі атрымліваў, на сходах выступаў, вершы ў сценгазету пра Радзіму пісаў...

М а р д а т ы. Пляваць мне на ўсё!

Г р ы ш ч у к *(спрабуе падняцца)*. Зараз крывёй плюнеш...

Б а р т к е в і ч. Не трэба, Грыша... *(Падышоў да Мардатага.)* На каго ты крывёдуеш? Каго напракаеш? Радзіму, якая слязамі з крывёю абліваецца.

З Радзімай хочаш, як на базары: ты мне — я табе...
Плаці за ўсё! За тое, што іду за цябе пад кулі, за тое, што ратую цябе, за тое, што паміраю за цябе...
Плаці! Будзеш плаціць — буду табе сумленным сынам, а калі не... Хто ж гандлюе сваім сумленнем? Хто ж яго прадае?

М а р д а т ы. Мне нічога не трэба было! Нічога! Толькі справядлівасці...

В а г у р а. Родная маці бывае несправядлівай... Але застаецца маці... Назаўсёды.

М а р д а т ы. Казкі гэтыя дзеткам саплівым расказвай... Я не Ісус Хрыстос... Я чалавек!

Г р ы ш ч у к. Юда ты! Юда...

М а р д а т ы. Так! Так! Я Юда... Тысячы год гэ-та імя бэсцілі самымі апошнімі словамі, і за тысячы год ніводнаму разумніку і ў галаву не прыйшло, што Юда не сам здрадзіў... Яго прымусілі! Ён абавязаны быў здрадзіць, каб потым усе людзі адчувалі віну сваю за загубленага Хрыста... Ён выканаў волю пэ-ба і павесіўся... Адзін павесіўся, а святыя праведнікі засталіся жыць... Адракліся ад свайго настаўніка, а ўсё спіхнулі на гэтага няшчаснага Юду: ён вінаваты... І мяне прымусілі! Прымусілі стаць Юдам...

Б а р т к е в і ч. Усё?

М а р д а т ы. А табе мала? Гэтага на ўсіх вас хо-піць...

Б а р т к е в і ч. Цяпер паслухай: самае страшнае для чалавека не смерць, не тое, што яго ў нечым несправядліва абвінавачваюць, нават не тое, што ад яго ўсе адракаюцца... Самае страшнае — гэта калі памірае душа. Хлопча! Што ж ты робіш? Ты ж яе сваімі рукамі душыш... Яна чалавеку сілы дае вы-стаяць, вытрымаць усё страшнае, што звальваецца на яго, а ты... Хочаш ведаць, чым усё гэта скончыцца? Да скопу дзён сваіх ты будзеш поўзаць у брудзе, на табе будуць таптацца, пляваць табе ў твар... Ты будзеш пакутаваць, плакаць і крычаць, але ў цябе не стане сілы, каб узняцца... Лёс усіх, хто спапяліў сваю душу... З-за гэтага твай Юда і павесіўся...

У камеру заходзіць Ш у м с к і. Ён у чорным кіцелі, з бе-лай павязкай на рукаве. Выгляд у яго апанураны, разгуб-лены.

Ш у м с к і (да Мардатага). Выходзь... Цябе па

памылцы завялі да іх... Ну чаго аслупяпеў? Выходзь, табе кажуць...

Мардаты моўчкі пакідае камеру. Шумскі спыняецца каля дзвярэй.

Мо вам што-небудзь трэба? Дык я прынясу...

Грышчук стогне.

Вагура. Піць хочацца...

Барткевіч. Прынясіце вады...

Грышчук. Не трэба! Коля! Нічога ад іх не трэба...

Паўза.

Шумскі. Дык прыносіць ці не?

Барткевіч. Ідзіце адсюль.

Шумскі. Ну як хочаце сабе.

Шумскі выходзіць.

Барткевіч (*падышоў да Грышчука*). Пацярпі, Грыша... Ужо нядоўга... Разам пасадзілі, значыць, нядоўга... Хутка наш апошні палёт скончыцца...

Вагура. Заб'юць? Няўжо заб'юць?

Барткевіч. Супакойся... Усё ў гэтым свеце заслужыць трэба: і шчасце, і пашану, і памяць... Але цяжэй за ўсё заслужыць смерць, якая вартая чалавека... Гэта як узнагарода за ўсё жыццё... Смерць — вартая чалавека — гэта смерці смерць...

Вагура. Прабачце... Прабачце, таварыш капітан...

Грышчук (*нечакана*). Слухайце казку... Чалавек пражыў доўгае жыццё і паклікаў Смерць... Смерць прыйшла і сказала яму: «Я не магу цябе забраць, бо ты не разлічыўся з усімі даўгамі на зямлі...» Чалавек разлічыўся з даўгамі... Зноў паклікаў Смерць... Смерць сказала: «Я не магу цябе забраць, бо ты не выгадаваў нікога сабе на змену». Чалавек прынёс дадому сірату-немаўлятка і выхаваў яго аж да сталых гадоў... А Смерць зноў адмовілася забраць яго да сябе... «Чаму?» — спытаўся стары чалавек. Смерць адказала: «Я б забрала цябе адразу, але я паднявольная вялікаму ўладару Жыццю... Яно цябе не адпускае... Ты павінен яшчэ пасадзіць дрэва». У чалавека не было сіл, але ён пасадзіў і ўзгадаваў

дрэва... І тады Смерць прыйшла па яго... Але разам са Смерцю да чалавека прыйшло Жыццё і сказала: «Я не магу аддаць цябе Смерці. Ты будзеш жыць!» — «Два разы не жывуць!» — адказаў чалавек. «Ты будзеш жыць часцінкай усіх людзей, якія хоць зрэдку ўспомняць цябе добрым словам, ты будзеш жыць часцінкай таго дзіцяці, якога ўзгадаваў, ты будзеш жыць часцінкай дрэва, якое...» (*Задыхаецца.*) Колькі... і ты, Лёша... Калі вы вырвецца адсюль, калі дажывеце... Даўгоў я, здаецца, не пакінуў... Сына не выгадаваў... Тут ужо ўсё... нічога не зробіш... Вярбу... пасадзіце дзе-небудзь вярбу... Жывучае дрэва... Я ўсё жыццё хацеў, але... Ніколі піводнай вярбы не... Вярбу... Вяр...

Б а р т к е в і ч (*кінуўся да штурмана*). Грыша! Грыша! Нашы дрэвы будуць расці! Ты чуеш? Мы не знікнем з гэтай зямлі! Мы абаранялі яе да апошняга... Яна не забудзе гэтага! Людзі могуць забыць, але яна не забудзе! Чуеш, Грыша? (*Падняў галаву, ціха.*) Памёр...

Вагура заплакаў. З'яўляецца Маці, схіляецца над Грышчэком, закрывае яго твар ручніком.

З а ц я м н е н н е.

КАРЦІНА ТРЫНАЦЦАТАЯ

Яны стаяць па авансцэне. Промель святла высвечвае толькі іх твары. Камаандзір і стралок. Кожную секунду могуць загрузкатаць аўтаматы, каб абарваць іх жыццё.
Убаку стаіць Грэйвіц.

В а г у р а. Страшна... Страшна, таварыш капітан... І за Радзіму паміраць страшна...

Б а р т к е в і ч. Не думай пра гэта... Дай мне руку...

В а г у р а. Не магу. Яны мне перабілі яе.

Барткевіч абняў яго, прытуліў да сябе.

Б а р т к е в і ч. Адкуль ты, Лёша?

В а г у р а. З Віцебшчыны... Браслаўскі раён... Чулі?

Б а р т к е в і ч. Край азёраў...

В а г у р а. Ну.

Б а р т к е в і ч. А як твая вёска завецца?

В а г у р а. Бярозаўка...

Б а р т к е в і ч. Там што, шмат бяроз?

В а г у р а. Ніводнай... Клёнаў шмат, дуб расце на пагорку, а бяроз нямашака... Я думаў насадзіць пасля вайны... Таварыш камандзір, цяжка вам не страшна?

Б а р т к е в і ч. Страшна, Лёша.

В а г у р а. Гэта ж усё... Зараз секануць у плечы, і ўсё... Таварыш камандзір...

Б а р т к е в і ч. Мяне Мікалаем завуць...

В а г у р а. Вы ведаеце... Я ж нават цукерак за сваё жыццё не наеўся ўдосталь... У калгасе якія заробкі... Маці давала зрэдку грошай... Бегаў за дзесяць кіламетраў у Браслаў і купляў падушачкі... Ведаеце, цукеркі такія тапныя... Ну як жа паміраць?

Б а р т к е в і ч. Так трэба... Чалавек абавязаны да канца выканаць свой чалавечы абавязак на зямлі... Адны яго і за ўсё жыццё не выконваюць, іншым жыцця хапае, а мы вольны паспелі раней... Ты не бойся... Нічога не знікае. Мы вышэй за смерць... Так павінна быць! Іначай у прыродзе няма справядлівасці...

З'яўляецца Ш у м с к і.

Ш у м с к і. Яны вам у апошні раз прапаваюць... Ну, падпішыце вы гэтыя лісты перад фатографам... Іначай — усё!

Б а р т к е в і ч *(да Вагуры)*. Чалавечы жыццё ў адносінах да вечнасці — бліскавіца... Успыхне і згасне... Успыхне і згасне...

Ш у м с к і. Лісты пустыя... Разумеце? Толькі распісацца, і ўсё...

Б а р т к е в і ч *(да Вагуры)*. Бліскавіца можа быць на мільённую долю імгнення даўжэй ці карцей. Гэта няважна. Семдзсят год ці дваццаць пяць для вечнасці ўсё адно.

В а г у р а. Мне дваццаць.

Б а р т к е в і ч. Важна, як ярка ўспыхне гэтая бліскавіца. Як яна асвеціць цёмнае асяроддзе і сагрэе яго.

Ш у м с к і *(закрываў)*. Ідыёты! Ёлушні зацяттыя!

Вы ж здохнеце зараз! Пройдзе час, і пра вас забудуцца... Пра ўсіх забудуцца! І пра герояў і пра нягоднікаў... Што вы хрыстосікамі прыкідваецеся?!

Б а р т к е в і ч *(да Вагуры)*. Бачыш, Лёшка... Зброя ў руках, забіваць нас будзе — і баіцца... Як ён баіцца самога сябе.

Шумскі знікае. Салдаты выводзяць да лётчыкаў
Маці.

В а г у р а. Няўжо і яе?

Б а р т к е в і ч. За што яны цябе, маці?

Ж а н ч ы ш а *(смеючыся)*. Дурні... Вой, дурні! Забіць мяне хочуць... А мяне забіць немагчыма... Гора маё неўміручае, боль у маім сэрцы вечна жывы... Я злілася з зямлёй, а яе як ні палі, як ні знішчай, яна ўсё адно дасць зялёныя парасткі напрадвесні... І вы не бойцеся... Усе крыжы струхнеюць, пылам брудным зрабяцца, а чалавек будзе жыць... Будзе жыць... Жыць...

Г о л а с К р а ф т а. Падрыхтаваліся!

Бразганне зброі.

Г о л а с К р а ф т а. На прыцэл!

З глыбіні сцэны выбягае Мардаты з вінтоўкай у руках і ў чорным кіцелі.

М а р д а т ы. Не хачу! Не прымусіце! Гарыце вы ўсе сінім агнём... Сволачы! Што ж вы са мной робіце? Я ж чалавек.

Кідае вінтоўку, распранае кіцель, кідае яго, становіцца
паплеч з лётчыкамі і Маці.

Страляйце! Ну, страляйце ж!!

Цішыня.

Б а р т к е в і ч *(сумна)*. Позна, хлопча... Яны не возьмуць назад свае сярэбранікі... Позна.

З'яўляецца К р а ф т. Падыходзіць да Мардатага.

К р а ф т *(вельмі спакойна)*. Падымі кіцель.

Мардаты як заварожаны падняў кіцель.

Апрані!

Мардаты апранаецца.

Зброю!

Мардаты падае вінтоўку. Крафт коратка б'е яго.

На месца!

Мардаты сагнуўся і, стогнучы, знік у глыбіні.
Паўза. Потым здалёк чуецца зязюля.

Барткевіч. Лёшка! Ты чуеш? Зязюля кувае... Вайна, смерць побач, а птушкі пяюць...

Жанчына *(спявае)*.

А ў лесе сінім
Зязюля кукуе.
Кліча маці сыпа,
Толькі сын не чуе.

Вагура. Прыгожа... Калі зязюля ў лесе кувае — значыцца, вясна прыйшла насаўсім... Ужо цёпла будзе... Босым можна бегаць...

Барткевіч. Зязюля-зязюля! Колькі нам жыць?

Зязюля кувае.

Барткевіч. Два...

Зязюля кувае.

Вагура. Тры...

Зязюля кувае.

Барткевіч. Чаты...

Застрачылі аўтаматы. Сціхла куванне, упаў Барткевіч, схапіўшыся за грудзі, упаў Вагура, павалілася Маці. Цішыня. Потым зноў, пасуперак усяму, закувала зязюля. Яе куванне становіцца ўсё гучней і гучней. І раптам Маці пачала падымацца. Ці то кулі праляцелі міма яе і не зачэпілі, ці то яна не Жанчына, а Зямля паша неўміручая. Маці стаяла на каленях і глядзела на мёртвых хлопцаў.

Маці. Дзеткі мае родныя... Стаміліся вы... Спіце, мае любенькія, спіце... *(Здымае з галавы хустку.)*

Грэйвіц *(з глыбіні сцэны)*. Аго-онь!!!

Доўгая аўтаматная чарга. Маці спакойна пакрывае хлопцаў хусткай. Кувае зязюля.

Маці. Ночка прыйшла зорная... Спіце...

Г р э й в і ц (*істэрычна*). Аго-опь!!!

Грукочуць аўтаматы.

М а ц і . Месячык выплыў шчарбаты... Спіце...
Г р э й в і ц . Агонь! Агонь! Агонь!

Голас фашыста і стрэлы аддаляюцца, гучаць усё цішэй і
цішэй і знікаюць зусім.

М а ц і (*да хлопцаў*). Я вам калыханачку пра-
спяваю: а-а-а-люлі, а-а-а-люлі, а-а-а-люлі...

Усё гучней кувае зязюля.

З а с л о н а .

РАДАВЫЯ

БЕЛАРУСКІ АКАДЭМІЧНЫ ТЭАТР імя ЯНКІ КУПАЛЫ

1

Рэпетыцыя спектакля. А. Дудараў (злева) і В. Раеўскі, га-
лоўны рэжысёр тэатра.

2

В. Філатаў — Дзерваед, В. Манаеў — Адуванчык,
А. Дзянісаў — Дугін.

3

Сцэна са спектакля.

4

Рэпетыцыйны момант.

5

Сцэна са спектакля.

6

Г. Фёдарова — Лідка, В. Манаеў — Адуванчык.

7

Г. Давыдзька — Бушцец, А. Дзянісаў — Дугін.

ВЯЛІКІ ДРАМАТЫЧНЫ ТЭАТР імя МАКСІМА ГОРКАГА
(Ленінград)

8

На рэпетыцыі: Г. Таўстапогаў,
злева направа: Ю. Дземіч, К. Лаўроў, Л. Невядомскі.

9

Сцэна са спектакля.

10

М. Марозаў — Адуванчык, К. Лаўроў — Дугін,
Л. Невядомскі — Дзерваед.

11

Рэпетыцыя.

12

Ю. Дземіч — Бушцец. Л. Невядомскі — Дзерваед.

БЕЛАРУСКІ АКАДЭМІЧНЫ ТЭАТР імя ЯКУБА КОЛАСА

13

Л. Трушко — Дзерваед.

ЦЭНТРАЛЬНЫ АКАДЭМІЧНЫ ТЭАТР СЛВЕЦКАЙ АРМІІ

14

Л. Галубкіна — Люська, А. Меньшыкаў — Адуванчык,
Л. Чурсіна — Вера, Т. Крынкін — Дзерваед,
І. Ледагораў — Дугін, А. Васільеў — Бушцец.

МАЛЫ ТЭАТР САЮЗА ССР

15

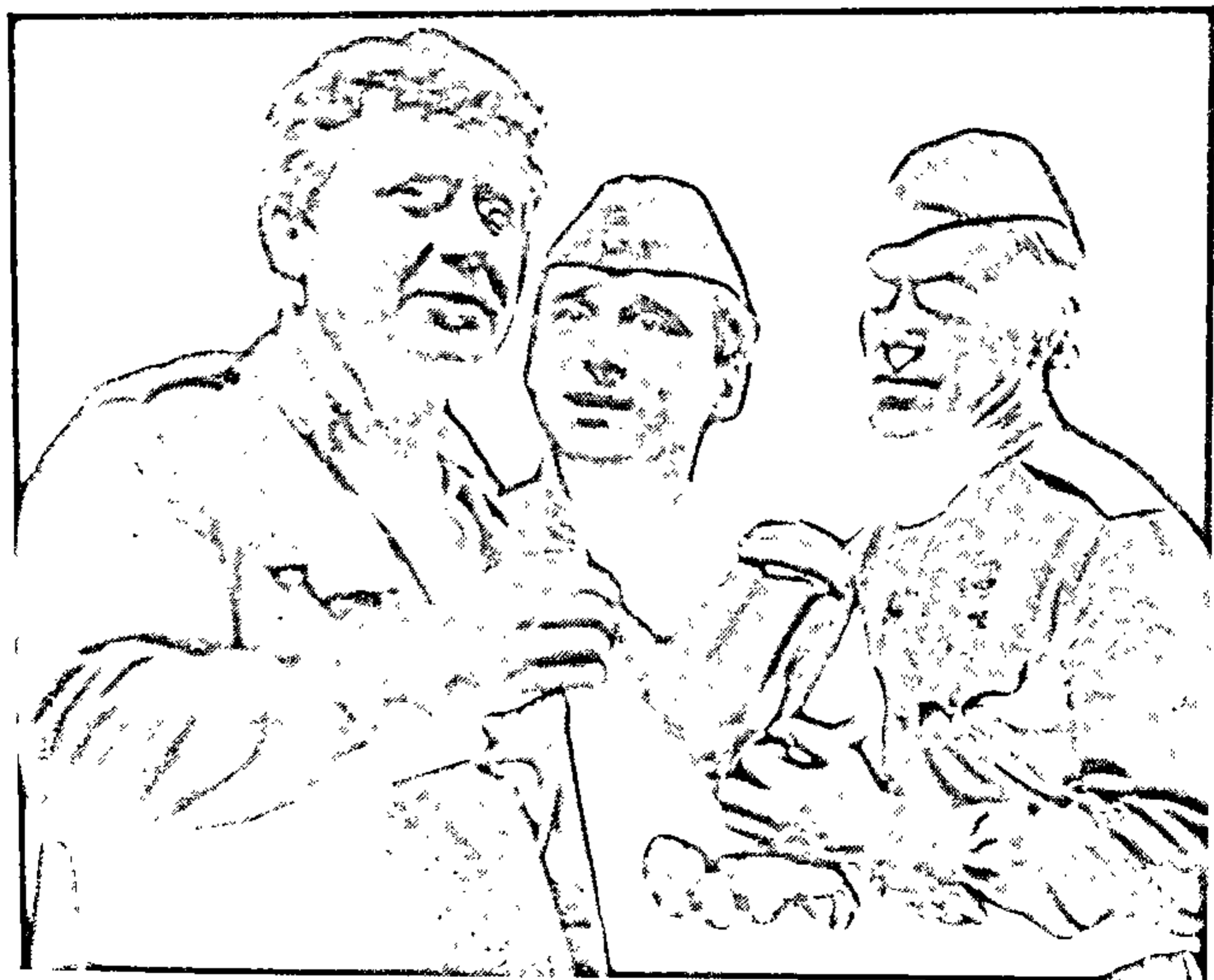
Э. Марцэвіч — Дугін. Ю. Васільеў — Бушцец.

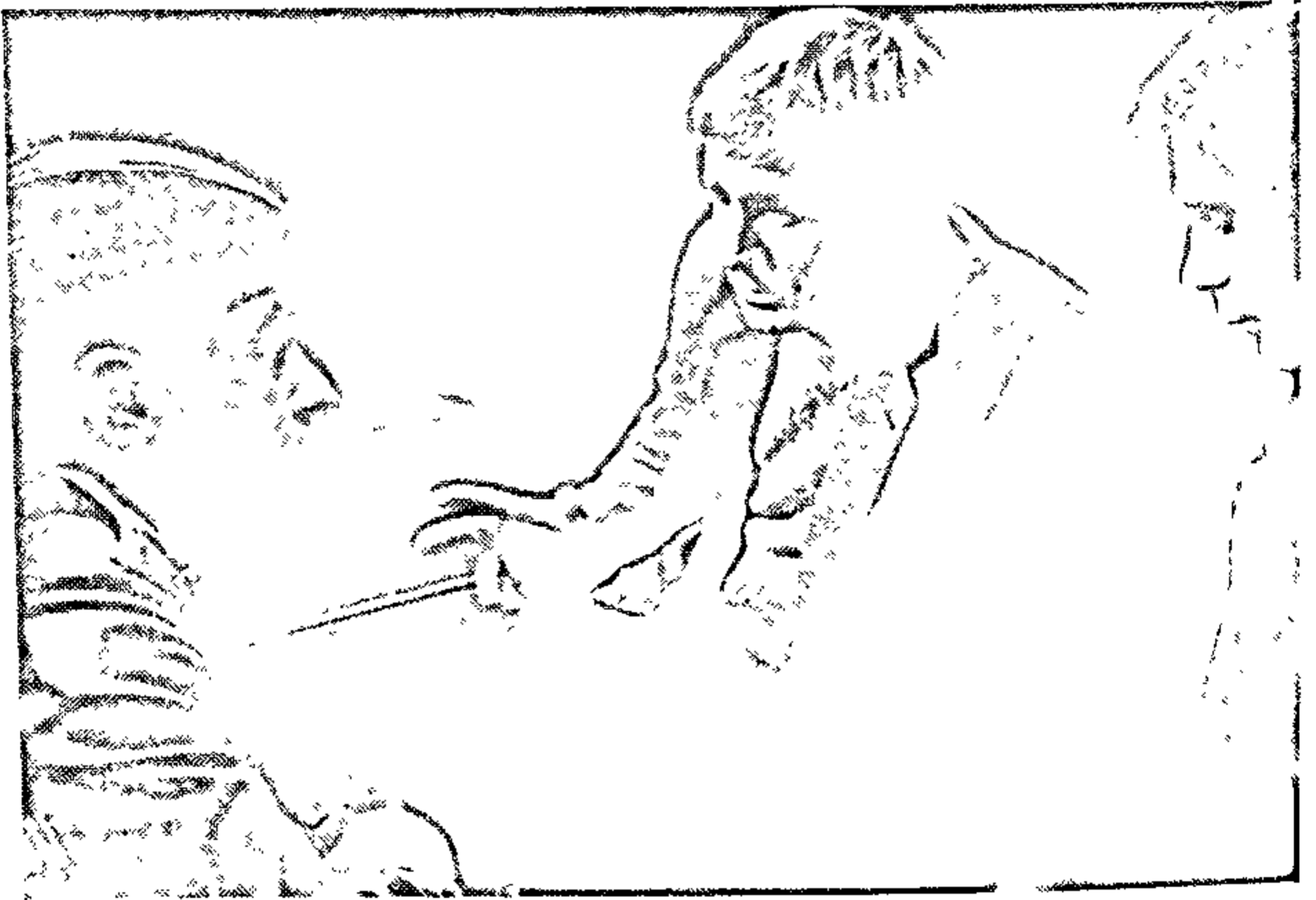
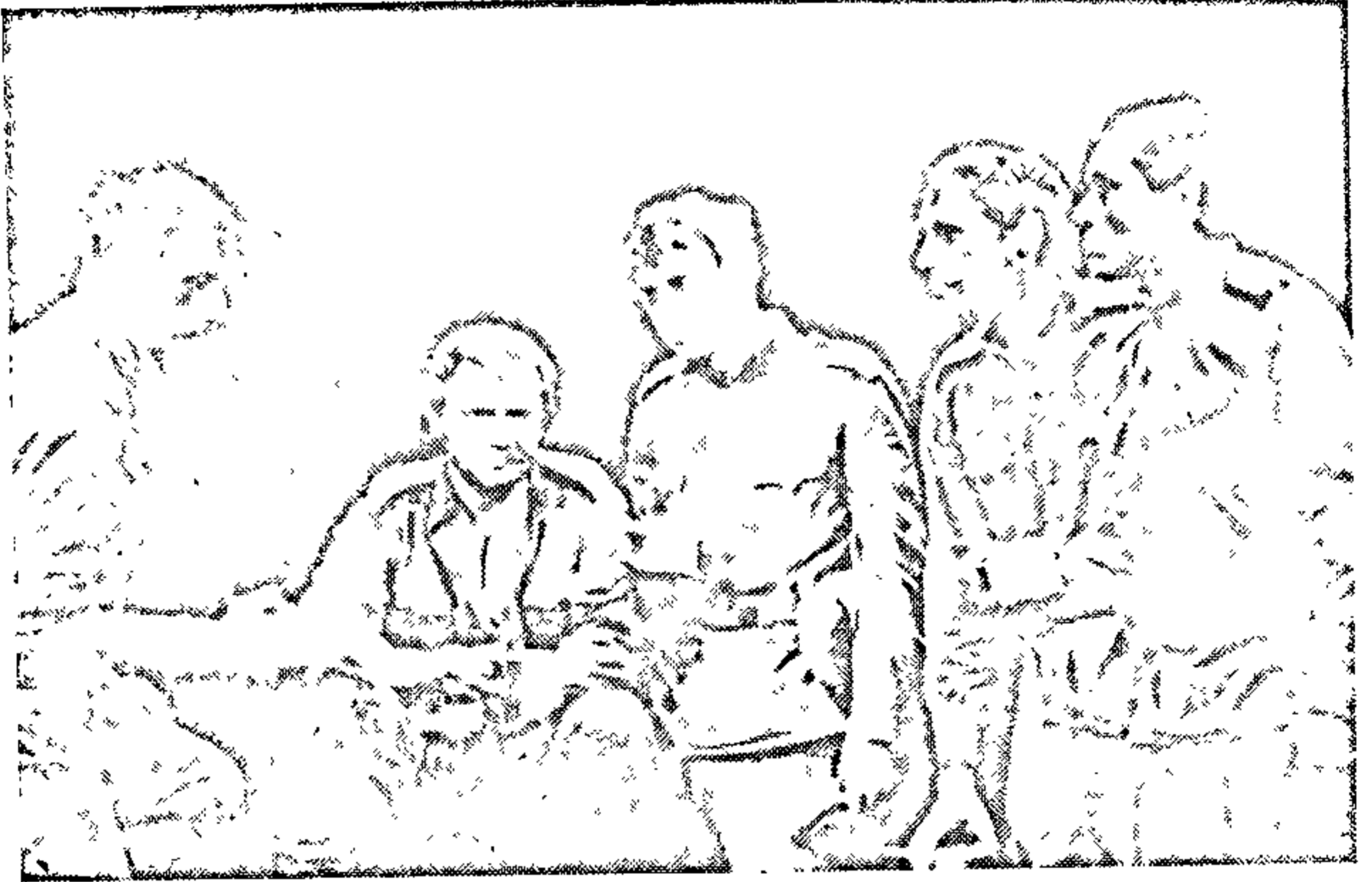
16

В. Коршунаў — Дзерваед, Ю. Васільеў — Бушцец, Е. Даро-
на — Люська.

17

Сцэна са спектакля.

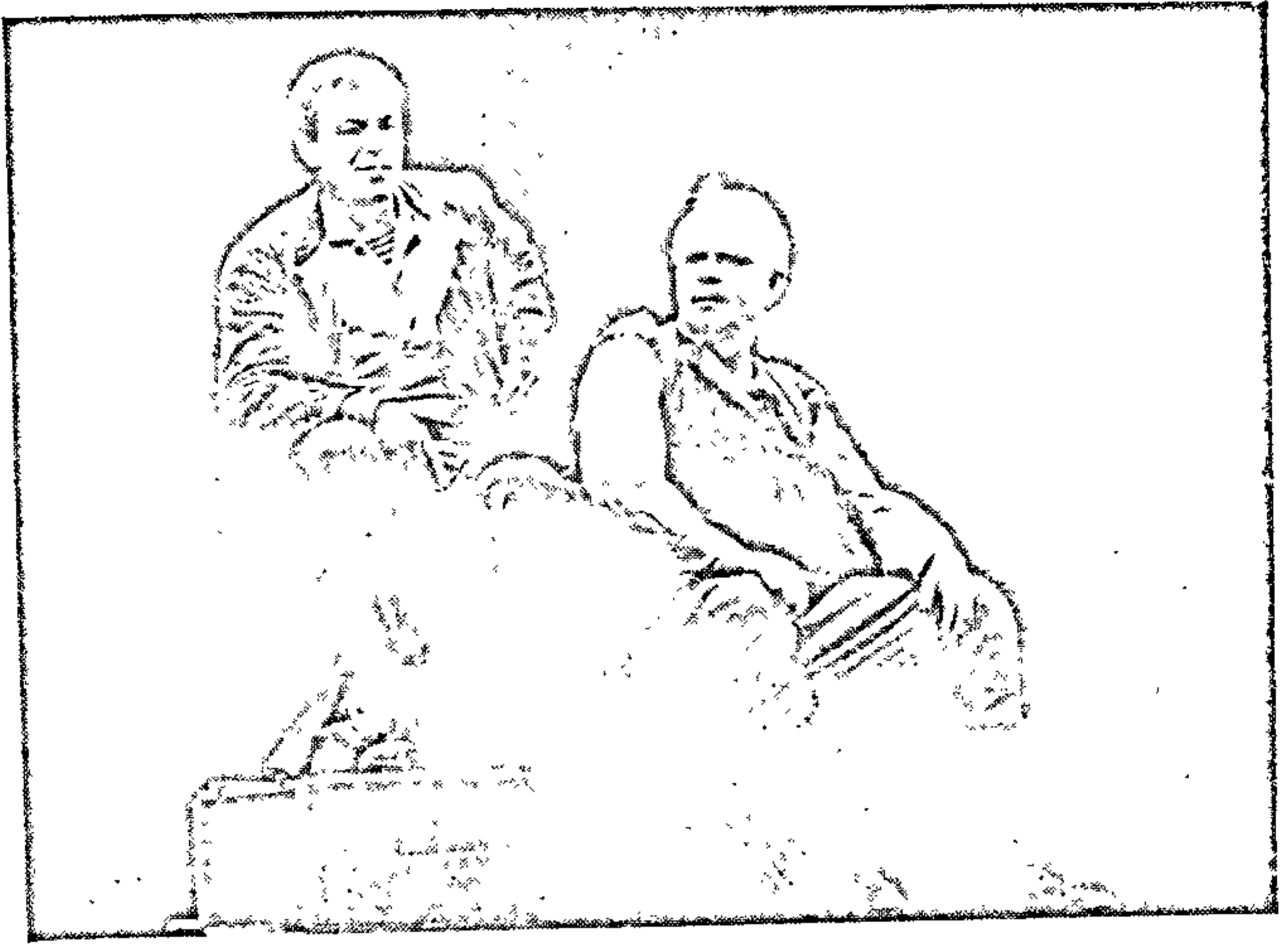

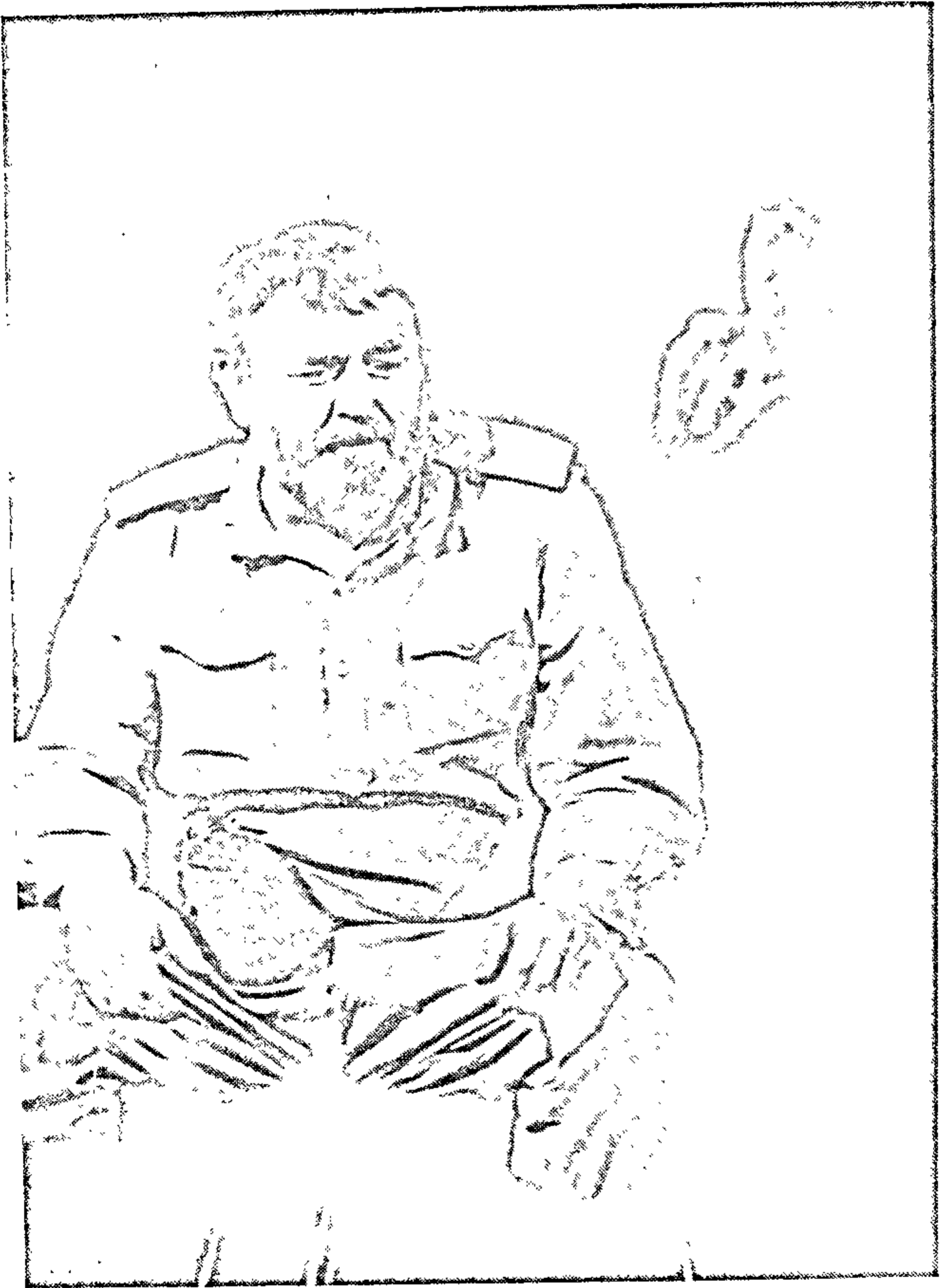

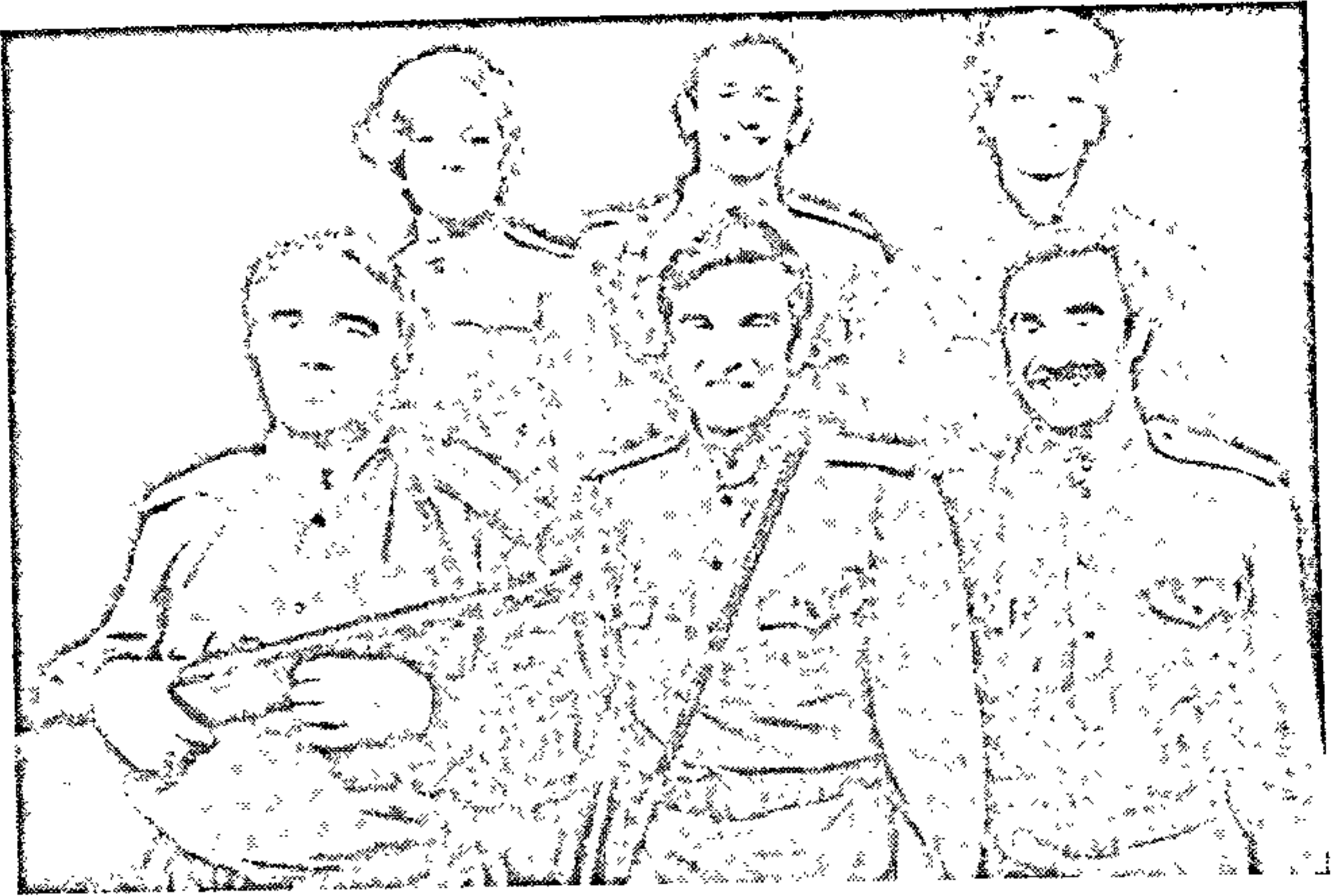

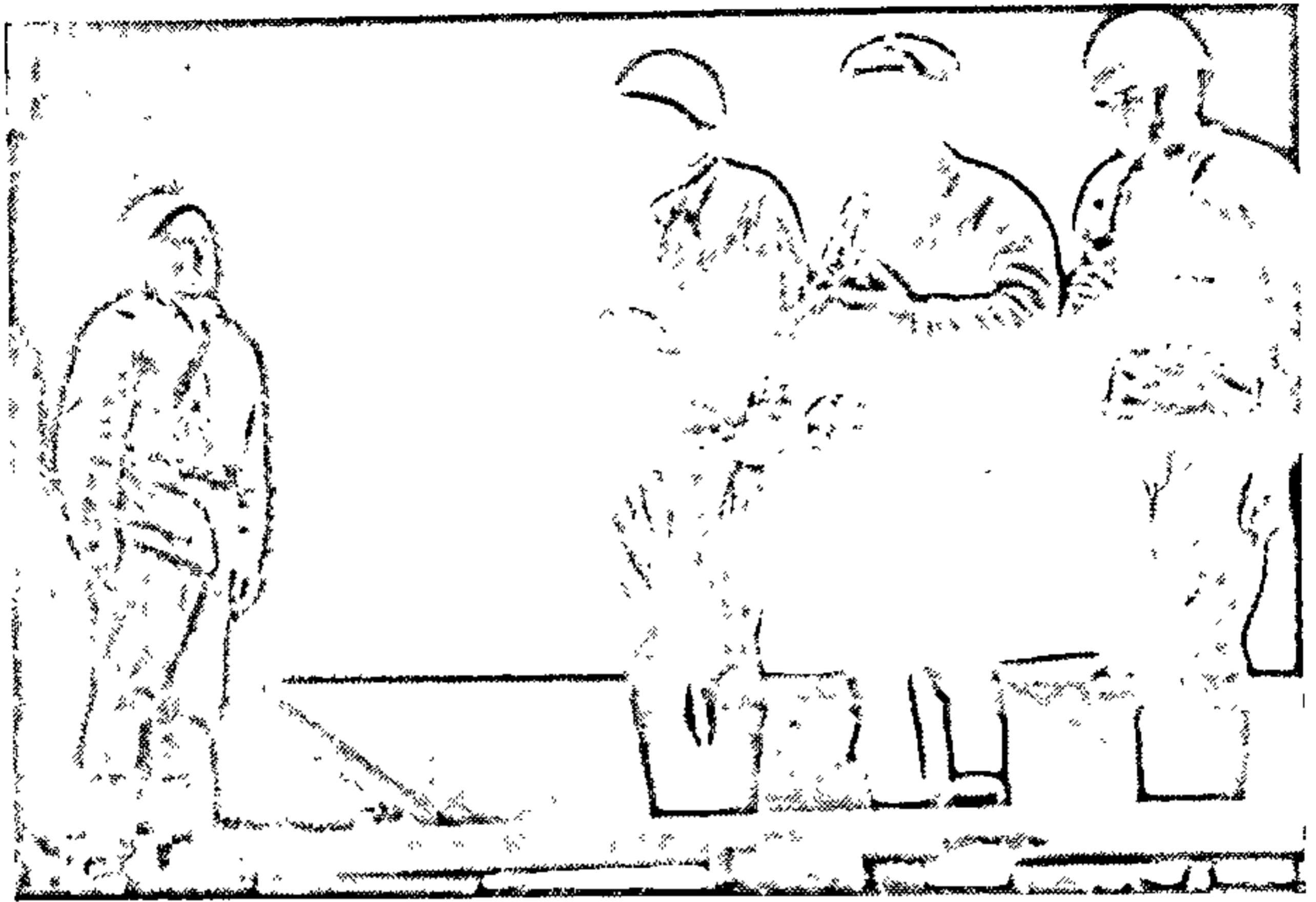

ВЕЧАР

БЕЛАРУСКІ АКАДЭМІЧНЫ ТЭАТР імя ЯКУБА КОЛАСА

1

В. Петрачкова — Ганна, Я. Шыпіла — Васіль.

2

Сцэпа са спектакля.

3

Т. Кокштыс — Гастрыт, Я. Шыпіла — Васіль,
Я. Петрачкова — Ганна.

4

Сцэна са спектакля.

5

Рэпетыцыя. Злева направа: Ул. Пузыня, В. Мазынскі,
Т. Кокштыс, Я. Петрачкова, А. Дудараў, Я. Шыпіла.

БЕЛАРУСКІ АКАДЭМІЧНЫ ТЭАТР імя ЯНКІ КУПАЛЫ

6

Г. Макарава — Ганна, В. Тарасаў — Васіль.

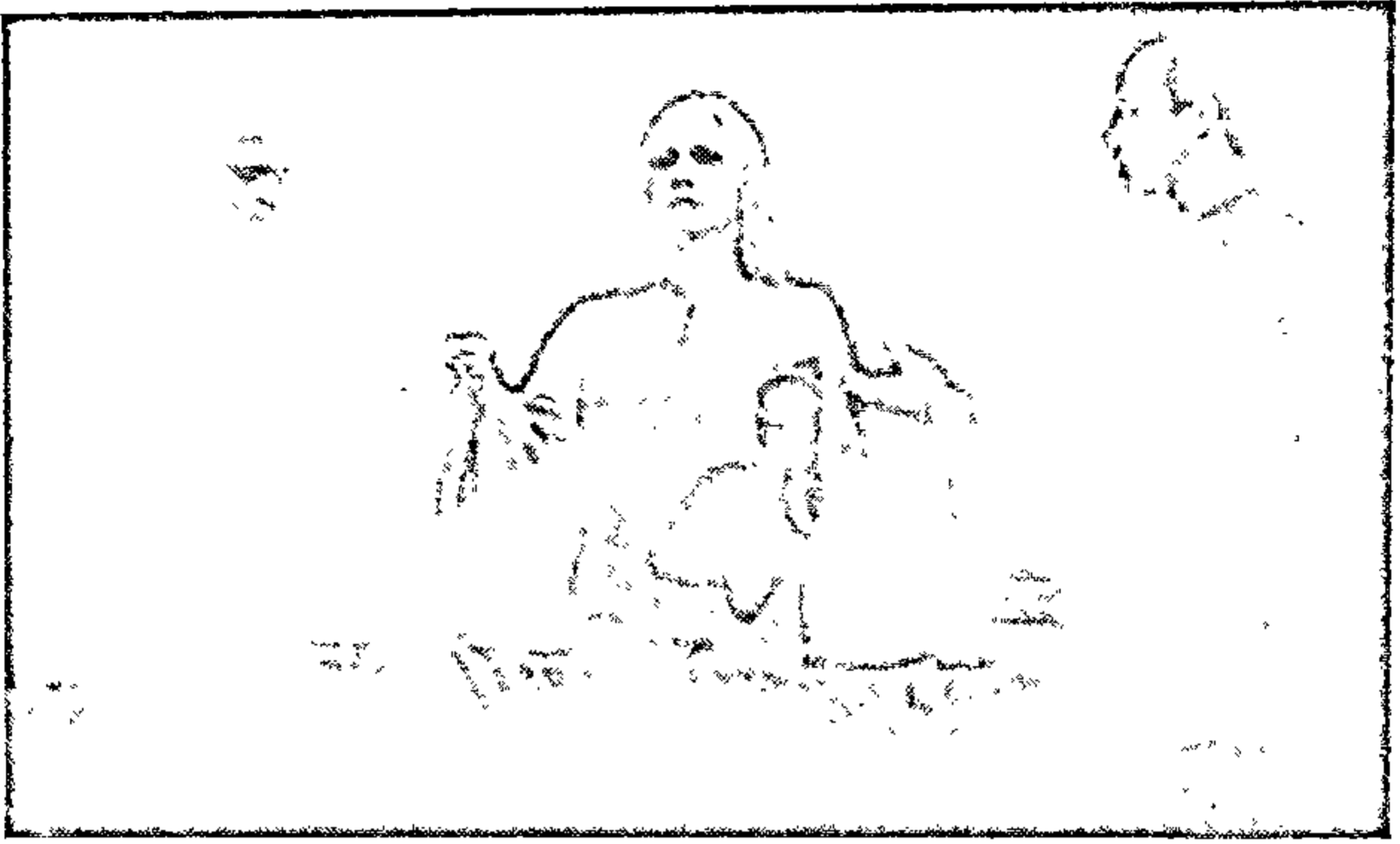
7

В. Тарасаў — Васіль, Б. Дубашынскі — Гастрыт.

8

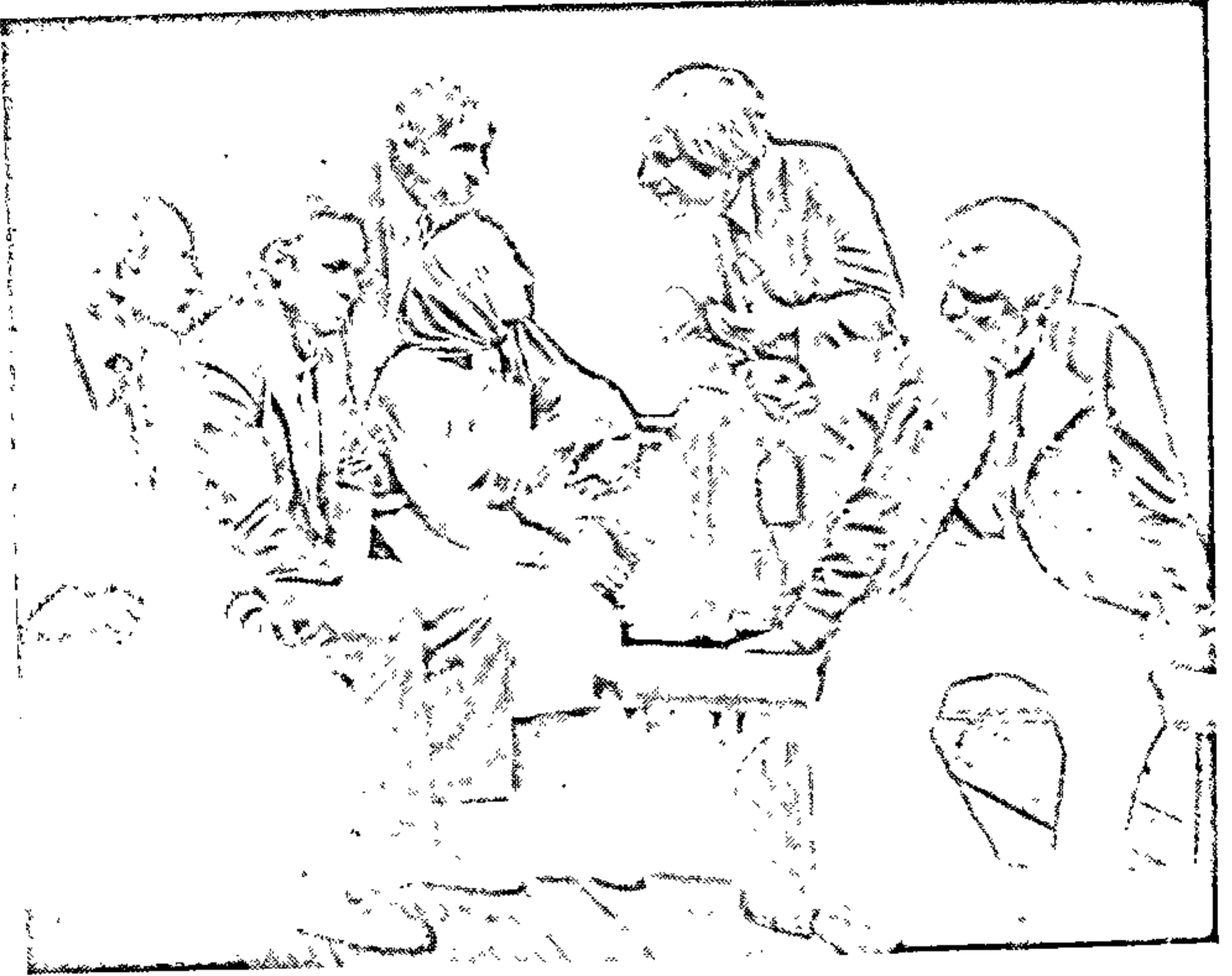
Сцэна са спектакля.

ПАРОГ

ВЯЛІКІ ДРАМАТЫЧНЫ ТЭАТР імя МАКСІМА ГОРКАГА
(Ленінград)

1

У. Іўчанка — Буслай, В. Яромін — Драгун,
В. Караваеў — Міліцыянер.

УЛА-УДЭ. ДРАМАТЫЧНЫ ТЭАТР

2

Сцэна са спектакля.

БЕЛАРУСКІ АКАДЭМІЧНЫ ТЭАТР імя ЯНКІ КУПАЛЫ

3

Г. Гарбук — Буслай, Г. Фёдарова — Аліна.

4

Сцэна са спектакля.

БЕЛАСТОК. ТЭАТР ДРАМАТЫЧНЫ імя А. ВЕНГЕРКІ

5

Сцэна са спектакля.

РУСКІ ДРАМАТЫЧНЫ ТЭАТР імя А. ЛУНАЧАРСКАГА
(Севастопаль)

6

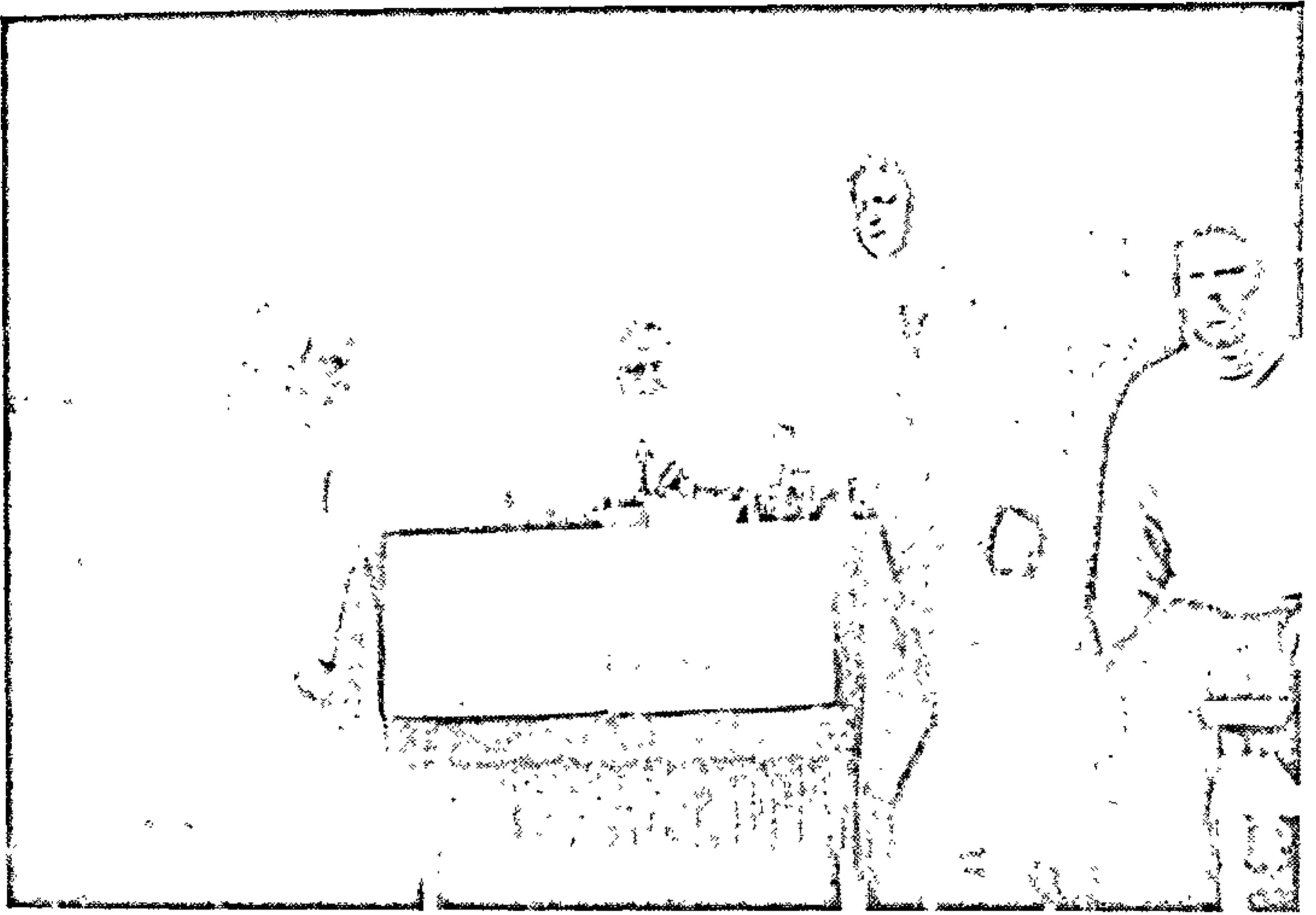
В. Юрчанка — Буслай, Я. Смірноў — Шаргаёў.

БЕЛАРУСКІ АКАДЭМІЧНЫ ТЭАТР імя ЯКУБА КОЛАСА

7

Я. Шыпіла — Буслай, Л. Пісарава — Маці.

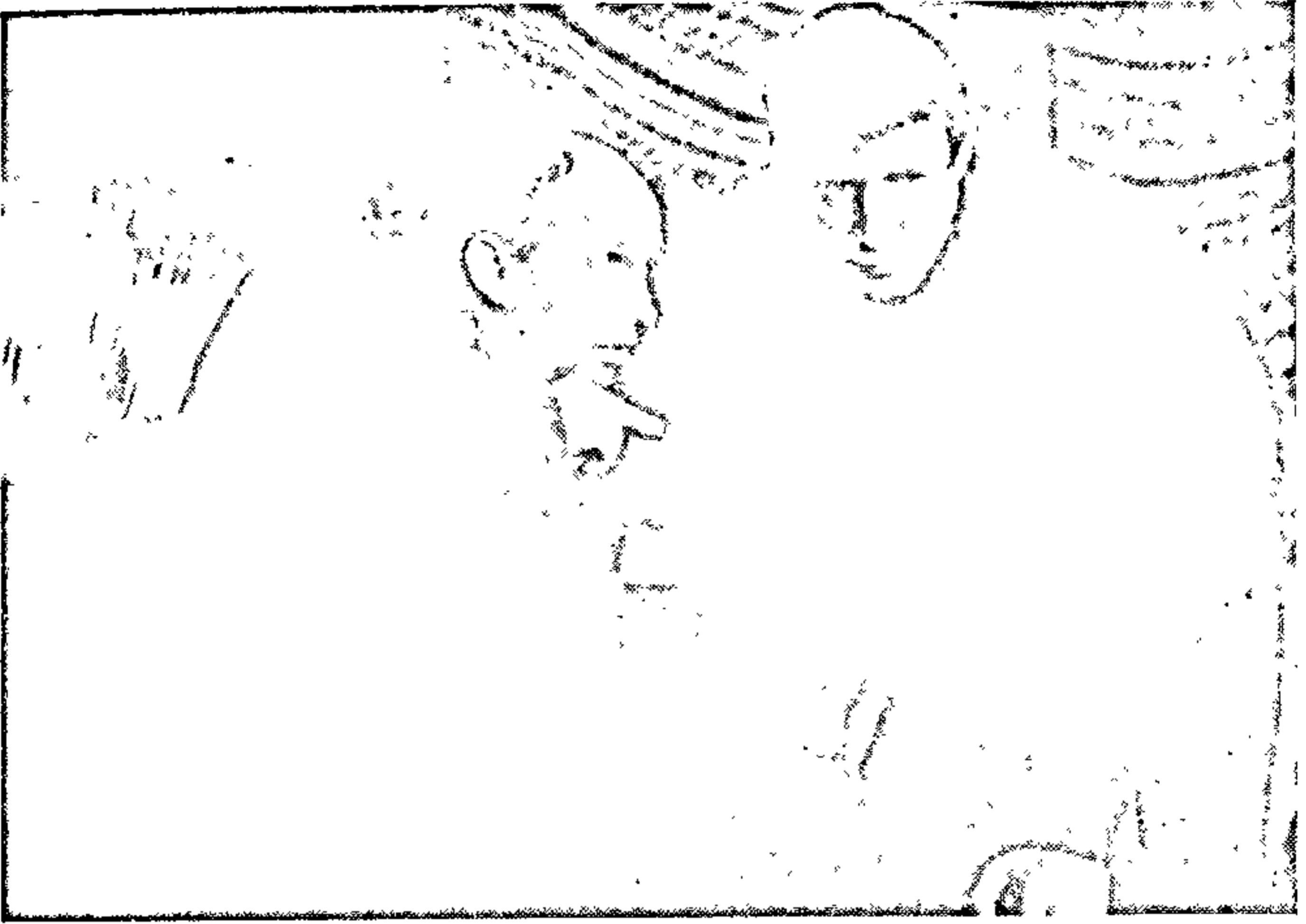

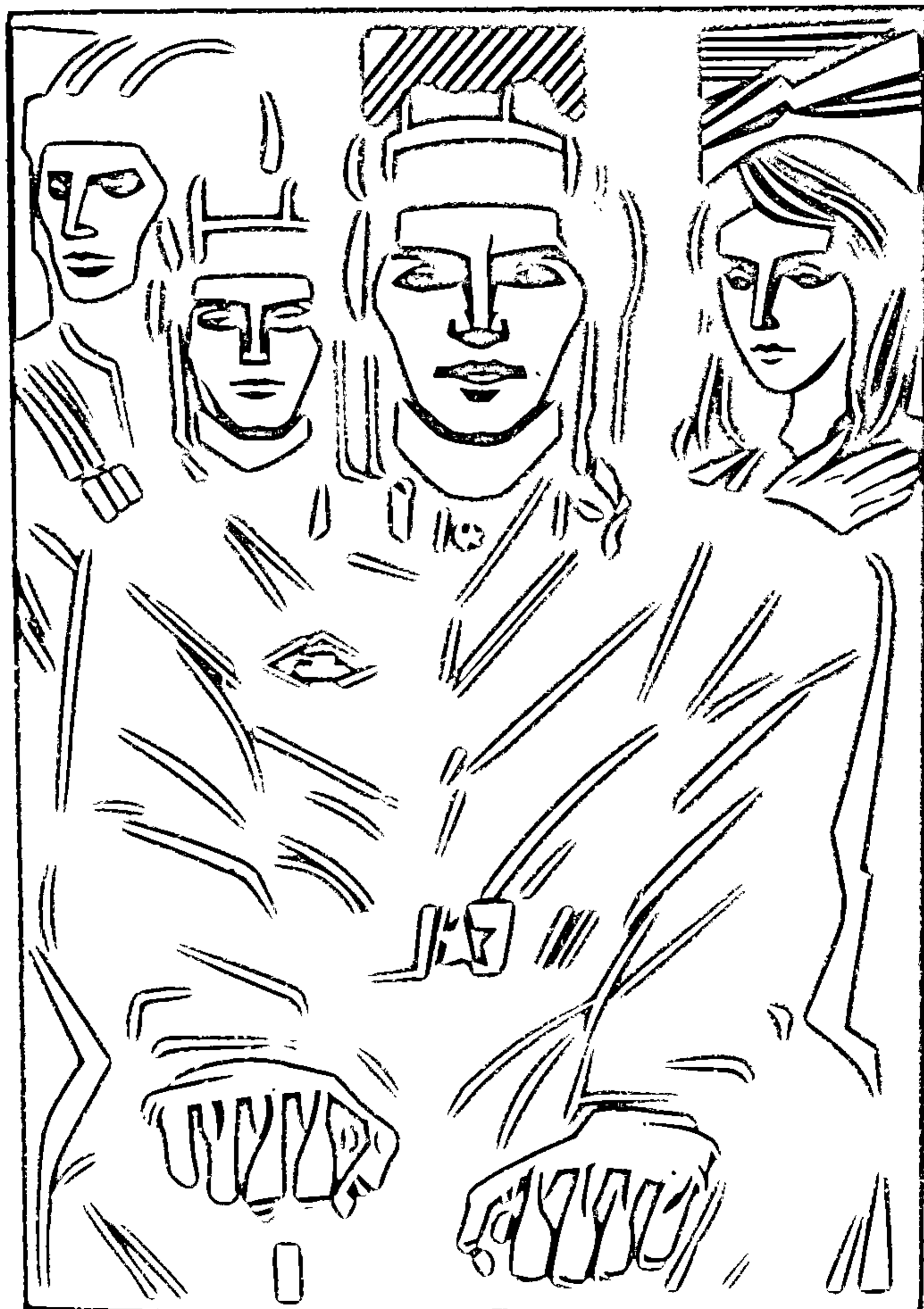

ВЫБАР

драматическая повесть
у дзвюх дзеях

ДЗЕЙНЫЯ АСОБЫ
СЯРЖАНТ ДРОБАЎ.
РАДАВЫ КРЫНКІН.
РАДАВЫ ШАБУНЯ.
КАПІТАН КУРБАТАЎ.
РАДАВЫ КАШЫН.
ІРЫНА.
ВАЕНКОМ.
ПРАДСТАЎНІК МУС.
ЧЛЕН КАМІСІІ.
ЖАНЧЫНА, ПРАДСТАЎНІК ГАРАНА.
МАЛАДЫ КАМБАТ.
ПАЛКОЎНІК.
МАЦІ ДРОБАВА.
АЛЯШКЕВІЧ.
ЧАЛАВЕК У ЧОРНЫМ.
ЧАЛАВЕК У ПАМЯТЫМ ПІНЖАКУ.
ЖАНЧЫНА-ДОКТАР.

ДЗЕЯ

ПЕРШАЯ

КАРЦІНА ПЕРШАЯ

Чорны конус са зламанай, няправільнай асновай уваходзіць сваёй вершалінай у глыбіню сцэны. Ён асветлены цьмянымі, нерэальнымі кроплямі святла, што раскіданы па ўсёй яго паверхні. У адным месцы гэтыя кроплі сабраліся ў круглае белае воблачка, у другім — у крывую тоўстую лінію, у трэцім — іх зусім няма, там-сям яны раскіданы па адной, дзве, тры... І заповолена, як гадзіннік, што адлічвае незямныя, расцягнутыя хвіліны, рэзка б'е метрапом. Чок! — цішыня, чакаеш новага ўдару, але ён прыходзіць запознена і нечакана: чук! чок-чук! чок-чук! Спакваля чорны конус запаўняецца знаёмымі жывымі гукамі: металічны ляскат цяжкіх гусеніц па камяністай горнай дарозе набліжаецца, нарастае, і праз яго пачынаюць прабівацца ішшыя гукі: віск эфіру, пакуль яшчэ не зразумелыя каманды: «Хуткасьць максімальная! Трымаць дыстанцыю! Асаблівая ўвага на заваротах!» «Увага! Увага! 601 м! 601 м! — Я Зурна, Зурна! Паветраная атака праціўніка!» І гул самалётаў, і ляскат танкаў, і каманды — усё зліваецца ў страшэнны жудасны гул, які вось-вось, здаецца, разарве душу і з яе вырвецца печалавечы, невыкрык.

— Мама-а-а!!! — крыкпулі адначасова два чалавекі, два галасы: топенькі, слабы дзіцячы і грубаваты, але ўсё яшчэ звапкі — юнацкі.

І гэты суладны крык перакрэсліў усе астатнія гукі. І застаўся толькі метрапом. Нікому непадуладнае, няспыннае і свабоднае: чок!.. чук!.. чок!.. чук!..

У чорным конусе экіпажа танка.

Крыкі і п. Як лёгка... Ціха... Хіба могуць сніцца чалавеку такія... бязважкія сны?.. Мама трымае мяне на руках. Я маленькі, я яшчэ не бачу яе, не чую, я толькі адчуваю, што ціхая ласкавая сіла калыша мяне, калыша... Дзівосны сон. Няма ні неба, ні зямлі, ні паветра. Лёгка. Нічога. Нікога...

Дробаў. Я бачу... Чую. Первы, слых, зрок жывуць самі па сабе. Толькі знявечанае цела дагарае ў разбітым танку над скалой каля горнай рачулікі... Жах! Жах!

Ш а б у н я. Мне цяжка! Я задыхаюся... Дапамажыце! Вузкая дарога паляцела ўгору, прыціснулася да воблакаў... Нічога не зробіш. Непаслухмяныя рычагі, здранцвелыя рукі... *(Крычыць.)* Памажыце.

Д р о б а ў. Шабуня!

Ш а б у н я. Таварыш сяржант, таварыш сяржант! Я задыхаюся! Зрабіце што-небудзь... Я не разумею, што са мной робіцца!

Д р о б а ў. Пацярпі, зараз усё скончыцца...

Ш а б у н я. Чырвоныя густыя цені ліжуць мой твар. Я не магу заслапіцца... Дыхаць! Я хачу дыхаць... Люк! Дзе люк?!

Д р о б а ў. Яшчэ хвіліна... Дай мне руку... Так. Цяпер падыміся. Ніякага люка няма... Падыміся...

Ш а б у н я. Не магу. Я трымаю рычагі... Рычаг. Правы рычаг...

Д р о б а ў. Я загадваю! *(Шабуня з дапамогай Дробава цяжка падымаецца.)* Усё. Табе больш не страшна.

Ш а б у н я. Не. Я не адчуваю нават ваших рук. Яны праходзяць праз мяне. Я сплю...

Д р о б а ў. Мы ўсе спім. Увесь экіпаж. Усё скончана. Нічога няма. Усё засталася далёка ад нас.

Ш а б у н я *(сам сабе)*. Крутая гара...

Д р о б а ў. Больш крутой не бывае. Бездань... Прорва. Мы павінны, мы абавязаны былі праскочыць над ёй і выйсці ў зададзены пункт да світанку... Такі быў загад.

Ш а б у н я. Я не пра тое... Каля нашай вёскі лес на ўзгорку крута абрываецца ў рэчку. Крутая гара... Сонца з'ядае снег з шэрай леташняй травы... Крутая гара... І новыя зялёненькія ніткі выбіваюцца з-пад мёртвага парыжэлага дывапа. Цёплая зямля пад сонцам. Крутая гара... Рукі да грудзей прыціснеш, коцішся ўніз да зялёнага кучаравага лазняку. Толькі неба мільгае... Неба, сонца, трава, лес...

К р ы п к і н. Неба, сонца, трава, лес...

Д р о б а ў. Дакаціліся.

К р ы п к і н. Дзе мы?

Д р о б а ў. У горнай цясніне. Каля вузенькай рачулки...

К р ы п к і н. Што здарылася, камандзір?!

Д р о б а ў. Трэба разабрацца. Мы ехалі гадзіны дзве. Танк шкробся ўгору па каменні. Чым вышэй

мы падымаліся, тым рабілася святлей і святлей. Змрок заставаўся ўнізе. Я назіраў праз трыплекс за дарогай. Выразна бачыў шэрую сцяну валуноў злева, навісалі над дарогай. Справа — абрыў, прорва.

На самым перавале, перад крутым заваротам, я крутануў трыплекс і ўбачыў сонца... Я яшчэ паспеў падумаць: мы спусцімся ў цясніну раней, чым туды зазірнуць першыя прамяні. Мы абгонім раніцу. Мы выканаем загад. Усё. Кропка. Акраец сонца скочыў угору. У трыплекс пырснула цемрадзь. Усё! Гэта ліпкая цемрадзь заліла ўсяго мяне. Вочы, твар, цела... І засталася адчуванне бязважкасці, абьякавага спакою, цішыні... Апошняе, што нам засталася. Свядомасць, мабыць, памірае не разам з чалавекам, а пасля...

Крынкін. Танк разбіўся...

Шабуня. Не! Не! Не хачу!

Дробаў (Крынкіну). Не ведаю. Напэўна, ад страшнага ўдару ён узарваўся. Мы згарэлі на дне гэтай цясніны.

Шабуня. Не хачу быць мёртвым!

Дробаў. Ціха!

Шабуня. Не хачу гэтай пустой цішыні. Не хачу бачыць вас такімі!

Дробаў. Не крычы!

Шабуня. Страшна!

Дробаў. Маніш. Мёртваму не можа быць страшна, як не можа быць балюча. Чаму нас знесла з дарогі? Шабуня, ты кіраваў танкам.

Шабуня. Нічога не ведаю. Я трымаў рычагі, глядзеў на дарогу, бачыў усё. Не ведаю, не ведаю!

Крынкін. Снег... Лавіна?

Дробаў. Неверагодна. Лавіна магла нас засыпаць, але знесці магутны танк у бездап'... Не! Быў рэзкі паварот у правы бок. Пяўжо абвал?

Шабуня. Не ведаю.

Дробаў. Камень трапіўся на дарозе? Заклініла правую гусеніцу?

Шабуня. Не ведаю.

Крынкін. Трэба вярнуцца паглядзець... Трэба зразумець, што адбылося. Чаму мы разбіліся? За што?

Дробаў. Мы выконвалі баявую задачу.

Крынкін. Ніхто нам не ставіў такую задачу.

Я хачу зірнуць на тое месца, дзе знікла ўсё. Хадземце!

Ш а б у н я. Не трэба!

Д р о б а ў. Немагчыма.

К р ы н к і н. Мёртвыя могуць усё.

Д р о б а ў. Усё могуць боскія апёлы. Яны з крыламі. А мы? А мы проста мёртвыя. Мы можам бачыць і чуць толькі тое і толькі там, дзе пра нас успомняць, куды нас паклічуць.

Ш а б у н я. Нас ужо нікуды не паклічуць.

Д р о б а ў. Памыляецеся. Супакой не прыйдзе да нас да таго часу, пакуль жыццё не выкрасліць нас з думак жывых, да таго часу, пакуль мы не разлічымся з усімі даўгамі, што пакінулі на зямлі. Мёртвае цела абыякавае да ўсяго, мёртвай свядомасці не бывае... Чуеце? Нас ужо клічуць.

КАРЦІНА ДРУГАЯ

Канцылярыя роты. Стол. Некалькі крэслаў. Чыйсьці партрэт на сцяне. На сталі пішучая машынка. Капітан Курбатаў вырваў з карэткі аркуш, скамечыў яго, шпурнуў пад стол.

К у р б а т а ў. Пустыя, недарэчныя словы... Нават брыдка і сорамна... Трэба пешта тлумачыць... А што? Як? Галава трашчыць... *(Зноўку пачынае нешта друкаваць.)*

Д р о б а ў. От, глядзіце... Першае, што зробіць, — гэта выкрасляць нас з усіх ведамасцей... Здымуць з забеспячэння. Праз дзень-другі нехта сядзе за наш стол у салдацкай сталоўцы, а хтосьці ляжа спаць на нашы ложкаў...

Ш а б у н я. Як жа так?

Д р о б а ў. А так. Накрыўшыся тваёй і маёй коўдрай...

К у р б а т а ў *(піша)*. Віцебская вобласць, Клепінскі раён, вёска Лысаўка...

Ш а б у н я. Лыскаўка!

К у р б а т а ў. Не, няправільна — Лыскаўка... *(Спрабуе выправіць, нічога не атрымліваецца. Камечыць і гэты аркуш.)*

Ш а б у н я. Гэта не ведамасці. Дадому мне піша. Матцы. Паведамляе, што я разбіўся.

Д р о б а ў. Так не паведамляюць, так пішуць...
Прыдумае як-небудзь лягчэй...

К р ы и к і п. Каму ад гэтага будзе лягчэй? Хіба толькі паперы...

Ш а б у п я. Што ж з ёй будзе?! І думаць не думала. Сыноч, пішы часцей... Хоць жывы-здаровы, хоць паштоўку прысылай, мне і гэтага хопіць... Мама, мама... Што я нарабіў?

Д р о б а ў. Пра што ты?

К у р б а т а ў. Днявальны!

Белабрысы стрыжаны хлапчук як з-пад зямлі вырас перад камандзірам. Гэта К а ш ы н.

К а ш ы н. Таварыш капітан! Днявальны па роце радавы Кашын...

К у р б а т а ў. Рота спіць, чаго ты крычыш?

К а ш ы н. Старшына так вучыў. Рапарт камандзіру павінен гучаць бадзёра, радасна. Во я і радуюся...

К у р б а т а ў. Яшчэ паспееш. Даўно ў арміі?

К а ш ы н. Так точно! Семнаццаць дзён. З паловай.

К у р б а т а ў. Цяжка?

К а ш ы н. Як у сне. Калі ваўкі прымрояцца. Бегаеш, уцякаеш ад іх, а ногі не слухаюцца. Адно сучашэinne — ведаеш, што калі-небудзь працнешся...

К у р б а т а ў. Вобразна і дасціпна. Колькі чалавек у вучэбным узводзе?

К а ш ы н. Таварыш капітан, гэта ж ваенная тайна.

К у р б а т а ў. А ты, я бачу, артыст!

К а ш ы н. Амаль угадалі. Да арміі працаваў у цырку.

К у р б а т а ў. Клоунам?

К а ш ы н. Не, малпаў карміў арэхамі. Рыхтаваў уласны нумар. Ведаеце, чатыры малпы ў більярд рэжуцца. Дырэктар цырка тросся ад смеху. Абяцаў на манеж выпусціць у наступным сезоне. Ды не паспеў, прыйшла позва... Засталіся мае макакі сіротамі.

К у р б а т а ў. Табе доктар на прызыўной камісіі нічога не гаварыў?

К а ш ы н. Не, здароў, як... Адным словам, годны да страявой.

Курбатаў. А пра язык?

Кашын. Язык здаровы...

Курбатаў. Нават беспамерны...

Кашын. Вінаваты, таварыш капітан! Прабачце.

Курбатаў. Я чуў, што нехта з навабранцаў няблага па машынцы друкуе. Ёсць такі?

Кашын. Ёсць. Так точна.

Курбатаў. Ты яго ведаеш?

Кашын. Трохі ведаю. Гэта я.

Курбатаў. І добра друкуеш?

Кашын. Двума пальцамі.

Курбатаў. На курсах машыністак быў?

Кашын. Сам навучыўся. На ўсялякі выпадак. Стапу знакамітым дрэсіроўшчыкам, як Дураў, давядзецца мемуары страчыць.

Курбатаў. Хопіць! Сядай. Аддрукуеш два лісты... Можа, не табе б іх друкаваць, але трэба...

Дробаў. Чаму толькі два? Няўжо маім бацькам паведамілі раней?

Кашын. Што друкаваць?

Курбатаў. Вось тут, у правым куточку, адрас... Пішы. Віцебская вобласць, Клепінскі раён, вёска Лыскаўка... Шабуня Матруне... Пачакай, пачакай... А як яно правільна будзе: Шабуня ці Шабуні?

Шабуня (*падказвае*). Шабуня!

Дробаў. Якая розніца?

Кашын. Каму? Чаму? Шабуня... Шабуні... Хто яго ведае... І так і гэтак...

Курбатаў. А я думаў, ты ўсё ведаеш.

Кашын. Толькі пра малнаў.

Курбатаў. Пішы: Шабуні Матруне Рыгораўне...

Кашын (*сумеўся*). Даруйце, таварыш капітан, не ведаў... Гэта яны? Тыя хлопцы, што ў гарах?..

Курбатаў. І ты ўжо ведаеш?

Кашын. У роце толькі пра гэта і гавораць. Увогуле хлопцы малайцы... Не спасавалі, не разгубіліся...

Курбатаў. Затое разбіліся. Колькі яшчэ тлумачыць давядзецца, гаварыць нейкія словы, спачуваць, уздыхаць... Чаму недагледзелі? Як іх было дагледзець?

К а ш ы н. Ну, што тут гаварыць? На вайне вунь не столькі загінула...

К у р б а т а ў. Фільмаў нагледзеўся?

К а ш ы н. Чытаў.

К у р б а т а ў. Прыгожая смерць — толькі ў дрэнных раманах. Яны — героі! Але лепш было б для ўсіх, каб яны засталіся звычайнымі хлопцамі, негероямі... Вось як ты. Ну, добра, у арміі шмат не размаўляюць... Значыць, Шабуні Матруне Рыгораўне. Та-ак... Адступі крыху і далей... Паважаная Матруна Рыгораўна. Клічнік! Чакай. А мо не трэба клічнік? Як лічыш?

К а ш ы н. Хто яго ведае.

К у р б а т а ў. Пісьмо такое, і раптам — клічнік. Усё адно як радуемся...

К а ш ы н. Лепей не ставіць.

К у р б а т а ў. Давай далей... З пачуццём глыбокага жалю і смутку... *(Курбатаў задумаўся, падбіраючы словы.)*

К а ш ы н. Дазвольце, таварыш капітан... Мо не трэба гэтага на машынцы? Тэхніка! Яна жалезная... І словы клепле гэткім жа... Сядзьце і ад рукі, як бог на душу пакладзе... Такое пісьмо на машынцы не напішаш...

К у р б а т а ў. Я ўжо табе казаў: ты вельмі шмат размаўляеш. Адвыкай. Армія — гэта не цырк. Зразумеў?

К а ш ы н. Адчуў.

К у р б а т а ў. На чым мы там спыніліся?

К а ш ы н. На смутку, на глыбокім...

К у р б а т а ў. З пачуццём глыбокага жалю і смутку... паведамляем Вам... Вам з вялікай.

К а ш ы н. Здагадаўся.

К у р б а т а ў. Паведамляем Вам... Коска... што Ваш сын, Шабуня Мікалаі Пятровіч, трагічна загінуў адзінаццатага чэрвеня гэтага года пры выкапанні службовых абавязкаў. Памяць пра яго пазаўсёды застанецца ў нашых сэрцах. Усёй душой падзяляем Ваша мацярынскае гора. Усё! Зноў крыху адступі, і подпіс: камандаванне вайсковай часці.

К а ш ы н. Гатова.

К у р б а т а ў *(глядзіць на ліст, сумна)*. Малайчына... Цяпер зробіш так: тэкст будзе той жа, толькі адрасы і прозвішчы паставіш бацькоў Крыжкіна...

Спачатку маці, потым бацькі... (Паўза.) Ну што, не ясна?

К а ш ы н. Тады ўжо лепей пад кальку. А адрасы ад рукі папішам. Як запрашальныя білеты. На ўрачысты сход! Паважаны таварыш, і далей кропачкі, кропачкі... А пад кропачкамі хоць самога госпада бога запрашай...

К у р б а т а ў. Маўчаць!

К а ш ы н. Гэта няцяжка.

К у р б а т а ў. Разумны занадта... Рабі, што загадана! Цыркач!..

Машынка застракатала.

Скончыў, разумнік?

К а ш ы н. Так точна!

К у р б а т а ў. Давай сюды і марш да тумбачкі.

К а ш ы н. Ёсць да тумбачкі!

К у р б а т а ў. Чакай. Табе колькі год?

К а ш ы н. Васемнаццаць, два месяцы і тры дні.

К у р б а т а ў. Як цябе завуць?

К а ш ы н. Радавы Кашын.

К у р б а т а ў. Імя.

К а ш ы н. Антон.

К у р б а т а ў. Хочаш да мяне ў роту пасля вучэбкі?

К а ш ы н. Ніяк не!

К у р б а т а ў. Ну хопіць, Антон...

К а ш ы н. У канцылярыю пісарам не хачу.

К у р б а т а ў. А ў баявую машыну?

К а ш ы н. Пайду.

К у р б а т а ў. Нашы танкі ходзяць пад бездапню. Не баішся?

К а ш ы н. Баюся. Але трэба, значыць, трэба. Героем быць не хачу.

К у р б а т а ў. А калі і гэта спатрэбіцца?

К а ш ы н. Спатрэбіцца — буду! (Збянтэжыўся.)

Толькі вось малпаў шкада...

К у р б а т а ў. Ідзі.

К а ш ы н. Ёсць.

К а ш ы н выйшаў. Курбатаў задуменна глядзіць на надрукаваныя лісты.

КАРЦІНА ТРЭЦЯЯ

Асвятляецца пляцоўка танкістаў.

Д р о б а ў. Высакародны парыў дурня! У баявую машыну! У той жа ўзвод! І на тую ж самую скалу, дзе мы скруцілі сабе шыю. Ідыёт, прэцца ў першыя рады. Навошта? Каму гэта трэба, хлопчык?

К р ы н к і н. Перастань, Дроб!

Ш а б у н я. Таварыш камандзір...

Д р о б а ў. Кінь, Шабуня! Які я камандзір? Кім мне камандаваць? Нябожчыкамі! Яны нікому не падуладныя. Сяржаіт Дробаў згарэў у танку! Вунь Курбатаў чакае нашых бацькоў... нас будучь хаваць урачыста, з музыкай... Нашым бацькам будучь дзякаваць за тое, што выхавалі такіх герояў... Героі...

Ш а б у н я. Хай бы матка не прыязджала...

Д р о б а ў. Прыедзе, не зможа не прыехаць... Усе, хто быў звязаны з намі на гэтай зямлі, раца ці позна прыйдуць да нас. Вось, бачыце, ідзе першая. Дзякуй богу, пакуль што не да мяне...

Хлопцы заўважаюць І р ы н у, якая набліжаецца да КПП.

Ш а б у н я. Дзяўчына... У мяне дзяўчат яшчэ не было... Не паспеў.

Д р о б а ў. Да цябе, Андрэй... Хто яна?

К р ы н к і н. Іра...

Д р о б а ў. Зразумела.

К р ы н к і н. Я не паспеў ёй напісаць. (*Вінавата.*) Я не паспеў, Ірынка...

КАРЦІНА ЧАЦВЁРТАЯ

КПП іх вайсковай часці. Каля жалезнай брамы стаіць капітан К у р б а т а ў... Да яго падыходзіць І р ы н а.

І р ы н а. Дзень добры. Вы тут дзяжурыце?

К у р б а т а ў. Добры дзень. Я тут дзяжуру.

І р ы н а. Мне трэба прайсці.

К у р б а т а ў. Куды?

І р ы н а. Туды.

Курбатаў. Навошта?

Ірына. Трэба. У мяне там службыць салдат... адзін салдат...

Курбатаў. Вы яму сваячка?

Ірына. Прапусціце мяне, я прашу вас.

Курбатаў. Як вас завуць?

Ірына. Іра.

Курбатаў. Вось што, Іра, спатканні салдаты прызначаюць у горадзе.

Ірына. Ён абяцаў прыйсці і не прыйшоў.

Курбатаў *(весела)*. Вы, спадзяюся, не скардзіцца на яго прыйшлі?

Ірына. Прапусціце мяне, калі ласка.

Курбатаў. Не магу. Даруйце, не маю права. Мы калі і прапускаем, дык толькі бацькоў і то не заўсёды.

Ірына. Я ўсё разумею. Але мне трэба... Трэба яго ўбачыць.

Курбатаў. Ён атрымае звальненне ў горад, і вы яго ўбачыце.

Ірына. Ён сказаў тыдзень назад, што прыйдзе, і не прыходзіць.

Курбатаў. Значыць, не можа.

Ірына. Ён бы паштоўку прыслаў. Заўсёды так і было...

Курбатаў. Ну, што ж рабіць? Цяпер вы напішыце пісьмо і спытайце, што здарылася.

Ірына *(не адразу)*. Пісала я яму... Не адказвае.

Крынін. Капітан, прапусціце яе!

Дробаў. Навошта? Хочаш, каб яна ліла па табе слёзы? Не трэба. Хай не ведае, што ты мёртвы... Так будзе лепей...

Шабуня *(Дробаву)*. Ты што? Лепей?.. Усё табе лепей... Калі яна не даведаецца, ён жа навек, на ўсё жыццё застаецца для яе мязотніка. *(Да Курбатава.)* Ну, прапусці ты яе, што за чалавек?

Курбатаў *(Ірыне)*. Даруйце мне маё не зусім тактоўнае пытанне. Ён вам нешта абяцаў?

Ірына. Можна мне прайсці?

Курбатаў. Колькі яму засталася службыць?

Ірына. Ужо ўсё. Ён сваё адслужыў. У гэтым месяцы дэмабілізацыя.

Дробаў. Ага, дэмабілізаваўся.

Курбатаў. І даўно вы з ім сустракаецеся?
Ірына (*абурана*). Што вы мяне дапытваеце?
Курбатаў. Даруйце... Толькі вы, пэўна, не там яго шукаеце. Я думаю, што ён ужо дэмабілізаваўся...

Ірына. Што? Што вы сказалі?

Курбатаў. Дадому паехаў.

Ірына. Адкуль вы ведаеце?

Курбатаў. Адрас у вас ёсць?

Ірына. Я не пыталася.

Курбатаў. Так, так...

Ірына. Ён з Мінска.

Курбатаў. А я з Кіева. Вялікія гарады...
Мільёны жыхароў.

Крынкін. Хлопцы! Глядзіце, ён жа пераканаў ужо яе.

Дробаў. У Курбатава заўжды жалезная логіка...

Крынкін (*спрабуючы сысці са сваёй пляцоўкі*). Іра, Ірынка, не вер яму... Гэта не так... Нас паднялі па трывозе, мы выехалі на вучэнне, я не мог адтуль напісаць, не мог. Мы ж пра ўсё з табой дамовіліся.

Дробаў. Усё дарэмна.

Ірына (*ледзь чутна*). Я ж пісала...

Шабуня. Паштоўкі, пэўна, на тумбачцы ляжаць. Аддаваць іх цяма каму...

Дробаў. Адрасат выбыў.

Ірына (*схамянулася*). Не! Гэтага не можа быць! Ён не мог так, я ведаю...

Курбатаў. Я нічога не кажу. Вам, капешце, лягчэй меркаваць. Але ўчора дэмабілізавалася апошняя партыя... Гэта я дакладна ведаю.

Ірына (*вельмі ціха*). Мы з ім куплялі разам чамадан...

Крынкін (*да яе*). Ён ляжыць у капцёрцы... Іра... Новенькі, бліскучы чамадан...

Ірына (*сабе*). Мы ж разам хадзілі на вакзал глядзець расклад цягнікоў...

Крынкін (*ёй*). І мы паехалі б у 12.30... Хуткім... Разам, да мяне... Я напісаў ужо бацькам.

Ірына (*ненатуральна ўсміхаецца*). Я яму сарочку купіла...

Крынкін. Дзякуй, Іра...

Ірына. Я яшчэ збіралася яму сказаць, што... баялася толькі... *(Заплакала.)*

Крынкін. Ірка? Няўжо?

Ірына. Як жа так? Гэта ж... Хіба можна? *(Плача.)*

Курбатаў *(падышоў да яе)*. Ну, ну... Не трэба. Што вы? Магчыма, я і памыліўся... Днявальны!

З КПП выйшаў Кашын.

Кашын. Слухаю!

Курбатаў. Вада ёсць?

Кашын. Ёсць.

Курбатаў. Ні, дык прынясі. Чаго глядзіш?

Салдат знік.

Шабуня *(крычыць)*. Таварыш капітан! Спытайце яго прозвішча! Спытайце! Гэта ж ваш салдат! Ён загінуў, а яна думае, што яе ашукалі. Ну, спытайце! Хіба так цяжка?

Дробаў. Маўчыце, таварыш капітан! Па ім і так пральецца шмат слёз... Гэта лішнія... Падман лепей за смерць...

Шабуня *(да Дробава)*. Гад! Гад ты! Нельга так! Нельга, каб пра сумленнага чалавека думалі, што ён поскудзь. Не павінна гэтага быць!

Дробаў. Яму ўсё адно, як пра яго думаюць, — ён мёртвы.

Шабуня. Яна ж жывая! Падумаў...

Дробаў. Змоўкні ты! Філософ з падпечча...

Крынкін. Ірышка! Не думай так... Успомні, ты ж гаварыла, што я зусім не ўмею хлусіць... Смяялася з гэтага...

Ірына. Што ж гэта? *(Пайшла прэч.)*

Крынкін. Ты ж заўжды мне верыла!

Шабуня. Капітан! Спыніце! Ну!

Крынкін *(крычыць ёй услед)*. Ірышка, не вер!

Дробаў зарагатаў.

Дробаў. Дурні! Пакіньце! Жывыя жывых, бывае, не чуюць, а вы захацелі, каб пачулі і зразумелі мёртвых.

Выйшаў са шклянкай вады Кашын.

Кашын. Во, прынёс...

Курбатаў. Што?
 Кашын. Гэта? Вада...
 Курбатаў. Позна ўжо. Не трэба. Яна пайшла.
 Кашын (*выпіў са шклянкі сам*). Да каго яна
 прыходзіла?
 Курбатаў (*задуменна*). Не ведаю...
 Кашын (*уражана*). Як, вы не спыталіся ў яе?
 Курбатаў. А навошта?
 Кашын. Дык яна ж, можа, да каго-небудзь з
 тых хлопцаў прыходзіла... Здаецца, нехта ж павінен
 быў дэмабілізавацца?
 Курбатаў (*злосна і раздражнёна*). Крынкін!
 Кашын. Ну вось...
 Курбатаў. Што вось?
 Кашын. Нічога... Можа, я яшчэ даганю? Спы-
 таю... Дазвольце?
 Курбатаў. Не трэба. Хай не ведае...
 Кашын. Таварыш капітан!
 Курбатаў (*строга*). Усё. Ідзі на месца. Ты
 малады, шмат чаго не разумееш... Яе жыццё не кан-
 чаецца на гэтым...
 Кашын. Але ж гэта...
 Курбатаў. Кру-гом!
 Кашын. Ёсць кру-гом!

Зацямненне на верхняй пляцоўцы.

КАРЦІНА ПЯТАЯ

Шабуня. Вось так.
 Дробаў. Так трэба.
 Шабуня. Што гэта за крывое трэба?
 Падышоў да Крынкіна.
 Крынкін (*як у сне*). Паверыла... Паверыла і
 пайшла. (*Ідзе да Дробава*.) Я ж ашуканец! Мярзот-
 пік! Гэта ж на ўсё яе жыццё!
 Дробаў (*упарта*). Так будзе лепей.
 Шабуня. Што лепей?
 Дробаў (*Крынкіну*). Калі ты будзеш для яе
 здраднікам... Нягодніка лягчэй забыць... А выкінуць
 цябе з памяці трэба! Жыццё ёсць жыццё. Мёртвы ж

ты застанешся сумленным і каханым. І будзеш перашкаджаць ёй жыць. Ёй і таму, хто будзе з ёй побач... Хіба не так?

Ш а б у н я. Так! Так! Так! Усё так... Божухна, за што ты рвеш душы тых, хто нас любіў? За што нам пакуты пасля смерці? Мы ж нічога дрэннага не зрабілі... За што-о???

Д р о б а ў. Шабуня, канчай!

К р ы н к і н. Не чапай яго! Хай плача...

Ш а б у н я. Вам лёгка! Лёгка не плакаць! Тым, хто будзе па вас галасіць, ёсць да каго прытуліць галаву... А ў мяне маці адна, зусім адна...

К р ы н к і н. Коля...

Ш а б у н я. Нарадзіла сына, каб, жыццё пражыўшы, не класціся пустым коласам у зямлю... Людзі помсцілі ёй за гэта... Ёй і мне. Быццам мы пешта ўкралі... Яна выцерпела, усё вынесла, і во, на табе, «з пачуццём глыбокага жалю і смутку...».

Д р о б а ў. Дзе ж твой бацька?

Ш а б у н я. Сабакам сена косіць!

К р ы н к і н. Ну, хопіць!

Ш а б у н я. А цяпер усё! У яе сэрца разарвецца па часткі... Гэткае гора! Развітальны вечар мне зрабіла, усё як трэба... На вакзал прыйшла — ні слязіпкі не было... Думала, усё добра будзе... Колькі з вёскі ні служыла — усе вярталіся... Я — першы.

К р ы н к і н. Некаму трэба быць і першаму.

Ш а б у н я. Але чаму мне, чаму мне?

Д р о б а ў. Няма па каго наракаць. Выпадак ёсць выпадак. Гэта не матэрыяльнае, судзіць няма каго...

Ш а б у н я. І зноў так! Няма... Але пехта ж асудзіў мяне на смерць...

К р ы н к і н. А хто? Хто цябе асудзіў?

Ш а б у н я. Адкуль я ведаю?

К р ы н к і н. Ведаеш! Ты сам! Сам сябе асудзіў...

Д р о б а ў. Што-о?

Ш а б у н я. Што ты сказаў?

К р ы н к і н. Сам. Ты ж мог... мог застацца дома...

Святло гасне.

КАРЦІНА ШОСТАЯ

З'яўляецца Ваенком. У яго ў руках ліст, які пісаў капітан Курбатаў.

Ваенком *(задуменна)*. Крынкін... Крыпкін Андрэй... Не памятаю.

Крынкін. Гэта было два гады назад, таварыш Ваенком, прызыўная камісія. Мы тады не думалі, што сустрэнемся яшчэ раз на гэтым жахлівым лісце...

Каля Ваенкома з'яўляюцца члены прызыўной камісіі: Прадстаўнік МУС, Член камісіі, Жанчыпа — прадстаўнік гарана, яшчэ некалькі чалавек. Перад імі на гумавым дыванчыку Крынкін.

Ваенком *(чытае)*. Крыпкін Андрэй Сцяпанавіч, 1960 года нараджэння, адукацыя сярэдняя, член ВЛКСМ, працуе на маторным заводзе, слесар чацвёртага разраду, нежанаты... Гм... Па заключэнні прызыўной медыцынскай камісіі прызнаны годным для страявой службы. У каго ёсць пытанні?

Прадстаўнік МУС. Ну, як настрой, таварыш прызыўнік?

Крынкін. Звычайны. Як і ва ўсіх.

Жанчыпа. Даўно працуеце?

Крынкін. Адразу пасля школы.

Жанчыпа. спрабавалі куды-небудзь паступіць? Не атрымалася?

Крынкін. Не спрабаваў. Яшчэ не ведаю, куды трэба.

Жанчыпа. Усе дарогі перад вамі адчынены.

Крынкін. Калі шмат дарог, дык і не ведаеш, куды пайсці. Губляешся. Яны ў розныя бакі вядуць, а ў цябе толькі дзве нагі... Стаіш і думаеш...

Прадстаўнік МУС *(засмяўся)*. Гэта добра...

Крынкін. Добра, што не ведаю?

Прадстаўнік МУС. Добра, што не мітусішся. Усе дарогі стаптаць ног не хопіць. Трэба пастаяць і спакойненька падумаць. Час ёсць.

Крынкін. Ёсць. Два гады. Думай колькі ўлезе.

Ваенком. У якіх войсках жадаеце служыць?

Крынкін. Ды як сказаць... Мне ўсё адно.

Усе позіркi скіраваліся на Крынкіна.

Ч л е н к а м і с і і. Што вы казалі?

К р ы н к і н. Тое, пра што ў мяне спыталі.

В а е н к о м. Чаму ж вы так без энтузіязму?

Ж а н ч ы н а. Гэта, малады чалавек, ганаровы абавязак кожнага савецкага чалавека...

К р ы н к і н. Дык я і стаю перад вамі, таму што гэта ганаровы абавязак. І ганаруся. Але радавацца ж зараз, можа, мне не абавязкова?

П р а д с т а ў н і к М У С. Гэта праўда. Неабавязкова.

Ч л е н к а м і с і і. Дзіўна.

В а е н к о м. Армія, малады чалавек, гэта школа жыцця. Вы там убачыце шмат цікавага, так сказаць, памужнееце, загартуеце свой характар, навучыцеся валодаць складанай тэхнікай.

К р ы н к і н. Тэхніка і ў нас на заводзе цікавая. Робім маторы для трактароў.

В а е н к о м. А ў арміі хлеб не сеюць, там вучаць страляць... А вучаць гэтаму дзеля таго, каб усе астатнія спакойна сеялі хлеб...

К р ы н к і н. Гэта я ведаю, таварыш ваенком...

Ч л е н к а м і с і і. Крынкін, вы ж камсамалец! Што вы дазваляеце сябе?!

К р ы н к і н. Казаць тое, што думаю.

Ч л е н к а м і с і і. Значыць, няправільна думаеце...

К р ы н к і н. Як ужо атрымліваецца.

Ж а н ч ы н а. Гатовы пацыфіст.

К р ы н к і н. Мяне спыталі — я адказаў. Шмат цікавага ёсць і ў звычайным жыцці... Жыццю трэба ў жыцця вучыцца. Тут піякая школа не дапаможа.

В а е н к о м. Я ўпэўнены, што ваш бацька так не разважаў.

К р ы н к і н. Ён ніяк не разважаў. Ён проста жыў. Рамаптаваў трактары. Бяда прыйшла — узяўся за зброю. Перамог — вярнуўся да трактароў...

В а е н к о м. Ну вось, а вы...

К р ы н к і н. Я невінаваты, што гэта давялося рабіць яму, а не мне. Давядзецца — зраблю і я. Упэўнены, не горш за яго.

Ч а л а в е к з к р а ю. А вось мы ў гэтым не ўпэўнены.

К р ы н к і н. Важна, каб у гэтым быў упэўнены я.

Ваенком. Словы, таварыш Крынкіп, словы...

Крынкіп. Не зразумеў.

Ваенком *(да ўсіх)*. Тут, у справе прызыўніка, ёсць адзін надзвычай цікавы дакумент. *(Чытае.)* Дырэкцыя маторнага завода просіць прадставіць прызыўніку Крынкіну А. С. адтэрміноўку ад прызыву ў рады СА. У цяперашні час у КБ завода ўстады распрацоўкі знаходзіцца прапанаваная ім тэхналагічная схема. Таварыш Крынкіп у будучым таленавіты і перспектыўны інжынер-тэхнолаг. Завод мае намер пакіраваць яго ў гэтым годзе на вучобу ў вышэйшае тэхнічнае вучылішча. Дырэктар завода... Ну і гэтак далей. *(Да Крынкіна.)* Чаго збянтэжыліся, малады чалавек? Усё складаецца менавіта так, як вы і хацелі. Адтэрміноўку вы атрымаеце, паступіце ў інстытут, і мы вас больш турбаваць не будзем. А на ваша месца прызавём іншага. Можаце ісці.

Крынкіп не зварухнуўся.

Прадстаўнік МУС. Ну што, уступіце сваё месца менш таленавітаму і менш перспектыўнаму?

Крынкіп. Я сваё месца ўступаю толькі ў грамадскім транспарце старэнькім бабулькам. І ўсё! Гэту паперку я бачу ўпершыню.

Ваенком. Па вашых папярэдніх разважаннях гэтага не скажаш.

Крынкіп. А якіх разважанняў вы хацелі? Каб я сказаў, што жыў і марыў пра той час, калі стану ў строй і буду хадзіць у нагу з усімі? Дык я гэтага ніколі не скажу, бо гэта няпраўда! Але ніякай адтэрміноўкі я не прасіў, не прашу і прасіць не буду. Ніколі. Усё, што трэба ведаць пра абавязак і пра неабходнасць, я ведаю...

Жанчына. Словы, словы...

Крынкіп. Армія, таварыш ваенком, гэта не мая дарога. Гэта я ўжо таксама ведаю... Маю я на гэта права ці не?!

Прадстаўнік МУС. Супакойся. Маеш.

Ваенком. Крынкіп Андрэй Сцяпанавіч. Рапшэпнем прызыўной камісіі Першамайскага раёна вы прызваны ў рады Савецкай Арміі... Віншуем вас і жадаем быць сапраўдным абаронцам пашай Радзімы.

Крынкін. Дзякую. Я пайду?

Ваенком. Трэба казаць: дазвольце ісці. Пры-
выкайце.

Крынкін. Дазвольце ісці?

Ваенком. Ідзіце.

Крынкін. А «ёсць» трэба казаць?

Ваенком. Абавязкова.

Крынкін. Ёсць ісці. *(Выйшаў.)*

Усе заварушыліся.

Член камісіі. Та-ак... Экземплярчык!

Жанчына. Я не разумею, адкуль такія раз-
важанні? Яму ёсць жа з каго браць прыклады, ёсць
на каго раўняцца. А як у яго з характарыстыкамі?

Ваенком. Добрая ў яго характарыстыка. Хто
гэта ў армію дрэнную напіша.

Жанчына. Ці не забываецца той-сёй з мала-
дых пра святую ісціну: жыць у грамадстве і быць
свабодным ад яго — немагчыма!

Прадстаўнік МУС. Таварышы! Што вы
тут такога ўбачылі? Ён сумленны хлопец! Гаворыць,
што думае! Радавацца трэба, што не барабаніць за-
мусоленымі фразамі як заведзены. У нас у Кансты-
туцыі запісана: служба ў арміі — абавязак...

Жанчына. Ганаровы абавязак.

Прадстаўнік МУС. Так. Але абавязак. Не
права ж на адпачынак. Пад'ёмы, жорсткі рэжым,
марш-кідкі... Два гады такога жыцця...

Член камісіі. Ну, ведаеце...

Прадстаўнік МУС. Колькі б ён матораў
зрабіў за гэтыя два гады?

Ваенком. Але ж...

Прадстаўнік МУС. Ён ведае, што гэта
«але ж» існуе... Ідзе службыць свядома, ведае, куды
ідзе. Дык чаго ж мы здзіўляемся? Чаго мы напалі на
яго, ярлык пацыфіста гатовы павесіць? Ах ты, такі-
сякі... А хіба для нашага народа радасць трымаць
на сабе такую армію? Цяжар! Вымушаюць нас, та-
му і трымаем. Я во служу ў міліцыі. Але былі б лю-
дзі ўсе як адзін сумленнымі, здаў бы я свой мундзір
у гарадскі музей і пайшоў бы гайкі круціць. З зада-
вальненнем пайшоў бы... Вось такіх хлапчукоў ма-
церы праводзяць на вакзалах і плачуць. Думаеце, па
традыцыі? Не! Ведаюць, куды праводзяць. На сур'

ёзную, цяжкую і адказную справу. Яны ж там не ў бірулькі будуць гуляць. Гэты Крынкін верыць, што людзі калі-небудзь утопяць у акіяне апошняю бомбу і перастапуць гапарыцца тым, што некалі вынайшлі порах. А пакуль гэтага няма— ён ідзе і будзе служыць сумленна...

Ж а н ч ы н а. Не ведаю, не ведаю...

Зацяжненне.

І зноў толькі яны. Яны і чорная пустата. Цемра. Небыццё.

Ш а б у н я. Ты кажаш — не ісці ў армію... А я мог бы... У мяне маці адна. Але як? Усе служаць, а я што? Заганшы які?.. Ды і маці хацела.

К р ы н к і н. Ты не жадаў быць убаку...

Ш а б у н я. Я... Я не мог...

К р ы н к і н. Значыць, сам...

Д р о б а ў. Сам...

Ш а б у н я. Каб яна ведала, каб яна толькі ведала... Зачыніла б у хаце, каб ніхто не дабраўся да мяне. Як у дзяцінстве... У нас возера каля вёскі... Там мы купаемся... Утапіўся адзін хлопчык, дык яна ўсё лета пад замком мяне трымала. Сама на работу, а мяне замыкае... Я цераз акно вылезу, збегаю, удосталь пакупаюся і зноў сяджу. А ў яе душа спакойная. Не ўтопіцца сыноч... Што ж яна цяпер рабіць будзе адна?..

К р ы н к і н. Ёй будзе цяжка, Коля... Але ж яна ведала і не пярэчыла... Яна зразумее...

Д р о б а ў. Што зразумее? Маці зразумее, што сын павінен быў скруціць сабе шыю? Што ён іпачай не мог? Лухта!

М а ц і. Здароў, дзетка...

КАРЦІНА СЁМАЯ

Да хлонцаў прыйшла Маці Дробава. Сямён пазнаў яе ў цемры. Пазнаў па кроках, якія чуў у дзяцінстве, па дыханні. Па ўсяму таму, што навечна ўвайшло ў яго свядомасць. Маці — гэта свет, маці — гэта жанчына, маці — гэта ўсё... Маці заўсёды прыходзіць, калі нам дрэнна...

Дробаў *(збянтэжана)*. Добры дзень, мама... Як? Чаму ты тут?

Маці. Нешта неспакойна ў мяне на душы. Як ты?

Дробаў. Вось так...

Маці. Чаму не пішаш?

Дробаў. Я... *(Не змог.)* Як дома?

Маці. Жывём памаленьку... Гэлька, дурнічка, закахалася... Да іх у школу новага настаўніка прыслалі... І што ёй у галаву ўвайшло? Есці перастала, ходзіць як не свая...

Дробаў. Пройдзе... Гэта нават добра. А як бацька?

Маці. У бальніцы цяпер. Сэрца ў яго, ты ж ведаеш... Сыночак, што ў цябе, адкажы...

Дробаў. А хіба ты не атрымала тэлеграмы?

Маці. Не.

Дробаў. А ліст?

Маці. Ад каго?

Дробаў. Ад камандавання маёй часці...

Маці *(устрывожана)*. Што здарылася? Я цябе ў сне вельмі нядобра бачыла... Чорны камень ляжаў у цябе на грудзях...

Дробаў. Прывыкай, мама... Цяпер ты будзеш бачыць мяне толькі ў сне... Мяне няма, мама! Я загінуў на вучэннях... Разбіўся!

Маці. Госпадзі!

Дробаў. Цябе яшчэ выклічуць сюды, паспачуваюць і скажуць, каб ты ганарылася сынам-героем...

Маці. Навошта?! Навошта мне мёртвы герой?! Мне жывы сын трэба... Як жа гэта? Што ж ты нарабіў?

Дробаў. Я не адзін, мама... Нас трое. Экіпаж.

Маці. Вось ён, чорны камень... І бярозка твая...

Дробаў. Якая бярозка?

Маці. Што ў пятым класе пасадзіў... Памятаеш?

Дробаў. Ну...

Маці. Вершаліпу ёй зрэзалі.

Дробаў. Навошта? Хто?

Маці. Да правадоў дарасла... Баяліся, каб замыкання не было... Цяпер, як запалка, зверху жаўцее, жаўцее... *(Первова заламала рукі, загаласіла.)* Сыно-о-очак! Чаму ж ты пра мяне не падумаў!! Герой... Што ж вы нарабілі?! Героі...

Дробаў. Мама, родная... Я прашу цябе — не трэба... Ідзі, не рві сваё сэрца... У цябе яшчэ Гэлька малая... Мёртвым слёзы не патрэбны...

Маці. Сыночак!

Шабуня *(закрычаў)*. Гэта я!.. Гэта я!.. Гэта ўсё я, хлопцы. *(Таропка і нервова.)* Я вёў танк, я націснуў на правы рычаг, я вас тут пахаваў. Я!!

Крынкін. Што? Што ты вярзеш?

Шабуня. Я вас загубіў... Я, хлопцы, сам... заехаў у бездап... Я сам заехаў у бездап! Я сам заехаў у бездап.

Заслона.

ДЗЕЯ

ДРУГАЯ

КАРЦІНА ВОСЬМАЯ

Усе знаходзяцца ў той жа мізансцэне, што і ў капцы першай дзеі.

Ш а б у н я *(крычыць)*. Гэта я!.. Гэта ўсё я, хлопцы. *(Таронка і нервова.)* Я вёў танк, я націснуў правы рычаг, я вас тут пахаваў... Я!

К р ы н к і п. Што? Што ты вярзеш?

Ш а б у н я. Я вас загубіў... Я, хлопцы, сам... заехаў у бездань...

Д р о б а ў. Як заехаў?

К р ы н к і п *(кінуўся да вадзіцеля)*. Гавары! Гавары, смаркач! Ты заснуў за рычагамі?!

Д р о б а ў *(турнуў Крынкіна ад Шабуні)*. Ты што? Здурэў? Як ён мог заснуць? *(Да Шабуні.)* Значыць, не абвал, Шабуня?

Ш а б у н я. Не, не абвал...

Д р о б а ў. Пэўна, сістэма кіравання падвяла... Ён жа не вінаваты? Сістэма адмовіла, Шабуня?!

Крынкін адварнуўся.

Ш а б у н я. Танк быў спраўны... Усё было нармальна... Гэта я... Сам...

Д р о б а ў. Як гэта здарылася?

Ш а б у н я. Сам не ведаю...

К р ы н к і п *(праз зубы)*. Як не ведаеш?

Ш а б у н я. Не ведаю... адкуль ён узяўся... гэты хлопчык... на дарозе... Уперадзе ж ішлі танкі, а ён выбег і стаў перад нашым... Я бачыў у шчыліну яго заплаканыя вочы... на яблыку, скрыўлены рот і рукі... Ён хацеў засланіцца імі ад нас... Стаяў як укопаны і рукамі хацеў спыніць танк...

К р ы н к і п. Чаму ты не затармазіў?

Ш а б у н я. Позна было. Машыну занесла б, і мы ўціснулі б яго ў гэту дарогу...

Д р о б а ў. І ты паехаў у бездань?

Ш а б у н я. Не, не... Я толькі правы рычаг на сябе пацягнуў. Хацеў вывернуць, не зачашіць яго...

К р ы н к і н. Але ж з правага боку абрыў!

Ш а б у н я. Ну. Я, хлопцы, вінаваты... Ён стаяў крыху злева, каля скалы. Куды ж было ехаць?

Д р о б а ў. Ён быў адзін?

Ш а б у н я. Ага. Як ён туды трапіў — не разумею.

Д р о б а ў. Адзін?

Ш а б у н я. Я ж сказаў.

Д р о б а ў. Ззаду за табой у танку сядзелі два чалавекі. Два! Трэцім быў ты!

К р ы н к і н *(нечакана)*. Коля, ты гэта... даруй мне.

Ш а б у н я. Я вінаваты, хлопцы... Але калі б я пераехаў яго, я раздушыў бы і яго, і сябе...

К р ы н к і н *(усё зразумеў)*. І нас таксама. Ты невінаваты...

Ш а б у н я. Рычагі трымаў я...

Д р о б а ў. Невінаваты? А хто ж тады вінаваты? Хто зрабіў нас нябожчыкамі? І з-за чаго?

К р ы н к і н. З-за чалавека, Сёма...

Д р о б а ў. А мы не людзі? Нас трое... Нас звязвала з гэтым светам больш, чым яго, маленькага. У нас тры маці... Колькі слёз пралілося! Больш, больш, чым бы па ім... Ён — адзін!

К р ы н к і н. Твая праўда, Сямён... Тут і сказаць няма чаго... Арыфметыка... З ёй няма сэнсу спрачацца. А жыццё іншы раз кідае нас у такія абставіны, у якіх, каб выйграць, — трэба прайграць... Мы вось прайгралі...

Д р о б а ў. Нейкія вар'яцкія разважанні...

Ш а б у н я. Стань на сваё месца. Што б ты зрабіў?

Д р о б а ў. Паехаў бы...

Ш а б у н я *(з жахам)*. На яго?

Д р о б а ў. Уперад, а не на яго! Уперад!

М а ц і. Але як жа ехаць на жывога чалавека?

Д р о б а ў. Быў бы я адзін у гэтым танку — тады ясна... Я не баязлівец! Выратаваў бы, хай бы і скруціўшы сабе шыю... Тут выбару няма. А ён вёў танк, у якім, акрамя яго, сядзелі людзі... Якое ён меў права распараджацца нашым жыццём? Жыццём! З-за аднаго жыцця...

Маці. Бывай, сыпок...

Жанчына адплыла ў цемру.

Дробаў. Мама! Чакай... Ты не так мяне зразумела... Мама! *(Закрыў твар рукамі.)*

Шабуня. Не мог я зрабіць так, як ты... Правільна і разважліва... Не мог!

Дробаў. Ты сваё зрабіў... І цябе яшчэ называюць героем?

Крыпкін. Цябе таксама... Ты ж наш камапдзір...

Дробаў. Становяцца героямі, ратуючы многіх, а не так вось...

Крыпкін. Логіка! Праклятая логіка! Што яна робіць з чалавекам...

Шабуня. Дзіця ж, дзіця...

Дробаў. Разумею. Калі гінуць дзеці — гэта надзвычай жахліва, бо кожны з іх мог стаць Моцартам. Так?..

Крыпкін. Так...

Дробаў. Мы мёртвыя, у нас ёсць магчымасць зазірнуць і ў мінулае, і ў будучыню... Давайце паглядзім, кім будзе гэты хлапчук, за жыццё якога наш Шабуня так дорага заплаціў... Давайце...

Крыпкін. Не трэба!

Дробаў. Не трэба? Чаму? Ну, чаму? Маўчыш... Зразумела. Я скажу: Моцарты параджаюцца раз у сто гадоў. Ён ім не стане.

Крыпкін. Тэорыя неймавернасці?

Дробаў. Не стане! Не!

Крыпкін. Моцарт ці не... Усё ў гэтым. Ну, а калі ён стане ім, хлапчук гэты... Тады нам варта гінуць? Нам, тром? Адкажы...

Дробаў. Мой сын ці дачка, якія б жылі, каб жыў я, таксама маглі стаць нечым асаблівым...

Крыпкін. Вось яно, Сёма! Я ж казаў — апраўдаць можна ўсё. Толькі захацець.

Дробаў. Так, яны маглі б нечым стаць, печым быць... і твае дзеці, Андрэй, і яго... Хто ж вінаваты, што іх не будзе? Хто? Правы рычаг? Маці, што педагогледзела свайго сына? Лёс ці бог, якога няма? Хто вінаваты ў гэтым?

Шабуня. Я...

Крыпкін. Не, не ты.

Д р о б а ў. А хто ж?

К р ы п к і н. Закон.

Д р о б а ў. Які закон?

К р ы п к і н. Закон чалавечага сумлення... Чалавек павінен памятаць, што ў яго, акрамя жыцця, ёсць яшчэ нешта вечнае, пеўміручае...

Д р о б а ў. Ну, чаго змоўк?.. Што ж гэта такое? Што?

К р ы п к і н. Сумленне... Гэта — чалавечае сумленне... Людзі, каб не страціць яго, ахвяруюць усім... Бацька мне выпадак адзін расказваў з вайны...

Д р о б а ў. Я не хачу слухаць! У вайну ўсе адносіны паміж людзьмі парушаны. Яна бывае рэдка...

К р ы п к і н. А тапкі кожны дзень у бездап падаюць?.. Слухай...

КАРЦІНА ДЗЕВЯТАЯ

Пражэктар асвятляе зямлянку камандзіра стралковага палка. Самаробны стол, на ім карта, гадзішнік, палявы тэлефон. Чуваць гукі блізкага бою...

П а л к о ў н і к *(у трубку тэлефона)*. Трэці?! Я кажу — трэці! Куранскага, жыва! Якога чорта ты там калушаешся?.. Нічога не хачу слухаць! Ляж касцымі, а два кіламетры вырві ў іх... Як хочаш... Калі, не дай бог, з-за цябе адрэжуць пяты батальён, лепш сам застрэлься... Усё! Каб праз паўгадзіны быў каля Шварцвальда!

Уваходзіць Малады камбат. Ён бледны, разгублены, аслаблены.

Малады камбат. Таварыш палкоўнік!

П а л к о ў н і к. А-а-а... Дакладвай, капітан... Толькі... коратка.

Малады камбат. Батальён замацаваўся на вышыні...

П а л к о ў н і к. Добра...

Малады камбат. Немцы палезлі ў контратаку... Пакуль трымаемся...

П а л к о ў н і к. Што яшчэ?

Малады камбат. Загінуў зампаліт...

П а л к о ў н і к. Пашынскі? Як?

М а л а д ы к а м б а т. У час атакі...

П а л к о ў н і к. Ён што, з мыліцай у атаку пабег?

М а л а д ы к а м б а т. Пайшоў...

П а л к о ў н і к. І ты дазволіў?

М а л а д ы к а м б а т. Яму ніхто не мог забараніць...

П а л к о ў н і к. Такого афіцэра паклалі... Хацеў жа я яго па свой НП выклікаць...

Звоніць тэлефон.

П а л к о ў н і к. Слухаю... Першы... Замацаваліся? Малайчыпа! Не, не, далей не сунься... Не сунься, кажу! Слухай, можаш два ўзводы Куранскаму падкінуць... Ну добра, давай... *(Паклаў трубку, да Маладога камбата.)* Так, агульныя страты?

М а л а д ы к а м б а т *(не адразу)*. Трыццаць восем чалавек...

П а л к о ў н і к. Нешта вельмі шмат. Колькі забітых?

М а л а д ы к а м б а т. Гэта забітыя...

П а л к о ў н і к. Трыццаць восем? Ты што, смяешся?

М а л а д ы к а м б а т. Доты, тры доты... таварыш палкоўнік...

П а л к о ў н і к. А артылерыя, мінамёты... Яны што, па месяцы лупілі ці па дотах? *(Схапіў трубку.)* Шосты!

М а л а д ы к а м б а т. Вышыня ўзята без адзінага стрэлу... Гэтыя вылюдкі прывязалі да амбразуры дзяцей сваіх, нямецкіх дзяцей! Мы не стралялі...

П а л к о ў н і к. Дык ты... Ты... на кулямёты людзей пагнаў... Псіхічную атаку ўстроіў! Трыццаць восем чалавек! Ты ўяўляеш, што натварыў?

М а л а д ы к а м б а т. Там былі дзеці!

П а л к о ў н і к. Там былі і людзі! Нашы людзі! Чаму яны павінны плаціць сваім жыццём за тое, што гэта чорная сволач вытварае?

М а л а д ы к а м б а т. Таму, што яны людзі... Што ж ім рабіць?

П а л к о ў н і к. Навучыць! Даць гэтым гадам зразумець, што не наша віна і не наша адказнасць. Не мы прыцягнулі гэтых дзяцей на перадавую? Чаму мы павінны браць чужыя грахі на сябе? Трыц-

цаць восем за вышыню, якую было ўзяць раз плюнуць... А калі б мы у сорок першым паспрабавалі вось так абарацяцца? Ды ніводзін з гэтых шалудзівых «оберманаў» і вокам бы не міргнуў...

М а л а д ы к а м б а т. Я лічу абразай хоць у чым-небудзь параўнаць сябе і іх...

П а л к о ў н і к. А мне пляваць на тое, што ты лічыш! Падымі мне трыццаць восем хлопцаў, якіх чакаюць мацеры, жонкі, дзеці... Падымі людзей, загубленых з твае ласкі ад нямецкіх байструкоў...

М а л а д ы к а м б а т. Веру, што вы сказалі гэта не падумаўшы... З гарачкі...

П а л к о ў н і к. Я думаю! Зразумеў ты! Я паваттады думаў, калі іншыя баяліся...

М а л а д ы к а м б а т. Тады мне вас шкада.

П а л к о ў н і к. Маўчаць! Ты тут не лезь са сваёй мараллю... У мяне таксама мараль: адказнасць за жыццё людзей, якіх нам даверылі...

М а л а д ы к а м б а т. Людзей, таварыш палкоўнік...

П а л к о ў н і к. На які д'ябал ты палез пад кулі? Трэба было зрабіць абходны манеўр!

М а л а д ы к а м б а т. Спрабавалі! І злева і справа батальён трапляў пад перакрывавапы агонь мінамётаў... Толькі ў вузкім праходзе яны не маглі біць прыцэльна... А ў гэтым праходзе тры доты... І дзеці... Усё разлічылі, сволачы! Ведалі, што мы не зможам страляць...

П а л к о ў н і к. Колькі іх было?

М а л а д ы к а м б а т. Каго?

П а л к о ў н і к. Дзяцей...

М а л а д ы к а м б а т. Хіба гэта мае значэнне?

П а л к о ў н і к. Колькі?

М а л а д ы к а м б а т. Не трыццаць восем. Менш. Значна менш.

П а л к о ў н і к. Пойдзеш пад трыбунал.

М а л а д ы к а м б а т. Ёсць пад трыбунал!

П а л к о ў н і к. Ты не выканаў баявы загад! Табе было загадана правесці артпадрыктоўку перад атакай... Ты забараніў байцам выкарыстаць зброю! Гэта афіцыйна. А неафіцыйна за тых трыццаць восем, што ляжаць пад вышыняй, за гора, якое прыпёс іх блізкім...

М а л а д ы к а м б а т. Мінамётчыкам загадаў я...
А байцам... Калі ішлі ў атаку, я дазволіў страляць
усім... Хто хоча... Хто можа... Яны не стралялі...

П а л к о ў н і к. Ты павінен быў загадаць! Не
прапанаваць, а загадаць...

М а л а д ы к а м б а т. Ніколі яны не даравалі б
мне гэты загад, а я сабе тое, што выканалі яго... Усе...
І тыя трыццаць восем таксама. (*Застагнаў, пахіснуў-*
ся.) Яны не стралялі... Сяржант Міхалевіч, нават
калі ўварваліся ў дот, не страляў... Траіх рукамі за-
душыў... Яго да ордэна трэба.. Прашу... Дзеці, яны
не маюць нацыянальнасці... Яны і ў нас і ў іх ад-
полькавыя... Проста дзеці... А гора, якое я прынёс.
Не ведаю... Мо лепей атрымаць пахаронку з фрон-
ту, чым сустрэць пасля вайны жывога нябожчыка...
Без душы чалавека...

Малады камбат падае. Палкоўнік падхапіў яго, асцярожна
насадзіў на крэсла. Падняў трубку.

П а л к о ў н і к. Медсапбат, жыва!.. Зараз жа са-
нітара да мяне... (*Націснуў рычажок.*) Злучы з ча-
цвёртым... Чацвёрты? Хто застаўся за камандзіра?
Лебедзеў? Трымай батальён... Ды не, усё нармаль-
на... Крыві шмат страціў, ну і самлеў... Раненых вы-
водзіце? Чаму не? Ах так... Дзеці... Ну, вядома...
дзяцей у першую чаргу... (*Паклаў трубку.*)

З а ц я м н е н н е.

КАРЦІНА ДЗЕСЯТАЯ

Пляцоўка танкістаў.

К р ы н к і н. Ну, чаго маўчыш?

Д р о б а ў. Гэта несправядліва...

К р ы н к і н. Можа. Можа, і несправядліва, але
гэта правільна...

Д р о б а ў. Што правільна? Гінуць дзесяткам
людзей за двух-трох. Калі ёсць мараль, якая патра-
буе гэтага, — гэта мараль ідыётаў...

Ш а б у н я. Людзі гіпулі не дзеля двух-трох. Хаця і дзеля іх таксама. Але ж...

Д р о б а ў. Ніколі чалавек не разумеў і не зразуме, дзе дабро, а дзе зло! (*Крынкін.*) Не стралялі яны — героі! А стралялі б?

К р ы н к і н. А калі стралялі б...

Д р о б а ў (*не даў дагаварыць*). Таксама героі! І так гуманнасць, і гэтак гуманнасць. Дабро ў зле, а зло ў дабры! Бог і д'ябал, якія змагаюцца і па чарзе бяруць верх... Перамагае д'ябал — яго завуць богам, а бога, канешне, д'яблам. І спакон веку! Чалавек забытаўся ў гэтай мешаніне. А людзі проста служаць! Таму, хто зверху...

Ш а б у н я. Служаць?

Д р о б а ў. А ты што думаў? Жыццё — служба! Нас прызываюць на яе з цёмнай вечнасці без нашай згоды, і, адслужыўшы свой тэрмін, мы туды і вяртаемся... Таксама без згоды...

Ш а б у н я. Няўжо ты ніколі ў жыцці не разбіраўся ў тым, што добра, а што дрэпна?

Д р о б а ў. А гэта немагчыма.

Ш а б у н я. У чалавека ёсць сэрца, яго не падманеш...

Д р о б а ў. Сэрца прымае тое, што дыктуе розум.

К р ы н к і н. Што ж рабіць чалавеку?

Д р о б а ў. Чакаць... Старая лухта аджыве, струхлее, яе месца зойме новая, больш правільная, больш цікавая, але ўсё ж лухта...

К р ы н к і н. А праўда? А чалавечае сумленне? Гэтыя ж катэгорыі, здаецца, вечныя!

Д р о б а ў. Вечнага нічога няма... Ад праўды і хлусні, ад шчырасці і крывадушша, ад славутага сумлення, якое мучыць чалавека ўсё жыццё, ад усяго вызваляе смерць... Перад ёй усе роўныя і ўсе сумленныя.

К р ы н к і н. Чалавек заўжды павінен заставацца чалавекам! Нават пасля смерці!

Гэту спрэчку слухае Аляшкевіч. Ён з'явіўся на пляцоўцы з глыбіні чорнага конуса.

Д р о б а ў. Бязглуздзіца!

А л я ш к е в і ч. Гэта праўда!

Д р о б а ў (*азірнуўся*). Хто ты?

Ш а б у н я. Чаму ты размаўляеш з намі?

Аляшкевіч. А я таксама мёртвы... Я магу размаўляць з вамі. *(Крынкіну.)* Тое, што ты скажаў, — праўда... *(Дробаву.)* Смерць... нікога не вызваляе...

Зацяжненне.

КАРЦІНА АДЗІНАЦЦАТАЯ

На верхняй пляцоўцы цяпер прасторная цёмная зала, стол, некалькі крэслаў, аграмаднае палатно чорна-чырволага сцяга са свастыкай. Каля стала малады светлагаловы Чалавек у чорным. Ён перабірае нейкія аркушы... Нервова звоніць тэлефон.

Чалавек у чорным. Слухаю... Ужо прывялі? Цудоўна... Чакаю! *(Паклаў трубку, абпаёршыся рукамі на спінку крэсла, глядзіць на дзверы. Праз хвіліну Чалавек у памятым пінжаку ўвёў збітага, у скрываўленай кашулі Аляшкевіча.)*

Чалавек у чорным *(чалавеку ў памятым пінжаку)*. Можаче ісці.

Чалавек у памятым пінжаку выходзіць. Аляшкевіч і Чалавек у чорным ва ўпор глядзяць адзін на аднаго.
Паўза.

Чалавек у чорным. Ну, што вы глядзіце на мяне, як тамбоўскі мядзведзь?

Аляшкевіч *(цяжка)*. Воўк...

Чалавек у чорным. Хіба воўк? Гм... Можаче, і так... Дзякуй... Праходзьце...

Аляшкевіч сеў.

Чалавек у чорным. Закурыце? *(Маўчанне.)* Курыце, курыце... Я думаю, што адна цыгарэта ад ворага пават у вас не будзе лічыцца здрадай Радзіме.

Аляшкевіч бярэ цыгарэту.

Чалавек у чорным *(пстрыкнуў запальніччай)*. Калі ласка! *(Спакойна, без пагрозы.)* Заўтра на досвітку вас расстраляюць... *(Паўза.)* Страшна? Можаче не адказваць, я і сам ведаю. Чалавек перш за ўсё — чалавек, гома сапіенс, жывая істота, а потым патрыёт і змагар... Вось таму, таварыш камса-

молец Аляшкевіч, давайце пагаворым з вамі як са-
мыя звычайныя людзі.

Аляшкевіч. Дарэмна вы камедыю ламаеце...
Нічога не будзе.

Чалавек у чорным. Што не будзе? Не
скажаце нічога? А што вы ведаеце, малады чалавек?
Вы — маленькі вінцік у вялікай машыне... Хаця не...
Гэта для вас занадта... Вас толькі змазкай можна
назваць... Але не будзем пераходзіць на асабістыя
знявагі, іначай не атрымаецца размовы...

Аляшкевіч. Усё роўна не атрымаецца.

Чалавек у чорным (*пасля невялікай
паўзы*). Добра! Пяройдзем да справы, калі вы на-
стойваеце... Дык вось. Пакуль вы ўпарта крычалі
«не ведаю!» і «не скажу», ваш сябар, Войтаў, з якім
вас выпадкова арыштавалі на таварнай станцыі,
усё раскажаў нам... Усё... (*Паўза.*) Не верыце? То
слухайце... Прозвішчы я назваў. Цяпер далей... да-
лей... Вас прынялі ў арганізацыю ўсяго тры дні
назад... Які вы падпольшчык? Назва адна... Хочаце,
скажу месца вашай яўкі? Закінуты склеп каля вада-
качкі... Так? Уся ваша арганізацыя разбіта на пя-
цёркі. Сувязь — праз кіраўнікоў пяцёрак, а вы ні-
чога не ведаеце, акрамя тых пяці чалавек? Праўда?

Аляшкевіч. Гэта вы самі прыдумалі?

Чалавек у чорным. Кіраўнік вашай пя-
цёркі — Пятроў... Самуіл. Імя ж якое? Яўрэй, пэў-
на... Вуліца Маладзёжная, восем, кватэра трыццаць
чатыры. Жонка і двое дзяцей... Мы іх, дарэчы, узя-
лі, як і вашу маму...

Аляшкевіч. Гад!

Чалавек у чорным. Ну навошта ж так?

Аляшкевіч. Што ж вам ад мяне трэба, калі
ўсё ведаеце?

Чалавек у чорным. Дробязь... Толькі
зразумейце мяне правільна. Вы — герой... Я гавару
гэта без іроніі. Вы заслужылі гэта слова... Мы не
зламалі вас, не змаглі, хаця зрабілі ўсё, што толькі
магчыма...

Аляшкевіч. Дзякуй.

Чалавек у чорным. Дык вось, вы заслу-
жылі захапленне пры жыцці і пашану пасля сваёй
смерці... Як гэта кажуць у вас: Радзіма не забудзе...
Усё вы гэта атрымаеце, але пры адной умове: Вой-

таў пазваў нам чатырох — сябе, вас, Пятрова і Мількевіча. Іх арыштавалі. Пятага ён не паспеў пазваць. На жаль, звар'яцеў. На допыце крыху перастараліся.

Аляшкевіч. Ну дык што?

Чалавек у чорным. Тое, што не сказаў ён, — скажаце вы. Скажаце. Жыцця вам захаваць не змагу... Вас расстраляюць, але вы памрэце тым, кім вы былі і хто вы ёсць. Вамі будуць гапарыцца...

Аляшкевіч. Памерці вы мне не перашкодзіце.

Чалавек у чорным. Не, не перашкодзім. Але мы напова перапіншам пратаколы допытаў... З Войтава зробім вас, а з вас — Войтава... І пакінем іх тут... Сведак у вас няма, і вы застанецеся здраднікам да тае пары, пакуль не забудзецца гэта жудасная вайна. У вас ёсць маці, сёстры, браты, якія ваююць супраць нас... Яны будуць жыць... Пасля. Вам не страшна?

Аляшкевіч падняўся з крэсла.

Чалавек у чорным. Сядзьце! Не страшна?

Аляшкевіч. Страшна.

Чалавек у чорным. Гэта добра, што вы думаеце не толькі пра сябе...

Аляшкевіч. Страшна, што няма бога.

Чалавек у чорным. Згодны?

Аляшкевіч (*крыкнуў*). Не!

Чалавек у чорным. Вы дзівак! Гэта ж не кампраміс... Жыцця я вам не абяцаю...

Аляшкевіч. Не!

Чалавек у чорным. Нават самы строгі мараліст не назаве вас здраднікам. За што? Здрадзіў Войтаў. Ён пазваў двух, а трэцяга не паспеў, бо з'ехаў з глузду. Чысты выпадак...

Аляшкевіч. Не!

Чалавек у чорным. Калі б ён звар'яцеў на хвіліну, на палову хвіліны пазней, вы мне не спатрэбіліся б... Разумеце?

Аляшкевіч. Не!

Чалавек у чорным. Адказнасць цалкам кладзецца на аднаго Войтава... І юрыдычная, і маральная...

Аляшкевіч. Вось і спытайце ў яго.

Маўчанне.

Чалавек у чорным. Ну добра! Я дапамагу вам... Войтаў паспеў пам назваць і пятага... Мы ведаем! Ведаем... Але мне хочацца пачуць гэта яшчэ раз, і менавіта ад вас. Ад вас... Капрыз, цікаўнасць філосафа... Ну?

Аляшкевіч. Чаму ў вас такія маленькія вочы? Як у тхара.

Чалавек у чорным (закрычаў). Гаварыце! (Узяў сябе ў рукі.) Вы эгаіст, Аляшкевіч... Вы думаеце толькі пра сябе... Няўжо вам не шкада тых, хто з-за вашай ідыёцкай упартасці будзе пакутаваць усё жыццё... Маці здрадніка, сястра здрадніка...

Звоніць тэлефон.

Чалавек у чорным. Слухаю!.. Чаму не бярэ? Загад быў... Так, хвіліначку... Я зараз сам разбяруся... (Паклаў трубку.) Праз дзве хвіліны я вярнуся... Або вы скажаце імя пятага, або я зраблю тое, што абяцаў... Я не жартую, Аляшкевіч...

Выходзіць. У кабінет асцярожна зайшоў Чалавек у памятым пінжаку. Нейкі час стаяў моўчкі, падышоў бліжэй.

Чалавек у памятым пінжаку. Слухай, малец... Не будзь дурнем, скажы, што ён пытае...

Аляшкевіч. Пайшоў ты!

Чалавек у памятым пінжаку. Гэта ўсё эксперыменты, разумееш? Кнігу ён піша. «Рэцыяналізм і пачуццё» называецца. Во і мардуе людзей... Доследы робіць... Хто што скажа, дзе заплача, а дзе закрычыць... А вашых паханалі ўсіх... Пятроў кулю сабе ў лоб пусціў, калі бралі... Мількевіч з Казачопкам у адзіночках... Убачыш заўтра, калі на распыл пацягнуць... Войт ваш на двары бегае, немцы рагочуць... Скажы і не мучай сябе, а то ён і напраўду зробіць усё... Ён такі...

Аляшкевіч. Я нічога не ведаю! Зразумеў ты?

Чалавек у памятым пінжаку. Хоць

не ведаеш, а скажы... Пяты ваш — Казачонак Андрэй Уладзіміравіч — шавец, што каля стадыёна жыў... Скажы, чуеш, скажы... Ён ад цябе і адчэпіцца адразу... Я маці тваю ведаю...

Аляшкевіч. Нашы прыйдуць — ты ўсё і скажаш.

Чалавек у памятым пінжаку. Ага, разганюся... Я ўжо, хлопча, усё... Гамоп... Адгаварыў, аджыў, адкруціўся... Пятля начамі сніцца... А ты... Няма каго выдаваць... Яны ўсё ведаюць...

Рэзка адчыняюцца дзверы. На парозе Чалавек у чорным. Паўза.

Чалавек у чорным *(да Аляшкевіча)*. Што ён вам гаварыў?

Чалавек у памятым пінжаку. Я... Я маўчаў.

Чалавек у чорным. Я вас не пытаю. *(Аляшкевічу.)* Нічога?

Аляшкевіч. Вершы чытаў.

Чалавек у чорным. Ну, хай нічога. *(Сеў за стол, узяў ручку.)* Слухаю. Прозвішча і адрас пятага?

Аляшкевіч. Мне падумаць трэба.

Чалавек у чорным. Час у вас быў.

Аляшкевіч. Ну, не адразу ж... так...

Чалавек у чорным. Слу-ха-ю.

Аляшкевіч. Пішыце... Я... Нічога... Не ведаю... Стаўце кропку. Гэта ўсё!

Паўза.

Чалавек у чорным *(нервова кінуў ручку)*. Не! Не ўсё! Паслухайце цяпер мяне. Вы лічыце сябе і свае ідэі самымі высакароднымі і гуманнымі. На нас вы глядзіце, як на дзікіх звяроў. Мы вылюдкі! Садысты! Лютыя пачвары! А вы? Хто вы?! Дзе ж гэта ваша высокая гуманнасць? Любоў? Калі вы можаце адрачыся і ад бацькоў, і ад каханых, і ад сяброў... І ад самога сябе... Хто з нас большы вылюдак? Вы дайшлі ў сваім фанатызме да крайняй кропкі... Нават чалавека, які пераступіў вашы маральныя законы і прынцыпы, вы не можаце выдаць... А мо скажаце? *(Аляшкевіч маўчыць.)* Скажыце слова ў слова ўсё тое, што ён вам гаварыў

тут, і я загадаю яго заўтра расстраляць... Разам з вамі. Клянуся, што так і будзе... Клянуся памяццю сваёй маці... Толькі скажыце...

Аляшкевіч маўчыць. Чалавек у памятым пінжаку кінуўся на калені, заплакаў.

Ён здраднік! Што вам?

Аляшкевіч маўчыць.

Вы ідыёт! У вас жа ёсць магчымасць пазбавіць людзей ад яго. Ён жа твой вораг!

Аляшкевіч *(падняўся, да Чалавека ў памятым пінжаку)*. Устаць! *(Рэзка.)* Устаць!

Паўза. Чалавек у памятым пінжаку падняўся.

Чалавек у чорным *(адчыніў дзверы)*.
Бывайце!

Аляшкевіч выходзіць.

Чалавек у чорным *(стомлена, абьякава да Чалавека ў памятым пінжаку)*. Спалохаліся? Не трэба, супакойцеся...

Чалавек у памятым пінжаку *(ледзь чутна)*. Я не гаварыў...

Чалавек у чорным. І не крыўдуіце... *(Сустрэліся позіркамі.)* Ну, чаму вы так глядзіце на мяне? Чаму?

Зацямненне.

КАРЦІНА ДВАНАЦЦАТАЯ

Пражэктар асвятляе хлопца ў.

Шабуня *(Аляшкевічу)*. Што ж ты парабіў? Дробаў. Усё правільна. Толькі чаму ты пашкадаваў гэту сволач у памятым пінжаку? То і напраўду яго шчоўкнулі?

Аляшкевіч. А ты б што зрабіў?

Дробаў. Выдаў...

Крыпкін. А што б ты зрабіў?

Аляшкевіч. Ён і хацеў, каб я хоць у чым-небудзь здрадзіў.

Крынкін. А высакароднай здрады не бывае...

Шабуня. Якая ж гэта здрада? Ён жа ўсё ведаў... Трэба было думаць пра людзей, якія застаюцца...

Крынкін. Ты, Коля, не зразумеў...

Шабуня. Не для сябе ж бы ён зрабіў...

Крынкін. А калі б ён пасля гэтага сказаў: забі сваіх таварышаў, а то перапішу гэтыя пратаколы... Тады як?

Шабуня. Ну, тады вядома... Але ты не раўняй... Гэта не тое...

Крынкін. Гэта тое ж самае.

Шабуня. Не...

Дробаў. Вось, Андрэй! Гэты слабак Шабуня стаў бы здраднікам...

Крынкін. Гэта ён толькі збоку... Сам бы зрабіў тое ж...

Шабуня. Не зрабіў бы...

Дробаў. Ну, во!..

Крынкін. Калі б давлялося, падумаў бы і выбраў...

Дробаў. Не веру! Стаў бы вагацца, разважаць... Ах, пакуты маці, ах, на яго магілу несправядліва плюнуць, і ўсё...

Аляшкевіч. Я таксама пра гэта думаў...

Дробаў. Але ж не вагаўся...

Аляшкевіч. Я не хацеў, каб гэты чалавек думаў, што эксперымент удаўся і я здрадзіў, каб не быць здраднікам...

Дробаў. Які чалавек? Гэты «вучоны»? Якая табе розніца, што высока ён пра цябе падумаў бы? Лічыў героем ці здраднікам.

Аляшкевіч. Розніца ёсць.

Крынкін. Ёсць.

Шабуня *(задумлена)*. Ёсць...

Дробаў. Нічога не разумею... Якая розніца пасля смерці...

Аляшкевіч. Пасля смерці... Кожная смерць пента пакідае тым, хто застаецца... Ворагам, сябрам, проста людзям...

Дробаў *(унарта)*. Смерць — гэта заўжды толькі смерць...

Зацягненне.

КАРЦІНА ТРЫШАЦЦАТАЯ

Верхняя пляцоўка. На ёй Жанчына-доктар і Ірына. Стаяць, глядзяць на хлопцаў. Аляшквіча ўжо няма.

Доктар. Ты не пытаешся, чаго я цябе сюды прывезла?

Крыпкін (закрычаў). Іра!

Дзяўчына маўчыць.

Доктар. Заўтра цябе выпішучь.

Крыпкін. Ірыпка!

Маўчанне.

Доктар. Што ты думаеш рабіць?

Дзяўчына маўчыць.

Доктар. Не раздумала... У цябе вельмі рэдкая група крыві. Настолькі рэдкая, што мы ледзь знайшлі яе...

Ірына. Я падзякавала ўжо вам за гэта. Магу яшчэ раз...

Доктар. Падзякуй свайму донару... Ён тут...

Дробаў. Вельмі прыемна... Кроў здаваў некалі я...

Доктар. Дваццаць год... Аддаў сваю кроў і праз тыдзень загінуў, ратуючы маленькага хлопчыка. А яшчэ праз месяц мы пералілі яго кроў табе... Падумаць толькі! Ён ужо цэлы месяц ляжаў, прысыпаны жвірам, а змог уратаваць цябе...

Крыпкін. Як жа ты магла паверыць? Чаму ты не пачула мяне мёртвага?

Доктар. Добра, што мёртвыя не чуюць... Уяві, што б ён сказаў? Ён, мёртвы, перамог тваю смерць, якую ты сама паклікала да сябе лязом брытвы...

Дробаў. Я б сказаў, што такіх вась не трэба ратаваць! Хай лезуць у труну, калі прыспічыла... Калі ласка, не перашкаджайце!

Крыпкін. Маўчы, Дроб! Ты яе выратаваў, але ж ты...

Дробаў. Яе? Дзеля чаго?

Шабуня. Абавязкова табе гэта «дзеля чаго»?

Дробаў. Яна сама захацела! Я, дурань, думаў, што кроў перальюць хвораму дзіцяці, жанчыне

пры родах, каму-небудзь яшчэ, а тут... Не, лепей бы гэту шклянку выліць пад плот, на траву... Было б хоць угнаеннем...

Крынін. Замаўчы, сволач!

Шабуня. Ты жыццё выратаваў, Сямён...

Дробаў. Выратаваў! Ахвяруючы сабой! Не думаючы! Не разважаючы! Высакародна і самааддана! Пляваць я хацеў на такое высакародства. Гэта ідыятызм. Недарэчнасць! Аддаў кроў самагубцы. Смяшней не прыдумаеш...

Урач. Гэта быў цудоўны чалавек, Іра...

Ірына. Герой!

Доктар. Проста чалавек... Ён кінуў свой танк у бездаць, каб не наехаць на маленькага хлопчыка. Жыў чалавекам і застаўся ім у сваю апошнюю хвіліну... Гэта, пэўна, і ёсць гераізм...

Шабуня. Чуеш?

Крынін. Ты — герой!

Дробаў. Усіх, хто памрэ не па-людску, жывыя хочуць зрабіць героямі...

Ірына. Навошта? Навошта вы ўсё гэта мне раскажэце? Хіба я прасіла, каб мяне ратавалі? Не трэба было мне гэтай крыві. Я заснула... Навошта вы мяне разбудзілі?

Доктар. Дзіўна... У галаве не змяшчаецца... Калі замахваюцца на жыццё другога, людзі лічаць гэта цяжкім злачынствам. Калі на сваё — нічога... Яшчэ і шкадуюць усе, вінаватымі сябе лічаць... Незразумела...

Ірына. Я ўсё адно гэта зраблю... Гэта маё жыццё...

Доктар. Тваё? Няма ўжо ў цябе свайго жыцця. Яно скончылася тыдзень назад. Яно цяпер маё, таму што я ратавала цябе... Яно цяпер яго, гэтага мёртвага хлопца, што пакінуў частку сябе самога тут, на зямлі... Тваё жыццё — гэта і жыццё тваіх дзяцей, якія некалі ў цябе будуць...

Ірына. Не будзе...

Доктар. Яны павінны таксама жыць, радавацца, плакаць, пакутаваць. А ты іх хочаш асудзіць на небыццё? Тысячы піцяў... Нябачных і моцных... Хто табе дазволіў іх разрываць?

Ірына. Старая песня...

Доктар. Перш чым адысці туды, трэба пешта зрабіць тут. А што ты зрабіла?

Ірына. Верыла!!!

Крынін. Іра!!!

Ірына. Вы ведаеце, што такое, калі ўвесь бясконцы свет сходзіцца ў адным чалавеку, калі ты сама ўваходзіш у яго кожнай сваёй клетачкай, кожным первам. Калі ты — гэта ён! А потым усё гэта разбураецца. Разбураецца і свет. Пусты і нікчэмны.

Доктар. Не так гэта ўсё, дзяўчынка... Не ведаю, хто цябе давёў да такіх думак, але гэта не так...

Ірына. Не, так! Вы мне казалі пра гэтага салдата... Вам хацелася ўразіць мяне, ускалыхнуць маю душу... Ён здаў сваю кроў! А для чаго? Для таго, каб каму-небудзь бескарысна дапамагчы, ці для таго, каб стаць прыкладам, героем... Хіба мог ён ведаць, каму пойдзе гэта кроў?

Доктар. Якая розніца?

Ірына. Вось! Розніцы няма... Яму ўсё адно было, каму яе выльюць... Чалавеку, што паскочыў на нож, абараняючы слабага, або параненаму мязотніку, якога ратуюць толькі для таго, каб потым расстраляць...

Доктар. Хопіць!

Ірына. Нявіннаму дзіцяці, у якога гэту кроў адняла хвароба, або жапчыне, што зрабіла няўдалы аборт...

Доктар хлётка б'е яе па шчацэ. Яна, трымаючыся за сэрца, адышла.

Доктар. Табе і сапраўды не варта далей жыць... Калі б у мяне была магчымасць, я б адабрала ў цябе тваё жыццё і аддала яго аднаму з гэтых хлопцаў.

Ірына. Хіба ён быў не адзін...

Доктар. Іх было двое... Экінаж...

Дробаў (злосна). Трое! Трое!

Ірына. Як іх звалі?

Доктар. Прачытай сама...

Ірына (чытае). Радавы Шабуня... Радавы Крын... (Закрычала.) Андрэйка-а-а!!! Гэта ты... Божа мой, што ж я пра цябе думала? Даруй мне, лю-

бы... Як я змагла паверыць, што ты — гэта не ты... Я ж ведала цябе, як сябе... як я змагла?

Крыпкін. Усё добра, Іра... Ты пачула мяне. Усё добра...

Ірына. Ніхто ні ў чым не вінаваты. Ніхто ні ў чым не павінен быў пераканаць мяне... Гэта я... сама... сама...

Доктар (*усё зразумела, падышла да яе*). Не трэба, дзяўчынка... Пойдзем адсюль...

Ірына. Пакіньце мяне... І даруйце... Я не толькі перад вамі, я перад усімі людзьмі, перад усім светам вінаватая... Даруйце...

Доктар. Пойдзем... Ты потым сюды прыйдзеш... Адна... А цяпер пойдзем.

Ірына. Ты будзеш жыць, Андрэйка! У цябе будзе дзіця... Ты чуеш?

Крыпкін. Чую...

Доктар абдымае яе, адводзіць.

Крыпкін (*гледзячы ім услед*). Страшна падумаць, як бы яна жыла далей, калі б не прыйшла сюды і не даведалася пра ўсё... Вось яна, твая халодная развага, Дробаў...

Шабуня. Твая і Курбатава...

Крыпкін. Глядзі, не адварочвайся...

Дробаў (*злосна*). Вы мне надакучылі! І ты, і ты! Што вам ад мяне трэба? Філософы! Калупаецца ў дробязях, пясеце лухту пра нейкую чалавечнасць, пра высокі сэнс... Які тут сэнс? Мне ясна толькі адно, што я нябожчык! Мярцвяк па недарэчнасці... А я хацеў жыць! Жыць! Жыць! Жыць! Жыць...

Крыпкін. Ціха, ціха... (*Крычыць.*) Замаўчы! Ты хацеў жыць? А я што, не, а ён? Але так, пэўна, трэба. Мы сталі на месца, на якое замахнулася смерць... Добраахвотна сталі...

Шабуня. Ага! Так, Андрэй...

Дробаў. Усё к чорту лысаму... Усё ненавіджу!

Крыпкін. А я ўсё разумею!

Дробаў. Што ты разумеш? Што?

Крыпкін. Ты, Дробаў, бачыў гэтага хлопчыка на дарозе! Ты павінен быў убачыць яго раней за Шабуню!

Д р о б а ў *(з жахам)*. Не!

К р ы н к і н. Менавіта ты як камандзір павінен быў прыняць рашэнне.

Д р о б а ў. Не!

К р ы н к і н. Але ў адно імгненне ты разлічыў, што гэта дзікая, нечалавечая сітуацыя, з якой выйсця няма. І ты спіхнуў усю адказнасць на сумленне таго, хто трымаў рычагі. І тады Шабуня стаў пашым камандзірам! А камандзір, сяржант Дробаў, мае права распараджацца не толькі сваім жыццём! І ён выбраў адзінае, што павінен быў выбраць ты! І вось толькі таму, што мёртвых не чуюць, цябе лічаць нашым камандзірам і да цябе плыве слава і ўдзячнасць...

Д р о б а ў. А мне пляваць! Слава ці ганьба — гэта ўсё роўна пасля смерці...

К р ы н к і н. Ну, ладна, хопіць! Даволі спрачацца, разважаць... Час ставіць кропку... Мы мёртвыя і можам ўсё? Дык вось, мы можам нават вярнуцца туды, на вузкую горную дарогу, і паспрабаваць праехаць яшчэ раз... Ты, сяржант Дробаў, сядзеш за рычагі... *(Загадвае.)* За рычагі!..

Дробаў застаецца адзін. Асветлены яго твар і рукі, што трымаюць умоўныя рычагі. Уперадзе хлопчык. Грукат, цяжкі лязгат гусеніц па камяністай дарозе... Так ляціць уперад... Слуп святла імкліва набліжаецца... Вось! Вось ён!.. Маленькі хлопчык з шырокімі вачыма... Кучаравенькі, заплаканы... справа — бездань, злева — скала...

Д р о б а ў *(крычыць)*. Тармазы? Дзе тармазы?

Г о л а с К р ы н к і н а *(з цемры)*. Тармазоў няма!

Г о л а с Ш а б у н і. Толькі рычагі...

Рукі Дробава знерухомелі. Слуп святла ўжо дайшоў да хлопчыка. З цемры адначасова выбягаюць Крынкін і Шабуня. Яны хапаюць Дробава за рукі. Страшны слуп знікае.

Д р о б а ў *(дзіка закрычаў)*. А-а-а! Рука! Пусціце, рука!!!

Ш а б у н я. Балюча?

Дробаў трымаецца за правую руку і стогне.

К р ы н к і н. Табе балюча? *(Зрабіў крок назад.)*

Ш а б у н я. Ты жывы... *(Крок назад.)*

Крынкін. Жывы... (Адступае.)

Шабуня. Жывы-ы! (Адступае.)

Крынкін. Жывы-ы-і!

Шабуня. Жывы-ы-і!..

Яны знікаюць у шчыльнай цемры.

Разам. Жывы.

Дробаў (падае на калені). Хлопцы, хлопцы... Чакайце... Я не ўсё сказаў!..

Пражэктары гаснуць. На сцэне і ў глядзельнай зале запальваецца звычайнае святло. Знікае чорны конус, знікае ўсё... Сон Дробава скончаны... Сцэна ўся белая. Падобна на тое, што гэта бальніца... Так і ёсць. Гарнізонны шпіталь. Палата, два ложка. На адным Кашын, на другім Дробаў.

КАРЦІНА ЧАТЫРНАЦЦАТАЯ

Кашын (Дробаву). Жывы? Прачпуўся? От і добра! Малайчына, сябрук. Напляваў на ўсе медыцынскія законы! Сто год будзеш жыць... Прафесар казаў, што хай толькі паправіцца, — напаю спіртам за тое, што так хоча жыць...

Дробаў (яшчэ напалову ў забыцці). Дзе... я? Андрэй, Шабуня, дзе мы?

Кашын. Спакойна, спакойна... Гэта шпіталь... Мы, брат, з табой, як у Чэхава... Палата нумар шэсць...

Дробаў. Я ж хацеў затармазіць... Я не паехаў бы на яго... Затармазіць...

Кашын. Ты ўжо добра затармазіўся... Месяцы па два-тры... Не гавары пакуль што, добра? Я, брат, і за сябе, і за цябе буду... Люблю гаварыць, ходь памры... Ведаеш, ты тут усіх ледзь заікамі не зрабіў... Такое гаварыць — страшна слухаць было...

Дробаў. А хлопцы? Дзе хлопцы?..

Кашын (бы не пачуў). А ты мастак лаяцца! І дзе толькі навучыўся так... Нават калі аперацыю рабілі... Практыканткі з інстытута прыходзілі — дык чырванелі, бедныя... А прафесар задаволены: разлаецца — будзе жыць... Абы не заціхаў...

Крокі па калідоры.

К а ш ы н. Усё! Я сплю... Курбат сюды прэцца.

Асцярожна ўваходзіць капітан К у р б а т а ў.

К у р б а т а ў (*вінавата ўсміхаецца*). Дзень добры, Дробаў!

Д р о б а ў. Дзень добры.

К у р б а т а ў. Ну, як вы тут?

Д р о б а ў. Нічога... Рука баліць...

К у р б а т а ў. Калі цяжка размаўляць — вачыма мне адказвай... Расплюшчвай — заплюшчвай. Добра?

Д р о б а ў. Што з хлопцамі?

К у р б а т а ў (*няшчыра ўсміхнуўся*). Ды нармальна... Крынкін тут, а Шабуню на самалёце адправілі...

Д р о б а ў. Таварыш капітан!

К у р б а т а ў (*сумна*). Разбіліся, Сямён, хлопцы!.. Шабуня дні тры яшчэ пажыў, а Крынкін адразу...

Д р о б а ў. Іх тут пахавалі?

К у р б а т а ў. Чаму тут? Дадому павезлі. Шабуню ў Віцебск, а Крынкіна...

Д р о б а ў (*падказвае*). У Мінск... Як яго завуць?

К у р б а т а ў. Каго? Крынкіна?

Д р о б а ў. Хлопчыка... Які быў на дарозе...

К у р б а т а ў. Андрэем яго завуць.

Д р о б а ў. Эх, Андрэйка... Як жа гэта ён?..

К у р б а т а ў. Звычайна, заблудзіўся... Яго маці ўжо другі тыдзень з прыёмнага пакой не выходзіць: хоча пабачыць цябе...

Д р о б а ў. Не трэба...

К у р б а т а ў. Дарэмна, Сямён... Ёй цяпер цяжэй, чым табе...

Д р о б а ў. Не трэба... Скажыце ёй, хай не прыходзіць!

К у р б а т а ў. Добра. Ну, усё, пайду я... Ты, пэўна, стаміўся... Папраўляйся... Мы будзем наведваць цябе... (*Падышоў да ложка Кашына.*) Спіце, радавы Кашын?

К а ш ы н. Ну, а што? Так точна!

К у р б а т а ў. Вось трымайце... (*Аддаў некалькі апельсінаў, вінаград, загорнутую ў паперу бутэльку.*) Мне казалі, што яму пакуль пельга...

К а ш ы н *(узяў бутэльку)*. Таварыш капітан...

К у р б а т а ў. Сок, сок гэта... Мандарынавы.

К а ш ы н. Ну... ну... дык я бачу. Дзякую.

К у р б а т а ў. Як толькі выпішашся са шпітала — паведзеш у водпуск. Ужо ёсць загад. Ну, добра, хлопцы, папраўляйцеся... Заўтра хто-небудзь зойдзе да вас...

К а ш ы н. Пошту хай прыпруць, а то адсталі...

К у р б а т а ў. Бывайце. *(Пайшоў.)*

К а ш ы н. Будзем. *(Раптам засмяўся.)* Ёлкі зялёныя! Радавы Кашын заяўляецца ў водпуск. Бацька ўсё адно не паверыць. Падумае, што ўцёк з арміі... Ён казаў, што ў мяне тут будзе тры месцы: кухня, туалет і «губа»... Далей мяне не пашлюць...

Д р о б а ў. Слухай, я цябе недзе ўжо бачыў...

К а ш ы н. Ну, я ж з трэцяга ўзвода...

Д р о б а ў. Малады?

К а ш ы н. Сёмы месяц, гатовы даць адпор любому агрэсару...

Д р о б а ў. А чаму ты тут?

К а ш ы н. Ды ўсё гэтая служба... Цераз дзень на рэмень, цераз два на кухню... Ну, вырашыў адпачыць... Ім нейкія мазгі з касцей спатрэбіліся, ну я і думаю: хай трохі возьмуць, не шкада. А я тут паляжу, высплюся...

Д р о б а ў. Гэта мне?

К а ш ы н. Што, мазгі? Не, не... Тут... э-э... у суседняй палаце салдат адзіп ляжыць... У яго трохі не хапае... Дык у мяне во з касцей узялі і яму...

Д р о б а ў. Кажаш, усе спадзяваліся, што я памру?

К а ш ы н. Як гэта спадзяваліся? Што ты пляцеш.

Д р о б а ў. Ну, думалі...

К а ш ы н. Мала што думалі... Тое, што думаеш, ніколі не бывае... Законна.

Д р о б а ў. Слухай... Ну, а калі б ты на сто працэнтаў быў упэўнены, што я ўсё роўна загнуся... Аддасі ты гэтыя свае мазгі ці не... Разумееш, усё роўна памру... Ты б найшоў у шпіталь?

К а ш ы н. Ну, а што? Каб з галавы бралі, дык яшчэ падумаў бы, бо яна і так у мяне не надта кемлівая, а з касцей...

Д р о б а ў. Не блазнуй!.. Адкажы... Разумееш,

на сто працэнтаў упэўнены... Шапцу піводнага...
Пайшоў бы?

К а ш ы н *(раздражнёна)*. Ідзі ты к чортавай
матары са сваімі працэнтамі! А хто б не пайшоў?..
Супакойся, супакойся... Ты мне нічым не абавяза-
ны... Я Шабуні свае мазгі аддаваў...

Д р о б а ў. Дык ён жа памёр?

К а ш ы н. Ну і што? *(Злосна.)* Ну і што? У ця-
бе, мабыць, па матэматыцы адны пяцёркі былі?..
Трэба іншым разам і двойкі атрымліваць...

Д р о б а ў. Даруй... Ты ведаеш, што я перажыў?

К а ш ы н. Ведаю...

Д р о б а ў. Не! Гэтага ніхто не ведае... Страшна
зазірнуць у сваю душу і ўбачыць там бездань. Чор-
ную, бяздонную бездань... Калі па справядлівасці,
дык хлопцы павінны былі застацца жыць... Мой
экіпаж, а не я...

К а ш ы н. Значыць, так трэба... Ты павінен да-
жыць за іх... і за сябе таксама. І тут ужо выбару
няма...

Д р о б а ў *(нібы трызнячы)*. Няма... няма...
няма...

Зацяменне.

Калі зноўку набіраецца святло, Дробаў стаіць на аван-
сцэне з новенькім бліскучым чамаданчыкам. Гучыць ціхая
музыка. З глыбіні сцэны з'яўляюцца Крыпкін і Шабу-
ня. Яны стаяць і моўчкі глядзяць на свайго камандзіра.
Дробаў павольна-павольна азіраецца.

Заслона.

ЗМЕСТ

РАДАВЫЯ	3
ВЕЧАР	55
ПАРОГ	103
УЗЛЁТ	171
ВЫБАР	225

АЛЕКСЕЙ АНУФРИЕВИЧ
ДУДАРЕВ

ДИАЛОГ ПЬЕСЫ

Мінск, издательство «Мастацкая літаратура»
На беларусском языке

Рэдактар А. І. Сямёнава. Мастак У. У. Сытчанка. Мастацкі
рэдактар А. І. Цароў. Тэхнічны рэдактар Л. М. Шлапо. Ка-
рэктар Т. М. Собалева.

ІБ № 2499

Здадзена ў набор 06.11.86. Пады. да друку 10.07.87. АТ 07165.
Фармат 84×100¹/₃₂. Папера друк. № 1. Гарнітура звычайная
новая. Высокі друк. Ум. друк. арк. 13,26+1,66 укл. Ум.
фарб.-адб. 15,07. Ул.-выд. арк. 14,61. Тыраж 7100 экз.
Зак. 3075. Цана 1 р. 40 к.

Выдавецтва «Мастацкая літаратура» Дзяржаўнага камітэ-
та БССР па справах выдавецтваў, паліграфіі і кніжнага
гандлю. 220600, Мінск, праспект Машэрава, 11.

Мінскі ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга паліграфкамбі-
нат МВПА імя Я. Коласа. 220005, Мінск, Чырвоная, 23.